

CELJSKI ZBORNIK
1982—1983

Slika na ovitku:

RATIMIR PUŠELJA: IZ CIKLA »DOKUMENTI«,
100 × 100 cm, akril (Foto Viktor Berk)

Prejemnik priznanja KSOC ob slovenskem kulturnem prazniku 1983:

Ratimir Pušelja, akad. slikar, po rodu iz Črne gore, ni samo slikar s specifičnim likovnim izrazom, temveč ustvarjalec z individualno opredelitvijo do pojavov, ki se neposredno vežejo na subjekt. Poleg večjih samostojnih razstav, ki so se vrstile od leta 1971 do danes, je sodeloval na številnih skupinskih razstavah doma in v tujini in kot član mednarodne grupe Junij svetu uspešno predstavljal najsodobnejše tokove jugoslovanske likovne tvornosti, nastale med drugim tudi v Celju.

CELJSKI ZBORNIK

1982 ~ 1983

CELJE
1983

VSEBINA

Olga Jakhel-Dergan: PRESTRUKTURIRANJE CELJSKEGA GOSPODARSTVA	9
The Restructuring of Celje Economy	
Die Restrukturierung der Wirtschaft von Celje	
Anton Sore: PRIDELOVANJE PŠENICE IN PRESKRBA S KRUHOM V CELJSKI OBCINI	25
The production of wheat and supply with bread in the Celje Commune	
Die Weizenproduktion und Brotversorgung in der Kommune von Celje	
Anton Sore: NEKAJ PRIMERJALNIH PODATKOV O PREBIVALSTVU CELJA IN TITOVEGA VELENJA	55
Some comparative data about population in Celje and Titovo Velenje	
Einige vergleichende Daten über die Bevölkerung von Celje und Titovo Velenje	
Milan Natek: HRIBOVŠKE KMETIJE V JUGOZAHODNEM DELU SPODNJE SAVINJSKE DOLINE (Nekatere geografske značilnosti)	65
Mountain farms in the south-western part of the Lower Savinja Valley (Some geographical characteristics)	
Bergbauernhöfe im südwestlichen Teil des Unteren Savinjatals (Einige geographische Kennzeichen)	
Anton Gosar: SOCIALNO-GEOGRAFSKA PREOBRAZBA LOGARŠKE DOLINE	89
The social-geographic transformation of the Logarska Valley	
Sozialgeographische Umwandlung der Logarska dolina	
Polona Selič: VPLIV SLIVNIŠKEGA JEZERA NA OKOLJE	105
The influence of Lake Slivnica on the environs	
Der Einfluss des Sees Slivnica auf die Umgebung	
Janko Orožen: ŽELEZARNA V ŠTORAH PRI CELJU V ZACETKU IN V NAJBOLJ KRITICNEM RAZDOBJU	131
The ironworks in Štore near Celje at the beginning and in the most critical period	
Die Eisenhütte in Štore bei Celje am Anfang und in der kritischsten Periode	
Aleksander Hrašovec: ORGANIZACIJSKI RAZVOJ ZDRAVSTVENEGA VARSTVA V CELJU	141
The organizational development of Health Care in the Region of Celje	
Organisatorische Entwicklung des Gesundheitsschutzwesens auf dem Gebiet von Celje	
Srečko Savernik — Franc Štolfa: ZOBOZDRAVSTVO V CELJU	151
Odontology in Celje	
Zahnheilkunde in Celje	
Vlado Novak: VLADIMIR PAVŠIČ — MATEJ BOR SVOJEMU PROFESORJU JOSIPU NAPOTNIKU	157
Vladimir Pavšič — Matej Bor to his teacher Josip Napotnik	
Vladimir Pavšič — Matej Bor seinem Professor Josip Napotnik	

Vera Kolšek: MUNICIPIUM CLAUDIUM CELEIA	165
Lojze Bolta: ARHEOLOŠKA BIBLIOGRAFIJA CELJA — CELEIAE	175
Archaeological bibliography of Celje — Celeiae	
Archäologische Bibliographie von Celje — Celeiae	
Janko Orožen: PROBLEMATIČNOST ZGODOVINE GROFOV CELJANOV	183
Problems concerning the history of the Counts of Celje	
Problematik in der Geschichte der Grafen von Celje	
Jože Vurcer: RAZVOJ NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIO-	
NARNE OBLASTI V MESTU CELJU IN OKOLICI 1941—1943	201
The development of the National Liberation Struggle and the revolu-	
tionary authority in Celje and its surroundings 1941—1943	
Die Entwicklung des Volksbefreiungskampfes und der revolutionären	
Amtsgewalt in Celje und Umgebung 1941—1943	
Emil Lajh: OB 45-LETNICI PRVE KONFERENCE KPS V SMIGLOVI	
ZIDANICI	225
On the 45th anniversary of the first conference of KPS in Smiglova	
zidanica	
Zum fünfundvierzigsten Jahrestag der ersten Konferenz der KPS in	
Smiglova zidanica	
Gustav Grobelnik: GOLAR-SCHWAB: DELAVSKA BUDNICA 1901	233
Golar-Schwab: Worker's Reveille 1901	
Golar-Schwab: Arbeiter Weckruf 1901	
Slavko Pezdir: SLOVENSKO LJUDSKO GLEDALIŠČE V CELJU OD LETA	
1973 DO 1983	237
The Slovene National Theatre in Celje from 1973 to 1983	
Das Slowenische Nationaltheater in Celje von 1973 bis 1983	
Drago Medved: DESETI TEDEN DOMACEGA FILMA V CELJU	253
The tenth Rewieu of the yugoslav film production in Celje	
Die zehnte Woche des jugoslawischen Films in Celje	
Nataša Golob: SLOVENSKE KONJICE: POSLIKAVA BAROČNEGA STROPA	
263	
Slovenske Konjice: Paintings of baroque ceiling	
Slovenske Konjice: Die bemalte frühbarocke Decke	
Vlado Novak: MALO ZNANI PORTRET JANEZA SIGISMUNDA VALENTINA	
POPOVICA IZ KONCA 18. STOLETJA	299
A little known portrait of Janez Sigismund Valentin Popovič from	
the end of the 18th century	
Ein wenig bekanntes Porträt von Janez Sigismund Valentin Popovič	
vom Ende des 18. Jahrhunderts	
Vera Kolšek: STO LET VAROVANJA KULTURNE DEDIŠČINE V CELJU	305
One hundred years of preservation of the cultural heritage in Celje	
Hundert Jahre Aufbewahrung des Kulturerbes in Celje	
Ljubomir-Andrej Lisac: DIJAKI S CELJSKEGA OBMOČJA NA ZAGREBSKIH	
SOLAH 1776/77—1917/18	315
The pupils of the Celje Region in schools in Zagreb from 1776/77—	
—1917/18	
Die Schüler aus Region von Celje in den Schulen in Zagreb von 1776/77	
bis 1917/18	
Gustav Grobelnik: ŠLANDROVA NAGRADA 1982	325
The Slander prize in 1982	
Der Slanderpreis in 1982	

Za vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Prvi Celjski zbornik je bil izdan ob petstoletnici mesta Celja 1951. Tedanji predsednik Sveta za kulturo in prosveto Anton Aškerc je tedaj zapisal v uvodniku tudi to, da naj bo Celjski zbornik spodbuda in začetek organiziranega in kulturnega in znanstvenega dela in da naj poveže raznoliko, a znanstveno še malo raziskano celjsko pokrajinsko enoto z napredujočo slovensko skupnostjo v naši novi socialistični stvarnosti.

V treh desetletjih svojega obstoja, je Celjski zbornik to tudi bil in še vedno je. Je ena redkih domoznanskih publikacij pri nas, ki še vztraja, saj so mnoge enake ali podobne že omagale, ker tudi niso našle v svojem okoliju dovolj razumevanja. Tudi Celjskemu zborniku niso bile poti razvoja posute z rožicami. To bi najboljše vedeli dosedanji uredniki Tine Orel, Vlado Novak in Gustav Grobelnik, ki je v zadnjem obdobju ponovno prevzel uredniške skrbi. A ravno vztrajanje skozi težke čase zaradi pomanjkanja denarja, iskanje in izvajanje vsebinske zasnove, nenehno pridobivanje novih sodelavcev, predvsem pa vztrajanje na resnem znanstvenem in poljudno znanstvenem področju, je omogočilo Celjskemu zborniku preživeti težave in se še bolj utrditi.

Celjski zbornik pomeni danes vsebino, ki nam predstavlja strokovno, razmišljajočo publicistično dejavnost, skozi katero se zrcali tudi sporočilo o tem, koliko je družba sposobna in tudi pripravljena vlagati v znanost, kulturo, napredek gospodarstva, posodabljanje industrijo, razvijati družbene dejavnosti, varovati kulturno in naravno dediščino. To je vsebina, ki zajema preko 7600 tiskanih strani, s posebnimi izdajami pa preko 10.000. To vsebino je pisalo 153 publicistov, med njimi več univerzitetnih profesorjev in sodelavcev SAZU. Kot posebne izdaje Celjskega zbornika so izšla tudi številna znanstvena in literarna dela, med najznamenitejšimi prav gotovo vsi trije deli zgodovine Celja in okolice izpod peresa profesorja Janka Orožna in nov vidik na vlogo Celjskih — grofov in knezov, kakršnega nam je podala univ. prof. dr. Nada Klaić.

Po Celjskem zborniku segajo študentje, v mnogih in različnih znanstvenih in diplomskih delih je naveden Celjski zbornik kot vir in noben kronist in zgodovinar, ki se bo kdajkoli loteval kateregakoli področja v zvezi s Celjem in okolico, ne bo mogel mimo Celjskega zbornika. Zato Celjski zbornik ni samo celjska publikacija, saj posega z vsebinsko sporočilnostjo v mnogo širši prostor, poznajo ga izven meja Jugoslavije pa tudi preko »luže«.

Ne glede na trenutne ekonomske težave in na pojave omejevanja na vseh področjih, je nadaljnji razvoj Celjskega zbornika zagotovljen. Tudi zaradi tega, ker sodi med tiste vrednote, ki jih vse manj označujemo zgolj kot porabo in vse bolj kot soustvarjalni del v prizadevanjih za boljše rezultate našega družbenoekonomskega, političnega, kulturnega in vsesploš-

nega razvoja. Po treh desetletjih obstoja je Celjski zbornik že dal družbi toliko, da mu lahko ta vrača za njegova prihodnja leta tudi nekaj že na račun minulega dela. Odločenost in volja tistih, ki so Celjski zbornik ustvarjali v trdni veri po napredku in ohranjanju informacij vseh razvojnih etap naše družbe, si zasluži nadaljevanje tega procesa, glede na potrebe časa pa bi moralo biti enakega navdušenja in trdne volje še več kot pred tremi desetletji. In ga tudi je! Naj bo ta optimistična ugotovitev tudi čestitka jubilarntu za dolgo in plodno življenje!

DRAGO MEDVED

*predsednik Konference SZDL občine Celje
predsednik Kulturne skupnosti občine Celje*

OLGA JAKHEL-DERGAN

PRESTRUKTURIRANJE CELJSKEGA GOSPODARSTVA

Strukturo celjskega gospodarstva pogojuje predvsem nekaj desetletni razvoj Celja kot enega izmed osrednjih industrijskih središč v Sloveniji in v Jugoslaviji. Izmed primerjalnih prednosti za razvoj industrije je bila odločujoča izredno ugodna prometna lega Celja. Celjska industrija — razen dela industrije gradbenega materiala — nima lastnih surovinskih in energetskih virov na območju občine. Visoka poprečna letna stopnja zaposlovanja v industriji (po nekaterih letih tudi do 4 %) je do leta 1978 temeljila na naraščajočem deležu kmetov — delavcev (»polproletarcev«) v socialni strukturi celjskega prebivalstva, na zaposlovanju delavcev iz drugih republik in vse večji dnevni delovni migraciji. Danes se vozi na delo v Celje še vedno okoli 8000 delavcev, največ jih je zaposleno v industriji. Poprečno letno rast družbenega proizvoda, 6—7 %, je ustvarjala industrija v tem obdobju predvsem na račun večjega zaposlovanja pretežno nekvalificiranih delavcev, ne pa na osnovi večje produktivnosti dela.

Veliko število obstoječih organizacij združenega dela je zraslo iz obrtno tradicije, kateri je ponekod v miselnosti še vedno zvesto. Struktura celjske industrije se že desetletja ni bistveno spremenila. Le nekaj je t. i. revitaliziranih proizvodnih programov, redki pa so proizvodni programi, ki so usklajeni znotraj združenega dela ter s tržnimi in družbenimi potrebami. Proizvodni programi so v poprečju izredno razvejani, med seboj se ne dopolnjujejo, tako da se ne morejo združevati v celovite programe ali se realizirati v obliki kompleksnih ponudb. Predvideni učinki največjih investicijskih vlaganj v preteklih letih se niso realizirali. Tako ima danes celjska občina sicer še vedno visoko mesto v razvitosti slovenskih občin po narodnem dohodku na prebivalca (5—6 mesto),¹ vendar so vsi drugi kazalci razvoja in gospodarske razvitosti pretežno tako nizki ter pod republiškim in regijskim poprečjem, da dovolj nazorno kažejo na močno zaostajanje v razvoju — in ne samo to, tudi na določeno »razvojno neusposobljenost«.

Industrija ustvarja — kot ključna dejavnost celjskega gospodarstva — 45 % družbenega proizvoda občine (v letu 1981) z naslednjo, dokaj raznovrstno proizvodno strukturo:

Delovno intenzivne proizvodnje³

Sifra EKD ³ podskupine	Naziv podskupine (proizvodnje)	Delež v DP celjske ind.	Proizvajalec (DO)
011 220	Proizvodnja neizgorljivega materiala	3,1	Ljubečna
011 312	Proizvodnja kov. inst. mat.		EMO
011 313	Proizvodnja orodja	0,5	EMO
011 315	Proizvodnja žičnih izdelkov	2,2	Žična
011 320	Proizvodnja konstrukcij	1,4	EMO, Cinkarna
011 390	Proizvodnja drugih kov. izd.	7,5	EMO, Libela, Aurea
012 001	Proizvodnja kamna		Ingrad, IGM
012 141	Proizvodnja azbestnih cementnih izd.		Cinkarna
012 142	Proizvodnja pred. gradb. elementov	2,1	Ingrad, IGM
012 201	Proizvodnja žaganega lesa	1,9	LIK Savinja
012 310	Proizvodnja pohištva	1,4	LIK Savinja
012 321	Proizvodnja embalaže		LIK Savinja
012 322	Proizv. elementov za gradbeništvo		LIK Savinja
012 429	Druga predelava papirja		Aero
012 521	Proizvodnja bombažnih tkanin	3,1	Metka
012 522	Proizvodnja volnenih tkanin	0,6	TVO
012 615	Proizvodnja pozamenterije	0,41	Vrvica
012 621	Proizvodnja perila		Toper
012 622	Proizvodnja oblačil	2,6	Toper
012 623	Proizvodnja gospodinjanskega perila		Metka
012 624	Proizvodnja težke konfekcije		Toper
012 810	Proizvodnja obutve	0,36	Obutev
012 820	Proizvodnja galanterije		Toper
012 909	Proizv. drugih izdelkov iz kavčuka	0,17	Vulkanizacija
013 021	Proizvodnja kruha in peciva	1,4	Merx, MPI
013 030	Predelava sadja in zelenjave		Etol
013 041	Klanje živine		CMI
013 042	Predelava mesa	1,1	CMI
013 073	Proizvodnja keksov		Merx, MPI
013 400	Grafična dejavnost	5,5	Aero
013 904	Proizvodnja nakita	3,8	Aero
013 909	Druge neomenjene proizvodnje		Aurea

Kapitalno intenzivne proizvodnje⁴

Sifra EKD podskupine	Naziv podskupine (proizvodnje)	Delež v DP celjske ind.	Proizvajalec (DO)
010 930	Proizvodnja cinka		Cinkarna
010 093	Predelava cinka	4,6	Cinkarna
011 232	Proizvodnja tehnične keramike	0,8	IKKOI Ljubečna
011 299	Predelava drugih nek. rudnin		Ljubečna
011 311	Proizvodnja litih izdelkov	5,1	Zelezarna
011 524	Proizvodnja traktorjev	1,2	Zelezarna
012 130	Proizvodnja opeke	1,5	Ljubečna
012 202	Proizvodnja furnirja	1,8	LIK Savinja
012 410	Proizvodnja celuloze in papirja		Aero
013 010	Mletje žita	0,6	Merx, MPI

Kapitalno in tehnološko intenzivne proizvodnje^a

010 711	Proizvodnja surovega železa	0,8	Železarna
010 712	Proizvodnja surovega jekla	2,0	Železarna
010 713	Proizv. valjanega, vlečenega jekla	10,4	Železarna
011 810	Proizvodnja kemikalij	8,6	Cinkarna, Etol
011 820	Proizvodnja kemikalij za kmetijstvo		Cinkarna

Tehnološko intenzivne proizvodnje^a

011 411	Proizvodnja energetskih strojev		EMO, Klima, Železarna, Žična, Libela
011 413	Proizvodnja obdelovalnih strojev		EMO
011 419	Proizvodnja drugih strojev	3,4	EMO, Klima, Libela,
011 420	Proizvodnja kmetijskih strojev		Klima
011 430	Proizvodnja poklicne opreme	0,9	Libela, EMO
011 521	Proizvodnja motorjev		Libela
011 522	Proizvodnja tovornjakov (kontejnerji)		EMO
011 724	Proizvodnja merilne opreme	3,2	Libela
011 729	Proizvodnja drugih električnih ap.		Libela
011 930	Proizvodnja barv in lakov	0,4	Cinkarna, EMO
011 949	Druga predelava plastičnih mas		Cinkarna, Aero
011 990	Proizvodnja drugih kemičnih izd.	11,3	Cinkarna, Aero

Iz navedenih proizvodenj in njihovih deležev v družbenem proizvodstvu celjske industrije je razvidno, da ima le-ta naslednjo globalno strukturo (v letu 1980):

	Intenzivnost proizvodnje	Celjska industrija	SRS
Delovno		41	42,2
Kapitalno		17	25,6
Kapitalno in tehnološko		22	13,5
Tehnološko		20	18,7

V zadnjih dveh desetletjih je prišlo do izrednih strukturnih sprememb, tako v razvitem svetu kot v deželah v razvoju. V te strukturne spremembe je vpeto tudi jugoslovansko oz. slovensko gospodarstvo ter z njima »celjsko« gospodarstvo.

Tako rezultati različnih strokovnih analiz kot planski dokumenti, ki se pripravljajo, izpostavljajo nujno po razvojni preobrazbi (prestrukturiranju) slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva. V tem smislu uvrščamo med osnove dolgoročne cilje gospodarskega razvoja predvsem:⁷

— razvojno dozorevanje s kvalitativno preobrazbo slovenskega gospodarstva,

— spoznavanje razvojnih omejitev in razvojnih razsežnosti posameznih proizvodnih slovenskega gospodarstva ter

— prestrukturiranje gospodarstva z oblikovanjem razvojno in izvozno prodornih jeder.

»... Razvojno dozorevanje gospodarstva lahko opredelimo kot proces vse uspešnejšega obvladovanja razpoložljivih inovacij in tehnološko rešitev. Tako je mogoče večati produktivnost, učinkovitost ter konkurenčno

in razvojno prodornost domačega gospodarstva v širšem mednarodnem prostoru. Gre za proces izboljševanja tehnološke, razvojne, organizacijske in gospodarskopolitične uspešnosti. Takšni dosežki bodo našemu gospodarstvu omogočili zmanjševanje razvojne odvisnosti od razvitega sveta ter bodo prinesli k racionalnejši rabi razpoložljivih proizvodnih dejavnikov.

Razvojno dozorevanje gospodarstva v pospešenem razvoju je dolgoročen generacijski proces. Njegova razvojna logika zajema tri osnovne kvalitete.

— Najprej gre za bolj ali manj uspešno posnemanje in osvajanje proizvodnih programov razvitejših gospodarstev v okviru razmeroma zaprtega domačega trga. Razen v primerih, kjer so na razpolago izredna naravna bogastva, pospešeno osvajajo v največji meri tehnološko in tudi kadrovsko manj zahtevne proizvodnje za široko potrošnjo.

— Boljša gospodarska (predvsem industrijska) in kadrovska osnova omogočata razvijajočemu se gospodarstvu hitrejše sprejemanje, osvajanje, uporabo ter dopolnjevanje in samostojno razvijanje tehnoloških rešitev.

— Neko gospodarstvo prihaja v fazo razvojne samostojnosti na ožjem ali širšem proizvodnem področju takrat, ko je sposobno ne le obvladovati in uporabljati tuje in domače tehnološke rešitve in inovacije, ampak more z lastno opremo (oziroma s posameznimi ključnimi deli domače opreme) tudi konkurenčno proizvajati za domači in svetovni trg. Šele na tej stopnji je nek proizvodni sektor razvojno samostojen v smislu konkurenčne in izvozne prodornosti. Takrat izvaža v svojih izdelkih tudi osvojeno in lastno znanje, ne da bi ga ovirale številne tržne, razvojne in druge omejitve, ki jih postavlja razviti svet tehnološko in razvojno zaostalejšim gospodarstvom s prodajo znanja v okviru obstoječega tehnološkega monopola.

Iz tega sledi, da bo moralo slovensko gospodarstvo v prihodnje:

— zmanjšati golo posnemanje proizvodnih programov razvitejših gospodarstev, ki se odraža predvsem na uvozu opreme in sestavnih delov;

— vse bolj osvajati in samostojno razvijati tehnološke postopke; tako bi se postopoma manjšala dosedanja kritična uvozna odvisnost; hkrati bi se učvrstil naš razmeroma šibki pogajalni položaj pri nosilcih največjega tehnološkega napredka v razvitem svetu; laže bi se pogajali tudi s kupci naše opreme, tehnoloških rešitev in storitev v socialističnih deželah in v deželah v razvoju;

— podpirati hitrejše osvajanje že razpoložljive tehnologije ter izpopolnjevanje in razvijanje lastnih tehnoloških rešitev predvsem v proizvodnji opreme, ki neko gospodarstvo usposobi, da svoje znanje uporablja in izvaža« ...⁸

Enake zahteve se postavljajo pred celjsko gospodarstvo.

Proces prestrukturiranja celjskega gospodarstva pojmuje v luči širše zasnove in strategije tehnološkega in razvojnega dozorevanja ter globlje reprodukcijske povezanosti slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva.

»... Proces prestrukturiranja naj bi znižal delež delovno intenzivnih proizvodenj in delež kapitalno intenzivnih proizvodenj ter občutno zvišal delež tehnološko zahtevnih proizvodenj. V tem procesu ne gre za administrativno opuščanje ali podpiranje posameznih proizvodenj, ampak za razvojno selekcijo gospodarskih dejavnosti in znotraj njih njihovih nosilcev.

Izredno nespecializirano slovensko gospodarstvo je pred neizprosno in ostro razvojno selekcijo. Produktivnost, učinkovitost, izvoz, tehnološko osamosvajanje, bodo morali postati osnovna merila za izbiro posameznih nosilcev razvoja in usmerjanje družbene akumulacije.

Proces kvalitativne razvojne preobrazbe je v svojem bistvu enotnost procesov razvojnega dozorevanja, prestrukturiranja in selektivnega večanja izvozne prodornosti. Dokončno se moramo sprijazniti z dejstvom, da bodo dolgoročno le tehnološko in razvojno prodorne proizvodnje realni nosilci trajnejše izvozne usmeritve slovenskega gospodarstva. To je v bistvu priznavanje tehnologije in izvoza kot osnovnih nosilcev rasti in razvoja v prihodnji razvojni strategiji slovenskega in v znatni meri tudi jugoslovanskega gospodarstva«...⁹

Že skozi delo na pripravah srednjeročnega plana občine 1981—85 in pred njim prostorskega plana občine se je veliko razmišljalo o razvoju problematiki celjskega gospodarstva in možnostih opredelitve razvojnih jeder kot nosilcev razvojne preobrazbe gospodarstva, vendar je bilo premalo strokovnih osnov in družbenega hotenja za postavitev in izbor takih jeder.

Nekatere delovne organizacije v celjski industriji so sicer že pričele same — lahko bi rekli na nek spontan način — »prestrukturirati« svoj poslovni oz. proizvodni program. Vendarle gre pri tem v veliki meri bolj za prilagajanje vedno bolj zaostrenim pogojem gospodarjenja, kot pa za jasno začrtano dolgoročno razvojno strategijo delovne organizacije, še manj pa za poenoten, družbeno organiziran razvojni proces v občini. Objektivna nujnost razvojne preobrazbe slovenskega in z njim »celjskega« gospodarstva ter nujnost prevzemanja odgovornosti občine — kot samoupravne in temeljne družbeno-politične skupnosti — za svoj lasten razvoj, sta narekovala pristop k zasnovi in izvajanju razvojnega procesa »Prestrukturiranje celjskega gospodarstva«. Le-ta naj bi združeval vse tiste aktivnosti v delovnih organizacijah in v občini — kot samoupravni in temeljni družbeno-politični skupnosti — ki se nanašajo na prestrukturiranje.

Na ta način bi postalo prestrukturiranje gospodarstva v Celju organiziran družbeno usmerjen proces za skupno iskanje vseh ključnih nosilcev odločanja o razvojni usmeritvi celjskega gospodarstva — od delovnih organizacij kot osnovnih nosilcev gospodarstva do izvršnega sveta in skupščine občine kot temeljne družbeno-politične skupnosti.

Skupno iskanje razvojnih usmeritev ima naslednji osrednji cilj:

— oblikovati razvojno preobrazbena jedra in jih usposobiti kot nosilce razvojne preobrazbe celjskega gospodarstva.

»Razvojno preobrazbena jedra celjskega gospodarstva bodo morala biti vključena v reprodukcijske tokove slovenskega, jugoslovanskega in mednarodnega gospodarstva. To pomeni, da oblikovanje razvojno-preobrazbenih jeder ne more sloneti na lokalnih (občinskih) kriterijih naložb in razvoja, saj ugotavljamo, da pogosto že obstoječi slovenski in jugoslovanski kriteriji ne omogočajo uspešnega vključevanja v mednarodno menjavo. Hkrati pa moramo toliko pozorneje ovrednotiti tiste proizvodne dejavnike, s katerimi v Celju razpolagamo in katere lahko tudi izpopolnimo. Prav zato, ker bosta morala tehnološki napredek in izvoz tudi pri nas postati osnovna vzvoda za dolgoročni gospodarski razvoj, bodo morala tudi razvojno-preobrazbena

jedra temeljiti na mednarodnih kriterijih strukture stroškov, kadrovske, tehnološke in razvojne zrelosti, kvalitete, vodenja in upravljanja.

Na tej osnovi naj bi bila razvojno preobrazbena jedra kadrovska, programska, tehnološko-razvojno, tehnično-organizacijsko, tržno in dohodkovno-reprodukcijsko specializirana, zaključena gospodarska celota, ki ima realne možnosti za uspešno uveljavitev na domačem trgu, oziroma v izvozu.«¹⁰

Oblikovanje in usposobitev razvojno preobrazbenih jeder kot nosilcev razvojne preobrazbe celjskega gospodarstva bi moralo potekati fazno, v skladu s fazami, ki so potrebne v vsakem razvojnem procesu. Gre za: I. — fazo zasnove, ko je treba opredeliti razvojno preobrazbena jedra, II. — fazo strategije, ko je potrebno opredeliti načine za razvojno usposabljanje in realizacijo potencialnih razvojno preobrazbenih jeder in III. — fazo izvedbe, ko se PRPJ že realizirajo.

Razvojno preobrazbena jedra opredeljujemo kot potencialna zato, da bi že s samim imenovanjem poudarili fleksibilnost preobrazbenih jeder. Izhodiščno opredeljena jedra se namreč lahko oz. se morajo skozi proces prestrukturiranja dograjevati v skladu s tekočimi in novimi razvojnimi gibanji in možnostmi.

To pomeni, da razvojno preobrazbena jedra niso statične tvorbe, ampak so kot potencialna jedra zametki prestrukturiranja v vsej svoji dinamični razsežnosti.

Strokovne aktivnosti, ki so osredotočene v pripravo strokovnih osnov za posamezne faze v procesu prestrukturiranja celjskega gospodarstva, so organizirane v sklopu raziskovalnega projekta »Prestrukturiranje celjskega gospodarstva«. Raziskovalni projekt se izvaja kot petletni projekt v okviru raziskovalnega programa občinske raziskovalne skupnosti 1981—85.¹¹ Za potrebno koordinacijo aktivnosti pri izvajanju projekta je bil ustanovljen pri ORS Projektni svet za prestrukturiranje celjskega gospodarstva.

I. faza raziskovalnega projekta je zaključena, trenutno poteka delo v sklopu potrebnih pripravljanih del za II. fazo projekta, v kateri se bodo iskali načini za razvojno usposabljanje izbranih potencialnih razvojno preobrazbenih jeder.¹²

Glede na veliko »podružbljenost« raziskovalnega projekta je bilo tudi raziskovalno delo v sklopu raziskovalnega modela organizirano tako, da je lahko dajalo strokovne osnove za posamezne razprave v teku iskanja potencialnih razvojno preobrazbenih jeder.¹³ Na drugi strani se strokovno delo ni odvijalo v zaprtem strokovnem teamu izven delovnih organizacij celjske industrije, da bi se iskalo razvojne usmeritve za njih ali celo namesto njih, ampak je bil strokovni team razširjen s strokovnjaki iz DO, predvsem so bili sestavni del strokovnega teama razvojni sektorji DO, pri nekaterih ključnih strateških vprašanjih pa tudi poslovodni delavci DO.

Raziskovalno delo je bilo v sklopu I. faze raziskovalnega projekta organizirano in izvajano v skladu s ciljem I. faze prestrukturiranja — Zasnova potencialnih razvojno-preobrazbenih jeder in naslednjo definicijo prestrukturiranja gospodarstva (z razvito gospodarsko strukturo) na »občinski ravni« (kamor uvrščamo celjsko gospodarstvo):

Prestrukturiranje je proces kvalitetne preobrazbe gospodarske strukture, ki izpostavlja na obstoječi stopnji razvitosti slovenskega in občinskih go-

spodarstev z razvito gospodarsko strukturo tehnološki napredek kot ključni faktor gospodarskega razvoja.

Kot tak predstavlja tehnološki napredek »ustvarjanje novih tehnik in tehnologij, razvijanje in izpopolnjevanje obstoječih tehnik in tehnologij ter oblikovanje novih sredstev in metod, da bi:

Zmanjšali porabo živega in opredmetenega dela, izboljšali kvaliteto proizvodov (ob znižanju stroškov proizvodnje) in razvijali in uvajali sodobno organizacijo dela ter učinkovito upravljanje in poslovanje — vse na osnovi neprestanega razvijanja in obvladovanja novih znanj in izkušenj z vseh področij človekovega življenja in delovanja.

Bistvo tehnološkega napredka je torej znanje.¹⁴

Raziskovalno delo je bilo organizirano — glede na vlogo in pomen posameznih faktorjev razvoja v strukturi preobrazbi gospodarstva — v treh ključnih raziskovalnih (pod)modelih:

1. Ekonomsko-tehnološki raziskovalni model
2. Kadrovski model
3. Tehnološko-informacijski raziskovalni model in
4. Konceptije.

Vsi trije raziskovalni modeli imajo vgrajen tehnično-tehnološki napredek kot ključni dejavnik prestrukturiranja. V ekonomskem modelu je le-ta prisoten skozi faktorsko analizo implicitno (faktorski pristop), v tehnološko-informacijskem modelu kot poseben, poudarjen dejavnik prestrukturiranja (tehnološki pristop), v kadrovskega modelu pa je vgrajen tehnično-tehnološki napredek skozi izpostavljanje vloge in pomena znanja oz. potrebe po oblikovanju takih kadrov, ki so usposobljeni za nosilstvo razvojne preobrazbe gospodarstva.

1. V sklopu ekonomsko-tehnološkega raziskovalnega modela so se proučevali skozi faktorsko analizo razvojne možnosti in resursi celjske industrije po posameznih podskupinah oz. proizvodnjah v industriji v primerjavi z enakimi proizvodnjami v SRS, SFRJ in v svetu. Poleg faktorske analize vsebuje ekonomsko-tehnološki model še analizo uspešnosti gospodarjenja ter proizvodno-tehnološko in razvojno problematiko industrije delovnih organizacij. Enota raziskave je proizvodnja (podskupina), deloma skupine proizvodov in delovna organizacija.

2. Osnovni namen v sklopu kadrovskega in razvojno-raziskovalnega modela je opredeliti funkcijo znanja oziroma kadrov v procesu prestrukturiranja celjskega gospodarstva, zato ima model naslednjo zasnovo:

— kadri in prestrukturiranje gospodarstva,

— razvojno-raziskovalna dejavnost v občini

— kriteriji izbora razvojno preobrazbenih jeder kot nosilcev prestrukturiranja. Enota raziskave je delovna organizacija.

3. Naloga tehnološko-informacijskega modela je, da odgovori predvsem na naslednja vprašanja:

— kakšna je stopnja tehnološko-informacijske razvitosti celjskih proizvodov,

— katere tehnologije in tehnike bi morali razvijati v naslednjih desetih letih,

— kakšne so možnosti, pogoji in posledice razvijanja takšnih tehnologij in tehnik,

— katere so tehnološko obetavne proizvodnje celjske industrije.

Enota raziskave je proizvodnja in skupina proizvodov in delovna organizacija.

4. Z delom na koncepciji se uresničuje integralen in interakcijski pristop k prestrukturiranju, s tem, da se oblikuje:

— enotna izhodišča za vse modele v skladu z osrednjim ciljem prestrukturiranja,

— interdisciplinaren pristop,

— kroženje potrebnih informacij oz. podatkov med modeli (postopek dela, vhodne informacije, izhodne informacije),

— razreševanje osnovnih vsebinskih problemov,

— zasnova celovitega delovnega programa,

— optimalna organizacija izvedbe strokovnih aktivnosti,

— končni rezultat raziskovalnega modela.

Rezultate vseh treh modelov povzemamo skozi interdisciplinarno delo v okviru koncepcije tako, da se oblikuje končni rezultat celotnega raziskovalnega modela — Kriteriji za opredelitev razvojno (integralno) obetavnih proizvodenj in Izhodišča za oblikovanje potencialnih razvojno-preobrazbenih jeder — v skladu s ciljem procesa prestrukturiranja v I. fazi — Zasnova PRPJ kot nosilcev razvojne preobrazbe celjskega gospodarstva.

S kriterialnim »vrednotenjem« je dal raziskovalni model vsem celjskim proizvodnjam enake možnosti za vključevanje v proces prestrukturiranja celjskega gospodarstva.

»V tem procesu dajejo tako rezultati kriterialnega vrednotenja osnovo za razvojno selekcijo med proizvodnjami kot tudi za selekcijo proizvajalcev v posameznih proizvodnjah. Gre torej za razvojno selekcijo med proizvodnjami, ne pa za administrativno opuščanje posameznih proizvodenj. V luči širše koncepcije tehnološkega in razvojnega dozorevanja ter globlje produkcijske povezanosti jugoslovanskega in slovenskega gospodarstva izhaja razvojna selekcija iz zniževanja deleža delovno intenzivnih proizvodenj in deleža kapitalno intenzivnih proizvodenj ter občutnega zviševanja tehnološko intenzivnih proizvodenj. Danes ima celjska industrija 36 proizvodenj, v katere se uvrščajo delovne organizacije glede na svojo pretežno dejavnost. Poleg teh proizvodenj je bilo proučevano še 21 proizvodenj, ki ne pomenijo pretežne dejavnosti, lahko pa bi bile vključene v proces prestrukturiranja. Skupno je bilo torej proučevanih 57 proizvodenj, v okviru tehnološko-informacijskega modela pa so se ugotovljale razvojne možnosti še za 224 skupin proizvodov.«¹⁵

Kriteriji so opredeljeni po posameznih raziskovalnih modelih tako, da jih je bilo možno pri sinteznem »vrednotenju« proizvodenj grupirati v štiri osnovne vrste (skupine) kriterijev:

1. Ekonomski kriteriji

2. Tehnološki kriteriji

3. Kadrovsko-razvojni

4. Tržni kriteriji (s poudarkom na izvozu).

K tem kriterijem je dodana še vrsta kriterijev, ki jih lahko opredelimo kot

5. Širši družbeni kriteriji.

Med posameznimi skupinami kriterijev je imela največjo težo skupina tehnoloških kriterijev. Predvsem zato, ker priznavamo tehnologiji vlogo osnovnega nosilca rasti in razvoja v dolgoročni razvojni strategiji slovenskega in v znatni meri tudi jugoslovanskega gospodarstva ter zaradi vprašljivosti nekaterih ekonomskih kriterijev (predvsem tistih, ki se nanašajo na dohodek), ker imajo vgrajene disparitete v cenah.

Proizvodnje, ki pretežno izpolnjujejo vseh pet skupin kriterijev, so obetavne proizvodnje, ki hkrati predstavljajo (glede na vsebino posameznih skupin kriterijev) potencialna razvojno-preobrazbena jedra v različnih oblikah. Takšne razvojno-obetavne proizvodnje so lahko: zametki razvojno-preobrazbenih jeder, lahko so sestavni del določenih jeder ali pa so že sama potencialna razvojno preobrazbena jedra.

Rezultati I. faze raziskovalnega projekta povedo, da ima celjska industrija od 57 proučevalnih proizvodenj 24 razvojno obetavnih proizvodenj, od tega 10 večjih in 14 manjših proizvodenj (glede na delež v družbenem proizvodu industrije). Zadnje predstavljajo t. i. usmeritveno prestrukturiranje, saj gre za proizvodnje, ki naj bi v prihodnjem dolgoročnem obdobju prevzemale večji delež ustvarjanja družbenega proizvoda.

Od proučevanih 224 skupin proizvodov v 57 proizvodnjah je 67 razvojno obetavnih skupin proizvodov, od tega 39 večjih in 28 manjših.

Z razvojnim usposabljanjem razvojno obetavnih proizvodenj bi se lahko celjska industrija v prihodnjem dolgoročnem razvojnem obdobju približala naslednji ciljni strukturi v letu 2000:

	1980		2000	
	Celje	SRS	Celje	SRS
DI — delovno int. proizvodnje	41	42,2	33	31,7
KI — kapitalno	17	25,6	10	20,0
KTI — kapitalno in tehnološko	22	13,5	26	13,7
TI — tehnološko int. proizvodnje	20	18,7	31	34,6
Skupaj KTI in TI	42	32,2	57	48,3

Razvojno obetavne proizvodnje dajejo osnovo za oblikovanje potencialnih razvojno preobrazbenih jeder. Kolikor bolj so izpolnjeni kriteriji obetavnosti — tako po obsegu kot po intenzivnosti — toliko bolj se je pri oblikovanju PRPJ možno približati njihovi izhodiščni definiciji. Na osnovi definicije potencialnih razvojno preobrazbenih jeder, rezultatov raziskovalnega modela in specifičnosti celjske občine je možno oblikovati različne tipe potencialnih razvojno preobrazbenih jeder.

Izhodišče za različne tipe potencialnih razvojno preobrazbenih jeder je ključni kriterij oz. princip združevanja obetavnih proizvodenj oz. skupin proizvodov.

Tako lahko združujemo proizvodnje glede na:

I. Izpolnjevanje določene — za občino razvojno prioritete — skupine kriterijev

II. Panožno združevanje proizvodenj (znotraj posamezne dejavnosti ali med njimi glede na njihovo komplementarnost)

III. Programsko usmerjenost

IV. Vrste prestrukturiranja (tehnološko, usmeritveno, reprodukcijsko prestrukturiranje).

Zaključno strokovno poročilo I. faze raziskovalnega projekta predlaga naslednja potencialna razvojno preobrazbena jedra:

Nosilec posamezne razvojno obetavne proizvodnje

I. KOVINSKO-PREDELOVALNI KOMPLEKS

0113	— predelava kovin	
011 313	proizvodnja orodja	EMO
011 316	proizvodnja ležajev (pogojno)	Zična
011 390	proizvodnja drugih kovinskih izdelkov	EMO
0114	— strojništvo	
011 411	proizvodnja energetskih strojev	EMO, Klima, Zična
011 419	proizvodnja drugih strojev	Klima
011 430	proizvodnja poklicne opreme	Libela, EMO
0117	— proizvodnja električnih strojev, aparatov	
011 724	proizvodnja merilne opreme	Libela
011 729	proizvodnja drugih elektronskih aparatov	Libela

2. PREDELOVALNA KEMIJA

011 930	proizvodnja barv in lakov	Cinkarna, EMO
011 949	druga predelava plastičnih mas	Cinkarna, Aero
011 990	proizvodnja drugih kemičnih izdelkov	Cinkarna, Aero, Etol
012 429	druga predelava papirja	Aero

3. PROIZVODNJA PRIMARNIH PROIZVODOV

011 311	proizvodnja litih izdelkov	Železarna
011 713	proizvodnja valjanega, vlečenega jekla	Železarna
011 810	proizvodnja kemikalij	Cinkarna
012 521	proizvodnja bombažnih tkanin	Metka

Navedene proizvodnje v tem jedru imajo (razen bombažnih tkanin) med vsemi razvojno obetavnimi proizvodnjami največ omejitev glede energetske intenzivnosti, pomanjkanja elementarnih surovin in negativnih vplivov na okolje.

Med njimi so t. i. strateško pomembne proizvodnje, oz. skupine proizvodov naslednje:

- valjani profili (1)
- valjani profili (2)

- vlečeno in brušeno jeklo
- žveplena kislina
- pigmenti
- TiO_2
- cinkovo belilo
- litopon
- železooksidni pigmenti

4. PREHRAMBENA INDUSTRIJA

013 030	predelava sadja in zelenjave	Etol
013 042	predelava mesa	CMI

5. GRAFIKA

013 400	grafična dejavnost	Aero
---------	--------------------	------

6. NAKIT

013 904	proizvodnja nakita	Zlatarne
---------	--------------------	----------

7. FURNIR

012 202	proizvodnja furnirja	LIK Savinja
---------	----------------------	-------------

8. TEHNIČNA KERAMIKA

011 232	proizvodnja tehnične keramike	IKKOI Ljubečna
---------	-------------------------------	----------------

9. SPORTNA KONFEKCIJA

012 622	proizvodnja oblačil	Toper, Metka (MONT program).
---------	---------------------	---------------------------------

7, 8, 9 so proizvodnje, ki si morajo poiskati ustrezne povezave v širšem gospodarskem prostoru — kot del ustrezne reprovgerige v izvozu oz kot del prodornega programa v širšem smislu — da bi lahko predstavljale ali zametek takega jedra v Celju ali pa del ustreznega jedra, katerega osnovni nosilec bi bil izven »celjske« občine.

Naj zaključimo informacijo o rezultatih I. faze raziskovalnega projekta s citiranjem dela strokovne recenzije:

»Ce skušamo odgovoriti na vprašanje, kaj je sploh dala I. faza, potem je to, po mojem mnenju, tudi naslednje:

— zelo soliden posnetek stanja, narejen tudi z uporabo drugačnih metod, kot smo jih bili vajeni do sedaj. Pri tem je potrebno opozoriti le na to, da je posamezne trditve treba jemati z rezervo, ker izhajajo iz mnenj pridobljenih z anketo v DO in v katerih je zrecej subjektivizma (npr. optimistične izjave o R-R dejavnosti v celjski industriji);

— spodbuda vsem nivojem v občini za razmišljanje o možnostih in poteh nadaljnega gospodarskega razvoja, pa ne samo za razmišljanje, temveč tudi za ukrepanje;

— spodbuda R-R in inovativni dejavnosti v OZD, ki je, mimogrede rečeno, v celjskih DO, skoraj brez izjeme, pod dopustno ravni in tudi pod doseženim razvojem gospodarskega razvoja;

— osnovo, s katero bi moral biti seznanjen vsak gospodarstvenik v občini Celje, saj je material izjemno bogat z vrsto tudi primerjalnih podatkov in zato dragocen tudi v izobraževalnem smislu.

Realna nevarnost, ki obstaja, pa je, da bo aktivnost na projektu po I. fazi upadla. Tako bo dosedanje delo postalo sčasoma neaktualno (zastarelost podatkov!) in ga bo doletela usoda mnogih do sedaj izdelanih makroekonomskih študij razvoja Celja, na katerih se že vrsto let nabira prah.¹⁶

Da temu ne bi bilo tako, bo potrebno tudi II. fazo procesa prestrukturiranja celjskega gospodarstva (industrije) izvajati tako, da bodo usklajene tako različne aktivnosti (strokovne in družbenopolitične) kot interesi različnih ravni prestrukturiranja.¹⁷ Tu mislimo predvsem na interese industrijskih delovnih organizacij in interese občine kot temeljne družbeno politične skupnosti.

Dosedanji rezultati raziskovalnega projekta »Prestrukturiranje celjskega gospodarstva« kažejo, da celjska industrija možnosti za kvalitativno razvojno preobrazbo ima. Vendar rezultati opozarjajo tudi na to, da bo lahko te možnosti izkoristila le skozi družbeno organiziran razvojni proces, v katerem bo prerasla probleme majhnosti »občinskega« prostora.

OPOMBE

¹ Več o tem: Mesto Celje v primerjalni analizi razvitosti slovenskih občin — Konceptija razvoja (Dolgoročni družbeni plan občine Celje, Razvojni center Celje, april 1982).

² Delovno intenzivne so tiste proizvodnje, ki imajo v strukturi porabe produkcijskih tvorcev večji delež delovne sile. Nabavna vrednost OS/Z je tako manjša kot 700.000 din, v izrazito delovno intenzivnih proizvodnjah pa še manj kot 300.000 dinarjev.

³ Enotna klasifikacija dejavnosti Zavoda SRS za statistiko.

⁴ Med kapitalno intenzivne proizvodnje štejemo proizvodnje, ki imajo nabavno vrednost OS/Z večjo kot 900,00 din in se nahajajo v 1. kvartilu slovenske industrije. Te proizvodnje so tudi v veliki meri energetske intenzivne.

⁵ So proizvodnje z visoko vrednostjo OS/Z, v osnovnih sredstvih pa je pretežni del opreme. Tudi te proizvodnje so v veliki meri energetske intenzivne.

⁶ Proizvodnje z odločilno vlogo tehnologije in znanja, visoka tehnološka raven, delež opreme v nabavni vrednosti OS 60 %.

⁷ Projekt »Slovenija 2000«, Delovno gradivo: Izhodišča za dolgoročno razvojno usmeritev slovenskega gospodarstva, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana.

⁸ Projekt »Slovenija 2000«, Delovno gradivo: Izhodišča za dolgoročno razvojno usmeritev slovenskega gospodarstva.

⁹ Projekt »Slovenija 2000«, Delovno gradivo: Izhodišča za dolgoročno razvojno usmeritev slovenskega gospodarstva.

¹⁰ Zaključno strokovno poročilo o rezultatih I. faze: Razvojni center — RRE Celje, januar 1983.

¹¹ Izvajalec projekta je Razvojni center — Razvojno-raziskovalna enota, ki je pritegnil k sodelovanju Inštitut za ekonomska raziskovanja v Ljubljani, Inštitut za sociologijo, nekatere strokovnjake iz drugih strokovnih institucij, predvsem pa strokovnjake iz delovnih organizacij celjske industrije, s potrebnim tehnično-tehnološkim znanjem in poznavanjem specifičnosti posameznih proizvodenj.

¹² Raziskovalni projekt obsega v I. fazi naslednje raziskovalne naloge:

I. RAZVOJNE OSNOVE PROIZVODENJ V CELJSKI INDUSTRIJI — Izhodišča za oblikovanje potencialnih razvojno preobrazbenih jeder

Raziskovalne naloge:

1.1 Poraba produkcijskih tvorcev in nekatere značilnosti proizvodnje v celjski industriji (faktorske intenzivnosti)

december 1981
(sodelovanje Inštituta za ekonomska raziskovanja)

1.2 Uspešnost gospodarjenja proizvodenj v celjski industriji

december 1981
(sodelovanje Inštituta za ekonomska raziskovanja)

1.3 Proizvodno-tehnološka in razvojna problematika ter usmeritve DO celjske industrije

december 1981

1.4 Znanje kot dejavnik prestrukturiranja — Izhodišča

december 1981
(ni publicirano posebej)

1.5 Sinteza I. (1.1, 1.2, 1.3)

december 1981

1.6 Tehnološki napredek kot ključni dejavnik prestrukturiranja

februar 1983 — sodelovanje razvojnih sektorjev celjske industrije

II. DEJAVNOSTI, ki se najtesneje povezujejo z industrijskimi proizvodnjami — Vloga in pomen: 1. Trgovinske dejavnosti; 2. Logistična urejenost pretoka blaga; 3. Malih proizvodenj

februar 1983

III. ZNANJE kot dejavnik prestrukturiranja (kadri in razvojno-raziskovalna dejavnost)

v publiciranju (sodelovanju) z Inštitutom za sociologijo in filozofijo

IV. ZAKLJUČNO strokovno poročilo — Izhodišča za oblikovanje potencialnih razvojno preobrazbenih jeder (Sinteza II.)

I. varianta februar 1983
II. varianta april 1983

Poleg navedenih nalog je končana tudi raziskovalna naloga: Prestrukturiranje gospodarstva (z razvito gospodarsko strukturo) na občinski ravni — metodološki vidik. Nalogo je financiral glede na družbeno aktualnost raziskovalnega projekta in pomanjkanje ustreznih metodoloških osnov Republiški komite za planiranje v okviru projekta »Slovenija 2000«.

¹³ V teku izvajanja RP — I. faze so bile organizirane naslednje pomembnejše razprave:

— problemska partijska konferenca OK ZKS v novembru 1981, razprava v okviru vodilnih gospodarstvenikov, razprava v IS Sob, širša javna razprava, ki jo je organiziral Svet za raziskovalno dejavnost in inovacije pri OK SZDL skupaj z aktivom vodij razvojno-raziskovalnih oddelkov pri ORS, razprave na skupščini ORS in Projektne svet za prestrukturiranje pri ORS, razprave pri OSS, razprave ob 30-letnici Društva ekonomistov Celje* (skupaj s skupščino Zveze ekonomistov SRS) in razprave o rezultatih I. faze (zaključno strokovno poročilo):

— Projektni svet za »P« pri ORS,

— Družbeni svet občine Celje za družbeno-ekonomski razvoj,

— Svet za družbeno-ekonomske odnose in ekonomsko politiko in Svet za raziskovalno delo in inovacije pri predsedstvu OK SZDL,

— Izvršni svet Sob,

— Predsedstvo občinskega sveta ZSS Celje,

— Predsedstvo OK SZDL,

— občinska skupščina (vsi trije zbori)**

in v delovnih organizacijah celjske industrije v februarju in marcu 1983.

¹⁴ D. Bodrožič, Tehnološki progres, Fakultet organizacionih nauka, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1978, str. 8.

¹⁵ Zaključno strokovno poročilo (povzetek) str. 6, Razvojni center, RRE, Celje, januar 1983.

¹⁶ mag. Jure Toplak, dipl. oec. Strokovna recenzija RP — I. faza, Občinska raziskovalna skupnost, april 1983.

¹⁷ V tem smislu bi moral prevzeti »skrbništvo« nad procesom prestrukturiranja Izvršni svet, Sob. Zlasti še, ker je prestrukturiranje gospodarstva eden izmed osrednjih ciljev dolgoročnega plana občine, za katerega pripravo, izvajanje in uresničevanje je — po določilih zakona o družbenem planiranju — zadolžen IS Sob.

* Enako je bila problematika prestrukturiranja na »občinski ravni« (celjski primer) obravnavana tudi na posvetu o prestrukturiranju slovenskega gospodarstva (Portorož, februar 1983).

** Za skupščino je bilo pripravljeno posebno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta — Delegatov poročevalec 2/1983 (17. 2. 1983).

POVZETEK

V zadnjih dveh desetletjih je prišlo do izrednih strukturnih sprememb, tako v razvitem svetu kot v deželah v razvoju. V te strukturne spremembe je vpeto tudi jugoslovansko in slovensko gospodarstvo ter z njima »celjsko« gospodarstvo.

Osnovna dejavnost celjskega gospodarstva je industrija, ki ustvarja 45 odstotkov družbenega proizvoda občine. Zato so vse aktivnosti, ki jih terja proces prestrukturiranja gospodarstva usmerjene predvsem v kvalitativno dolgoročno razvojno preobrazbo celjske industrije z naslednjim osrednjim ciljem:

— oblikovati razvojno preobrazbo jedra in jih usposobiti kot nosilce razvojne preobrazbe celjske industrije.

Razvojno preobrazbena jedra bodo morala biti vključena v reprodukcijske tokove slovenskega, jugoslovanskega in mednarodnega gospodarstva.

Oblikovanje in usposobitev razvojno preobrazbenih jeder bi moralo potekati fazno, v skladu s fazami, ki so potrebne v vsakem razvojnem procesu. Gre za: I. — fazo zasnove, ko je treba opredeliti razvojno preobrazbo jedra, II. — fazo strategije, ko je potrebno opredeliti načine za razvojno usposabljanje in realizacijo razvojno preobrazbenih jeder in III. — fazo izvedbe, ko se razvojno preobrazbena jedra že realizirajo.

Strokovne aktivnosti, ki so osredotočene v pripravo strokovnih osnov za posamezne faze v procesu prestrukturiranja celjskega gospodarstva, so organizirane v sklopu raziskovalnega projekta »Prestrukturiranje celjskega gospodarstva«. Raziskovalni projekt se izvaja kot petletni projekt v okviru raziskovalnega programa občinske raziskovalne skupnosti 1981—1985. Za potrebno koordinacijo različnih aktivnosti pri izvajanju projekta je bil ustanovljen pri Občinski raziskovalni skupnosti Projektni svet za prestrukturiranje celjskega gospodarstva. I. faza raziskovalnega projekta je zaključena, trenutno že poteka delo v sklopu II. faze projekta.

Dosedanji rezultati raziskovalnega projekta kažejo, da celjska industrija možnosti za kvalitativno razvojno preobrazbo ima. Vendar rezultati opozarjajo tudi na to, da bo lahko te možnosti izkoristila le skozi družbeno organiziran razvojni proces, v katerem bo prerastla probleme majhnosti »občinskega« prostora.

THE RESTRUCTURING OF CELJE ECONOMY

Summary

During the last two years some remarkable structural changes have occurred in developed and in developing countries. They have also effected the Yugoslav and Slovene economy as well as that of Celje.

Basic activity of Celje economy certainly lies in the industry, which realizes 45 per cent of national product of the community. Therefore, all the activities, required by the process of restructuring of economy, are mainly oriented to the qualitative long-term development transformation of Celje economy with the basic target:

— formation of development — transformation nuclei with the ability of carrying the development transformation of Celje industry.

Those nuclei should be incorporated into the reproduction trends of the Slovene, Yugoslav and international economy.

The formation & enabling of the development — transformational nuclei should take a phase turn in compliance with the due phases of each development process. The phases to be concerned with: I. — The Conception phase; the development — transformational nuclei are to be determined, II. — The strategy phase — the ways of development enablement and that of realization of development — transformational nuclei are to be determined, and finally III. — The implementation phase — development — transformational nuclei are being already realized.

Professional activities, concentrated on working out of professional basis for individual phases of the process of the Restructuring of Celje Economy are arranged in the complex research project — »The Restructuring of Celje Economy«. The project will be realized in the period of 5 years (1981—1985) in the frame of the research programme of Local Community for Research (LCR). Besides, a Project Counsel for the Restructuring of Celje Economy was founded to coordinate different activities during project realization. The 1st phase has been terminated and the 2nd phase researches are carried on.

The project results made evident that the industry in Celje has pretty possibilities for a quality development transformation. But however, it could only be realized by the means of socially organized development process and by solving the problems rising from smallness of the community.

ANTON SORE

PRIDELOVANJE PŠENICE IN PRESKRBA S KRUHOM V CELJSKI OBČINI

Pomanjkanje hrane življenjsko ogroža okoli dve tretjini človeštva. S sodobno tehnologijo, znanjem in ustrezno kmetijsko, zlasti tržno politiko, bi v Jugoslaviji lahko pridelali mnogo več žita zase in za izvoz. Vsaka pokrajina v naši domovini naj bi se v čim večji meri sama oskrbovala s kmetijskimi pridelki, za katere ima naravne pogoje. Obravnavane razmere in navedeni problemi v preskrbi s pšenico in kruhom niso značilni samo za celjsko občino, ampak bolj ali manj za vso Slovenijo, posebno še za predalpske kotline. Pridelovanja pšenice in preskrbe s kruhom ni mogoče obravnavati mimo bistvene, aktualne kmetijske problematike.

THE PRODUCTION OF WHEAT AND SUPPLY WITH BREAD IN THE CELJE COMMUNE

The existence of almost two thirds of the Earth's population is menaced by the shortage of food. With the help of modern technology, knowledge and appropriate agricultural marketing it would be possible to produce considerably greater quantities of wheat for our own needs and export. Each region in our country should cover its own needs of agricultural products for which natural conditions are given. The above mentioned conditions and problems in supply of wheat and bread are not characteristic only of the Celje area, but more and more of Slovenia as a whole — specially of the pre-Alpine basins. The production of wheat and supply with bread must necessarily be linked with current agricultural problems.

POMEN PŠENICE IN KRUHA V PREHRANI

Kruh je bil in bo ostal bistveni sestavni del naše vsakdanje prehrane. V ljudskem pojmovanju pomeni kruh materialni in biološki obstoj človeka — kruh je življenje. Osnovno krušno žito je pšenica, rž in druga žita manj. Mnogi menijo, da je pomanjkanje pšenice v sodobni hrani vzrok številnim organskim motnjam, zato jo radi označujejo kot naše vsakdanje zdravilo. Sleherni proizvod pšenice (moka, otrobi, kalčki, škrob) ima svojo zdravilno vrednost, bodisi zaradi obilice izredno hranljivih snovi in vitamina E bodisi kot poceni in učinkovito sredstvo zoper malokrvnost in rahitis (10, 32).*

* Prva številka v oklepaju pomeni zaporedno številko literature, druga pa stran.

Človeštvo se danes spopada s tremi poglavitnimi problemi: kako zagotoviti dovolj hrane, energije in vode. Vprašanje hrane postaja iz dneva v dan bolj pereče. Udeleženci zborovanja na sedežu FAO v Rimu so ob svetovnem dnevu hrane 16. oktobra 1982 ponovno poudarili, da je prihodnost človeštva odvisna od hitrejšega razvoja kmetijstva in pridelovanja zadostnih količin hrane. V svetu je 450 do 500 milijonov ljudi lačnih ali preslabo hranjenih, leta 2000 pa se bo po ocenah svetovne banke njihovo število najmanj podvojilo. Najbolj so prizadete dežele v razvoju, saj uvažajo največ hrane, predvsem žita. Kmetijska proizvodnja v deželah v razvoju zaostaja za naraščanjem prebivalstva in lakota je zlasti v afriških deželah stalen pojav. Problem je toliko bolj pereč, ker cene žita rastejo, vzporedno z njimi pa tudi cene prevoza in razdeljevanja. Razlike med sitim in lačnim svetom se poglobljajo. V svetovni trgovini s kmetijskimi pridelki je bila pšenica leta 1978 po vrednosti izvoza na prvem mestu med rastlinskimi pridelki, sledili so ji kava, koruza, sladkor in bombaž. Med najpomembnejšimi izvoznicami kmetijskih pridelkov so bile ZDA, Kanada, Avstralija, Argentina, Brazilija in pet zahodnoevropskih držav. Na to deseterico držav odpade 60 % svetovne trgovine s kmetijskimi pridelki. Med njimi je tudi šest največjih uvoznikov kmetijskih pridelkov. Razen njih so v deseterici največjih uvoznikov še Japonska, Italija, Sovjetska zveza in Kitajska. Po cenitvah ministrstva za kmetijstvo ZDA bo poraba žita na prebivalca v svetu do leta 1985 še naraščala, zlasti v deželah, ki morajo žito že sedaj uvažati. V posebno težkem položaju bodo dežele v razvoju, saj se njihov devizni položaj vedno bolj slabša. Zavedajo se, da morajo same najti rešitev iz prehrabnih težav (47, 380—382).

Jugoslavija ima izredne naravne pogoje in možnosti za razvoj intenzivne in raznovrstne kmetijske proizvodnje, ki pa smo jih doslej zanemarjali. Pridelali bi lahko dovolj hrane zase, lahko pa bi jo tudi izvažali, zlasti v dežele v razvoju. Kljub temu se je zunanjetrgovinska bilanca s kmetijskimi proizvodi prevesila od pozitivne v letu 1970, v naraščajočo negativno, od leta 1976 do 1980 (47, 380—382). Hitrejši razvoj agroživilstva je zato eden izmed temeljnih pogojev za stabilizacijo jugoslovanskega gospodarstva. Komisija zveznih družbenih svetov za vprašanja gospodarske stabilizacije je v dolgoročnem programu razvoja agroindustrijske proizvodnje analizirala nekatere važnejše vzroke, zaradi katerih je kmetijska proizvodnja zaostajala, ter nakazala najpomembnejše pogoje in usmeritev za njen hitrejši razvoj.

Socialistična republika Slovenija naj bi na koncu sedanjega (1981—1985) srednjeročnega gospodarskega načrta pridelala 85 % potrebnih kmetijskih pridelkov. Več možnosti kot pri pridelovanju žit, zlasti pšenice, imamo pri živinoreji, sadjarstvu in vinogradništvu. Da bomo dosegli zastavljene cilje, bo treba bistveno spremeniti odnos do kmetijskih tal, do drobljenja posestev in odtujevanja obdelovalnih zemljišč. Kmetijska zemljišča bomo morali izkoriščati s sodobno tehnologijo in agrotehniko, z večjo mero znanja in prizadevanja ter z vlaganji, ki bodo rodila večji in bolj kakovostni pridelek. Zavzemamo se za spodbudnejšo davčno politiko, svobodno oblikovanje tržnih cen kmetijsko prehrabnih izdelkov, tesnejšo povezavo kmetijstva z industrijo kmetijske opreme, reproduksijskih sredstev in živil. S samoupravnim sporazumevanjem in z enakopravno delitvijo dohodkov naj bi priteg-

nili v tržno proizvodnjo vse združene kmete, nezdruženim pa omogočili take gospodarske razmere, da bodo pridelali čim več za dom in trg (3, 13—16).

Naš namen je prikazati naravne in družbene osnove za pridelovanje pšenice ter težave in uspehe pri preskrbi s kruhom v celjski občini.

NARAVNE OSNOVE ZA PRIDELOVANJE PŠENICE

Celjska občina zavzema vzhodni del Celjske kotline. Pokrajino sestavljajo tri reliefne enote: nižina ob Savinji in njenih pritokih, gričevnat svet z nižjimi hribi ter sredogorje s Paškim Kozjakom (1273 m), Stenico (1092 m), Konjiško goro (1014 m) na severu in Posavskim hribovjem na jugu. Medtem ko sestavljajo nižino kvartarni rečni nanosi (prod, pesek, glina), so živahno razgibane gorice pretežno iz terciarnih usedlin, (laporji, lapornata glina, peščenjaki, pesek, ilovica) in vulkanskih kamnin. Hribovito obrobje je zgrajeno iz mezozojskih zlasti triasnih apnencev in dolomitov ter iz mlajših paleozojskih skrilavcev in peščenjakov. Hipsografsko smo celjsko občino razdelili na tri pasove. Prvi višinski pas obsega površje z nadmorsko višino do 300 m, drugi od 300 do 600 m, tretji nad 600 m. Nižinskemu, ravnemu ali položnemu svetu pripada okrog 31 % občinskih tal. Nadmorska višina 600 m je meja za gorske, hribovite predele; upoštevajo jo pri odmeri maksimuma kmetijskega obdelovalnega zemljišča. Hribovitega sveta je v občini dobrih 14 %. Gričevnat svet z nižjimi hribi je najobsežnejši pas, saj zavzema 55 % občinske površine. Med izrazito nižinske katastrske občine smo uvrstili: Celje, Spodnjo Hudinjo, Medlog, Ostrožno, Bukovžlak, Trnovlje, Škofja vas, Vojnik trg, Vojnik okolico in Tremerje. Precej nižine imajo še katastrske občine Teharje, Višnja vas in Šmiklavž. Nižina sama po sebi še ne zagotavlja najboljših tal, saj je bilo Celje z okolico znano po pogostih poplavih in mokrotnih tleh zlasti vzhodno od mesta. Preden zavije Savinja v ostrem kolenu v tesno dolino proti jugu, sprejme Ložnico, Hudinjo in Voglajno z njihovimi manjšimi, še ne povsem ukročenimi pritoki, ki ob daljšem močnejšem deževju radi prestopijo bregove. Ob takih vremenskih prilikah se na strmih, ilovnatih peščenih pobočjih goric in hribov trgajo zemeljski plazovi. Ker naklon površja pogosto odloča o možnosti intenzivnega obdelovanja in o razporeditvi katastrskih kultur, smo za grobo orientacijo izmerili površine z naklonom do 12°, od 12 do 20° in nad 20°. Ravninam in položnemu svetu, kjer je možno gojiti vse ali vsaj večino poljščin, pripadata malo manj kot dve petini površja. Seveda je na zemljiščih, strmejših od 7°, že potrebno konturno obdelovanje. Zemljišča z naklonom 12 do 20° so ob zgornji meji bolj primerna za vinograde, sadovnjake in intenzivno travništvo kot za okopavine, ki jih moramo večkrat okopavati, s čimer posredno pospešujemo erozijo prsti; takih tal je blizu 30 %. Zemljišča, ki imajo nagib večji od 20°, niso več primerna za sodobno mehanizirano poljedelstvo, pa čeprav izdelujejo stroje, ki vzdržijo tudi na takih strminah. Po grobih izračunih je površin s tako strmino nad 31 %. Največ jih je na trših kamninah v goratem svetu, zato tam že od nekdanj prevladujejo gozdovi, travniki in pašniki.

Ozimna pšenica uspeva v zmerno toplem in zmerno namočenem podnebju do izoterme 10° C. Za njeno normalno rast je potrebna vsota srednjih

dnevni temperatur od 1800 do 2200° C, za jaro pšenico 400 do 500° C manj (1, 211). Najbolje kali pri temperaturi 15 do 20° C, kar je med drugim odvisno tudi od vlažnosti (7, 40). Če vlaga tal ne preseže 60 %, lahko vzkliko ali nabreklo seme prenese tudi temperaturo do -13° C, sicer pa manj. Naše domače ozimne sorte pšenice in sovjetske visokorodne sorte so zelo odporne proti mrazu. Ko pšenica klasi in cveti, potrebuje več toplote. V času, ko se oblikuje in polni plod, temperatura ne bi smela pasti pod 8° C, ne bi pa tudi smela preseči 32 do 36° C, kajti v tem primeru bi se razvila skromna zrna. Različne sorte pšenice različno prenašajo vročino. Od kolenčenja do konca vegetacije pšenici najbolj ustrezajo temperature od 18 do 22° C (1, 212—213). Zelo visoke temperature in pomanjkanje vlage v tleh povzročajo večjo ali manjšo sterilnost. Osnovni pogoj za uspešno rast pšenice je primerna količina vlage. Posebno usodno je pomanjkanje vlage v času kolenčenja in klasenja, nekoliko manj vlage pa potrebuje rastlina, ko se razrašča. Nadpovprečna vlažnost vpliva na bujnejšo rast površinskih delov, kar bolj koristi pridelku slame kot zrnja, pa tudi žito pogosto poleže. Visoka relativna vlaga pogojuje tudi hitrejši razvoj bolezní in moti dozorevanje.

Na splošno je pšenica glede vlage razmeroma skromna, saj potrebuje od setve do zorenja samo okrog 450 mm ali še manj padavin (1, 215—216). Zaradi intenzivnih padavin, združenih z nevihtami, žito često poleže.

Savinjsko-sotelska Slovenija spada v klimatskem pogledu v subpanonsko področje zmerno celinskega termičnega režima (25, 6). Za prikaz temperaturnih razmer smo upoštevali meteorološke opazovalnice: Celje (245 m), Titovo Velenje (420 m) in Rogaška Slatina (230 m), za padavinski režim pa razen omenjenih še opazovalnici Vojnik (285 m) in Paški Kozjak (1063 m). Dokaj zaprte lege Celjske in Velenjske kotline ter Rogaške Slatine omogočajo razmeroma visoke temperaturne ekstreme. Tako ima Celje največjo srednjo absolutno maksimalno temperaturo (1966—1980) 34,1° C, Titovo Velenje 32,9° C in Rogaška Slatina 34,5° C. Srednja minimalna absolutna temperatura je v Celju -22,2° C, v Rogaški Slatini -21,2° C in v Titovem Velenju -16,3° C. Če primerjamo srednje januarske temperature (1931—1960), opazimo izenačenost med Titovim Velenjem (-2,1° C) in Celjem (-2,0° C), le v Rogaški Slatini je temperatura nekoliko višja (-1,8° C). Julijski temperaturni poprečki ne presegajo 20° C (Celje 19,1° C, Titovo Velenje 18,4° C, Rogaška Slatina 19,5° C). Titovemu Velenju se v primerjavi s Celjem pozna višja nadmorska višina, Rogaški Slatini pa bližina Panonske nižine.

Srednje mesečne temperature zraka:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Letna vrednost
Celje	-2,0	-0,3	4,2	9,3	13,7	17,4	19,1	18,3	14,4	9,2	4,5	0,4	9,0
Titovo Velenje	-2,1	-0,6	3,6	8,6	13,1	16,9	18,4	17,8	14,0	8,9	3,5	0,4	8,5
Rogaška Slatina	-1,8	-0,1	4,3	9,6	14,3	17,8	19,5	18,6	15,1	9,8	4,7	0,2	9,4

Pomlad, poletje in jesen so v Rogaški Slatini poprečno za pol stopinje toplejši kot v Celju. Jesen je v teh dveh krajih toplejša kot pomlad, kar je ugodno za pozne posevke. Titovo Velenje je na splošno hladnejše. Celjska

kotlina je znana po vdorih hladnega zraka, ker je zaprta na jugozahodu proti Jadranskemu morju in na severozahodu proti Atlantskemu oceanu, od koder prihaja pozimi toplejši zrak na evropsko celino. Kotlinska lega pogojuje temperaturno inverzijo, ta pa vpliva na razporeditev obdelovalnih površin in kulturnih rastlin. Bolj kot visoke so pri nas za poljščine škodljive zlasti nizke spomladanske in jesenske temperature. Za ozimno pšenico so predvsem nevarne spomladanske pozebe, ki nastopajo za predhodnim toplim obdobjem. V Celju je povprečno 122 dni s temperaturo pod 0° C, v Rogaški Slatini 109 dni in v Titovem Velenju 105 dni (1966—1980). S slano moramo računati od sredine septembra do konca maja.

Pogostnost slane po dekadah v Celju od 1957—1979 (2, 11).

	April			Maj			September			Oktober		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
Slana Temp. minimum	20	15	17	11	5	1	0	2	5	7	16	17
	-5,2	-6,2	-5,0	-4,5	-2,4	-0,5	1,2	-0,5	-1,9	-5,5	-7,1	-8,0

Srednja letna količina padavin (1966—1980) je v Titovem Velenju 1213 mm, v Celju 1121 mm, v Rogaški Slatini pa 1043 mm.

Srednja mesečna množina padavin:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
Celje	52	58	74	93	86	127	131	133	103	90	105	70
Rog. Slatina	53	56	62	85	90	114	123	123	90	80	108	59
Titovo Velenje	60	70	76	109	106	141	169	135	125	105	115	68

Med letnimi časi je poletje najbolj namočeno, saj pade povsod povprečno več kot tretjino letnih padavin. Jesen je na drugem mestu z okrog 27 % srednjih letnih padavin, sledita pomlad in zima. Na splošno je takšna razporeditev za kmetijstvo ugodna, čeprav bi si za jesensko dozorevanje nekaterih kultur in spravilo pridelkov želeli manj deževnih dni. Mesečni poprečki lahko skrivajo večje ali manjše razlike v številu deževnih dni, zato navajamo za Celje še podatke po dekadah za dobo 1958—1977 (2, 9).

	Januar			Februar			Marec			April		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
	3,0	3,1	2,2	2,0	3,0	1,7	2,4	2,9	3,0	3,5	3,2	3,5
	Maj			Junij			Julij			Avgust		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
	3,3	3,2	3,8	4,1	3,6	3,7	3,0	3,6	3,4	3,3	3,5	3,8

September			Oktober			November			December		
I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
2,8	2,7	2,3	2,4	2,4	2,3	2,8	4,3	2,7	2,9	2,7	3,0

Največ deževnih dni v letu je v sklenjenem obdobju od tretje deкаде maja do konca junija, kar je značilno za celinsko podnebje. Ker nas zanima predvsem celjska občina, dodajmo za primerjavo še srednje mesečne in letne množine padavin za Vojnik in Paški Kozjak (1931—1960). Po pričakovanju je imel največ padavin Paški Kozjak (1147 mm), medtem ko je Vojnik (1071 milimetrov) zaostajal tudi za Celjem (1110 mm). Glavni padavinski višek je bil povsod junija, drugi šibkejši pa oktobra. Maj in poletni meseci so bili na Paškem Kozjaku, v Vojniku in Celju bolj mokri kot jesenski, celinski vpliv je bil bolj poudarjen kot sredozemski, prav tako tudi večja nadmorska višina. Enaka razporeditev velja tudi za srednje letno število dni s padavinami od 0,1 mm in več. Poleg množine je pomembna tudi intenziteta padavin. Znano je, da je večdnevno rahlo deževje koristnejše kot občasni močni nalivi, zlasti še na bolj nagnjenem površju. Po mesecih je bila intenziteta padavin naslednja:

	III.	IV.	V.	VI.	VII.
Celje	5,8	6,5	7,7	9,3	10,0
Vojnik	5,2	5,9	7,3	9,4	9,4
Paški Kozjak	5,2	6,6	7,6	9,0	9,3

Očitno je, da narašča srednja intenziteta padavin od zime k poletju in je rezultat množine padavin in števila deževnih dni. Čeprav prinaša sneg razne težave, je za kmetijstvo koristen, ker zaščiti posevke pred hudim mrazom. V Celju (1971—1980) je trajala snežna odeja s prekinitvami povprečno 50,4 dni v Titovem Velenju in Rogaški Slatini (1972—1980) pa 46,5 in 60,1 dan.

Nevihte se redko pojavljajo v hladni polovici leta, več jih je ob prehodih polarnih front od maja do septembra. Nevihtam se v vročih poletnih popoldnevih večkrat pridruži tudi toča, ki lahko v kratkem času uniči ves pridelek. Leta 1970 je toča v Celju klestila petkrat, sicer pa povprečno (1965—1980) 1,1-krat na leto. Tudi 29. junija 1982 je oklestila debela toča hmeljišča, pšenična in koruzna polja, sadovnjake in vinograde v nekaj kilometrov širokem in več deset kilometrov dolgem pasu od Gore Oljke na zahodu do Sotle na vzhodu.

V Celju je prevladujoči veter jugozahodnik. Kadar piha veter z vzhoda in severovzhoda, prinaša strupene pline, zlasti SO₂ iz cinkarne in posebno ob vlažnih dneh povzroča občutno škodo na poljščinah bližnje okolice.

Pšenica dobro uspeva v tleh, ki so bogata s hranljivimi organskimi (1,5—2% humusa) in anorganskimi snovmi, ki vsebujejo primerne količine kalcija, imajo mrvičasto strukturo in fino zrnato teksturo ter rahlo kislo do nevtralnokemično reakcijo. Take lastnosti ima črnica (črnzem). Pšenici ustrezajo tudi rjava in delno zaglejana tla, če jih primerno obdelujemo. Vlaž-

na, težka glinasta, zakisana, plitva ali peščena tla za pšenico niso primerna (2, 45). Posebna strokovna skupina, T. Wagner, F. Oset in A. Stritar je izdelala študijo Pedosekvenca in kategorizacija zemljišč občine Celje, ki naj bi služila v okviru občinskega prostorskega plana boljši in strokovno pravilni uporabi kmetijskih zemljišč. Upoštevali so površje, nadmorsko višino, osončenje, nagib, podnebne razmere, fizikalne in kemične lastnosti tal ter kamninske pogoje. Povzemamo bistvene lastnosti posameznih tipov pedosekvenca in njihovo razširjenost.

Pedosekvenca na peščeno prodnatih nanosih je izražena na aluvialnih ravninskih tleh med Levcem in Lavo ter med Šmarjeto in Vojnikom, v manjših površinah tudi v dolinah Hudinje in Tesnice, ob Savinji pri Tremerjih, ob Dobrnici in Rovškem potoku. Prod in pesek sta glede na kamninsko sestavo zelo različna in se prepletata z glinami in ilovicami. Prevladujejo globoka in srednje globoka aluvialna tla. Po kemični sestavi ločijo karbonatna in nekarbonatna tla, med katerimi so še razne stopnje med rjavimi aluvialnimi tlemi in gleji. Propustna in ravna tla so ugodna za mehanizirano obdelovanje tudi ob bolj mokrotnem vremenu.

Svet se večinoma uporablja za njive, le v manj ugodnih, zlasti poplavnih legah, so travniki. Delež gozda je tod skromen. Na omenjenem prostoru je večina zemljišč prve in druge kategorije. Zaščita podtalnice in drugi ekološki dejavniki zahtevajo, da urbanizacijo na tem območju ustavimo in da preostale kmetijske površine na vsak način zaščitimo. Zemljišča je potrebno zaščititi tudi pred poplavami in onesnaženjem zraka. Obvarovati pa moramo tudi manjše kmetijske površine prvega razreda na rjavih tleh rečno ledeniškega proda in peska na območju Levca, Medloga in Lave ter okoli Polul in Tremerja.

Pedosekvenca na glinah in ilovicah nekarbonatnega značaja je v večjem obsegu razširjena okoli Zadobrove, Žepine, Ostrožnega in Lopate. Osnovna značilnost te pedosekvenca je, da je v tleh veliko vlage in da se voda ne more odcediti skozi nepropustno podtalje. Pretežno ravno dolinsko dno z nadmorsko višino 240 do 300 m prehaja mestoma v nekoliko dvignjena pobočja goric. Rahlo nagnjena (pod 10 %) južna pobočja bi bila primerna za gradnjo industrijskih objektov, ki so že doslej tukaj našla svoj prostor. Plasti gline in ilovice so v preteklosti in danes izkoriščale opekarne (v glinokopih so sedaj ribniki). Na vlažnih tleh prevladujejo travniki četrte kategorije, na bolj odcednih legah pa njive druge kategorije. Obrobje prekriva slab borov gozd. Več oglejenih tal je na vzhodnem delu občine ob Voglajni, Vzhodni Ložnici, Brezovici, na zahodnem delu občine pa ob Ložnici, Brezovskem in Lahovniškem potoku. Za intenzivnejšo kmetijsko izrabo tal bi bile potrebne hidromelioracije in regulacije potokov. Na obrobnih pleistocenskih terasah v okolici Trnovelj, Zadobrove, Bukovžlaka in Žepine ter v gričevnatem svetu Lahovne, Prekorij in Prešnika se pojavljajo psevdogleji, za katere so značilne slabe fizikalne in kemične lastnosti, velika kislost in neprimerna talna klima za delovanje mikroorganizmov. Tla izrabljajo za travnike in slabši borov gozd. Ker je svet dvignjen, ga poplave ne dosežejo. Strokovnjaki priporočajo ta prostor za poselitve.

Pedosekvenca na mehkih karbonatnih kamninah (terciarnih laporjih) je razširjena v večjem ali manjšem obsegu od Klanca nad Dobrno do Lipe in Črešnjic ter okoli Malih Dol in Šmartnega v Rožni dolini. V južnem delu občine je z manjšimi presledki razširjena od Košnice preko Zagrada in Pečovnika do Prožinske vasi. Na območju severno in južno od Celja se ta pedosekvenca naslanja na triasne apnenice in dolomite. Na sončnih južnih straneh goric so njive, sadovnjaki, vinogradi in travniki, medtem ko senčne severne lege poraščajo gozdovi. Živahno razrezan svet goric in potočnih dolin je znan po zemeljskih plazovih, a tudi seizmično je to nestabilen svet. Razložene domačije polkmetov in kmetov so našle prostor na slemenih in vznožjih pobočij. Med njimi ali na samem so si v zadnjih letih postavili meščani počitniške hiše in ponekod spremenili zanemarjen travnik ali pašnik v sodoben vinograd. Marsikje so s počitniškimi hišami razdrobili kvalitetno kmetijsko zemljišče na manjše kose, na katerih ni več možno urediti strnjjenih terasastih nasadov.

Pedosekvenco na trdih karbonatnih kamninah, na triasnih apnencih in dolomitih, predstavljajo južne strani Paškega Kozjaka in Konjiške gore; sega od Kačjega gradu pri Dobrni, mimo Selc do Črešnjic. Južno od Celja zavzema področje Velikega Slomnika (716 m), Vipote, Grmade (722 m) in Srebotnika (705 m). Pretežni del površja pokrivajo odlični gozdovi, njive so le na položnejšem svetu. Poprečna strmina znaša 20 do 45 %, zato tla niso primerna za intenzivno poljedelstvo.

Gričevnat in hribovit svet iz andezita, kremenovih peščenjakov, keratofirja in skrilavcev pripada pedosekveni na nekarbonatnih kamninah. Slaba kislata tla s skromnimi hranilnimi snovmi in močnimi nagibi pobočij so povsod porasla z gozdovi. Za strojno kmetijsko obdelavo svet ni primeren, ali pa le na manjših uravnanih površinah. Tej pedosekveni pripada svet od Strgarjevega vrha (607 m) in Šmartnega v Rožni dolini čez Hudinjo pri Vojniku do Tudreža (401 m) pa tudi okoli Dobrove, Straže in severno od Višnje vasi. Južno od Savinje spada k temu tipu površina Homa (576 m), Anskega vrha (462 m), Miklavškega hriba (400 m), Svetine, Mrzle planine in še nekateri drugi kraji. Tla so slaba ali le srednje kvalitetna. Strm in labilen svet preprečuje večjo strnjeno poselitve.

Že omenjena strokovna komisija je razdelila kmetijska zemljišča v celjski občini na osem kategorij. Nas zanimajo predvsem njive in travnat svet. Za njive so primerna tla od prve do tretje kategorije, za travnike in pašnike bolj strm in vlažen svet četrte in pete kategorije. Najširše možnosti za gojenje posevkov, ki uspevajo pri nas, nudijo ravne in rahlo nagnjene površine prve kategorije pri Medlogu, Škofji vasi, Smarjeti in Dobrni. Druga kategorija obsega njivske površine srednje in slabe kakovosti. Tu je obdelovanje težje zaradi slabših fizikalnih in kemičnih lastnosti tal ter reliefa (naklon 10 do 20 %), obseg kultur je manjši, gojenje pšenice in lucerne je omejeno. Zaradi manj ugodnih edafskih razmer ali neprimerne reliefa se v tretji kategoriji njive slabe kakovosti prepletajo s travniki. Tretji kategoriji pripadajo velike površine na pleistocenskih terasah okrog Trnovelj, Zadobrove in Žepine ter na gričevnatem površju Zagrada in Kompol. Medtem ko je slabša zemljišča tretje in četrte kategorije mogoče izboljšati z melioracijo in agromelioracijo, je to pri višjih kategorijah zelo težko ali sploh nemogoče.

DRUŽBENO GOSPODARSKI POGOJI ZA PRIDELOVANJE PSENICE

Na gospodinjstva, ki imajo kmečka gospodarstva, odpade v celjski občini 22,75 % vseh gospodinjstev. Po deležu kmečkih gospodarstev vodijo krajevne skupnosti gričevnatega in hribovitega območja: Svetina, Strmec pri Vojniku, Šmartno v Rožni dolini in Frankolovo (75,68—68,81 %). Nad polovico takih gospodinjstev je še v krajevni skupnosti Dobrna. Bolj ko se približujemo Celju, tem več je nekmečkih gospodinjstev. Delež kmečkega prebivalstva se je v povojnih letih zniževal, tako da je znašal leta 1981 le še 4 % (SR Slovenija 9,16 %). Vzporedno s tem je upadal tudi delež aktivnega kmečkega prebivalstva. Med samim kmečkim prebivalstvom je aktivnih nad dve tretjini oseb. Na kmetijah pomagajo pri delu vsi, tudi otroci in stari ljudje, ne glede na statistično opredelitev. Največ družin (26,33 %) je štiričlanskih (oče, mati, dva otroka), nekoliko manj tri in dvočlanskih (23,86 in 20,54 %). Družine s petimi ali šestimi otroki so danes že redke. Vse več mladih odhaja danes v razne šole in na delo v mesto, tako da imajo malo prostega časa. Razmeroma največ družinskih članov imajo kmečka gospodarstva v krajevnih skupnostih Frankolovo, Dobrna, Strmec pri Vojniku, Store in Vojnik. Med kmečkim prebivalstvom prevladujejo starejši ljudje.

Leta 1959 so zavzemale njive in vrtovi 14,89 % skupne površine SR Slovenije, do leta 1980 pa je njihov delež upadel na 12,54 %. Povečale so se predvsem nerodovitne, gozdne in travne površine. V celjski občini se je v istem razdobju zmanjšal delež njiv od 14,89 % na 13,18 %, hkrati pa se je tudi tu najbolj razširila nerodovita površina. Podatki katastrskega urada ne odražajo dejanskih trenutnih razmer na terenu, ker zemljiški posestniki ne prijavljajo sproti sprememb katastrskih kultur. Tudi podatki zavoda za statistiko SR Slovenije se ne ujemajo s podatki občinske geodetske uprave. Primerjava starega in novega stanja v nekaterih katastrskih občinah ni mogoča, ker so se meje katastrskih občin spremenile, njihove površine pa so se povečale ali zmanjšale. Izbrali smo nekatere katastrske občine, ki se površinsko niso spremenile. V Košnici je bilo leta 1974 26 ha manj njiv kot leta 1957. Njiv je bilo tu na splošno razmeroma malo, ker je svet razgiban in je ravnine malo. Z deagrarizacijo in urbanizacijo so se razloženi zaselki na bregovitem, ponekod zakraselem površju v neposredni bližini Celja spremenili v predmestna naselja. Najbolj izrazit primer so Polule. Stanovanjske hiše so se sicer množile tudi še po letu 1974, vendar se je njivska površina poslej le malo skrčila. Drugačen primer je katastrska občina Bezovica na severovzhodnem kraju celjske občine. Živahno razrezan svet goric s težko ilovnato prstjo, s polkmečkimi in kmečkimi domovi v prometno dokaj odmaknjenih razloženih naseljih, je izgubil v štiriindajsetih letih tretjino njiv; povečale pa so se travne površine. Katastrska občina Dobrna je imela leta 1950 okrog 168 ha njiv in vrtov, z leti se je njihova površina postopoma manjšala, tako da je leta 1980 ostalo samo še 99 ha njiv. Nove stanovanjske hiše so zrastle na položnih ježah in terasah Dobrnice, a tudi na dolinskem dnu ob reguliranem potoku, kjer so za obdelavo najboljša tla. Na Paškem Kozjaku so oferji nekdanj obdelovali kamnite njive, daleč stran od gospodarjeve domačije, pa tudi kmetje sami niso imeli večje izbire, saj so bile hiše polne otrok, postaranih

stricev in tet, ki so delali za hrano in streho. Danes za taka garaška dela ni ljudi in računa.

Ni čudno, da je bilo leta 1974 za petino manj njiv kot pred sedmimi leti. Trg za njihove kmetijske pridelke je bil daleč, dodatni zaslužek v dolini pa je bremenila zamudna težka hoja. V zadnjem času se razmere izboljšujejo. Program razvoja hribovskih kmetij na območju občine predvideva za ta, do nedavna odmaknjen svet, temeljito gospodarsko prenavo (16). Katastrska občina Trnovlje je v nižini, ki je ponekod močvirna, na kar opozarja tudi krajevno ime Začret. Zgornje Trnovlje s kmečkimi domovi še ohranjajo videz obcestne vasi, Spodnje Trnovlje pa je zajela močna urbanizacija, izhajajoča iz bližnjega mesta. Ilovnata in glinena tla so že v preteklosti nudila surovino številnim poljskim in industrijskim opekarnam med Trnovljami in Ljubečno. Opuščene njive predstavljajo četrtno njivske površine iz leta 1957, spremenili so jih v travnike in gradbene parcele. Zidanje stanovanj, skladišč, poslovnih prostorov, tovarn itd. je najbolj prizadelo mestne in primestne katastrske občine (Medlog in Spodnja Hudinja), kjer so bile najboljše obdelovalne površine. Zaradi dosedanjega neodgovornega ravnanja s kmetijskimi površinami je skupščina SR Slovenije sprejela decembra 1982 zakon o varstvu kmetijskih zemljišč pred spreminjanjem namembnosti. Dokler občine ne bodo izdelale družbenih planov s prostorskimi deli in jih ne bo presodil republiški izvršni svet, prepoveduje zakon vsako spreminjanje namembnosti kmetijskih tal. Občine ne smejo v družbenih planih nameniti za nekmetijsko rabo kmetijskih površin prve in druge kakovostne kategorije. Prav tako ne smejo odvzeti kmetijstvu zemljišča, ki bi ga bilo mogoče z melioracijo izboljšati in so to predvi deli (18). Omenjeni zakon potrjuje in dopolnjuje obstoječo zakonodajo s tem, da nedvoumno določa, za kakšne namene je mogoče razbiti zemljišča glede na kakovost.

S sodobno tehnologijo in agrotehniko ter še bolj z družbenogospodarskimi vplivi in posegi (melioracije, komasacije, gradnja novih cest, nova naselja kot potrošna središča itd.) so se pogoji za izkoriščanje kmetijskih zemljišč in njihova vrednost dokaj spremenili. Pri tem je bistven odnos družbe do kmetijstva kot gospodarske panoge in do ljudi, ki pridelujejo hrano in surovine za industrijo. V težkih časih so se ljudje vedno zatekali k zemlji. Razmišljajo, da bi z novim načinom obdavčenja kmetijskih zemljišč vrnil le-tem dejansko vrednost, neglede na to, pod kakšno katastrsko kulturo so zdaj vpisana. Z novo davčno politiko naj bi pospešili razvoj kmetijstva in z intenzivnejšim obdelovanjem povečali pridelek hrane. Tisti kmetovalci, ki bi boljše gospodarili in na svoji njivi več pridelali, bi bili pri odmeri davka na boljšem kot slabi gospodarji. Razlikujemo osem katastrskih razredov. V prvem, najboljšem, je v celjski občini najmanj njivske površine, samo 1,20 % (okrog 36 ha). Največ (nad polovico) prvorazrednih njiv je v katastrski občini Medlog, sledijo Vojnik okolica, Dobrna, Spodnja Hudinja, Arclin in Vojnik trg. Domala tri četrtnine katastrskih občin sploh nima njiv v prvem razredu. Tudi v drugem katastrskem razredu je le 6,12 % vse njivske površine. Znova izstopajo pretežno nižinske katastrske občine, zlasti Medlog, Vojnik trg, Škofja vas, Spodnja Hudinja in Arclin. Katastrskih občin, ki nimajo njiv v drugem razredu, je skoraj dve tretjini. Polovica njivske površine v občini je v petem in šestem katastrskem razredu. V zadnjem, osmem razredu, je 5 %

njiv, predvsem na območju Paškega Kozjaka in Svetine. Za intenzivno obdelavo v usmerjenem kmetijstvu je pomembna velikost njivske površine, s katero razpolaga kmetovalci.

Odstotek posestnikov z njivsko površino:

0,01—1,00 ha	92,5 %	3,01— 5,00 ha	0,5 %
1,01—2,00 ha	5,1 %	5,01—10,00 ha	0,2 %
2,01—3,00 ha	1,6 %	nad 10 ha	0,1 %

Njivskih posestnikov do 1,00 ha je največ v nižinskih katastrskih občinah: Spodnja Hudinja, Ostrožno, Trnovlje, Medlog, Škofja vas, Celje, Teharje, Arclin in Vojnik trg. Če vemo, da merijo nekatere njivske posesti samo nekaj arov, si je težko predstavljati sodobno intenzivno obdelavo. Njivske posesti smo razdelili na lastnike in solastnike, ne glede na to, kdo jih obdeluje. Naj navedemo nekaj primerov z gričevnatega, nižinskega in hribovitega sveta. Izrazito hribovsko lego predstavljata katastrski občini Brdce nad Dobrno in Svetina, nižinsko Škofja vas in Arclin, gričevnato Klanc, Novake in Košnica. Od skupno 1112 lastnikov njivskih površin je 40,9 % takih, kjer je lastnik samo ena oseba. Pri polovici njivskih posestnikov si delita posest dve osebi, trem do štirim solastnikom pripada 7,5 %, petim in več 1,3 %. Solastnika sta najpogosteje mož in žena. Nekdaj so po tradiciji prinesle neveste h kmetiji določen delež v denarju ali zemljišču. Ločitev je bilo manj in so morali zakonci za sožitje več potrpeti. Če vlada med solastniki soglasje in skupen interes, da se zemlja čim bolje obdela, potem število solastnikov ni važno. Vsekakor je ta cilj teže doseči tam, kjer upravljajo zemljo trije, štirje ali več solastnikov. Takih primerov je precej več v katastrskih občinah Škofja vas in Arclin kot v Brdcah nad Dobrno in Svetini. Sodnijska delitev zemljiške zapuščine na desetine in stotine je enostavna in poceni, dokler ni treba izmeriti in deliti zemljiškega deleža različne kvalitete. Če je zemljišče skupna lastnina, se dediči dogovorijo, kdo bo obdeloval zemljišče in kako bo s pridelkom. Z inflacijo raste tudi vrednost in zanimanje za nepremičnine, zlasti v prometno dostopnih legah. Zemljiški delež v zakotnem hribovskem svetu, od koder mladi bežijo, še daleč ni enakovreden kosu njive ali travnika v bližini mesta. Kmetijska zemljišča moramo z osebnim delom čim bolj obdelati, zato naj ga poseduje in v okviru zemljiškega maksimuma pridobiva tisti, ki ga obdeluje. Prodajalec mora kmetijsko zemljišče najprej ponuditi kmetu in kmetijski organizaciji. Nekmetje ne morejo imeti zemljiške posesti na območju najboljših zemljišč (v prvi in drugi kategoriji) in jih tudi z nakupom ne morejo pridobiti (36, 65—71). Sodišče pri zapuščinskih razpravah tega določila doslej še ni upoštevalo, ker občina še ni imela izdelanega prostorskega dela družbenega plana, kar je pogoj za izvajanje tega določila. Medtem so se kmetijska zemljišča nadalje drobila, število nekmečkih lastnikov in solastnikov pa je še naprej naraščalo.

Slovenija je znana po posestni razdrobljenosti, za celjsko občino pa to še posebej velja, saj je malih posestnikov s površino do 3 ha 91,8 %. Izstopajo mestne in primestne katastrske občine: Celje, Spodnja Hudinja, Ostrožno, Trnovlje, Medlog in Škofja vas. Tu je malih posestnikov 95 % in več. Mnogi

med njimi imajo le nekaj arov zemlje, ki jo izkoriščajo za pridelovanje. Precej za njimi so katastrske občine: Teharje, Arclin, Zagrad, Šmiklavž in Košnica. Posestnikov s 3,01 do 5,00 ha zemlje je 3,0 %. Za spoznanje višji (3,1 %) je odstotek posestnikov s 5,01 do 10,00 ha skupne površine. Po 10,01 do 15,00 hektarov kmetijskega zemljišča ima 1,0 % posestnikov, medtem ko je takih s 15,01 do 20,00 ha in nad 20 ha samo 0,4 % in 0,7 %. Zemljiška posest do 3 ha je gospodarsko samostojna, če gre za obdelovalno površino z intenzivnim pridelovanjem, npr. vrtnin. Zanimiva je primerjava posestne sestave med hribovskim, gričevnatim in nižinskim svetom. Za vsako področje smo izbrali po štiri tipične katastrske občine. Nižino predstavljajo katastrske občine Medlog, Škofja vas, Spodnja Hudinja in Trnovlje, gričevje Čreskova, Novake, Rupe in Šmartno v Rožni dolini ter hribovja Brdce nad Dobrno, Lipa, Svetina in Verpete.

Posestna sestava v %:

	0,01—3,00 ha	3,01—5,00 ha	5,01—10,00 ha
Nižina	95,99	1,98	1,38
Gričevje	78,58	7,09	8,19
Hribovje	60,31	8,35	12,78
	10,01—15,00 ha	15,01—20,00 ha	nad 20 ha
Nižina	0,28	0,12	0,25
Gričevje	3,62	2,05	0,47
Hribovje	6,30	3,75	8,51

Očitno je, da narašča delež večjih zemljiških posestnikov z nadmorsko višino.

V posestni sestavi se skrivata delež in razporeditev katastrskih kultur. V katastrskih občinah Brdce nad Dobrno in Svetina ni posestnika, ki bi imel več kot 5 ha njih, v katastrskih občinah Verpete in Lipa pa manjkajo že v velikostni skupini 3,01—5,00 ha. Zivinoreji namenjajo travnike in zlasti pašnike. Slednje je ponekod že prerasel gozd, ki tukaj prevladuje. Današnja posestna sestava je rezultat zgodovinskih, družbenih, gospodarskih in socialnih dejavnikov v preteklosti in sedanosti. Če odmislimo močvirja in poplavne ravnice, je bila nižina v mirnem času vselej bolj vabljiv življenjski prostor kot gorat svet.

Razen posestne razdrobljenosti je velika ovira za sodobno mehanizirano obdelovanje tudi razmetanost malih zemljiških deležev. S. Ilešič navaja v razpravi Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, da prevladujejo na gričevnatem in hribovitem svetu severno in jugovzhodno od Celja polja v pravih ali prvotnih grudah. »Zemljiška posest je pri tem tipu močno pomešana, deleži poedine kmetije so precej enakomerno razmetani po vsem zemljišču, toda o kakem sistemu ni govora, parcele so najrazličnejših oblik in smeri. Le ponekod so zaradi lažjega oranja podolgovatih oblik, bodisi, da potekajo vzdolž pobočja v smeri izohips, zlasti po prisojnih straneh, ali pa zavzemajo zložnejše terase in ravnote v hribovitem svetu.« (24, 19). V pretežno nižinskem in gričevnatem svetu severno od mesta in na vzhodni strani Hudinje prehajajo polja z delitvijo na prvotne grude v delce, sorodnejše grudam. Na visokih uravnanih hrbtih, na manjših planotah Paškega Kozjaka in na Svetini

prevladuje zemljiška razdelitev na celke. Za južne strani Kozjaka so značilni odprti do polodprti celki. Oblike zemljiških deležev so prilagojene oblikam površja, prevladujejo veliki kosi, nepravilni mnogokotniki. Lep primer razkosanja celkov in nastanek drugotnih grud je v Brdcah nad Dobrno. Sredi razmaknjenih gozdov so s postopno delitvijo nastale tri kmetije. Njive, travniki in pašniki se med seboj prepletajo, kakor narekuje relief in pedološka sestava tal. Konfiguracija terena na Paškem Kozjaku ni dopuščala ali vsaj pospeševala večjega števila mogočnih zemljakov kot npr. na sosednjem Pohorju. Głoboke grape ločujejo domačije tako, da se gledajo z brega na breg. V katastrski občini Strmec so parcele bolj pravilnih, podolgovatih oblik in nas spominjajo na zemljiško razdelitev, na nepravilne grudaste delce. Socialni položaj ali veljavnost kmeta med sebi enakimi se meri po legi in obliki njiv v bližini doma. Osojne strani goric so porasle z gozdovi, ki se v obsežnejših deležih vrtajo med njive in travnike. Na prisojajih so manjši vinogradi, ki poudarjajo videz zemljiške razdrobljenosti. V nižini se njivske površine podolgovatih oblik menjavajo z večjimi sklenjenimi, ponekod mokrotnimi travniki ali logi, po katerih so v Spodnji Savinjski dolini poimenovali potoke in mnoga naselja.

Zakon določa, da je kmet občan, ki z osebnim delom obdeluje zemljišče, je za obdelovanje ustrezno usposobljen in mu kmetijska dejavnost pomeni glavno ali dopolnilno dejavnost. Še vedno je kmet, pa čeprav zaradi starosti, delovne nezmožnosti ali začasnega dela v tujini osebno ne obdeluje kmetijskih zemljišč, vendar je poskrbel, da obdelujejo kmetijsko zemljišče z osebnim delom njegovi bližnji sorodniki (36, 63). Lastnik, uporabnik kmetijskega zemljišča, je dolžan obdelovati le-tega kot dober gospodar, v nasprotnem primeru razišče zemljiška kmetijska skupnost vzroke, nudi ustrezno pomoč in v skrajnem primeru prevzame kmetijsko zemljišče v začasno upravljanje (36, 67).

Kmetijska zemljiška skupnost in področni kmetijski pospeševalci so leta 1982 ugotovili, da je v celjski občini 20 ha neobdelanih in 121 ha slabo obdelanih površin, predvsem v hribovskih predelih, kjer ni možno strojno obdelovanje. Več slabo obdelanih zemljišč je v severnih in severovzhodnih krajih občine. Med vzroki za tako stanje navajajo ostarelost in bolezni, a tudi nesoglasja v družini in spore med dediči. Po podatkih zveze kmetijsko-zemljiške skupnosti je v Sloveniji v zasebni in družbeni lasti okoli 67376 ha neobdelanih ali slabo obdelanih kmetijskih zemljišč. V tej površini je zajetih blizu 50000 ha zaraščenih travnikov v hribovskem svetu. V obeh primerih je torej še veliko neizkoriščenih možnosti za večji pridelek hrane.

Po zakonu o dedovanju kmetijskih zemljišč in kmetij lahko zaščiteno kmetijo praviloma deduje samo en dedič, ostalim se deleži izplačajo. Zaščitena kmetija uživa neke ugodnosti zlasti pri nakupu zemljišč in pri dedovanju. Pogoji za sprejem med zaščitene kmetije je, da ima kmetija najmanj 4 ha obdelovalne površine. Vključuje tudi manjše posestnike, če se ukvarjajo z zelo intenzivno proizvodnjo in imajo možnosti za gospodarski obstoj. Leta 1975 je bilo v celjski občini 279 zaščitene kmetij, največ jih je bilo v krajevnih skupnostih: Strmec pri Vojniku, Dobrna, Vojnik in Šmartno v Rožni dolini. Njihovo število se je v naslednjih letih večalo in je do leta 1982 naraslo na 503 kmetije. Skupna površina zaščitene kmetij obsega (oktober 1982)

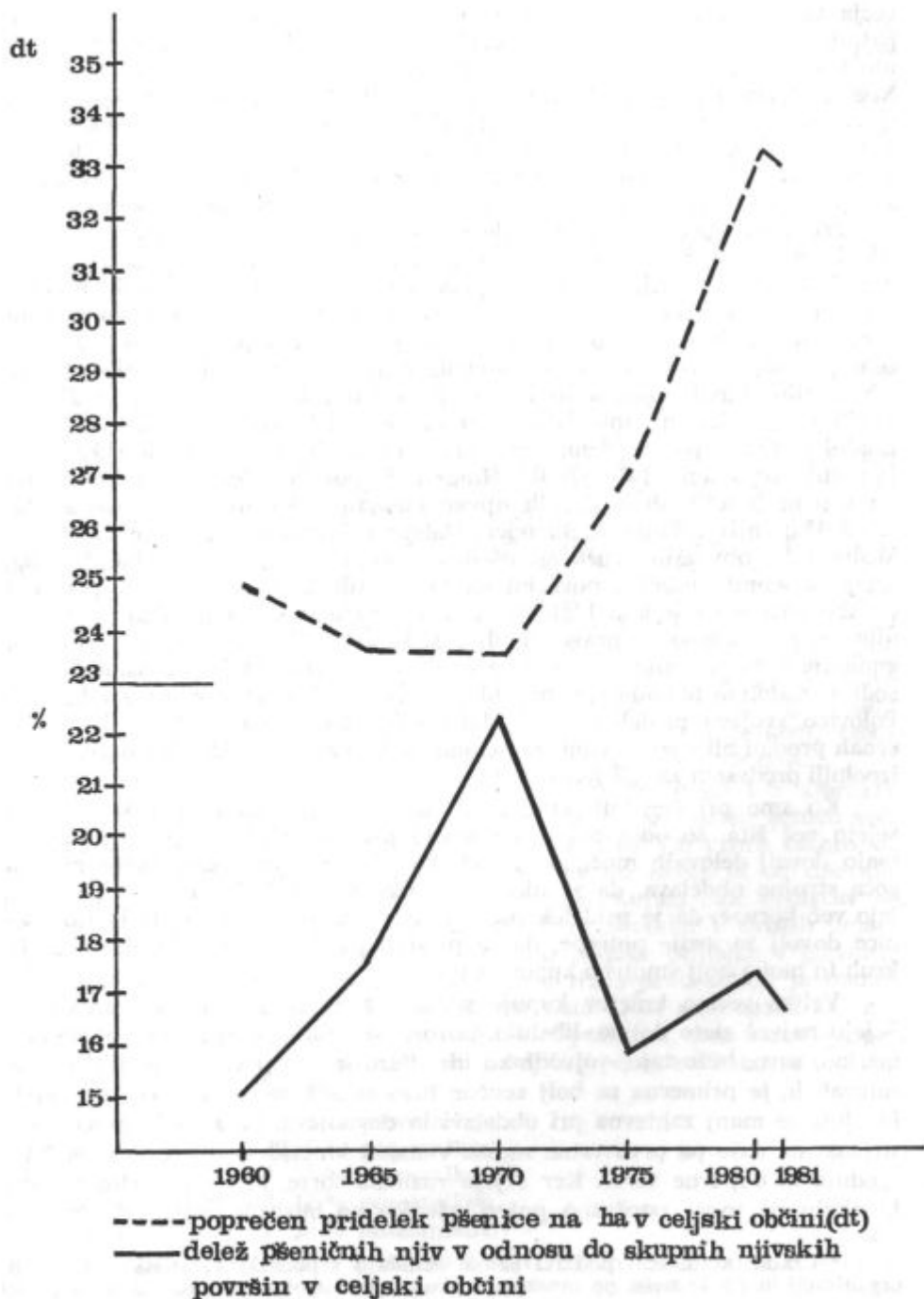
6894 ha; od tega je obdelovalnih tal 41,5 %, gozda 50 %, ostalo je kmetijsko neplodno zemljišče. Družbena posest in zemljišča zaščitenih kmetij zavzema jo polovico občinskega ozemlja.

Da bi vsaj nekoliko nadomestili izgubljene kmetijske površine, na katerih so v bližnji preteklosti pozidali stanovanja, tovarne, skladišča, zgradili ceste ali jih kako drugače odtujili prvotnemu kmetijskemu namenu, že vrsto let s hidro in agromelioracijo ter komasacijo izboljšujejo neplodna ali slabo rodovitna tla. Tako so v Žepini osušili 45 ha močvirnatoga zemljišča v družbenem sektorju. V melioracijsko skupnost so vključili tudi večino zasebnih lastnikov, da bi osušili 40 ha zemljišč. Predvidevajo, da bodo jeseni in pozimi 1982/83 osušili nadaljnjih 120 ha mokrotnih tal. Na pobudo kmetijske zadruge osušujejo v Lokrovcu 25 ha zasebnih kmetijskih zemljišč. Kmetijska zemljiška skupnost pripravlja za melioracijo 100 ha kmetijskih površin v Zadobrovi. Razen tega so opravili še več manjših hidromelioracij in agromelioracij ter ponovno obdelali 4 ha zemljišč pri javnih skladiščih, predvidenih za gradnjo gospodarskih objektov (44, št. 16). Kljub prizadevanjem občinske zemljiške kmetijske skupnosti je jasno, da izgubljenih prvovrstnih kmetijskih površin ne bo mogoče nadomestiti.

PRIDELOVANJE PŠENICE

80 % od skupne vrednosti tržnih viškov (leto 1979) zasebnih pridelovalcev v celjski občini je ustvarila živinoreja. Tudi po vrednosti kmetijske proizvodnje po panogah je živinoreji pripadlo 54,61 %, žitu in stranskim proizvodom žit 12,48 %, kar je malo več kot vrtninam. Zasebni sektor poseduje 87 % kmetijskih tal, skoraj enak delež pa ima tudi pri njivah in vrtovih (l. 1980). Leta 1970 je delež s pšenico posejanih površin znašal 27,88 % skupnih njivskih površin, deset let kasneje pa samo 20,27 %

Hektarski donos je v tem času narasel od 23,1 do 33,3 dt. Opazen skok predstavljata leti 1973 in 1976. Tudi lanski (1982) pridelek je nadpoperčen, vendar le v krajih, kjer ni bilo toče (41,2 dt). Če primerjamo hektarske donose na njivah združenega dela z onim na njivah samostojnega osebnega dela, opazimo občutno razliko v korist združenega dela. Kljub temu z rezultati nikakor ne moremo biti zadovoljni niti v regijskem niti v občinskem merilu. Poprečno smo v letu 1981 pridelali 32 kg pšenice na občana. V preteklih letih so pridelovalci ves pridelek porabili sami. Tudi v ostalih občinah celjskega območja razmere niso boljše. Že šest let se hektarski donos pšenice ni izboljšal. Vzrokov za to je več in niso značilni samo za celjsko občino. V zadnjem desetletju smo kljub ustrezni kmetijski zakonodaji prepuščali njivske površine urbanizaciji. Kmetje so povečali travniške površine v ravnini, medtem ko je višinske pašnike zaraščal gozd. Z množičnim preslojevanjem čistih kmečkih gospodinjstev v mešana in nekmečka, z odhajanjem mladine v mesta se niso spremenile samo katastrske kulture in izraba kmetijskih površin, ampak tudi način življenja in miselnost podeželskega prebivalstva. Naš delež travnikov in pašnikov v kmetijski površini je mnogo večji kot v gospodarsko najbolj razvitih deželah Evrope, toda po številu glav govedi na hektar zelo zaostajamo. Na intenzivno obdelanih njivah je hektarski donos in škrobna vrednost sodobnih krmnih rastlin neprimerno

večja kot na travnih površinah. Strokovnjaki ne podcenjujejo travnikov in pašnikov, ampak želijo s pašno košnim sistemom drugače urediti proizvodnjo travinja, tako kot to delajo napredni živinorejci v sosednjih državah. Negospodarno je, da smo prodna ravninska tla, kjer so naše najboljše njive, spremenili v travnike in jih namenili živinoreji, čeprav so kljub močni razdrobljenosti najbolj primerna za sodobno poljedelstvo. Potrebno je le večkratno preverjanje rodovitnosti tal ter ustrezno in izdatno gnojenje. Kmetje so spoznali, da lahko s večjim deležem vložnega dela in sredstev, npr. v živinoreji, dosegajo vrednejši pridelek in večji dohodek. V zadnjih petnajstih letih smo v Sloveniji zanemarjali pridelovanje žita. Prevladalo je mnenje, da se pridelovanje pšenice gospodarsko ne izplača, ker je naša pšenica premalo kakovostna, odkupni stroški pa so zaradi premajhnih površin in pridelkov previsoki. Poseben problem, ki je še vedno prisoten, so odkupne cene pšenice. Krušna žita so se umikala z njiv, pospeševali so gojenje krmnih rastlin, zlasti donosnejšo in dražjo koruzo, ki pri usmerjenih živinorejcih po več let ni zamenjala prostora. V celjski občini so leta 1980 po uradni statistiki poželi pšenico na 650 ha, rž na 10 ha, koruzo na 633 ha, kar je manj kot v letih 1976—1980.* Hmezad je posejal pšenico kot kolobarno kulturo na hmeljiščih in drugih njivah menjaje s koruzo. S pšenico so posejali 43 ha njiv v Vojniku, Šmarjeti, Babnem, Žepini in v Zgornjem Lipovcu. Medtem ko obsegajo družbena pšenična polja sklenjene površine 5—8 ha, sejejo zasebniki pšenico povečini na malih njivah do 50 arov. Kmetovalci celjske občine so se leta 1981 obvezali, da bodo posejali pšenico na 100 ha njiv. S pravočasno pripravo zemlje, s kakovostnim semenom, ustreznim gnojenjem in dognojevanjem, s pravočasno žetvijo in vsem ostalim, kar sodi v sodobno tehnologijo, naj bi pridelali štiri tone pšenice na hektar. Polovico svojega pridelka, to je skupno 200 ton pšenice, bi po določenih cenah prodali ali enakovredno zamenjali za koruzo. Predvidenega načrta niso izpolnili predvsem zaradi junijske toče.

Ko smo pri številnih kmetih in polkmetih poizvedovali, zakaj ne posejejo več žita, so odgovarjali, da imajo premalo obdelovalnih tal, da nimajo dovolj delovnih moči, da zaradi strmin na hribovskem svetu ni mogoča strojna obdelava, da se ukvarjajo predvsem z živinorejo, da potrebujejo več koruze, da je pridelek pšenice in rži že več let slab, da imajo pšenice dovolj za svoje potrebe, da je prodajna cena pšenice prenizka, da je kruh in moko bolj smotrno kupovati itd.**

Velika večina kmetov kupuje seme v zadrugi, vendar ne vsako leto. Sejejo največ zlato dolino, libelulo, novosadsko rano, sanpastore, mačvanko, marino, savo, bezostajo, vojvodinko idr. Bezostaja uspeva pri nižjih temperaturah in je primerna za bolj senčne hribovske lege, ne prenese pa sneti. Libelula je manj zahtevna pri obdelavi in dognojevanju, zato je precej razširjena, ne daje pa prvovrstne moke. Višinski kmetje se zavzemajo za bolj zgodnje in odporne sorte. Ker sejejo različne sorte, ki ne dozori hkrati, kombajn ne more istočasno požeti pšenice na bližnjih poljih. Po lansko-

* Uradni statistični podatki se ne skladajo s podatki kmetijskih delovnih organizacij in jih je treba po mnenju strokovnjakov upoštevati s toleranco $\pm 20\%$.

** Pri anketiranju so sodelovali dijaki PŠC v Celju.

letnih izkušnjah so se najbolj obnesle sorte novosadska rana, mačvanka, super zlata in baranjka, zato so jih priporočali tudi letos. Za jesensko setev 1982 so v celjski občini načrtovali v kooperaciji s kmeti 120 ha pšenice s predvidenim hektarskim donosom 45dt, na družbenih površinah pa 43 ha s pridelkom 55 dt na hektar. Če se kmet obveže za oddajo pšenice, ima tudi ugodnosti pri nakupu gnojil. Na splošno porabijo v občini na hektar obdelovalne površine 186 kg umetnih gnojil, medtem ko znaša republiško povprečje 136 kg. Lani so kmetijci izračunali, da bi potrebovali za hektar intenzivne sorte pšenice 800 kg NPK gnojil, za srednje intenzivne sorte pa povprečno 200 kg manj. Z anketiranjem smo ugotovili, da večina vprašanih porabi za hektar pšenice 150 do 200 kg mešanih umetnih gnojil, posamezniki porabijo več kot 600 kg, nekateri gospodarji pa uporabljajo samo hlevski gnoj. Prevladuje triletni kolobar: koruza, ki ji sledi krompir, nato pa ena izmed naslednjih kultur: pšenica, detelja, ječmen, korenje ali repa itd. Ker želijo živinorejci pridelati čim več koruznega zrnja, sejejo hibride, ki dozorijo prepozno, da bi lahko pravočasno opravili jesensko setev. V novem kolobarju, ki ga predlagajo strokovnjaki, naj bi pšenico pogosteje kot doslej kolobarili s koruzo. S tem bi dosegli večji tržni pridelek pšenice in izpopolnili kolobar. Tako kakor nekdam sejejo tudi sedaj žito povečini ročno, kajti tisti, ki so sejalnice že imeli, so jih pred leti prodali. Zanjejo različno, s srpom, koso, kosilnico, snopovezalko, kombajna sta samo dva. Potrebovali bi tudi škropilnike, trosilke umetnih gnojil, vsekakor pa nov kombajn, primeren tudi za njive na bolj nagnjenih tleh. Zaradi izredno velike razdrobljenosti posesti in razmetanosti njiv je težko uveljaviti sodobno tehnologijo, pridelovalci ohranjajo tradicionalne drage načine obdelave tal. Celjska kmetijska zadruga nima lastnih kmetijskih površin, zato bodo morali njeni strokovnjaki še bolj kot doslej pomagati zasebnikom, zlasti kooperantom, pri uveljavljanju naprednega intenzivnega kmetovanja.

Po popisu prebivalstva leta 1971 je bilo v celjski občini 3 % kmečkih in 7 % mešanih gospodinjstev. Danes je mešanih gospodinjstev gotovo več. Na področju zadružnega kmetijstva je bilo leta 1981 430 čistih kmetij in 1150 mešanih. Mešane kmetije niso tako odvisne od letine in od dnevnih tržnih cen kmetijskih pridelkov kot čiste kmetije. Kupna moč delavcev — kmetov je višja kot kupna moč kmetov, zlasti hribovskih. V drugih dejavnostih zaposleni kmetijski posestniki porabijo poljske pridelke v glavnem doma (naturalna proizvodnja). Njihova drobna tržna proizvodnja je marsikje konjunkturno naravnana. V našo anketo (leta 1982) smo zajeli 232 gospodinjstev v dvajsetih katastrskih občinah. Upoštevali smo samo gospodinjstva, ki imajo več kot 1 ha skupne zemljiške posesti. Posestna sestava anketiranih je bila naslednja:

1,01— 3,00 ha	15,52 %	posestnikov,
3,01— 5,00 ha	20,69 %	posestnikov,
5,01—10,00 ha	29,31 %	posestnikov,
10,01—15,00 ha	21,12 %	posestnikov,
nad 15 ha	13,36 %	posestnikov.

Sodeč po anketi ni bilo razlike v sestavi tržnih viškov med kmečkimi in mešanimi gospodinjstvi, pač pa v količini prodanih pridelkov. Čisto kmečka gospodinjstva prodajajo predvsem govedo, mleko, v katastrskih ob-

činah Svetina, Kompole in Brdce nad Dobrno pa tudi les. Mešana gospodinjstva, ki so bliže Celju, prodajajo več pridelkov: govedo, mleko, krompir, pšenice, hmelj, vrtnine, zlasti fižol in jajca. Od sadja prodajajo največ jabolka; ponujajo jih predvsem katastrske občine gričevnatega sveta. Maloštevilni kmetovalci prodajajo prašiče. Letošnje leto so zamenjali tudi pšenico za koruzo. Do bolj oddaljenih hribovskih kmetij še niso povsod uredili mlečnih poti. Samo 14 % anketiranih kmetovalcev nima tržnih viškov, med njimi so gospodinjstva s petimi do osmimi člani, ki posedujejo po pet do dvanajst hektarov skupne površine (katastrski občini Dobrna. Socka). Med njimi so tudi mali posestniki in ostareli kmetje. Naj opozorimo, da med anketiranimi prevladujejo srednje veliki zemljiški posestniki.

Zanimalo nas je, kolik delež skupnega dohodka v gospodinjstvu ustvarjajo s kmetijstvom. Izključno od kmetijstva živi 15,09 % anketirancev. Takih čistih kmečkih gospodinjstev je razmeroma več v nižinskih primestnih katastrskih občinah. Med vsemi anketiranimi gospodinjstvi jih je tri četrtine mešanih. Med mešana gospodinjstva smo všteli tudi tista, kjer živijo tudi še od minulega dela, nismo pa upoštevali socialnih podpirancev. Glede na delež kmetijske proizvodnje v skupnem dohodku smo jih razvrstili na štiri skupine. V prvi so gospodinjstva z deležem kmetijskega dohodka do 25 %, takih gospodinjstev je 41,38 %. Pri večini mešanih gospodinjstev sta zaposlena zunaj kmetijstva po eden ali dva člana, redkeje po trije in več. Zanimivo je, da je v prvi skupini več kmetovalcev z gričevnatega in hribovskega predela kot iz nižinskih katastrskih občin. Kmetijstvo prinaša 26- do 50-odstotni delež k skupnemu dohodku več kot petini (21,12 %) posestnikov. Več takih mešanih gospodinjstev je v katastrskih občinah Strmec pri Vojniku, Dobrna in Svetina. V tretji skupini ustvarja kmetijska proizvodnja 51—75 % skupnega dohodka, nanjo odpade 9,91 % anketiranih gospodinjstev. Večjih razlik med katastrskimi občinami ni. Četrto skupino predstavljajo mešana gospodinjstva (27,59 %), kjer znaša kmetijski delež 76 do 99 % skupnega dohodka. Med anketiranimi gospodinjstvi te skupine jih je nekaj več v katastrski občini Arclin. Zastavili smo tudi vprašanje: »Če bi se morali odločiti, ali bi se odločili za kmetijo ali za službo, ki jo sedaj opravljate?« Za kmetijo bi se odločilo 49,57 % kmetovalcev, torej dvomljiva polovica. Gospodarji so povečini srednjih let, precej pa je tudi starejših. Odgovore smo primerjali z velikostjo kmetijskih zemljišč, z lego posestev in s sestavo gospodinjstev, vendar nismo mogli odkriti kake skupne naravne podlage. Za kmetijstvo so se odločili tako veliki kmetje kot polkmetje, enako tudi za službo. Zemlji je dalo prednost dvakrat toliko gospodarjev, kot je po naši anketi čistih kmečkih gospodinjstev. Preseneča razmeroma visoko število »pogojnih kmetov« blizu mesta in v prigorju Paškega Kozjaka, Ste-nice in Konjiške gore. Spraševali smo ljudi v zrelih letih, mladi se odločajo drugače. Mnogi so se opredelili za kmetovanje, le s pogojem, če bi se spremenila dosedanja kmetijska politika.

Iz dolgoročnega programa agroindustrijske proizvodnje v Jugoslaviji je razvidno, da sta v prednostni kmetijski proizvodnji na prvem mestu pridelovanja žit in živinoreja. Za uvajanje najsodobnejših strojnih tehnologij je nujno fizično združevanje razdrobljenih parcel (46, 156). Družbenopolitični delavci in gospodarstveniki vidijo rešitev v zruševanju sredstev, dela in

zemlje, v doslednem uveljavljanju dohodkovnih odnosov med kmetijstvom, živilsko predelavo in trgovino, v hitrejšem posodabljanju družbenega in zasebnega sektorja in v prostovoljnem vključevanju le-tega v širši družbeni program kmetijstva. Kmetijstvo je treba obravnavati tako kot vse druge gospodarske panoge, vanj je treba vlagati več sredstev in znanja. Potrebno bo ustrezno organizirati trg in oblikovati cene v skladu z gospodarskimi zakonitostmi. Dosedanje cene pšenice niso vzpodbudno vplivale na večje ter bolj učinkovito pridelovanje in odkup pšenice. Tudi uradno določene in zaščitene cene pšenice za letino 1982/83 po sodbi vodilnih kmetijcev v slovenskih kmetijskih zadrugah in kombinatih ne ustrezajo stvarnim razmeram na terenu (51, 9). Bolj kot večanje kmetijskih površin je pomemben večji hektarski donos in količina odkupljenega žita. Predvidene spremembe v davčni politiki smo že omenili. Če bomo hkrati z odpravljanjem tradicionalizma v zasebnem kmetijstvu v večji meri uporabljali sodobne tehnološke rešitve, ublažili tržne rizike, izboljšali socialno varnost kmetov (mož in žena), bo tudi kmečka mladina videla v kmetijstvu lepšo prihodnost in obstajala doma. Starim, za delo nezmožnim posestnikom, je treba zagotoviti preživitveno varstvo, odkupljena zemljišča pa dati v dolgoletni zakup mlajšim spsobnim gospodarjem, usmerjenim v tržno proizvodnjo.

Pridelovanje rži je po letu 1965 močno nazadovalo. Zadnjih deset let žanjejo rž na 10—20 ha, pridelek pa se giblje med 20 do 30 dt na hektar, kar je precej več kot znaša republiški povpreček. Kmetje lahko izbirajo med dvema zelo dobrima sortama, od katerih je ena bolj prilagojena pridelovanju rženih rožičkov, druga pa je bolj uporabna za krušno žito. Včasih so v hribih sejali rž navadno na bolj nagnjenih površinah. (Takrat je bilo na voljo več ljudi). V nižini je rži manj, razen na slabših zemljiščih. Ajda je v Sloveniji zelo priljubljena, vendar ne vzdržujejo selekcije za sorte, zato jo je bolj težko pridelovati. Tudi ob dobrem semenu pridelek ajde zelo niha in večkrat popolnoma zataji.

PRESKRBA Z MOKO IN KRUHOM

Mlinsko predelovalna industrija SOZD MERX Celje preskrbuje s svojimi izdelki območje od Zgornje Savinjske doline do Obsotelja, od Mislinjske doline do Spodnjega Posavja in Zasavja. Razen nje sta na celjskem območju prisotna še dva živilska kombinata in sicer Žito iz Ljubljane in Intes iz Maribora. Mlinsko predelovalna industrija Celje ne vodi ločenega knjigovodstva za Celje ali celjsko občino, zato se podatki nanašajo na njeno celotno preskrbovalno območje. Veliko večino žita in moke dobijo iz Vojvodine in Slavonije. Med desetimi poslovnimi udeleženci izstopajo kmetijski kombinat v Zrenjaninu, Sremski Mitrovici, Somboru in Osijeku. V okviru žitne skupnosti Slovenije je tudi MERX vlagal sredstva v gradnjo silosov v Zrenjaninu in Sremski Mitrovici ter v melioracije; oba kombinata dajeta MERX-ovi mlinski predelovalni industriji 50 % potrebne pšenice. Ostale količine žita kupujejo od drugih kombinatov, s katerimi imajo sklenjene dolgoročne sporazume, nekaj pšenice pa so uvozili tudi iz tujine. Osnovni cilj medrepubliškega sporazuma o sovlaganju sredstev za vojvodinske silose je redna in zadostna dobava žita, saj nudi celjska regija samo 4 % potrebne pšenice (leto 1981). Žito prevažajo povečini po železnici, kar je bilo že doslej mnogo ceneje kot prevoz s težkimi tovornjaki.

Temeljna organizacija Mlin ima v svojem sklopu mlin, silos, skladišče mlevskih izdelkov, embalarnico mlevskih izdelkov ter zunanja skladišča v Smartnem ob Paki, Sevnici, Slovenskih Konjicah in Trbovljah, kjer hranijo moko za pekarnice in trgovine. Razen tega imajo pekarnice še lastna skladišča za desetdnevno potrošnjo moke. Leta 1982 so celjski silos znatno povečali, tako da lahko v njem shranijo 18800 ton žita. Če k tem zmogljivostim dodamo še omenjena podna skladišča, bi lahko domala vso potrebno letno količino pšenice hranili doma. Do nedavna so morali polovico kupljenega žita hraniti v vojvodinskih silosih pri pridelovalcih. To je bil dodaten strošek, razen tega dobava že plačanega žita ni bila zanesljiva, zlasti ob slabih letinah. Panonski kmetijski kombinati ne povezujejo prodaje pšenice samo z večjim deležem moke, ampak s prodajo drugih kmetijskih proizvodov in z devizami. Tudi s strateškega vidika je potrebno imeti čim več skladiščinih prostorov primerno razporejenih. Tako so zgradili žitni silos za republiške rezerve tudi na celjskem območju. Če pšenico pravilno skladiščimo, jo lahko ohranimo tudi pet let, moko pa dva do tri mesece, kar je odvisno od urejenosti skladišča in okuženosti pšenice. V silosnih celicah mora biti primerna temperatura, biti morajo razkužene, da se uničijo različni insekti v pšenici. Celjski mlin stoji neposredno ob silosu, do koder so speljani železniški tiri. Mlin so zgradili leta 1969 in ga kasneje povečali, tako da znaša njegova letna proizvodnja 23000 ton. Polna zmogljivost mlina je 85 ton na dan, vendar je lani zaradi pomanjkanja žita niso mogli izkoristiti. Letna obnova celjskega mlina se vrši aprila in traja ves mesec, ostali mlinci v Jugoslaviji pa počivajo zaradi rednih vzdrževalnih del en mesec pred sezono. Del potrebne moke kupujemo po pogodbi v Vojvodini, tako da imajo delo in zaslužek tudi tamkajšnji mlinci. Iz silosa prihaja pšenica po gravitacijski cevi v mlin, kjer se dvakrat prečisti, opere in enakomerno navlaži (15 % vlage), nato pride na prvi valj itd. V celjskem mlinu meljejo samo pšenico, in sicer v naslednje tipe moke: 500, 800 in 1100 (ter otrobe). Nekaj nameljejo tudi pšeničnega zdroba tip 400. Številke so določene na osnovi pepela, ki ga vsebuje posamezen tip moke. Zaradi pomanjkanja pšenične moke so leta 1981 predlagali, da bi pšeničnemu kruhu dodajali koruzno moko, vendar do tega ni prišlo, ker je bila med drugim koruza dražja od pšenice. Konec decembra 1982 je svet zvezne skupnosti za cene sprejel osnutek za najvišje cene pšenične moke tipa 850. Dosedanja tipa moke 800 (polbela) in 1100 (črna) naj bi ukiniteli, nadomestil naj bi ju tip 850, to je nekoliko temnejša bela moka. S tem ukrepom bi povečali učinkovitost mletja od 74 na 80 % (19, 14). Predlani (1981) so podpisali pogodbe s kmetijskimi zadrugami oziroma z njihovimi kooperanti v celjski regiji, da bi oddali mlinu 3500 ton pšenice. Največ pšenice naj bi pridelali v žalski občini, a tudi v Spodnjem Posavju. Ves regijski pridelek bi zmleli v mlinu v poldrugem mesecu.

Še preden pride pšenica do mlina, uradno analizirajo njeno kakovost. V mlinskem laboratoriju znova preverjajo različne vrste pšenice, določajo pri vsaki vrsti vlago, primesi, vsebnost beljakovin, sedimentacijsko vrednost in reološke lastnosti pšenice. Po reoloških lastnostih pšenice sklepamo o njeni pecilnosti, viskoznosti, o njenem obnašanju pri nadaljnji predelavi moke. Na osnovi teh parametrov sestavljajo tako mešanico pšenice, ki ustreza meljavi in končnemu proizvodu, moki. Pšenice razlikujemo po vsebnosti

beljakovin in trdoti. Pri trdi pšenici so beljakovine bolj zbite, delež škroba je manjši, kar je za pekarstvo slabo. Za pekarne mora biti srednja mešanica škrobnega in beljakovinskega dela, za testenine pa je odlična trda pšenica. Trde pšenice smo doslej v Jugoslaviji pridelali malo, pač zato, ker dajejo manjši hektarski donos in so bolj občutljive za nižje temperature. Z novimi, doma vzgojenimi sortami, in s spodbudnejšimi cenami se bo delež trde pšenice gotovo povečal. Novejša razvrstitev deli pšenico po količini in kakovosti beljakovin ter sedimentacijski vrednosti na tri razrede. Pšenice prve vrste pridelamo v Jugoslaviji razmeroma malo. Mlado pšenico mešajo v mlinu s staro, ker nova še ni uležana in nima ustrezne kakovosti. Tudi zmleta moka mora en teden počivati v silosu, da se ji izboljša kakovost, nato pa jo razvozijo do pekarn. Načrtujejo neposreden prevoz moke iz mlina v pekarniška skladišča v cisternah, s čimer bi odpadlo vrečenje, proizvodnja pa bi se pocenila. Seveda bi morali pri pekarnah najprej zgraditi ustrezna skladišča. Vsaka pekarna naj bi že pri mlinu imela svojo celico in gotovo recepturo za določeno kvaliteto moke. Z raznimi kemičnimi dodatki lahko sicer izboljšamo posamezne tehnološke lastnosti moke (da je npr. primerna za testenine, za hladno ali vlečeno testo, za različne vrste kvašenega testa ipd.), ne moremo pa z njimi v celoti nadomestiti genetsko pogojenih kvalitete ali one sorte pšenice in moke. Razen tega so aditivi tudi dragi, kar se pozna v ceni kruha in peciva. Na kvaliteto moke vpliva tehnološki postopek mletja. Celjski mlin ima pnevmatski prenos moke iz pritličja v osmo nadstropje, s čimer se moka močno prevetri in izgubi aromo, kar se pri kruhu pozna. Stari kmečki mlini so imeli v tem pogledu prednost. V Vrbnem pri Šentjurju obratuje valjni mlin s klasičnim prenosom moke (elevatorji), ki melje tudi za celjske pekarne. Njegova dnevna zmogljivost je deset ton. Razen pšenice melje tudi druge vrste žita. Za mlinarski poklic med mladimi ni zanimanja, ker premalo poznajo sodobne mline in menijo, da je delo v mlinu težaško. Dobro polovico moke iz celjskega mlina porabijo pekarne. Za navadno pšenično moko v trgovinah v glavnem ni težav, pač pa za zdrob in še bolj za ostro moko, ki jo v veliki meri porabita Žito in INTES za lastno proizvodnjo testenin.

Anketirali smo 126 posestnikov v 24 katastrskih občinah in dobili naslednje podatke. Nad polovico pridelovalcev žit zamenjuje pšenico za moko v celjskem mlinu, drugi jo po potrebi zamenjujejo v Vrbnem pri Šentjurju, malo manj v Zrečah. Nekateri meljejo pšenico v enotno krušno moko v domačem mlinu na električni pogon. Druge vrste žita (rž, ječmen, oves, koruzo) vozijo v mlin ali jih šrotajo doma za krmilo. Ponekod še poznajo in včasih tudi še uporabljajo žrmlje. Mlinarji, ki zamenjujejo žito za moko, se pritožujejo nad nekaterimi prinašalci, češ da hranijo pridelek v premalo zračnih in vlažnih prostorih in posodah, ne da bi ga predhodno osušili in večkrat prezračili. V žitu se zaredi mrčes, pšenica pa se navzame neprijetnega vonja. Kašče kot samostojna gospodarska poslopja so danes že zelo redke. Žito navadno hranijo v lesenih skrinjah ali v vrečah v kaščah, na skednju ali na podstrešju hiše. Vodni mlini so že redki, večina je propadla že kmalu po vojni, ker jih niso vzdrževali. To so bili časi obvezne oddaje, ko so na kmete in mlinarje strogo pazili. Mletje na vodni pogon je glede porabe energije zastoj, vendar je na kmetih delovnih rok vedno manj,

primanjkuje tudi časa, pa tudi vode ni vedno v grabnih, kadar bi kdo hotel mleti. Tovorjenje žita v mlin in nazaj vkreber je bilo za hribovske kmete, ki so strmin sicer javeni, kljub temu zamudno in težavno opravilo. Vse težje je tudi najti mojstra za popravilo vodnih mlinov.

Prebivalstvo Celja in drugih krajev celjske občine preskrbuje s kruhom in pecivom MERX-ova temeljna organizacija Pekarna in slaščičarna Celje s svojimi obrati, v manjši meri pekarna v Laškem in zasebna pekarna v Trnovljah pri Celju. Največja pekarna (zgrajena leta 1975) je industrijska pekarna Velenje. Njene zmogljivosti so velike, a niso popolnoma izkoriščene niti pred več dni trajajočimi prazniki, ko se proizvodnja kruha poveča dva do trikrat. Dnevno naredijo povprečno 22 ton raznih vrst kruha.

Ob sobotah proizvodnja močno poraste, največja pa je od nedelje na ponedeljek. Po peki kruha je na prvem mestu oktober, nekoliko za njim je september, z večjo razliko zaostaja junij, nato sledijo avgust, julij, december, april, maj, marec, november, februar in januar. Pekarna mora imeti za praznične dni pripravljeno rezervo. Delajo sklenjeno od nedelje popoldne do sobote popoldne ali celo do večernih ur. Okrog 45 % kruha odvažajo v Celje, ostalo ostane v Šaleški dolini, nekaj pa ga pošljejo tudi v Mozirje. Največ pečejo osnovne vrste kruha (v celotni temeljni organizaciji 36 %), od tega največ črnega, precej manj belega in najmanj polbelega. Na specialne vrste kruha odpade v celotni temeljni organizaciji 56 %, na pekovsko pecivo 8 %.* V osnovni vrsti kruha so samo moka, voda, kvas, sol in vitamin C. Vitamin C izboljšuje kakovost lepka in s tem tudi pecilno vrednost. Okusnost kruha je odvisna razen od osnovnih surovin tudi od dodatkov in ročnega ali strojnega dela. Da se kruh ne bi hitro pokvaril in da bi ohranil svežino, dodajajo šaleškemu kruhu 3 % krompirjevega pireja, celjskemu margarino, istrskemu olje in druge dodatke.

Pekarno Gaberje v Celju so zgradili leta 1956, jo obnovili leta 1961, potem pa je niso več obnavljali, ker načrtujejo novo gradnjo. Dnevno spečejo okrog 9 ton kruha in žemelj. Zmogljivosti peči niso dovolj izkoriščene, ker nimajo potrebnih vzhajalnih celic in prostora za delavce. V manjši pekarni na Dolgem polju v Celju pečejo domači beli, koruzni in graham kruh, v Dobrni pa razne druge posebne vrste kruha. V velenjski pekarni delajo v treh izmenah, v celjskih v dveh. Že v nočnih in zgodnjih jutranjih urah razvažajo s tovornjaki kruh iz velenjske pekarnice v Celje, kjer ga dopolnijo z drugimi vrstami in dostavljajo tovarniškim menzam, restavracijam, samopostrežnim trgovinam in drugim naročnikom. Večjim naročnikom pripeljejo kruh neposredno iz velenjske pekarnice. Leta 1981 so samopostrežni restavraciji Celje na Kidričevi cesti dostavili okrog 200 ton pretežno črnega kruha. Restavracija oskrbuje s toplimi obroki hrane tudi sosednje industrijske obrate.

Zdravstveni center Celje je leta 1981 naročil okrog 118 ton raznih vrst kruha. Skoraj polovico skupne teže je odpadlo na beli kruh. Precej manj so porabili črnega, sledijo polbeli, male žemlje in graham kruh. Posebej

* Pekovsko pecivo je iz kvašenega testa in tehta do 25 dag (banane, rogljiči, makovke, žemlje itd.) Kvas izdeluje pivovarna Union Ljubljana in Pliva Zagreb. Dodatke dobivajo predvsem od Plive.

moramo omeniti še mlečni kruh in prepečenec. V bolnišnici pripravljajo šestnajst vrst hrane, primerne za razne bolezni, in vsaj pri dveh, treh dnevnih obrokih je zraven tudi kruh. Mesečne količine in vrste kruha se ravnaajo po številu bolnikov in vrsti dietne hrane. Za zdravo prehrano je zelo pomemben odnos med beljakovinami, maščobami, ogljikovimi hidrati ter minerali in vitamini. V kruhu je 8 do 10 % beljakovin, v črnem jih je za 30 % več kot v belem. Ogljikovih hidratov je v kruhu okrog 40 do 50 %, veliko večino pa predstavlja škrob. Med minerali naj omenimo: fosfor, kalij, magnezij, apnenec, natrij, klor, žveplo idr. Od vitaminov ostanejo v kruhu samo tisti, ki so odporni proti visoki temperaturi, to so B₁, B₂ in E, ostali vitamini so količinsko neznatni. Energetsko vrednost dajejo kruhu predvsem ogljikovi hidrati, manj beljakovine in maščobe (14). Z raznimi dodatki (mleko, maščobe, vitamini) se sestava kruha spremeni, tako npr. mlečni sladkor z mlečnimi dodatki prispeva k večji energetski in prehrambeni vrednosti. Človeški organizem lažje prebavlja in bolj izkorišča beli kruh (prebavni koeficient 96 %) kot črni (prebavni koeficient 87 %), vendar vsebuje beli kruh manj vitaminov in mineralov. Prav zaradi nižjega prebavnega koeficienta sta črni in graham kruh (kot osnova balastne diete) tudi osnova shujševalnim dietam. Razen tega znižuje prehrana, ki vključuje veliko žitaric in stročnic, serumski holesterol in smrtnost zaradi ishemičnih srčnih obolenj (11, 152).

Ker trgovine nimajo dovolj prostora za večje količine kruha, jim kruh iz raznih pekarn dostavljajo po dvakrat, po potrebi tudi večkrat na dan. V trgovinah je težko popolnoma uravnati potrošnjo in naročilo kruha do poslednje ure prodaje, zlasti v predprazničnih dneh. Kruh naj bi se po peki vsaj tri ure ohlajal, da bi obdržal svojo obliko, ko ga zlagajo v košare in na police. Vsi bi radi imeli svež, še topel kruh, neglede na zdravo prehrano. Pekarne načelno ne sprejemajo od trgovin starega kruha, saj je že higienško oporečen in ga ne morejo več predelati. V drobtine meljejo le svoj neprodani beli kruh, ki ostane po praznikih. Trgovine prodajajo star kruh po nižjih cenah zasebnikom za krmilo. Zaradi visokih cen kuriva in nizkih cen kruha se ne izplača peči kruha doma, izjeme so le hribovske kmetije, predvsem v zimskih mesecih. Pekarniške peči uporabljajo razne vrste energetskih virov: premog, kurilno olje, plin in električni tok in v preskrbi z njimi nimajo težav.

Večje težave imajo z delovno silo. Fluktuacija je velika zlasti v velenjski pekarni, manj pa v celjskih, saj delajo tu večinoma že starejše moči. V velenjsko pekarno so prihajali delavci iz vseh republik. Nekateri priučeni in delavci brez strokovne izobrazbe so se vrnili domov ali pa so si poiskali drugo boljše plačano delo. Žensk je manj kot polovica in so zaposlene v vseh izmenah in pri vseh delih, razen v skladiščih pri najtežjih delih in pri težkih mešalcih. Pri peki ni izučenih pekovk. Mladi se za pekovski poklic neradi odločijo zaradi težkih delovnih pogojev: vročine, vlage, prahu, ropota, prepaha, nočnega dela, nizkih osebnih dohodkov, ki jih deloma dopolnjuje nadurno nočno delo. Dodajmo še, da niti velenjska niti nova pekarna v Rogaški Slatini nista zgrajeni tako, da bi imeli delavci ustrezne klimatske razmere. Mnogi peki ne dočakajo starostne pokojnine, ampak jih že prej invalidsko upokojijo. Posebnost pekarn je v tem, da mo-

rajo v pravem času, brez zamude, dostaviti določene količine kruha. Pekovski poklic je bil cenjen v času obrtnih pekarn. Po registru združenja pekov je delalo leta 1938 na območju sedanje celjske občine 16 pekov. Z industrijsko peko je po osvoboditvi prevladalo mnenje, da poklicnih pekov ne potrebujemo več. Pekovski poklic smo razvrednotili. V zadnjih letih so se prijavili za peke samo učenci posebnih šol. Prizadevati bi se morali, da bi pekovski poklic postal znova bolj cenjen in njihovo delo primerno nagrajeno. Iz naših pekarn bi morali čim hitreje in v čim večji meri odpraviti še preostalo težaško delo.

Da bi zmanjšali prevoz moke in kruha iz Celja v Velenje in nazaj, da bi odpravili tretjo izmeno v velenjski pekarni ter zaprli nekatere zastarele in dotrajane obrate, v drugih pa proizvodnjo preusmerili, načrtujejo v Celju pri silosu in mlinu novo pekarno. V prvi fazi bodo spekli 2400 kg kruha na uro, v drugi pa se bo proizvodnja povečala še za polovico. Izbiro peciva bi lahko popestrili z izdelki pletenega testa, kar je že bila in bi lahko znova postala etnografska zanimivost celjskega območja.

Redno mesečno higiensko kontrolo v pekarnah opravlja po pogodbi higienski zavod v Celju, razen tega imajo svojega notranjega nadzornika in tudi obratovodje so dolžni redno pregledovati kakovost in teže surovin in izdelkov. Poleg tega kontrolirajo kvaliteto moke in kruha še občinski in republiški inšpektorji, tako da je kritičnih pripomb vedno manj.*

Leta 1981 naj bi po statističnih podatkih poželi v celjski občini 624 ha pšenice, po podatkih kmetijskih delovnih organizacij pa so posejali samo 514 ha pšenice. Razlika med oceno in dejanskim stanjem na terenu je velika. Če upoštevamo, da je znašal hektarski donos 3,33 ton, so pridelali na 514 ha tokrat 1.701 tona pšenice, namleli iz nje 1.409 ton bele in črne moke in spekli 1944 ton kruha, kar predstavlja 35,17 % prodanih količin kruha v celjski občini. Če bi razdelili kruh iz doma pridelane moke med celjske občane, bi znašal poprečni dnevni obrok komaj 83 gramov. Zbrali smo podatke treh celjskih pekarn — dobrnske, velenjske in laške — ter izračunali, da so napekli za celjsko občino leta 1981 okrog 5527 ton različnih vrst kruha in peciva. Polovico kruha so za Celjane spekli v Velenju. Naši izračuni bi bili popolnejši, če bi zajeli tudi količine doma pečenega kruha, kar pa je težko izvedljivo, ker kmetovalci vse pridelane pšenice ali moke ne porabijo za kruh. Po anketi je težko presoditi, koliko pšenice pokrmijo živini. Ponekod namenijo živini večino pridelka, drugod trosijo pšeno samo kokošim ali pa je sploh ne uporabljajo kot krmilo. Po približnih podatkih kmetijske zadruge v Celju naj bi kmetje v letu 1982 pridelali za domačo uporabo 1734 ton pšenice. Če polovico pridelka ostane za peko, bi spekli 991 ton kruha. Če seštejemo domač in pekarniški kruh, bi občani porabili na leto okrog 7500 ton kruha. Vsak občan bi dnevno pojedel 28 dag kruha, to je več kot znaša republiški popreček. Ne smemo prezreti, da se vozi iz drugih občin na delo, v šolo in po opravkih v Celje več tisoč ljudi, ki dobivajo na delovnem mestu ali v menzah malice s kruhom, ali pa si

* Razgovor z E. Stepišnikom, takratnim glavnim direktorjem mlinsko predelovalne industrije SOZD MERX.

sami kupujejo obložene kruhke. Gospodinje na podeželju vedo, da je v Celju večja izbira kruha.

Naša družba z vso odgovornostjo skrbi za kakovost in urejeno prekrbo s kruhom. Cene osnovnih vrst kruha so bile in morajo biti sprejemljive tudi za občane z najnižjimi osebnimi dohodki. Podražitev kruha decembra 1981 je nastala zaradi podražitve moke, ni pa kompenzirala stroškov peke. Živilski strokovnjaki se zavzemajo, da bi tudi za osnovne vrste kruha določili ekonomske cene, s čimer pa bi močno prizadeli revnejše ljudi. Z dražjimi specialnimi vrstami kruha pokrivajo pekarnice izgube pri peki osnovnih vrst. Spremeniti bi morali cenovno razmerje med moko in kruhom, ki je pri nas skoraj 1:1 (v Italiji 1:4, v Avstriji 1:6 v korist kruha). Kruha ne vrednotimo dovolj, zato ga zametavamo in ga uporabljamo za živalsko krmo. Se vedno je cena črne kruha nižja od cene koruze in krmil.*

Poznavalci razmer ugotavljajo, da v Jugoslaviji zavržemo 10 % kruha. Dnevna potrošnja kruha na prebivalca v Sloveniji pada in znaša 20 do 22 dag (leto 1981), medtem ko znaša v Jugoslaviji 25 dag. Če poprečna družina v Sloveniji šteje štiri osebe in če oseba poprečno ne pojé več kot 20 dag kruha na dan, porabijo dnevno 80 dag kruha, drugo ostaja in zavržejo. Da bi tudi na tem področju omejili nerazumljivo razsipništvo, so se odločili, da izdelujejo pri osnovnih vrstah kruha 30 dag težke štruce, kar pomeni prihranek pri kruhu in denarju.*

Po statističnih podatkih za leto 1981 je bila občinska sestava gospodinjev po številu članov naslednja:

2 člana	20,2 %	7 članov	1,1 %,
3 člani	24,6 %	8 in več članov	0,8 %,
4 člani	23,1 %	samska gospodinjstva	18,0 %,
5 članov	6,9 %	veščlanska nedružinska gospodinjstva	2,4 %.
6 članov	2,9 %		

Poprečno družinsko gospodinjstvo šteje 3,4 člane. Anketirali smo 300 gospodinjev, s skoraj enako sestavo družinskih članov, kot jo poznamo za občino. Razen krajevne skupnosti Celje smo zajeli še nekatera obrobna naselja, kot npr. Store, Teharje in Vojnik.

Zanimali smo se za poprečno dnevno porabo kruha na člana gospodinjstva in ugotovili, da znaša 23 dag. Dobra tretjina gospodinjev porabi dnevno 26 do 50 dag kruha, 28 % gospodinjev 76 do 100 dag kruha itd. Poprečna poraba kruha je odvisna od številnih dejavnikov: od življenjske ravni gospodinjstva, od števila članov v gospodinjstvu, od njihove starostne sestave, od dela, ki ga opravljajo, in delovnega časa, od dobro ali slabo organizirane družbene prehrane, od prehrabnenih navad itd. Težko bi podrobno obravnavali številne, med seboj močno prepletene faktorje, zato smo se odločili le za analizo anketiranih gospodinjev glede na število otrok, starih do 18 let. Nad tretjino gospodinjev nima otrok te starosti, tretjina gospodinjev ima po enega, četrtnina po dva otroka, s tremi otroki je manj

* Razgovor z E. Stepišnikom, takratnim glavnim direktorjem mlinске predelovalne industrije SOZD MERX.

kot 4 % gospodinjstev. Upoštevali smo, da otroci do te starosti večinoma še živijo s starši v skupnem gospodinjstvu in da zlasti pri malicah v večji meri jedo kruh. Anketirali smo med drugim 40 gospodinjstev v starem mestnem središču, kjer je sicer delež gospodinjstev s tremi in več člani enak deležu na Dolgem polju ali v Novi vasi, le da je mladih v omenjeni starostni dobi manj. Večina gospodinjstev ima raje 80 dag štruce kot kilogramske, še vedno pa je skoraj tretjina vprašanih za kilogramsko enoto kruha, ker so tega navajeni (KS Center, Vojnik), mnogim pa je vseeno. Pekarne pečejo hlebce z različno težo, ki jih ljudje radi kupujejo, zlasti tiste iz parnih pekarn. Ob sobotah, nedeljah in praznikih imajo gospodinje več časa za gospodinjska opravila, za kuhanje in pripravo peciva, zato pri večini kruh ostaja. V starem delu Celja ostaja več kruha ob delavnikih. Samo pičla desetina vprašanih gospodinj je izjavila, da jim nikdar ne ostaja večja količina kruha. Razmeroma več takih odgovorov je bilo v KS Center in v kraju Teharje. Približno polovica gospodinj pokrmi star kruh živalim, druge ga uporabijo v gospodinjstvu in samo 4 % gospodinjstev ga odvrže v smeti. Sodimo, da je zavrženega kruha v mestu še več, vsekakor pa ga preveč pokrmijo. Največ gospodinjstev (35 %) zavrže 26 do 50 dag kruha na teden, 26 % do 25 dag, 13 % 76 do 100 dag, 2,3 % več kot 150 dag, 2 % od 51—75 dag itd. Po rezultatih ankete zavrže poprečno gospodinjstvo 35 dag kruha na teden ali nad 18 kg na leto. Če bi prenesli navedeno razmerje gospodinjstev in porabo kruha na vsa gospodinjstva celjske občine, bi zavržene letne količine kruha presegle 300 ton, to pa je dvakratna teža odkupljene pšenice v celjski občini leta 1982.

Kruh prodajajo v Celju v vseh samopostrežnih trgovinah in v treh malih specializiranih prodajalnah. Mesto nima sodobno urejene, dovolj prostorne prodajalne, kjer bi imeli vse vrste kruha, ki ga izdelujejo na celjskem območju. V starem mestnem središču so razmeroma dobro urejeno prodajalno Presta preuredili v vinoteko, prodajo kruha s tržnice pa postavili v Štručko. Dokaj tesno je ob prodajnih konicah pri Adi in na Dolgem polju. Zbrali smo podatke o prodaji kruha v petih mestnih in dveh podeželskih trgovinah v Strmcu pri Vojniku in v Socki. Po vrstah in prodaji kruha je bila daleč pred drugimi samopostrežna trgovina Market na Ljubljanski cesti, kjer so leta 1981 prodali nad 200 ton kruha in peciva. Na to samopostrežno trgovino gravitirata stanovanjski naselji Otok III in del Otoka II. Da bi razbremenil omenjeno poslovalnico, so novembra 1982 odprli novo samopostrežno trgovino na zahodnem koncu stanovanjske soseske. Prodajalni Ada in Presta sta bili po letni prodaji kruha skoraj enaki, a sta zaostajali za Marketom na Ljubljanski cesti vsaka za več kot 100 ton. V starem mestnem jedru med Vodnikovo in Cankarjevo ulico na severu ter Savinjo na jugu prodajajo kruh na šestih mestih, med njimi so tri manjše in ena večja samopostrežna trgovina. Ker je tu še vedno upravno in trgovsko središče z železniško postajo in tako imenovana peš cona, je razumljivo, da ne kupujejo kruha samo prebivalci KS Center, ampak tudi ljudje, ki so prišli v mesto zaradi različnih opravkov. V samopostrežni trgovini na Polulah, ki predstavljajo južno predmestno potrošnjo kruha, so leta 1981 prodali okrog 87 ton kruha. V krajevni skupnosti Strmec pri Vojniku, kjer prebiva 3311 ljudi, sta prodajalni Potrošnja v Socki in Samopostrežba v

Strmcu. V slednjem so leta 1981 prodali 47,2 ton kruha, v Socki pa 20,7 ton. Če ne bi upoštevali, da je v KS Strmec pri Vojniku tri četrtine gospodinjstev s kmečkimi gospodarstvi in da pridelajo moko in pečejo kruh tudi sami, oziroma da ga kupujejo spotoma tudi v Celju ali Dobrni, bi bil njihov statistično izračunan dnevni obrok kruha nezavidljivo skromen.

Prodajni režim kruha po mesecih je odvisen od različnih dejavnikov, predvsem od števila prebivalstva in njihove dejavnosti. Tako znaša največja razlika v prodaji kruha med meseci v Marketu na Ljubljanski cesti do 4,5 ton, pri Presti 3 tone, pri Adi 2,5 ton, v Strmcu 2,1 tone in v Socki 900 kg. Po količini prodanega kruha si v vseh navedenih prodajalnah delita prvo do tretje mesto september in, razen v poslovalnici na Ljubljanski cesti, oktober. Na podeželju je takrat največ nujnega dela, pospraviti je treba pridelke in posejati ozimino, a tudi v mestu se pozna, da je čas letnih dopustov mimo. Med vodilnimi meseci sta v mestu še december in november, v Strmcu in Socki pa julij in avgust. Kmetje takrat žanjejo in opravljajo druga poljska dela, v višjih legah, na Paškem Kozjaku pospravljajo seno. Gospodinje se takrat ne utegnejo dolgo muditi s kuhanjem kosila. Znano je, da ob praznikih ljudje več pojedjo kot ob navadnih dneh, zato kupujejo takrat več, tudi preveč kruha, ki ga potem odvržejo v smetnjake. Na zadnjih dveh mestih po porabi kruha sta na podeželju januar in februar, v mestu pa meseci različnih letnih časov. Tudi okrog prvega in petnajstega v mesecu prodaja znatno naraste, takrat imajo ljudje več denarja in jim ni do starega kruha. Za ugotavljanje tedenske prodaje kruha smo izbrali samopostrežni trgovini v Zgornji Hudinji in Strmcu ter prodajalno Ada. Prodaja kruha je odvisna tudi od delovnih in prostih sobot, prav tako od lepega vremena konec tedna, ko gredo ljudje na izlete. Največji promet imajo razumljivo povsod ob sobotah in petkih. V Strmcu in v Zgornji Hudinji je tretji po vrsti četrtek, peti ponedeljek, medtem ko sta torek in sreda na četrtem ali šestem mestu. Pri Adi je vrstni red drugačen, za petkom sledijo torek, četrtek, sreda in ponedeljek. Čez dan občutijo v trgovinah tri konice, in sicer zjutraj, ko odprejo trgovine, med 14. in 16. uro, ko se ljudje vračajo z dela domov, in proti večeru, malo preden zaprejo trgovine. V samopostrežni trgovini na Otoku I. dobivajo kruh iz raznih krajev, najprej iz pekarnе Laško, nato iz velenjske pekarnе, Geršakove (celjske), dobrnske in ponovno iz laške pekarnе. Večina vprašanih ne kupuje vedno kruha iz iste pekarnе ali se za to sploh ne zanima. Veliko Celjanov, zlasti starejših oseb, dobro pozna kakovostni »Mlakarjev« kruh na Dolgem polju.

Prehrambeni nivo lahko med drugim ugotavljamo po izbiri, po vrstah kruha v prodajalnah. Tudi v tem pogledu je razlika med mestno in podeželsko ponudbo in potrošnjo. Tudi na podeželju imajo ljudje radi svež bel ali polbel kruh, zato ga posebno poleti, ko se prej pokvari, kupujejo sproti ali vsaj občasno. Domala iz vsake hiše se vozi kdo na delo v Celje ali drug kraj, kjer lahko spotoma kupijo tudi kruh. Seveda je bilo lažje prevažati blago z osebnimi motornimi vozili kot v avtobusih, na kolesih ali peš. V hladnem letnem času spečejo marsikje po tri, pet, celo deset hlebov v kmečkih pečeh in s tem hkrati ogrevajo hišo. Manjša gospodinjstva pečejo kruh sproti v štedilnikih. V Socki in Strmcu kupujejo šest do osem vrst

kruha in peciva, v mestnih prodajalnah dvajset in več. Povsod izrazito prevladujejo bele vrste kruha nad mešanimi in črnim. Posebno radi kupujejo (Market na Ljubljanski cesti) istrski kruh, ki je daleč pred ostalimi vrstami (22 %). Gospodinje ga hvalijo, ker se dobro drži in se ne drobi. Precej prodajo belega in domačega belega kruha (14 % in 11 %), sledijo domači polbeli kruh (11 %), pariški kruh (7 %), domači mešani rženi kruh (6 %), črni kruh (5 %)*, koruzni kruh (5 %), velike žemlje (3 %), primorski kruh (3 %). Vrstni red med belimi in polbelimi vrstami je v nekaterih poslovalnicah malo drugačen. Razmeroma skromen delež v letni prodaji (leto 1981) sta imela graham in ajdov kruh. Celjski in šaleški kruh naročajo samo nekatere trgovine. Mesečne količine posameznih vrst kruha precej bolj nihajo v samopostrežnih trgovinah kot v specializiranih prodajalnah, kjer naročajo bolj ali manj ustaljene količine kruha. Taka praksa ima za prodajalce verjetno neke prednosti, za potrošnike pa včasih manj prijetne izkušnje. Razumljiva je predvidnost pri manj iskanih vrstah kruha, zlasti na podeželju. Kadar sveže pečenega kruha zmanjka, sežejo potrošniki tudi po specialnih dragih vrstah kruha (turistični, štajerski kruh).

POVZETEK

V celjski občini so naravne osnove za pridobivanje pšenice približno enake kot v drugih predalpskih kotlinah Slovenije. Posebnost je le v tem, da najbolj rodovitne dele Spodnje Savinjske doline že desetletja izkoriščajo za intenzivno hmeljarstvo. Ostale obdelovalne površine so namenili predvsem živinoreji, ki je v mlečno mesni govedoreji sicer dosegla napredek, vendar še vseeno precej zaostaja za visoko intenzivno proizvodnjo v razvitih državah. Delež pšenice na poljih je v zadnjem desetletju upadal, bodisi zaradi spreminjanja njivskih površin v nerodovitna tla, kar je pripisati nagli nezadržni urbanizaciji, bodisi zaradi večanja travnikov in pašnikov ali celo gozda. Razdrobljenost kmetijskih zemljišč in razmetanost deležev ni v prid sodobni tehnologiji. Kmetijstvo, zlasti pridelovanje pšenice na majhnih površinah, do nedavna ni imelo prave družbene in materialne spodbude. Živinoreja bo imela v celjski občini, zlasti v gričevnatem in hribovitem svetu, še nadalje prednost pred pridelovanjem krušnega žita. Vsekakor pa bo potrebno vsestransko pospeševalno delo, da bodo rezultati dela in znanja boljši kot doslej. Sedanja prizadevanja, da bi pridelali več pšenice, so sestavni del smotrnejše izrabe polj in teženj po večji samooskrbi s kmetijskimi pridelki. Agrokarta, kategorizacija zemljišč in pedosekvence so temelji prostorskega dela družbenega plana občine. V celjski mlinarski industriji so povečali silose za moko, načrtujejo pa tudi novo pekarno, s čimer bi se zmanjšali prevozni stroški moke in kruha, privarčevali bi energijo, Celje pa bi se osamosvojilo pri oskrbi s kruhom. Celju manjkajo sodobno urejene prodajalne kruha. Občina bo še nadalje morala kupovati pšenico v Vojvodini. Z večjim domačim pridelkom in odkupom pšenice ter z bolj racionalno porabo kruha bi lahko občani mnogo pripomogli, da bi bil kruh kot osnovno živilo bolj cenjen kot doslej.

* Črna kruha že nekaj mesecev ne pečejo, ker ni črne moke. Črno moko in otrobe, ki ostanejo po mletju belih in polbelih vrst, dodajajo kot koncentrat krmilom, ki imajo zdaj višjo ceno kot krušna moka.

LITERATURA IN VIRI

- ¹ Šuput M. 1965. Prirodni uslovi za proizvodnju pšenice. Pšenica. Str. 211—230. Beograd.
- ² Tanjšek T. 1980. Strnine in koruza v Sloveniji. Str. 1—167. Ljubljana.
- ³ Komisija zveznih družbenih svetov za vprašanja gospodarske stabilizacije. 1982. Dolgoročni program razvoja agroindustrijske proizvodnje. Posebna priloga Dela. 10. nov. 1982. Str. 13—16. Ljubljana.
- ⁴ Kraigher S. 1982. Kmetijstvo naj končno postane gospodarska panoga. Delo 13. nov. 1982. Priloga. Str. 17—19. Ljubljana.
- ⁵ Stanojević M. 1982. Poljoprivreda i agrarna politika Jugoslavije, zadaci u 1983. godini. Br. 10—11. Str. 651—665. Beograd.
- ⁶ Guvčevski M. 1975. Problemi proizvodnje i unapređenja tvrde pšenice u Jugoslaviji. Zemljodjelo šumarski fakultet Skopje.
- ⁷ Petrić D., Sarić M., Sekulić R. 1975. Značaj sorte pšenice za dobivanje kvalitetnog hleba. Novi Sad.
- ⁸ Knez M. 1977. Tehnologija pekarstva. Str. 1—243. Ljubljana.
- ⁹ Knez M. 1980. Domača peka kruha. Str. 1—83. Ljubljana.
- ¹⁰ Veljković S. 1982. Pšenica naše vsakdanje zdravilo. Zdravje. Dec. Str. 52.
- ¹¹ Pokorn D. 1980. Dietna kuhinja. Kako si ohranimo zdravje z ubrano prehrano. Str. 1—269. Ljubljana.
- ¹² Milavec L. — Zadel. 1980. Hranilna vrednost obogatenih kruhov. Diplomsko delo. VDO Biotehniška fakulteta. Ljubljana.
- ¹³ Pregelj M. 1979. Določanje količine in vsebnosti beljakovin v pšenični moki. Diplomsko delo. VDO Biotehniška fakulteta. Ljubljana.
- ¹⁴ Nedeljković L. 1980. Hranilna in energetska vrednost nekaterih novih vrst kruha. Diplomsko delo. VDO Biotehniška fakulteta. Ljubljana.
- ¹⁵ Wagner T., Oset F., Stritar A. 1982. Podosekvenca in kategorizacija kmetijskih zemljišč občine Celje. Poročilo. Zavod za planiranje in izgradnjo. Celje.
- ¹⁶ Nendl B., Tanc Z. 1981. Program razvoja hribovskih kmetij na območju občine Celje. Str. 1—95. Celje.
- ¹⁷ Medobčinska gospodarska zbornica v Celju. 1981. Komisija za agroživilstvo. Poročilo. 6. april 1981. Str. 1—16. Celje.
- ¹⁸ Zakon o varstvu zemlje. 1982. Poročilo iz skupščine SR Slovenije. Delo. 16. december. Str. 1, 9. Ljubljana.
- ¹⁹ Kruh iz temnejše moke. 1982. Delo. 29. dec. Str. 14. Ljubljana.
- ²⁰ Kmetijska zadruga Celje. 1981. Uresničevanje nalog s področja kmetijstva v občini Celje za srednjeročno obdobje 1981—1985. Celje.
- ²¹ Furlan D. 1965. Temperature v Sloveniji. Geografski zbornik. Str. 166.
- ²² Statistični letopis SR Slovenije. 1962—1981. Temperature in padavine na nekaterih glavnih meteoroloških postajah. Zavod SRS za statistiko. Ljubljana.
- ²³ Gams I. 1972. Prispevek h klimatogeografski delitvi Slovenije. Geografski obzornik. Št. 1. Str. 6. Ljubljana.
- ²⁴ Ilešič S. 1950. Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Str. 1—119. SAZU Ljubljana.
- ²⁵ Ilešič S. 1970. Klimatska območja Jugoslavije. Geografski obzornik. Št. 3—4. Str. 4—11. Ljubljana.
- ²⁶ Pugelj B. 1967. Tla — sekcija Celje. Ljubljana.
- ²⁷ Ritz J. 1978. Osnovi uskladištenja ratarskih proizvoda. Str. 1—238. Zagreb.
- ²⁸ Šenborn A. 1974. Kalorična i biološka vrednost raznih vrsta hleba. Zito — hleb. Novi Sad.
- ²⁹ Milatović L., Goltin J., Kanzlarić L. 1975. Proizvodnja, prerada i promet pšenice i kukuruza. Novi Sad.
- ³⁰ Pokorn J. 1977. Pekarske sposobnosti ajdove moke. Str. 81. Biotehniška fakulteta. Ljubljana.
- ³¹ Katić P. 1969. Mikroklimatske prilike u usevu ozime pšenice pri različitim uslovima gajenja. Doktorska disertacija. Str. 1—203. Novi Sad.

³² Sore A. 1969. Dobrnsko podolje in južna stran Paškega Kozjaka. Geografija nekaterih delov celjske makroregije. Str. 5—76. Celje.

³³ Mestna konferenca ZKS 1980. Kmetijska proizvodnja in preskrba ter akcijski program za uresničevanje družbenoekonomskih odnosov na tem področju. Str. 1—42. Ljubljana.

³⁴ Kocjan S. 1979. Kmet. zemljišča. Zakon s komentarjem. Str. 1—278.

³⁵ Kocjan S., Gregorčič J. 1982. Kmetijska zemljišča drugi del. Komentar zakona. Str. 1—260. Ljubljana.

³⁶ Uradni list SRS. 1979. Zakon o kmetijskih zemljiščih. Št. 1. Str. 63—82.

³⁷ Uradni list SRS. 1976. Zakon o ugotavljanju katastrskega dohodka. Št. 23. Str. 1386—1387.

³⁸ Uradni list SRS. 1978. Odlok o potrditvi lestvic katastrskega dohodka. Št. 8. Str. 769—775.

³⁹ Uradni list SRS. 1979. Pravilnik za katastrsko klasifikacijo zemljišč. Št. 28. Str. 1528—1529.

⁴⁰ Uradni list SRS. 1981. Navodilo o tem, kdaj se šteje, da je občan ustrezno usposobljen za obdelovanje kmetijskega zemljišča. Št. 22. Str. 1617.

⁴¹ Uradni list SRS. 1981. Navodila o razvrstitvi zemljišč v prvo in drugo cono. Št. 22.

⁴² Uradni list SRS. 1982. Zakon o varstvu kmetijskih zemljišč. Št. 9.

⁴³ Delegatov poročevalec. 1981. Glasilo občinske skupščine Celje za delegate. Priloga 5. številki. Str. 23—24. Št. 20.

⁴⁴ Delegatov poročevalec. 1982. Številka 4, str. 30. Št. 16, str. 15—17. Št. 18, str. 10. Celje.

⁴⁵ Kocjan S. 1982. Ob predlogu za izdajo zakona o varstvu kmetijskih zemljišč pred spremembo namembnosti. Občan. Glasilo skupnosti slov. občin. Št. 19. Str. 22.

⁴⁶ Kmetijski inštitut Slovenije 1982. Sklepi posveta o intenzifikaciji poljedelske proizvodnje. Sodobno kmetijstvo. Št. 4. Str. 155—157. Ljubljana.

⁴⁷ Gliha S. 1982. Razvojne tendence na svetovnem trgu s kmetijskimi pridelki. Sodobno kmetijstvo. Št. 10. Str. 380—382. Ljubljana.

⁴⁸ Tanjšek T. 1982. Temeljna problematika pri pridelovanju strnih žit. Sodobno kmetijstvo št. 6. Str. 263—265. Ljubljana.

⁴⁹ Pance M. 1982. Velike razvojne možnosti za izrabo kmetijskega prostora. Posvet ob jubileju biotehniške fakultete. Kmečki glas 27. oktobra. Str. 4. Ljubljana.

⁵⁰ Šoštarič M. 1982. Slabo obdelano zemljo precej drago plačujemo. Delo 28. oktober. Str. 5. Ljubljana.

⁵¹ Vodušek B. 1982. Odkupne cene kmetijskih pridelkov. Kmečki glas št. 4. Str. 9. Ljubljana.

⁵² Anketa o pridelovanju pšenice je bila opravljena leta 1981 v štiriindvajsetih katastrskih občinah. V vsaki katastrski občini smo zajeli po pet do deset gospodinjstev. O preskrbi s kruhom smo anketirali 280 gospodinjstev v raznih delih mest in sosednjih krajih.

⁵³ Anketa o gospodarski usmerjenosti mešanih gospodinjstev in predaji tržnih viškov je bila opravljena decembra 1982 v dvajsetih katastrskih občinah.

⁵⁴ Vrednost odkupa kmetijskih proizvodov od individualnih proizvajalcev. Statistični podatki po občinah SR Slovenije. Zavod SR Slovenije za statistiko. Zvezek XIII. 1980. Ljubljana.

⁵⁵ Statistični podatki po občinah SR Slovenije. 1964—1981. Kmetijstvo. Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana.

⁵⁶ Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. Prebivalstvo — velikost posestva in viri dohodkov gospodinjstva. Knjiga XII. Beograd 1974.

⁵⁷ Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji. 1981. Podatki po naseljih. Razmnoženo za celjsko občino.

⁵⁸ Družbeni proizvod samostojnega osebnega dela v kmetijstvu in njegovi elementi. 1975—1979. Statistični podatki po občinah SR Slovenije. Zavod SR Slovenije za statistiko. Zvezek XVI. 1981. Ljubljana.

⁵⁹ Register združenja pekov okroja Celje 1880—1941. Seznam obrtnih obratov občine Celje in okolice. 1952—1955. Zgodovinski arhiv v Celju.

ANTON SORE

NEKAJ PRIMERJALNIH PODATKOV O PREBIVALSTVU CELJA IN TITOVEGA VELENJA

Ob popisu prebivalstva leta 1981

Trenutno stanje prebivalstva Celja in Titovega Velenja je rezultat družbeno-gospodarskega, socialnega in demografskega razvoja. Celje obstaja kot mesto že nad 500 let. Titovo Velenje pa komaj tri desetletja. Nagel gospodarski vzpon Titovega Velenja je predvsem zasluga mladih ustvarjalnih ljudi, ki so prišli od blizu in daleč, da bi si uredili lepše življenje. Deagrarizirani prebivalci so se doseljevali iz sosednjih občin tudi v Celje. Razvijali so gospodarske in negospodarske dejavnosti ter gradili nova stanovanjska naselja, a njihov delež je bil manj izrazit kot v Titovem Velenju.

SOME COMPARATIVE DATA ABOUT POPULATION IN CELJE AND TITOVO VELENJE

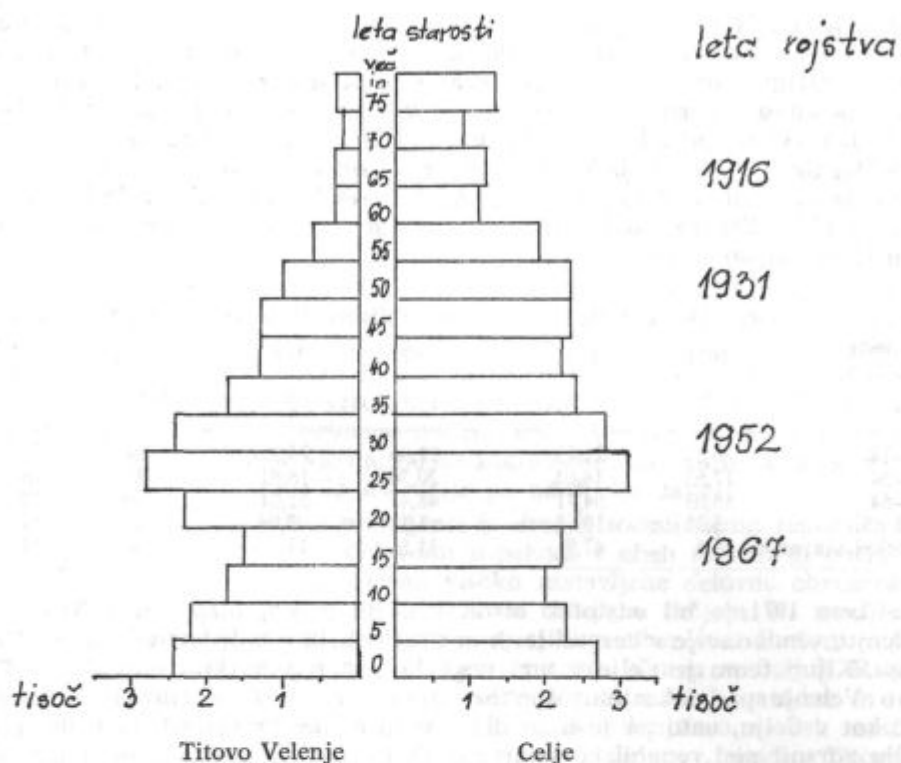
(On the basis of the census in 1981)

The present state of population in Celje and Titovo Velenje is looked upon as a result of socio-economic and social and demographic development of both towns. Celje has existed as a town for 500 years, Titovo Velenje, on the other hand for three decades. The rapid economic development of Titovo Velenje is owing to young, creative people who have come from all over the country to create better life for themselves and their families. Celje, too, has been an attractive place for rural population from neighbouring communes. As a consequence of this process economic and social activities have been developed and new residence areas have been built in both towns. In Celje, however this process hasn't reached such intensity as in Titovo Velenje.

Leta 1981 je živelo v Celju 33033 ljudi, kar je malo več kot polovica (51,71 %) vseh občanov. V Titovem Velenju je takrat prebivalo 22778 ljudi — 59,88 % vseh občanov. V celjski občini je Celje edino mesto, v velenjski pa je poleg Titovega Velenja še Šoštanj (3166 ljudi), tako da živi v obeh mestnih naseljih Šaleške doline 68,20 % vseh občanov. Med popisoma 1971 in 1981 je število prebivalcev v Celju naraslo za 7,44 %, v Titovem Velenju pa za 93,84 %. Če primerjamo oba prirasta zadnjega popisnega razdobja s predhodnima (1961—1971), ugotovimo, da je naraščanje števila prebival-

stva v Celju relativno upadlo, medtem ko je v Titovem Velenju še nadalje v porastu.

Ze bežen pogled s šaleških razvalin ali celjskega Starega gradu nas prepriča o obsežnih fiziognomskih spremembah vzhodnih delov Celjske in Velenjske kotline. Mestna in primestna naselja se razraščajo iz glavnih in stranskih dolin na prisojne, pa tudi na senčne terase in zložnejša pobočja goric. Ker dolina ob srednji Paki ni tako prostorna kot Spodnja Savinjska dolina, so nove gradnje domala povsem zapolnile njen vzhodni del. Ne pozabimo, da je Celje postalo mesto več kot 500 let prej kot Velenje. Vendar na razvoj kakega kraja ne vpliva samo čas; mnogo bolj pomembne so družbenogospodarske razmere, ki pospešujejo ali zavirajo razvoj kraja. Titovo Velenje so zavestno in načrtno gradili delavci, rudarji, domačini in priseljenci domala iz vse Slovenije in Jugoslavije, zato je to mesto simbol socialistične epohe. Staro tržno Velenje pod gradom se težko prilagaja sodobnemu mestnemu utripu. Potrebovalo bi načrtno in strokovno obnovo z ustreznimi mestnimi funkcijami. V Celju je še vedno večina terciarnih in kvartarnih dejavnosti v starem delu mesta. Za novo mestno središče so že izdelali načrte, končali pa so tudi študije o postopni revitalizaciji starega mestnega jedra. Zahodno od njega so v šestdesetih in sedemdesetih letih nastale nove stanovanjske soseske na Otoku. Celje se je širilo tudi proti severu in severozahodu. Vzhodne lege so namenili industriji. Ker pihajo vetrovi predvsem z jugozahoda, so zaradi tega stanovanjske soseske nekoliko bolj varne pred strupenimi plini tovarniških dimnikov. V šaleški dolini daje osnovno usmeritev pri gradnji mesta izkopno območje premoga. Stanovanjskim soseskam so odmerili predvsem del dolinskega dna in višje obrobne lege, industriji pa prepustili zahodni ravninski svet do eksploatacijske meje premoga. Naj opozorimo, da tovarna Gorenje nima dimnikov. Tam, kjer so bile pred dvajsetimi leti tri krajevne skupnosti (Velenje, Pesje in Šalek), jih je danes devet (Velenje center — desni breg, Velenje center — levi breg, Velenje — Konovo, Velenje — Pesje, Velenje — Stara vas, Velenje — Staro Velenje, Velenje — Šalek, Velenje — Šmartno in Bevče), nastaja pa še deseta, ki jo nameravajo imenovati po Edvardu Kardelju. Če upoštevamo mestne in tiste primestne krajevne skupnosti, kjer je večji del površine sklenjeno pozidan, in če primerjamo njihovo skupno aritmetično gostoto, opazimo veliko razliko med Celjem in Titovim Velenjem. V Celju pride na površini devetih krajevnih skupnosti (Center, K. Destovnik-Kajuh, S. Šlander, Dolgo polje, Dečkovo naselje, Nova vas, Lava, Gaberje in Aljažev hrib) 69 ljudi na hektar, v Titovem Velenju pa na površini osmih krajevnih skupnosti samo 39. V starejšem delu Celja so hiše tesno druga ob drugi, v Titovem Velenju pa je tega manj, več pa je okrasnih zelenic in športnih igrišč. Medtem ko smo v Titovem Velenju zajeli velike površine tovarne gospodinjske opreme, smo v Celju izločili nekaj industrijskih in skladiščnih prostorov vzhodno od mesta. Če primerjamo gostoto krajevne skupnosti Velenje center — levi breg z gostoto krajevne skupnosti Center v Celju, je razlika precej manjša (88 ljudi na ha, 79,5 ljudi na ha). V Titovem Velenju je v omenjeni krajevni skupnosti več stolpnic in visokih poslovno stanovanjskih blokov, pa tudi mnogo več otrok in mladine je kot v celjskem Centru.

Prebivalstvo po starosti ob popisu leta 1981

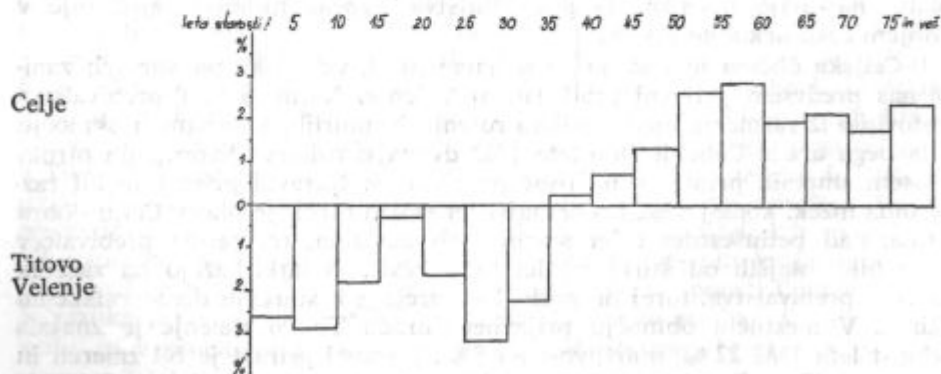
Večje število družinskih članov nas spominja na našo mladost, ko so imele družine več otrok kot danes. V Celju je za desetino več dvočlanskih in za okrog 4 % več tričlanskih družin kot v Titovem Velenju, zato pa je v Titovem Velenju več štiri-, pet-, šest- in veččlanskih družin. V obeh mestih nastajajo nova mlada gospodinjstva, čeprav njihovo naraščanje v zadnjem času nekoliko upada.

Celjska občina ima samo en prijavni urad, velenjska pa kar tri; zani- ma nas predvsem prijavni urad Titovo Velenje. Naravno rast prebivalstva ugotovimo iz razmerja med številom rojenih in umrlih. V mestnem območju prijavnega urada Celje je bilo leta 1982 dvanajst rojstev (živorojenih otrok) in osem smrtnih primerov na tisoč prebivalcev. Naravni prirast je bil raz- meroma nizek, komaj 4 ‰. Do petnajst let starih otrok je bilo v Celju dobra petina, nad petinšestdeset let starih oseb desetina, tri petine prebivalcev pa je bilo mlajših od štirideset let (leto 1981). Podatki kažejo na začetek staranja prebivalstva, torej na prehod od zrelega k staremu demografskemu režimu. V mestnem območju prijavnega urada Titovo Velenje je znašala rodnost leta 1982 22 ‰, umrljivost pa 5 ‰. Naravni prirast je bil zmeren in je dosegel 17 ‰, kar je za 0,5 ‰ več kot v preteklem letu. Če upoštevamo še delež otrok (28,22 ‰), starih ljudi (3,96 ‰) in prebivalcev mlajših od štiri-

rideset let (75,51 %), je očitno, da gre za zrel demografski režim, ki je značilen za dežele, kamor se je priselilo mnogo mladega prebivalstva. Mesti sta upravni središči občin, ki sta povezani še s širšim zaledjem. Dodajmo še nekaj podatkov o naravnih koeficientih v obeh občinah (obdobje 1971—1981). V celjski občini se je gibal naravni koeficient med 5,3 ‰ (leta 1981) in 8,7 ‰ (leto 1977); enajstletno poprečje je znašalo 7,16 ‰. Celjska občina je imela najnižji naravni prirast 9,3 ‰ (leta 1971), najvišji pa 15,1 ‰ (leti 1976 in 1978). Srednji enajstletni koeficient je bil v velenjski občini mnogo višji (12,99 ‰) kot v celjski.

Starostna obdobja	Mesto Celje		Mesto Titovo Velenje		SR Slovenija	
	1971	1981	1971	1981	1971	1981
	%	%	%	%	%	%
0—14	20,63	21,15	27,96	28,22	24	23
15—24	17,53	14,01	20,36	16,81	17	16
25—64	58,63	54,71	48,47	51,01	49	50
nad 65	3,21	10,13	3,21	3,96	10	11
Indeksi staranja	15,6	47,9	11,5	13,1	40,9	47,8

Leta 1971 je bil odstotek otrok v Celju precej nižji kot v Titovem Velenju, vendar se je v desetih letih povišal nekoliko bolj kot v Titovem Velenju. Kljub temu je Celje v tem pogledu pod republiškim poprečjem, Titovo Velenje pa nad njim. Mladine je bilo leta 1971 v Titovem Velenju več kot v Celju, nato pa je njen delež v obeh mestih upadel, tako da je v Celju zdrsnil pod republiško poprečje. Delež prebivalstva v najbolj ustvarjalnih letih se je v zadnjem popisnem razdobju v Celju znižal, v Titovem Velenju pa je narasel predvsem zaradi doseljevanja. Izredno se je v Celju dvignil delež starih ljudi, verjetno tudi zaradi novega doma upokojencev. Iz primerjave indeksov staranja je razvidno, da je prebivalstvo Titovega Velenja še mlado, Celje pa se je v zadnjem desetletju postaralo in v tem pogledu že preseгло SR Slovenijo. Normalno razmerje je ena tretjina stare-

Razlike v starostnih deležih med Celjem in Titovim Velenjem ob popisu 1981

ga prebivalstva na 100 otrok. Najštevilnejša skupina prebivalstva je v starostni piramidi stara 25 do 29 let in obsega rojstna leta od 1952 do 1956. Takoj za njo so rojstni letniki 1947 do 1951, ki predstavljajo obdobje materialne in biološke obnove v vojni opustošene domovine. Demografske posledice prve svetovne vojne opazimo v starostni skupini 60 do 64 let in še to samo v Celju. Drugo svetovno vojno razpoznamo v starostni skupini 70 do 74 let in sicer v obeh mestih. Starostna piramida kaže še vedno razmeroma zdravo osnovo, saj se je število otrok v starosti do devet let znova občutno okrepilo tako v Titovem Velenju kot v Celju. Gotovo je k temu precej prispevalo mlado priseljeno prebivalstvo. Žensk je v Celju za 3 % več kot moških, v Titovem Velenju pa so ženske številčno izenačene z moškimi. Dodajmo še, da je v Titovem Velenju med starejšimi občani (nad 55 let) prevladujejo ženske. Nad 75 let starih žensk je v obeh mestih dvakrat toliko kot moških. Splošni vzroki za tako stanje so znani (biološki faktor, psihični napor, idr.). Če primerjamo starostno sestavo po deležih, ki jih predstavljajo starostna razdobja, lahko zaključimo, da Titovo Velenje prednjači do starostne skupine 35 let, Celje pa od 35 let dalje.

Zavedamo se, da mladi priseljenci iz drugih socialističnih republik Jugoslavije veliko prispevajo k delovnim uspehom v obeh mestih in občinah. Sami domačini bi težko izpolnjevali visoko zastavljene delovne obveznosti. Pripadniki bratskih narodov in narodnosti delajo v večjem ali manjšem številu v premogovniku, industrijskih podjetjih, gradbeništvu in tudi v negospodarskih organizacijah (npr. v Zdravstvenem centru v Celju). Razen Slovencev prebiva v Celju 9,7 % pripadnikov jugoslovanskih narodov in narodnosti, v Titovem Velenju pa celo 15,4 %. Najštevilnejši so v obeh mestih Hrvati, nekoliko manj je Srbov, nekaj več pa Muslimanov, zlasti v Titovem Velenju. Slednjih je v Celju razmeroma malo. Črnogorcev, Makedoncev in Albancev je bilo v Celju (300) — trikrat več kot v Titovem Velenju.

Veliko delavcev prebiva v samskih domovih delovnih organizacij. Ker prevladujejo mladi ljudje, nas zanimajo zakonske zveze med delavci iz drugih republik in domačini. Od leta 1954 do 1964 je bilo v velenjski občini malo mešanih zakonskih zvez, največ med Hrvati in Slovenkami. Z leti je število priseljencev iz sosednjih republik naraslo, zato je naravno, da so se zakonske vezi med njimi številčno okrepile in popestrile.* Ker je veliko priseljencev iz BiH, je razumljivo, da so se najbolj zblížali mladi iz iste republike, ali fantje iz BiH in dekleta iz Slovenije. Manj zakonov je bilo sklenjenih med domačimi fanti in dekleti iz drugih republik, ker je le-teh med priseljenci razmeroma manj kot fantov. Druge kombinacije niso pogoste.

Celje in Titovo Velenje se presenetljivo ujemata v deležu delovno sposobnih moških (15 do 64 let), ki jih je dve tretjini. Delovno sposobnih žensk (15 do 59 let) pa je v Celju nekoliko manj.

Aktivnega prebivalstva je v Titovem Velenju in Celju malo nad polovico, delež aktivnih žena pa je v obeh mestih enak (47 %). V primerjavi s Titovim Velenjem ima Celje znatno večji delež (9,23 %) oseb z lastnimi dohodki: upokoјencev, družbenih podpirancev (invalidnina, socialna pomoč,

* Leta 1978 je znašal njihov delež okrog 24 %, leta 1981 15 % in leta 1982 okrog 18 %.

štipendije, študentski krediti) ter oseb, ki se preživljajo z dohodki od nepremičnin.

Večji razkorak med celjsko in velenjsko občino opazimo pri selitvenem koeficientu. Ta je v navedenem razdobju dosegel v velenjski občini povprečje 17,9 %, v celjski pa komaj 2,2 %. V celjskem povprečju se skrivata maksimalni koeficient 7,0 % (leto 1975) in minimalni koeficient —1,4 % (1978). V letih 1974—1978 sta privabila velenjski premogovnik in industrija nadpovprečno veliko delovnih moči, selitveni koeficient pa se je takrat gibal med 19,8 in 30,1 %. Naravni in selitveni koeficient tvorita skupni koeficient. Ta je med leti 1971—1981 znašal v velenjski občini povprečno 30,9 %, v celjski pa samo 9,4 %. Selitveni prirast oziroma koeficient zajema med drugim tudi selitve med občinami v SR Sloveniji in selitve med republikami SFRJ. Medtem ko se je iz celjske občine več ljudi izselilo kot priselilo (1979—1982), je bilo razmerje v velenjski občini obratno. Prav tako je bil koeficient medrepubliških selitev v velenjski občini do petkrat večji kot v celjski in trikrat večji kot slovenski. Od leta 1978 oziroma 1979 dalje skupni koeficient v obeh občinah nazaduje, predvsem zaradi upadajočega selitvenega prirasta. Trenda ne more bistveno spremeniti prehodno izboljšanje prirasta (v občini Celje leto 1979).

Hiter gospodarski in družbeni razvoj je v Celju, še bolj pa v Saleški dolini, odpiral številna delovna mesta in terjal vedno nove delovne moči, ki jih naravni prirast domačega prebivalstva ni mogel zadovoljiti. Deagrarizacija je sprostila delovne moči na podeželju, vendar so potrebe po njih naraščale hitreje kot ponudba. Migracijski radij se je širil v sosednje občine: v bolj odmaknjene kraje Kozjanskega, v Hrvaško Zagorje, na Koroško, Haloze, Pohorje ter v Spodnjo in Zgornjo Savinjsko dolino. Organiziran prevoz delavcev je nekoliko zadrževal depopulacijo odmaknjenega zaledja. Premogovnik, težka kovinska, kemična in strojna industrija so iskali predvsem moške, a tudi za ženske je bilo dovolj delovnih mest v raznih gospodarskih in negospodarskih delovnih organizacijah. Mlade strokovnjake in delavce so pridobivali z materialnimi in socialnimi udobnostmi (višji osebni dohodek, družinsko stanovanje, urejeno otroško varstvo, možnost nadaljnega izobraževanja ipd.). Premogovnik, ki je sredi sedemdesetih let preživel težko depresijo, je z leti znova začel novačiti rudarje širom po Sloveniji, pa tudi v drugih republikah. V Celje prihaja na delo dnevno okrog 8400 ljudi. Največ migrantov prihaja iz šentjurske, žalske in šmarske občine. V celjski občini predvidevajo, da se bo število dnevnih migrantov do leta 2000 le rahlo povečalo, ker nameravajo zmanjševati letno stopnjo zaposlovanja in nekatere proizvodne obrate preseliti v sosednje manj razvite občine (2, 34—35).* Tudi iz Celja odhaja večje število delavcev na delo v Žalec in Titovo Velenje. V velenjsko občino se dnevno vozi okrog 3800 delavcev in uslužbencev (leto 1982). V primerjavi z letom 1980 se je njihovo število zmanjšalo za 23 %.** Prihajajo iz sosednjih občin, predvsem iz severnih, pa tudi s savinjske strani in od drugod. Migracijska bifurkacija med Celjem in Tito-

* Prva številka v oklepaju predstavlja zaporedno številko uporabljene literature ali vira, druga pa stran.

** Strokovna služba občinske skupnosti za zaposlovanje Titovo Velenje.

vim Velenjem se vedno bolj prestavlja iz Vitanjskega podolja proti vzhodu in severovzhodu k Slovenskim Konjicam. Premogovnik pridobiva rudarje tudi v krajih opuščenih premogovnikov na severnem obrobju Savinjske doline, zanima pa se tudi za delavce v subpanonski Sloveniji. Razredčeno kmečko prebivalstvo in njegova starostna sestava ne obetata nadaljnega znatnejšega priliva delovne sile. Tako kot drugod po Sloveniji in Jugoslaviji tudi v celjski in velenjski občini posodablja in preusmerja gospodarsko proizvodnjo, da bi dosegli večji izvozni učinek. Opravičena je previdnost pri zaposlovanju in doseljevanju novih kvalificiranih kadrov, še bolj pa nekvalificiranih, saj bi prekomerno zaposlovanje povzročilo resne socialno-ekonomske probleme. Vzporedno s tem narašča število brezposelnih, zlasti v nekaterih poklicih. Prehod na usklajen in usmerjen gospodarski razvoj se bo gotovo odražal tudi v demografski sestavi (starostna sestava, naravni in selitveni prirast, izobrazbena in dejavnostna sestava itd.) in počasnejša urbanizacija mestne okolice. Predvidevajo, da bo stopnja letnega zaposlovanja, doseljevanja in dnevnih selitev prebivalstva iz sosednjih občin nižja, bolj umirjena. Ciljna projekcija prebivalstva, ki jo je izdelal Urbanistični inštitut SRS za občino Velenje, po letu 1985 ne predvideva migrantov (1, 61).

Gospodarstvo zaposluje v celjski občini 85 % prebivalstva, v velenjski pa 90 % (RAD dec. 1981)*. Kmetijstvo, gozdarstvo in vodno gospodarstvo zaposlujejo skromno število ljudi. V velenjski občini sta pomembni gradbeno industrijski podjetji Vegrad (okrog 1700 delavcev) in Gradis, v celjski občini pa je več gradbenih podjetij, ki skupno zaposlujejo dobro desetino vsega zaposlenega prebivalstva. Industrija ni razvita le v Celju in Titovem Velenju, ampak tudi v sosednjih krajih, npr. v Štorah in v Šoštanj. Pri krajevni opredelitvi industrijskih podjetij smo včasih v zadregi, ali naj upoštevamo sedež uprave ali obratov, npr. REK Titovo Velenje. 60 % prebivalstva velenjske občine zaposlujeta industrija in rudarstvo. Omejili se bomo samo na imena najpomembnejših organizacij ali sestavljenih organizacij združenega dela in na število zaposlenih: Gorenje (tovarna gospodinjske opreme, Gorenje — promet — servis, Gorenje raziskave in razvoj, DSSS Gorenje SOZD zaposluje 9600 delavcev), REK (rudnik lignita Titovo Velenje nad 4900 delavcev), TEŠ (termoelektrarna Šoštanj, 716 delavcev), IUVTUS (tovarna usnja Šoštanj, 495 delavcev), ESO (elektrostrojna oprema, 630 delavcev), EKO (elektrokovinarski obrati, 970 delavcev), VEPLAS (243 delavcev) itd. Po številu zaposlenih so v celjski občini pomembnejša naslednja industrijska podjetja: EMO (emajlirnica, metalna industrija, orodjarna, 3106 delavcev), Zelezarna Štore (3443 delavcev), AERO (kemična, grafična in papirna industrija, 1494 delavcev), Cinkarna (metalurško kemična industrija, 2198 delavcev), TOPER (tovarna konfekcijskih in športnih izdelkov, 941 delavcev), LIK Savinja (lesnoindustrijski kombinat, 820 delavcev), METKA (tekstilna tovarna in konfekcija, 679 delavcev), Zlatarna Celje (533 delavcev), LIBELA (industrija tehtnic in finomehanike, 821 delavcev), Žična Celje (416 delavcev), AUREA (kovinsko predelovalno podjetje, 243 delavcev), HMEZAD — mesnine Celje (786 delavcev), ETOL (tovarna arom in eteričnih

* Koristna bi bila primerjava Celja in Titovega Velenja po dejavnosti prebivalstva, a še nimamo na voljo podatkov iz popisa leta 1981.

olj, 195 delavcev) idr. Namenoma smo navedli več tovarn, da bi s tem podarili pestro industrijsko proizvodnjo.

Znano je, da delež sekundarnih dejavnosti v gospodarstvu visoko razvitih držav upada, narašča pa delež terciarnih dejavnosti. Obrt in osebne storitve ali, kakor to v zadnjem času radi imenujemo, drobno gospodarstvo, imata široke možnosti razvoja. Potrebe po obrtnih izdelkih, zlasti nekaterih, so velike. Razen tega bi drobno gospodarstvo lahko zaposlilo precej mladih brezposelnih ljudi. Tudi vračajoči se zdomci naj bi vložili svoj kapital v drobno gospodarstvo ter se vključili v organizirano proizvodnjo za domače in tuje tržišče. Z obrtjo in osebnimi storitvami se v celjski občini ukvarja 6,2 % zaposlenih, v velenjski pa 3,9 % (RAD 1981).*

Celje je nastalo in se razvija na križišču pomembnih poti, ki vodijo s primorskega in predalpskega sveta v subpanonski svet ter s Koroške proti Dolenjski. Medkrajevni osebni in blagovni promet omogočajo železnica ter magistralne in regionalne ceste, ki peljejo proti Ljubljani, Mariboru, Zasu, Rogaški Slatini, Titovem Velenju in Slovenjemu Gradcu. Za reden in občasen prevoz na širšem celjskem območju skrbijo predvsem transportna podjetja ZTO (železniško transportna organizacija), Izletnik (prometno, gostinstvo in turistično podjetje) in Prevoznništvo. Prometni pomen Velenjske kotline je bolj prehodnega značaja in predstavlja bližnjico iz Savinjske v Mežiško in Mislinjsko dolino. Na promet in zveze odpade v celjski občini 7,13 % zaposlenega prebivalstva, v velenjski pa polovica manj.

Terciarne dejavnosti so v obeh občinah precej časa zaostajale za potrebami prebivalstva rastočih mest in urbaniziranega podeželja, kar velja zlasti za trgovino in gostinstvo. Pogrešali smo več sodobno urejenih prostorov in večjo izbiro blaga v specializiranih trgovinah. Nekateri zmotno istovetijo blagovno potrošnjo z življenjskim standardom, pri čemer radi pozabljajo na kulturne dobrine idr. V petnajstih letih so v Titovem Velenju in Celju zrasle nove veleblagovnice, posodobili so starejše trgovine in zgradili številne samopostrežne trgovine za kratkoročne nakupe. Želja je bila še več. Na to obdobje nas v Celju spominjajo t. i. škrbine, začasni parkirni prostori ob Stanetovi in Gledališki ulici. Potem so zgradili novi veleblagovnici v Levcu, na meji med celjsko in žalsko občino. Trgovine v Titovem Velenju v vsakem pogledu uspešno tekmujejo s celjskimi, njihova slaba stran je le Staro Velenje. Delež v trgovini zaposlenih ljudi znaša v celjski občini 11,2 %, v velenjski pa 8,5 %.

V velenjski občini je zaposlenih v gostinstvu in turizmu polovico manj ljudi (družbeni sektor) kot v celjski, delež obeh panog pa je v celjski občini le nekoliko višji. V Celju je več gostinskih obratov kot v Titovem Velenju. Dobrna se že desetletja odpira zdraviliškemu turizmu, Topolšica pa je bila do nedavna bolj znana le kot bolnišnica za pljučne bolnike.

V kvartarnih dejavnostih je relativno več ljudi zaposlenih v zdravstvu in socialnem varstvu (občina Celje 7,88 %, občina Velenje 3,62 %). Razumljivo je, da je v celjskem zdravstvenem centru kot regijski ustanovi zaposlenih več kot v velenjskem.

* RAD zajema samo družbeni sektor.

Celje in Titovo Velenje sta središči srednješolskega izobraževanja. V Titovem Velenju je center srednjih šol z elektro, kovinarsko in rudarsko usmeritvijo ter srednja družboslovna šola, v Celju pa so srednja tehniška šola, srednja kovinarska in metalurška šola, srednja šola Borisa Kidriča za zasebne storitve, tekstilno, tehnološko in cestno-prometno usmeritev, srednja pedagoška šola, družboslovna, zdravstvena, kmetijsko-živilska šola, srednja šola za ekonomsko usmeritev, za gostinstvo in turizem in za trgovinsko dejavnost. Med kulturnimi ustanovami, ki imajo širši medobčinski pomen, velja v Celju omeniti Knjižnico Edvarda Kardelja, Slovensko ljudsko gledališče, Pokrajinski muzej, Muzej revolucije, Zavod za kulturne prireditve, Likovni salon, Zgodovinski arhiv, Zavod za spomeniško varstvo, Novi tednik — Radio Celje. V Titovem Velenju je Kulturni center Ivan Napatnik (združuje knjižnico, galerijo, muzejsko zbirko in dom kulture). Tudi Titovo Velenje ima lokalno glasilo Naš čas in lokalno radijsko postajo. Delež zaposlenih na področju izobraževanja in kulture znaša v velenjski občini 4,3 %, v celjski pa 3,8 %.

Po šolski izobrazbi se mestno prebivalstvo močno razlikuje od podežskega, saj prebiva večina ljudi s srednjo, zlasti pa z višjo in visoko izobrazbo v mestih ali bližnji okolici. Kljub temu je v Celju še vedno 0,89 % (232) ljudi brez šolske izobrazbe, v Titovem Velenju pa 1,17 %. V Celju je še vedno 98 oseb starih nad deset let, ki ne znajo pisati, v Titovem Velenju pa je takih polovica manj. Večinoma so to starejši ljudje, zlasti ženske, ki jim v preteklosti ni bila dana možnost šolanja. Dobra tretjina prebivalcev Celja ima samo popolno osnovno šolo, v Titovem Velenju pa je takih precej manj, zlasti med moškimi. Razveseljiv je podatek, da je v Titovem Velenju skoraj 46 %, v Celju pa 44 % ljudi s srednjo izobrazbo. Žal je tudi v tej skupini manj žensk kot moških, kar se pozna zlasti v Titovem Velenju. Zanimivo je, da je delež žensk z višjo izobrazbo večji kot pri moških, na splošno pa je prebivalcev z višjo izobrazbo razmeroma malo (v Celju 4,78 %, v Titovem Velenju 3,61 %). Visokošolsko izobrazbo ima v Celju 5 % prebivalcev, v Titovem Velenju pa samo 3,2 %; v obeh mestih je žensk manj kot tretjina. Velenjsko gospodarstvo, ki je usmerjeno prvenstveno v energetiko ter strojno in elektro industrijo, zaposluje po tradiciji večinoma moške. Manj razumljiv je nižji delež žensk z visoko izobrazbo v Celju. Očitno je, da se ženske hote ali ne hote zadovoljujejo z nižjo izobrazbo, da so zlasti v gospodarstvu nekatera delovna mesta domena mož ter da so žene še vedno preobtežene z gospodinjtvom in z materialnim poslanstvom. Razmeroma več visoko izobraženih žena je zaposlenih v družbenih dejavnostih.

S prikazano primerjavo smo hoteli opozoriti na trenutne skupne in raznotere demografske poteze dveh mest, različnih po starosti in gospodarskem razvoju. Medtem ko je Celje s svojimi sekundarnimi, terciarnimi in kvartarnimi funkcijami vodilno središče Savinjsko-Sotelske Slovenije, si je Titovo Velenje s hitrim družbenogospodarskim vzponom ustvarilo lastno gravitacijsko območje, usmerjeno predvsem proti Mislinjski dolini, Podravinju in deloma k Posavinju. Njegova gravitacijska moč temelji na energetskem potencialu ter na sekundarnih in nekaterih terciarnih dejavnostih. Ostrih mej med vplivnima območjema obeh mest ni, kot tudi ni pregraj med ljudmi, ki si s poštenim delom urejajo svoje življenje.

VIRI IN LITERATURA

¹ Zavod za urbanizem Velenje, Titovo Velenje 1982. Analiza prebivalstva in demografske projekcije do leta 2000 za občino Velenje.

² Urbanistični inštitut SRS, inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana 1980. Prostorski vidik srednjeročnega in dolgoročnega družbenega plana občine Celje. Strokovno gradivo VII.

³ Urbanistični inštitut SRS Ljubljana, inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana 1978. Strokovno gradivo za pripravo smernic prostorskega plana občine Celje, II. in I. del.

⁴ Skupščina občine Velenje 1982. Osnutek sprememb in dopolnitev družbenega plana za obdobje 1981—1985.

⁵ Zavod SR Slovenije za statistiko 1982. Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji v letu 1981. Tabele po naseljih in po krajevnih skupnostih. Občina Velenje in Celje.

⁶ Zavod SR Slovenije za statistiko 1982. Statistični podatki po občinah XV, Ljubljana.

⁷ Zavod SR Slovenije za statistiko 1979—1982. Statistični letopis SR Slovenije.

⁸ Popis prebivalstva in stanovanj 1971. Spol in starost II. del, Beograd.

⁹ Mesečni pregledi o gibanju in stanju stalnega prebivalstva v občinah Velenje in Celje za leto 1980—1982.

¹⁰ Poročne matične knjige — občina Velenje za leta 1947—1955, 1960, 1977, 1978, 1981 in 1982.

¹¹ Podatki o površinah krajevnih skupnosti. Geodetski upravi Titovo Velenje in Celje.

MILAN NATEK

HRIBOVSKÉ KMETIJE V JUGOZHODNEM DELU SPODNJE SAVINJSKE DOLINE

Nekatere geografske značilnosti

V članku so predstavljene nekatere geografske značilnosti hribovskega sveta, ki zajema območje nad izohipso 450 m. Podrobneje so orisane poglavitne fizično-geografske oznake območja (geološko-litološka zgradba površja, podnebne in fenološke značilnosti) in prikazan je njihov pomen za današnje oblike poselitve, obljudenost in izrabo tal v kmetijski namene. Podana sta velikostna in socialno-gospodarska sestava zemljiških posestnikov. Podrobneje je prikazana današnja proizvodna usmerjenost kmetij in podane so nekatere osnovne sestavine in značilnosti prebivalstva.

MOUNTAIN FARMS IN THE SOUTH-WESTERN PART OF THE LOWER SAVINJA VALLEY

(Spodnja Savinjska dolina — Central part of East Slovenia)

The article studies some geographical characteristics of the mountainous world in the area above the contour line 450 m. In detail are presented the principal physical-geographical features of the area (the geologic-lithological composition of the surface, the climatic and phenological characteristics), as well as their significance for the present pattern of settlements, state of population and for the land use for agrarian purposes. Next, a survey of the size and of the socio-economic structure of landowners is given. In the conclusion, the author presents the current production orientation of the farms and also some basic characteristics of the population.

1.0. UVOD

Že od nekdanj predstavlja hribovski svet z vsemi svojimi naravnimi, go-spodarskimi, prebivalstvenimi, socialnimi, poselitvenimi in drugimi značilnostmi posebnost, ki se bistveno razlikuje od sosednjih in drugih območij. V osnovnih geografskih potezah številnih hribovskih predelov so bolj kot kjerkoli drugod neposredno in vidno zarisani medsebojni spleti med mnogimi naravnimi činitelji na eni strani ter nekdanjimi in današnjimi oblikami človekovega dela in bivanja na drugi strani. Zato smemo trditi, da so zunanja podoba hribovskega sveta kakor tudi vse njegove socialno-gospodarske

Avtor: Milan Natek, strokovni svetnik, Geograf. inštitut Antona Melika, SAZU Ljubljana

in druge sestavine in posebnosti neposreden odsev preteklega in današnjega gospodarskega razvoja ožjega in tudi širšega — nehribovskega območja. Vsekakor pa moramo v slehernem predelu hribovskega sveta iskati in odkrivati tiste posebnosti, ki izvirajo iz svojevrstnosti njegovega geografskega okolja. Danes lahko trdimo, da so prirodne sestavine še vedno med tistimi pomembnimi, ponekod še tudi med odločilnimi činitelji, ki bistveno vplivajo na obstoječo gospodarsko in fiziognomsko podobo večine našega hribovskega sveta. Prav tako lahko tudi trdimo, da so zunanja podoba hribovskega sveta in vse njegove socialno-gospodarske sestavine in posebnosti neposredna posledica sočasnega in vzročno-vzajemnega spleta med prirodnimi in antropogenimi činitelji geografskega okolja.

Za večino našega hribovskega sveta je značilno, da je doživljal v zadnjih osemdesetih letih nenavadno močan zastoj v svojem gospodarskem razcvetu. Hribovska območja so povečini ostala še kmetijska; znaten del njihovega, predvsem mladega prebivalstva se je odselil v doline, kjer so osredotočena vsa najpomembnejša središča neagrarnih dejavnosti. Še več desetletij po zadnji vojni je večina naših hribovskih predelov živela dokaj osamljeno; odmaknjeni so bili od naglega razvoja industrije in drugih neagrarnih dejavnosti. Tudi v tem času so hribovske kmetije — večinoma že z manjšim številom prebivalstva kot pred vojno — živetarile v svojem gospodarskem zaostajanju. Vse do nedavnega se je na številnih, predvsem pa na prometno osamelih hribovskih domačijah ohranila tipična samooskrbna pridelava osnovnih življenjskih potrebščin. Med drugim je bilo za njih značilno polikulturno poljedelstvo. Kljub slabšim prirodnim pogojem so bile sorazmerno obsežne površine hribovskih njiv namenjene najrazličnejšim žitnim posevkom in okopavinam, katerih pridelek je bil prvenstveno določen domači porabi oziroma prehrani.

V zadnjem poldrugem desetletju, ko so dobile številne hribovske domačije posodobljeno prometno (cestno) povezavo s krajevnimi dolinskimi središči in ko je bila večina njihovih gospodinjstev in gospodarstev že tudi elektrificirana (prim. tudi Meze, 1982 a), zaznamujemo tudi gospodarsko oživitev in čedalje močnejšo proizvodno preusmeritev hribovskega kmetijstva. Podoba je, da se v zadnjem času zaradi vplivov in posegov najrazličnejših družbenih in gospodarskih spodbud tudi kmetijstvo v številnih hribovskih predelih ponovno oživlja, predvsem pa se preusmerja v tržno proizvodnjo. Res pa je, da sedanja gospodarska oživitev ni zajela vseh hribovskih kmetij; gospodarska obnoveitev in proizvodna preusmeritev se je dotaknila le še manjšega dela kmečkih gospodarstev. Vanjo so se praviloma lahko najhitreje vključile nekdanje velike in trdne kmetije z obsežnejšimi površinami gozdov (Meze, 1980 a), kakor tudi tiste, na katerih so se ohranile predvsem mlade družine, ki prvenstveno živijo od dela na domači zemlji.

Vsako kolikor toliko trdno in na razpoložljive domače vire postavljeno gospodarstvo si iskreno prizadeva za kar najboljšo izrabo vseh svojih obstoječih zmogljivosti. Prav v takih okoliščinah in razmerah dobivajo tudi hribovska območja z vso svojo raznotero proizvodno usmerjenostjo in raznoliko socialno in prebivalstveno sestavo čisto novo mesto in predvsem dopolnjujočo proizvodno vlogo v celostnem sistemu narodnega gospodarstva.

Prepričani smo, da je mogoče samo z usmerjeno kmetijsko proizvodnjo, ki bo temeljila na podrobnejšem poznavanju prirodnih prilik in njihove gospodarne in smotrne izrabe na eni in tržnih potreb na drugi strani, odmeriti vsem našim hribovskim predelom pomembno vlogo že v današnjem, predvsem pa v prihodnjem gospodarskem razvoju naše celotne skupnosti. Kajti številne naravne posebnosti dajejo hribovskemu svetu in njegovemu gospodarskemu potencialu — v primerjavi z dolinsko-ravninskimi predeli — manjše oziroma omejene proizvodne možnosti. Zaradi enakomernejše in gospodarske izrabe vseh obstoječih naravnih možnosti je potrebno tudi hribovska območja kar se dá neposredno, vidneje in smotrneje kot doslej vključiti v naš celotni prihodnji družbeni in gospodarski razvoj. Ko bomo tudi našim hribovskim območjem jasneje zarisali njihov položaj in mesto v današnjem, zlasti pa še v prihodnjem gospodarskem utripu ter jim opredelili konkretnjše in skladnejše proizvodne, rekreacijske in pokrajinovarstvene funkcije, šele potem se bodo pričela vidneje in hitreje preusmerjati in prilagajati novim namenom. V njihovi sočasni vključitvi v raznotero proizvodno verigo kmetijskih in gospodarskih ter drugih dejavnosti vidimo najtrdnjše in neposredno zagotovilo, da se bodo naša hribovska območja ohranila pri življenju. Res pa je, da z vsemi novodobnimi pridobitvami, ki izboljšujejo in lajšajo vsakdanje delo in življenje po hribovskih domačijah, nagloma izginja z njihovih domov in domačij vsa nekdanja idila kmečkega življenja.

Hribovska območja predstavljajo z vso svojo samobitnostjo in proizvodno usmerjenostjo pomemben člen skoraj v vseh naših programih in načrtih splošnega ljudskega odpora. Šele s sprejetjem zamisli o SLO so postale tudi hribovske domačije nepogrešljiva opora, na katero se bo morala trdno nasloniti oborožena moč ljudstva v boju proti zavojevalcem naše zemlje. Zato je tudi v našem splošnem interesu, da z najraznovrstnejšimi oblikami podpiramo življenje in ohranjamo proizvodnjo po hribovskih kmetijah. Pri vsem tem niti ne smemo zanemariti prostorskih posebnosti hribovskih domov; zanje so namreč značilna velika in prostorna ter raznolika gospodarska poslopja in obsežne hiše s stanovanjskimi in drugimi prostori. Brez dvoma so domovi hribovskih kmetij dragocena gmotna dobrina, ki jo je mogoče v času hudih preizkušenj izrabiti v dobro ljudstva, ki se bori za svojo neodvisnost in svobodo.

Da bi naša številna hribovska območja ohranila svojo (nekdanjo) gospodarsko trdnost z vsemi svojimi značilnimi proizvodnimi posebnostmi, jim je potrebna tudi usklajena pomoč širše družbene skupnosti. Hribovske kmetije potrebujejo sodobnejšo cestno povezavo z dolinskimi naselitenimi središči. Potrebna jim je kvalitetna električna napeljava, ki bo lahko poganjala čedalje številnejše kmetijske stroje; s tem bo kmečko prebivalstvo razbremenjeno težkih fizičnih naporov. Prav tako potrebujejo tudi vsi hribovski kmečki domovi zadostne količine zdrave pitne vode. Zdi se, da so to tiste najosnovnejše postavke, ki bodo omogočale hitrejšo in smotrnejšo modernizacijo in mehanizacijo celotnega hribovskega kmetijstva (Meze, 1982 a). Nadalje pa tudi ne smemo prezreti dejstva, da so naši hribovski domovi še skoraj brez telefonskih priključkov. Tudi telefoni na teh kmetijah lahko v marsikaterem pogledu olajšujejo življenje vsem njenim prebivalcem.

Problematika hribovskih območij, kjer imajo kmečka gospodarstva posebno in gospodarsko pomembno vlogo, je izredno raznotera in sega na različna področja znanstvenoraziskovalnega dela. Že pred leti je Geografski inštitut Antona Melika pri Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU uvrstil v svoj dolgoročni program dela med drugim tudi preučevanje geografskih značilnosti hribovskega kmetijstva na Slovenskem. V ta namen je nosilec in usmerjevalec teh raziskav — dr. Meze, znanstveni svetnik SAZU, izdelal in objavil »Osnovne smernice za geografsko proučevanje hribovskih kmetij na Slovenskem« (prim. Meze, 1980 b). V okviru tega tematskega sklopa so bile s širšega celjskega območja že preučene kmetije v Gornji Savinjski dolini (D. Meze, 1980 a) in na kraškem obrobju zahodnega dela Celjske kotline — na Dobrovljah (Natek, 1980). Tudi ta sestavek, ki je nekoliko razširjeno in dopolnjeno avtorjevo poročilo Raziskovalni skupnosti Slovenije za leto 1981, sodi v okvir rednega inštitutskega usmerjenega raziskovalnega programa.

1.1. Predstavitev proučevanega območja

Jugozahodni obrobni predel Spodnje Savinjske doline zavzema hriboviti in gričevnati svet med Celjsko kotlino, ki je na severu, in severnim delom Posavskega hribovja, ki se dviga na jugu. V tem kamninsko izredno pisanem svetu, ki po svoji osnovni geološko-tektonski zgradbi spada k severnemu krilu posavskih gub (prim. Rakovec, 1931; Rihteršič, 1960; Grad, 1969; Lapajne, Šribar, 1973), je rečna mreža izredno gosto razpredena. Številni potoki in grabni, ki odmakajo ta reliefno izredno razgibana pobočja severnega dela Posavskega hribovja, tvorijo povirja vseh desnih pritokov Bolske med Trojanami in Marijo Reko, ki je na vzhodu. Večji in pomembnejši Bolskini pritoki, ki se s svojimi zgornjimi — povirnimi grapami zajedajo v razvodni hrbet med Savo in Savinjo, katerega predstavljajo apneniški vrhovi in slemena trojanske antiklinale, so naslednji: Zaplaninščica, Kučnica, Konjščica z Ojstrico, Gozdnica in Reka, ki ima ustje v Grajski vasi.

Za celotno jugozahodno hribovsko območje Celjske kotline je značilna poseljenost v obliki samotnih kmetij, ki imajo obdelovalno zemljo razdeljeno bodisi na razložene ali polodprte ali pa na povsem odprte celke (Ilešič, 1950, str. 88). Povsod tam v prisojnih legah, kjer so manjše uravnave ali pregibi na pobočjih, so nastala tudi selišča manjših gručastih zaselkov (npr. Jakov Dol, Brdce, Osredek, Velike ali Spodnje in Male ali Zgornje Zahomce, Ravne, Spodnje in Zgornje Limovce). Za ta območja z gručastimi zaselki pa je značilna zemljiška razdelitev na celke ter drugotne grude in le v izjemnih primerih se pojavljajo tudi polja v pravih ali prvotnih grudah (Ilešič, 1950, str. 22—23).

Še posebej je treba podčrtati prometno kakor tudi splošno geografsko prehodnost obravnavanega ozemlja. Po njegovem severnem in severozahodnem obrobju je speljana stara, a še danes gospodarsko izredno pomembna obalpska prometnica interregionalnega pomena, ki povezuje Celjsko in Ljubljansko kotlino. Po mnenju nekaterih arheologov je pomembna stara prometnica vodila od Trojan in Šentgotarda čez Zaplanino

na preval Presedlje (740 m), odtod pa po dolini Ojstrice in Konjščice navzdol mimo Tabora in dalje proti vzhodu. Potemtakem se je izognila zgornjemu delu doline Bolske med Trojanami in Vranskim (prim. K o l š e k , 1959, str. 128 in 130; ANS, 1975; str. 294 in karta »Rimska doba« v prilogi; KLDB, 1937. str. 103).

Vse do nedavnega so vodile preko Šmiklavško-lenarških hribov (ali zahodnega dela Mrzliškega pogorja po M e l i k u , 1957, str. 541—544) številne poti, ki so povezovalе naselja zahodnega dela Celjske kotline z rudarsko-industrijskima središčema osrednjega in zahodnega Crnega revirja (Trbovlje, Zagorje). Na pomembno prometno vlogo osrednjega predela obravnavane pokrajine nas spominja tudi cerkev sv. Lenarta na Vrheh, ki stoji v prevalu (893 m) med povirjema Kotredeščice, ki teče proti Savi, in Veterškovega in Letejevega grabna, ki sta usmerjena proti severu. S predstavljivo osebnega, zlasti pa še tovarnega prometa s poti in kolovozov na ceste postajajo nekdanje steze čez Šmiklavške hribe čedalje bolj osamljene in zapuščene. Po večini so jih že nadomestile gozdne in druge vaške ceste, s katerimi je danes povezana večina hribovskih kmetij med seboj, še zlasti pa z dolinskimi naselji.

Značilna poseljenost hribovskega sveta, ki je neposredno odvisna od naravnih činiteljev, usmerjenosti kmetijske proizvodnje, daje osnovne fiziognomske poteze vsakdanjemu utripu življenja. Redka obljudenost (21 ljudi na km²), ki je šestkrat nižja kot v ravninskih naseljih doline Bolske (121 ljudi na 1 km²) in skoraj petkrat nižja kot v jugovzhodnem hribovskem predelu Spodnje Savinjske doline (97 oseb na 1 km²) kaže na odmaknjenost obravnavanega območja od vseh vitalnejših gospodarskih središč. Hribovsko kmetijstvo, za katero so značilne tudi omejene možnosti proizvodne usmerjenosti, in gozdarstvo sta poglavitni dejavnosti, ki ohranjata življenje po domovih. Čedalje bolj pa se večja število mladih ljudi, ki so že redno zaposleni v sorazmerno oddaljenih središčih nekmetijskih dejavnosti (Trbovlje, Zagorje, Ljubljana, Vransko in druga središča v zahodnem delu Celjske kotline).

Obstoječe gospodarsko stanje obravnavanega jugozahodnega hribovskega predela Spodnje Savinjske doline se neposredno zrcali v njegovi najnovejši prebivalstveni podobi. V povojnih letih (1948—1981) se je prebivalstvo na širšem območju jugozahodnega hribovskega sveta v povprečju zmanjšalo za 35,2 % in v zadnjem desetletju (1971—1981) za —13,5 %. Tako močnega izseljevanja kot na obravnavanem predelu ni bilo deležno nobeno drugo območje zahodnega dela Celjske kotline. Nakazane spremembe in njihove značilnosti tudi neposredno prispevajo, da se nenehno večajo razlike v prebivalstvenih sestavah med naselji hribovskih in drugih predelov. Leta 1971 je živelo na širšem območju jugozahodnega hribovskega sveta še 628 ali 54,8 % kmetijskega prebivalstva. To pa je tudi najvišji delež kmetijskega prebivalstva v občini Zalec, in to kljub temu, da se je njegovo število zmanjšalo za 39,4 % v obdobju 1953—1971 (podrobnosti gl. N a t e k , 1978).

Skratka, številne prirodne posebnosti dajejo značilni pečat gospodarskemu utripu in prebivalstvenemu značaju hribovskih predelov. Prebivalstvo jugozahodnega hribovskega predela Spodnje Savinjske doline je zaradi svoje

odmaknjenosti od sodobnih prometnic in industrijskih središč ostalo povečini zvesto kmetijstvu in gozdarstvu. Že v predvojnem času, zlasti pa še po drugi svetovni vojni ter v zadnjih dveh desetletjih je segala deagrari-zacija tudi po domovih obravnavanih hribovskih kmetij. Stopnja kmečkega prebivalstva sicer ni nadpovprečno visoka, pa vendarle vsakodnevno odha-janje ljudi na delo v posamezna rudarska ali industrijska središča prinaša v življenje hribovskih kmetij nov utrip v vsakdanji delovni ritem. Ta se kaže med drugim tudi v njihovi (novi) proizvodni usmerjenosti, spremem-bah vsakdanje prehrane, dalje v delovnem ritmu, v spremenjenih odnosih in funkcijah vaških skupnosti in sploh v sosedskih odnosih (M a k a r o v i č , 1979). V luči teh in še drugih vplivov moramo spremljati številne spremem-be, ki jih razgibano in raznotero doživlja hribovski svet v zadnjih deset-letjih.

1.2. Obseg in metoda proučitve hribovskih kmetij

Na predstavljenem območju je v obliki razloženih naselij s samotnimi kmetijami ali manjših gručastih zaselkov deset naselij, in sicer: Blodnik in Jelševica, Limovce, Zaplanina, trije zaselki Ločice pri Vranskem (Brdce, Jakov Dol in Osredek), Zahomce, Črni Vrh, Miklavž, Vrhe (nekdanj Sv. Le-nart) in zaselek Vrhe s tremi domačijami, ki so v okviru naselja Loke. S proučitvijo smo zajeli celotno območje, ki je nad izohipso 450 m nad-morske višine. Na tem območju smo našeli 125 zemljiških posestnikov. V začetku leta 1981 je živel na njihovih domovih 561 ljudi; med njimi je bilo 268 ali 47,8 % žensk in 293 ali 52,2 % moških.

Temeljna zasnovanost proučevanja se je naslonila na Mezetove »Osnovne smernice...« (Meze, 1980 b). Delo je slonelo na zbiranju in urejanju osnovnega dokumentacijskega in statističnega gradiva. Za potrebe študije je bilo zbrano naslednje gradivo: zemljiškoposestni listi, prepis go-spodinjskih listov, podatki o prodaji kmetijskih pridelkov in o poseku lesa, dalje podatki o gospodarsko-socialni strukturi zemljiških posestnikov, o ob-likah in novejših spremembah kmetijske proizvodnje, opremljenosti kmetij s kmetijskimi stroji pa o tipih kmečkih domov ter gradbeni sestavi in za-snovi poslopij in njihovih funkcionalnih spremembah v povojnem času. Osnovno statistično gradivo smo zbrali na katastrskih uradih v Domžalah, Kamniku, Trbovljah in Žalcu, dalje na matičnih uradih in sedežih posa-meznih združenih enot kmetijskih zadrug (Vransko, Tabor, Trbovlje in Za-gorje), pri gozdnih gospodarstvih itd. Vse to zbrano in raznovrstno statistič-no gradivo je bilo preverjeno in izpopolnjeno s podatki, ki smo jih zbrali na terenu. Zaradi lažje preglednosti in sistematičnejšega zbiranja gradiva v času terenskega dela sem v ta namen uporabil »Vprašalnik« z več kot 130 vprašanji. »Vprašalnik« sem izpolnil pri 107 domačijah, to je pri vseh tistih kmetijah, ki imajo več kot 5 ha zemlje.

Pomembno predstavo o naravnogeografskih značilnostih obravnavanega območja nudijo podatki meteoroloških postaj (Šentgotard, Trbovlje, Motnik in Jeronim) za obdobje 1956—1971, geološke karte, zlasti pa še posamezni listi osnovne državne karte v merilu 1:5.000. Na podlagi teh kart so bile izračunane tudi vrednosti naklonov (strmine) kmetijskega zemljišča oziroma vseh krčevin.

2.0 NEKATERE NARAVNOGEOGRAFSKE ZNACILNOSTI OBMOČJA

Med številnimi naravnimi činitelji, ki sestavljajo osnove geografskega okolja, bomo v tem sestavku omenili le geološko-kamninsko sestavo površja in nekatere osnovne značilnosti padavinskega režima ter fenološke pojave. Z navedenimi dejavniki naravnega okolja želimo označiti vsaj tiste osnovne pogoje, ki neposredno vplivajo na oblike in usmeritve kmetijske proizvodnje v obravnavanem hribovskem svetu.

2.1. Geološko-kamninska sestava površja

Kamninska sestava je izrednega pomena za nastanek površinskih oblik kakor tudi za razvoj tipov prsti. Čimbolj pisana sta geološka in kamninska sestava, tembolj pestre in razčlenjene so oblike površja. Številna dosedanja geografska proučevanja podeželja so nedvoumno pokazala, da so tesne vezi med oblikami površja in njihovo namembnostjo, kar se kaže ali v poselitvi ali v kmetijski izbiri tal.

Kamninska izredna pisanost površja obravnavanega območja je nasledek njegove geološke preteklosti. Jugozahodni del obrobne hribovja Celjske kotline je sestavni del severnega dela Posavskega hribovja, ki je tektonsko-geološko zaključena in izrazito prehodna pokrajinska enota med Savinjskimi Alpami in Dinaridi (Melik, 1957, str. 525—527; Rakovec, 1931, str. 6 in Rihteršič, 1960). Tudi na »našem« severnem delu Posavskega hribovja, ki ga v tektonskem pogledu sestavljata tuhinjsko-motniško sinklinalno podolje in trojanska antiklinala, je izredno pisana sestava kamnin iz različnih geoloških obdobij. V zahodnem delu Mrzliškega pogorja, ki ga sestavljajo kamnine različnih kakovosti in starosti, pride do polne veljave selektivna erozija (Melik, 1957, str. 534 in 542). Razgibanost današnjega površja je odsev razlik med mehkejšimi in odpornejšimi kamninami. Prav na tem območju so prišle vidno do veljave kamnine iz najstarejših pa do najmlajših obdobij zemeljske zgodovine. Petrografske in geološke razlike v kamninah pogojujejo različne oblike površja s posameznimi tipi prsti.

Večina kmetij in njihove obdelovalne površine so na mehkejših za vodo nepropustnih kamninah, ki jih sestavljajo karbonski črni glinasti skrilavec in kremenov peščenjak (Blodnik, Zlokarje, del Limovc in Zaplanine), rdeči in sivi permški kremenov peščenjak (na robu stojita Prosivnikarjev in Kamnikov dom). Na enakih kamninah so domačije na Vrheh in v njihovi soseščini. Izredno obsežne površine v porečju Zaplaninščice in Ojstrice kakor tudi na prevalu Presedlje (740 m) so prekrite s tufom in laporno glinastim skrilavcem z vmesnimi plastmi drobnika; na to petrografsko podlago je naslonjena večina domačij v spodnjem delu Zaplanine kakor tudi vse tri pod Presedljami — Čevelj, Grahek in opuščeni Polanšek. Prav na teh kamninah sta zasnovani obljudenost in kmetijska izraba tal v celotnem hribovskem delu porečja Konjščice nad Stotnikom. Pobočja in slemena Vreskovega griča (640 m) in Kózice (965 m), Krvavice (909 m), Brložna (851 m), Škrabarjevega (850 m) in Štrukljevega vrha (727 m), Strnika (845 m) in Reške planine (925 m), ki sta že na vzhodu nad Marijo Reko, pa vršna pobočja Matijevega vrha (684 m) in Grmade (704 m), ki se dvigata južno

od Vranskega ter Rigelj (554 m) in Plešnikov vrh 736 m) nad Brdcami in Jakovim Dolom kakor tudi severni del Osredka med Bolsko in Motnišnico so porasla večinoma z gozdom. Njihove površine sestavljata odpornejši vranski apnenec z vložki dismikrita in intrasparita. Lapornati glinasti skrilavec z vložki alevrolita in peščenega apnenca sestavlja površje, ki ga pretežno v kmetijske namene izrabljajo domačije Jakovega Dola in Brdc pa Osredka, Zahomc in njihovega zaselka v Ravnah (gl. tudi Natek, 1982) in večina domov Črnega Vrha. Na teh kamninah sloni tudi večina obdelovalne zemlje Kótlenove, Skrabarjeve, Kisovarjeve. Zavrlave, Dolinske in Mrzličarjeve ter nekdanje Zakonškove kmetije (podrobnosti gl. Grad, 1969 in karta med besedilom).

Obdelovalne površine domačij na Vrheh, kot smo že poudarili, so v glavnem naslonjene na različne plasti mehkejših psevdoziljskih skladov, dalje na rdeč in zelenkast peščenjak meljevec, glinovec iz perma kakor tudi na plasti glinastega skrilavca, kremenovega peščenjaka in konglomerata iz karbonsko-permskega obdobja (gl. Grad, 1969 in geološko karto list Celje z ustreznim Tolmačem; dalje Rakovec, 1931 in 1950; Melik, 1957; Lapajne, Šribar, 1973).

2.2. Padavinske in fenološke značilnosti

Tudi v podnebnem pogledu je obravnavano območje izrazito prehodnega značaja med alpskim in predalpskim ter subpanonskim obrobjem. Prav tako pa se v padavinskem režimu že tudi uveljavljajo sredozemski učinki; v jesenskih mesecih je drugi višek padavin.

Povprečne letne količine padavin se gibljejo med 1200 do 1350 litrov/m². V obdobju 1956—1971 so bila najbolj namočena leta v Šentgotardu (580 m) 1960 (1625 mm), 1965 (1608 mm) in 1969 (1577 mm), v Trbovljah (303 m) pa leta 1969 (1683 mm), 1965 (1480 mm) in 1962 (1355 mm) itd. Poudariti pa moramo, da imajo posamezni predeli obravnavanega območja nekaj manj padavin kot navedeni postaji, in sicer tisti, ki so na zatišnih severnih pobočjih osrednjega razvodnega slemena Posavskega hribovja. Prepričani pa smo, da so precej dobro namočena prisojna pobočja Limovc in deloma tudi Zgornjih ali Malih Zahomc ter Jakovega Dola.

Februar je mesec z najmanjšo količino padavin (od 60 do 75 l/m²), ki je kar dvakrat manjša od jesenskih ali poletnih mesecev (od 130 do 147 mm). V poletnih mesecih, zlasti še julija in avgusta je največ padavin. Drugotni višek padavin je praviloma v novembru, ki pa bistveno ne zaostaja za primarnim viškom v poletju. Na leto je v povprečju od 127 do 135 padavinskih dni, in od 111 do 118 dni, ki imajo več kot 1 mm padavin.

Iz leta v leto se spreminja število dni s sneženjem in njihovo število narašča z nadmorsko višino. V obdobju 1956—1971 so našli v Šentgotardu od 17 (1957. leta) do 45 dni (1965) s sneženjem, medtem ko je snežna odeja v tem kraju trajala izjemoma le do 20 (1959. leta) do 110 dni (1969), v povprečju pa okrog 46 dni na leto. Poudariti pa moramo, da so zaradi izredno razgibanega površja pa od razlik med prisojnimi in osojnimi pobočji kakor tudi od same nadmorske višine močno odvisne vremenske in podnebne značilnosti posameznih naselij, zaselkov in njihovega kmetijskega zemljišča.

Razlike v kamninsko-pedološki sestavi zemljišča pa v njegovi nagljenosti ter v nadmorski višini se neposredno kažejo v številnih fenoloških pojavih. V primerjavi z ravninskim delom zahodnega dela Celjske kotline zaostaja cvetenje sadnega drevja ali zorenje žit na obravnavanih hribovskih domačijah tudi za več kot 20 dni. Izjemno prisojna lega kmetij v Zgornjih Zahomcah pod Matijevim vrhom (684 m), ki imajo večino svojega obdelovalnega zemljišča razmeščenega na lapornato glinastem skrilavcu z vložki alevrolita in peščenega apnenca (psevdoziljski skladi), praviloma zabriše osnovne razločke v zorenju žit med zahomškimi in savinjskimi ravninskimi predeli. Tudi med tistim delom limóvskih njiv, ki so postavljene na izrazita prisojna pobočja Strnca (805 m) in dolinskimi polji, skoraj ni bistvenih časovnih razlik v dozorevanju poljščin.

3.0. NARAVNOGEOGRAFSKE ZNACILNOSTI POSELITVE IN KMETIJSKEGA ZEMLJIŠČA

V značilnostih poselitve in obljudenosti kateregakoli območja se kažejo prenekateri vplivi naravnih prilik in človekovih posegov, ki so odsev njegovega dela in bivanja v pokrajini. V poselitvi in izrabi površja gledamo nerazdružljive vezi med prirodnimi in antropogenimi činitelji pokrajine. V njej je prikazana in na zunaj tudi vidno izražena vzročno-posledična pogojenost in vzajemnost med prvinami in sestavinami geografskega okolja. Še več. V poselitvi in obdelovalnem zemljišču hribovskega sveta sta zarisana večstoletno delo in življenje tamkajšnjega človeka v njegovem vsakdanjem boju za obstoj in preživetje. Oblike njegovega dela in življenja pa se neposredno zrcalijo v celoviti podobi kulturne pokrajine.

3.1. *Razporeditev domačij po nadmorski legi*

Tudi za obravnavane kmetije velja osnovna ugotovitev, da so precej neenakomerno razkropljene po vsem hribovitem območju jugozahodnega predela Spodnje Savinjske doline. Najvišja so selišča kmečkih domov na območju Vrhov, in sicer pod severnim pobočjem Javorja (1051 m) in Kisovca (1021 m) v nadmorski višini od 755 do 895 m (Zmrzlak). Značilno je, da so med temi kmetijami v najvišjih legah številne domačije, katerih obdelovalna zemlja zavzema severna, severovzhodna in severozahodna pobočja, ki imajo precej manj sonca in toplote kot kmetije po prisojah.

Povprečna višina kmečkega doma v Blodniku, kamor smo prišteli tudi dve domačiji iz zaselka Zlokarje (iz naselja Jelševica), znaša 594 m (od 535 m Sp. in Zg. Zlokar do 710 m Učakar, ki stoji pod 909 m visokim Plešom). Selišča domov v Limovcah so na višinah od 650 m (Knez) do 766 m (Prosivnikar). Domovi Zaplaninčanov stoje od 457 (Slapnik) do 675 m (Lovvrenc). Domovi ločiških zaselkov (Brdce, Jakov Dol in Osredek) imajo v povprečju najnižjo lego (530 m), a vendar so tudi med njimi znatne razlike: stojijo od 457 m (Presekar, Cenet in Homšak) do 630 m visoko (Marolt, Močnik in Jakovčen). Zahomski domovi stoje v nadmorski višini od 403 m (Albin) oziroma 425 m (Jerman) do 625 m (Javoršek in Jernejevec v Ravnah). Črnovski domovi so večinoma raztreseni po vzhodnem pobočju Crnega

vrha (702 m) in po njegovih izrastkih v nadmorskih višinah od 455 m (Križnik) do 720 m (Čevelj pod Presedljami). Obravnavane šmiklavške kmetije imajo domove od 428 m (Stotnik) do 850 m (Burkeljc pod Štrbenklom (869 m). Tri loške domačije v zaselku Vrhe, ki stoje med Krvavico in Kisovcem, imajo selišča svojih domov med 736 m (Slaničar, Sp. Kreže 750 m) in 815 m (Tomažovec).

TABELA 1. Povprečna nadmorska višina domov, spodnjega in zgornjega roba kmetijskega zemljišča in njegova povprečna nagnjenost (strmina v stopinjah)

Naselje	Nadmorska višina doma (m)	Meja kmetijskega zemljišča		Povprečna strmina kmetijskega zemljišča
		spodnja meja (m)	zgornja meja (m)	
Blodnik	594	543	622	16,77°
Limovce	702	601	730	18,59°
Zaplanina	600	533	688	14,46°
Ločica	530	447	579	22,70°
Zahomce	561	478	616	21,44°
Črni Vrh	565	484	614	20,67°
Miklavž	634	583	687	21,80°
Loke	767	709	822	19,43°
Vrhe	827	788	926	19,73°
Povpreček	633	554	677	19,97°

Poleg nadmorske višine sta ekspozicija — osončenje in strmina obdelovalnega zemljišča tisti pomembni naravni prvini, ki neposredno vplivata na oblike in možnosti ter usmerjenost poljedelstva. Ugotovili smo, da je meja ozimnega žita na prisojnih legah okrog 700 do 750 m, na osojnih površinah pa je v povprečju vsaj za 100 do 150 m nižja. Izrazito prisojno lego imajo poleg že navedenih naselij oziroma zaselkov tudi domačije v Rebri nad desnim povirnim zaledjem Konjščice med Škrabarjevim vrhom (850 m) in Reško planino (925 m).

TABELA 2. Povprečna nadmorska višina domov, spodnjega in zgornjega roba obdelovalne zemlje in njena povprečna nagnjenost po višinskih pasovih

Višinski pas	Število kmetij	Nadmorska višina doma (m)	Meja kmetijskega zemljišča		Povprečna strmina kmetijskega zemljišča
			spodnja meja (m)	zgornja meja (m)	
do 500 m	21	457	421	511	20,47°
501—600 m	32	548	471	597	21,20°
601—700 m	43	686	573	709	20,16°
701—800 m	20	737	654	775	21,14°
800 m in več	9	849	809	951	17,04°

Izredno dragoceni in poučni so podatki o razporeditvi domačij oziroma njihovih domov po posameznih višinskih pasovih (gl. tabelo 2). Do 500 m nadmorske višine ima na obravnavanem območju selišča svojih domov 16,8 % domačij; povprečna višina njihovega doma je 457 m. Že v nasled-

njem stometrskem višinskem pasu (501 do 600 m) je ena četrtnina domov, katerih povprečna višina selišč znaša 548 m. Na pobočjih in hrbtih v nadmorski višini od 601 do 700 m domuje dobra tretjina (34,4 %) kmetij, v naslednjem pasu pa 16 %. Devet ali 7,2 % domačij ima selišča svojih domov že nad 800 m (Zmrzlak ali Cestnik 895 m, Cestnik in Guna 870 m, Hostnih 865 m, Zgornji Krvavičnik in Burkeljc 850 m, Tomaž 818 m, Tomažovec 815 m in Jaket 805 m) in v povprečju stoji že na 847 m nadmorske višine.

Pregled razporeditve kmečkih domov po posameznih višinskih pasovih nam pokaže, da so selišča praviloma odvisna od posameznih površinskih oblik. Večina selišč stoji na meji dveh kmetijsko-obdelovalnih kultur. Mejo med posameznimi zemljiškimi kulturami, katerih temeljna namembnost se v hribovskem svetu le redkokdaj spremeni, predstavlja v osnovi geološko-petrografska zgradba oziroma sestava površja. Ta se kaže neposredno v današnji izoblikovanosti površja. Pri tem pa moramo računati tudi z vsemi človekovimi posegi v okolje. Selišča obravnavanih domačij so neposredno navezana na manjše ali večje pregibe po pobočjih, na robove teras in ostanke nivojev, tu in tam tudi na ovršja slemen in le v redkih primerih zavzemajo posamezne dele manjših prevalov, ki so bolj krajevnega kot širšega pokrajinskega pomena (npr. Križnik v Zahomcah, Laznik v Limovcah, Guna in Cestnik na Vrheh itd.). S tem pa se že odpira novo poglavje v funkcijski povezanosti med oblikami površja in človekovimi dejavnostmi. Če bi mogli spoznati s preučitvijo posameznih reliefnih oblik tudi njihove uveljavitve (ali pojavljanja) v posameznem višinskem pasu, bi nam šele bile tudi razumljivejše razlike, ki se kažejo v povprečnih višinah kmečkih domov med posameznimi pasovi. Kajti razlike v nadmorski višini domov med posameznimi višinskimi predeli, ki so predstavljeni v tabeli 2, so tako opazne in značilne, da si jih drugače kot pa s prevladujočimi oblikami površja na posameznem območju tudi ne znamo razložiti.

3.2. Spodnja in zgornja meja obdelovalne zemlje

Označitev spodnje in zgornje meje kmetijskega in obdelovalnega zemljišča je izredno pomembna. Kolikor večji je razpon med njima, toliko bolj razgibano je površje in zdi se, da je tudi samo obdelovanje zemlje zahtevnejše in težavnejše. S prikazom povprečnih višinskih razlik med obema skrajnima mejama kmetijske zemlje želimo opozoriti na številne težave, s katerimi se srečuje hribovsko kmetijstvo pri vsakdanjem obdelovanju zemlje. Prav gotovo so velike razlike med spodnjim in zgornjim robom kultiviranega zemljišča pomembne in ponekod celo odločilne za proizvodno usmerjenost kmetij, stopnjo njihove opremljenosti s stroji, nadalje se kažejo v čedalje gospodarnejši izrabi površja, in sicer tako, da odaljene in težje dostopne njive vedno bolj opuščajo v ledine (t. j. travnike) itd. Naša dosedanja proučevanja so pokazala, da je za sleherno domačijo pomembnejša zgornja meja (višina) kmetijske zemlje kot pa njen spodnji rob. Kajti z višino praviloma pojenjujejo optimalni ekološki pogoji, ki zagotavljajo gospodarno in večstransko oziroma večnamensko proizvodnjo. Kolikor više segajo njive in travniki po pobočjih navzgor, toliko pomembnejša je vloga lokalnih naravnih dejavnikov, ki odločajo o kvaliteti in količini pridelkov

(npr. strmina, prisojnost, tipi prsti, namočenost, gladina talnice, vetrovnost itd.).

Povprečna višina zgornje meje obdelovalne zemlje na območju obravnavanih naselij je 677 m, medtem ko je spodnja v višini 554 m. Razlika med spodnjim in zgornjim robom kmetijskega sveta je v povprečju 123 m. Ta razlika je največja v razloženem naselju Zaplanina (155 m) pa v Zahomcah ter na Vrheh (138 m), najmanjša pa na območju Blodnika (79 m) in Miklavža (104 m; podrobnosti gl. v tabeli 1). Omeniti pa moramo obstoječe razlike med spodnjim in zgornjim delom krčevin, ki so namenjene kmetijskemu zemljišču; te neposredno vplivajo na stopnjo težavnosti obdelovanja zemlje. Ena osmina zemljiških posestnikov ima do 50 m višinske razlike med spodnjim in zgornjim delom obdelovalne zemlje, pri več kot četrtini (26,4 %) kmetij je ta razpor med 51 in 100 m. Pri 39 ali 31,2 % domačijah je razlika med obema skrajnima roboma kmetijske zemlje med 101 in 150 m, medtem ko je za več kot eno petino kmetij (27 ali 21,6 %) ta razlika med 151 do 200 m. Pri desetih domačijah pa znaša višinski razpon že več kot 200 m.

Zanimiva je ugotovitev, da z nadmorsko višino domov praviloma narašča razlika med spodnjo in zgornjo mejo obdelovalne zemlje. Ta znaša samo 90 m pri domovih, ki stoje do 500 m nadmorske višine, medtem ko je pri domačijah, ki imajo selišča nad 800 m visoko, že kar 218 m. Pri posestnikih z domovi med 501 in 800 m pa znaša povprečna razlika med obema skrajnima robovoma njihovega kmetijskega sveta med 121 in 136 m (podrobnosti so v tabeli 2).

Razumljivo je, da se z naraščanjem zemljiške posesti tudi stopnjuje razlika med obema — spodnjo in zgornjo — mejama obdelovalne zemlje. Pri zemljiških posestnikih do 5 ha znaša še samo 59 m, pri skupini domov med 5 in 10 ha je 106 m in pri naslednji skupini (10 do 20 ha) že 129 m. Za kmetije z več kot 20 ha je značilno, da imajo v povprečju kar 151 m višinske razlike med spodnjimi in zgornjimi njivami ali travniki.

3.3 Strmina ali nagnjenost obdelovalnega zemljišča

Strmina zemljišča je pomembna naravna sestavina, ki skupaj z nadmorsko višino neposredno vpliva na njegovo namembnost kakor tudi na možnosti in oblike obdelovanja. Na področju, ki zajema nad 25 km², praktično ni domačije, ki bi imela obdelovalno zemljo z manjšim nagibom od 11,5°. To pomeni, da je mogoče večino kmetijskih površin na obravnavanem območju najbolj smotrno uporabiti za živinorejo pašno-košnega sistema. Skoraj tri četrtine kmetijskega zemljišča leži na pobočjih s povprečnim nagibom — strmino od 11,6 do 22°, ostala četrtina kmetijskega zemljišča pa je še strmejša (podrobnosti so v tabeli 3). Tudi v tem oziru so precejšnje razlike med posameznimi naselji. Šmiklavške kmetije imajo sorazmerno največ strmega obdelovalnega sveta, najmanj pa domačije na Vrheh ter v Zaplanini, v Limovcah in na področju Črnega Vrha. Nadalje ugotavljamo, da so v povprečju največje kmetije (19,4875 ha) na območjih, kjer prevladujejo manjše strmine obdelovalnega sveta. Z večanjem nagiba kmetijskega sveta pa se praviloma zmanjšuje velikost zemljiške posesti.

TABELA 3. Povprečna nagnjenost kmetijskih površin v naseljih jugozahodnega hribovskega območja Spodnje Savinjske doline

Naselje	do 11,5°		11,6 do 22°		22,1 do 24°		24,1° in več		Skupaj	
	Število posestnikov	Areal (v ha)	Število posestnikov	Areal (v ha)	Število posestnikov	Areal (v ha)	Število posestnikov	Areal (v ha)	Število posestnikov	Areal (v ha)
Blodnik										
KP	—	—	6	35,4913	—	—	—	—	6	35,4913
SK				95,6032						95,6032
Limovce										
KP	—	—	12	56,7479	2	10,0237	—	—	14	66,7716
SK				186,0936		56,7827				242,8763
Zaplanina										
KP	1	1,1121	13	101,5972	1	7,6114	1	0,7535	16	111,0742
SK		1,1663		319,5020		13,9024		7596		335,3303
Ločica										
KP	—	—	9	39,7123	4	28,0648	2	8,1857	15	75,9628
SK				97,2069		90,5124		26,8109		214,5302
Zahomce										
KP	—	—	9	81,5682	6	32,3742	4	13,6618	19	127,6042
SK				250,8062		92,0230		37,4403		380,2695
Črni Vrh										
KP	—	—	12	128,0444	2	9,8297	2	18,0893	16	155,9634
SK				271,5374		22,4151		35,6761		329,6286
Miklavž										
KP	—	—	13	111,1073	4	26,1634	9	63,2901	26	200,5608
SK				238,4771		62,4040		156,2773		457,1584
Loke										
KP	—	—	2	14,8379	1	8,3269	—	—	3	23,1648
SK				25,2687		12,8178				38,0865
Vrhe										
KP	—	—	10	86,5758	—	—	—	—	10	86,5758
SK				191,4333						191,4333
Skupaj										
KP	1	1,1121	86	655,6823	20	122,3941	18	103,9804	125	883,1689
SK		1,1663		1675,9284		350,8574		256,9642		2284,9163

(KP = kmetijske površine, SK = skupne površine)

Obseg kmetijske obdelovalne zemlje je zelo različen v okviru celotne zemljiške posesti. Domačije, ki smo jih uvrstili v skupino gospodarstev s povprečno strmino njihovega obdelovalnega zemljišča od 11,6 do 22° in z več kot 24° naklona, imajo po 60 % gozda; še nekoliko višji je delež gozda (65,1 %) v skupini gospodarstev, pri katerih imajo negozdne površine strmino med 22 in 24° (prim. tabela 3).

Izračun nam je pokazal, da je povprečna nagnjenost kmetijskega sveta (19,97°) že na skrajni zgornji meji uporabnosti zemljišča za živinorejski tip pašno-košnega sistema. V povprečju imajo najbolj strma zemljišča kmetije v ločičkih zaselkih (22,7°) ter v Miklavžu, Zahomcah in Crnem Vrhu. Za kmetije v zahodnem predelu, ki ga odmakajo Zaplaninščica in številni drugi manjši pritoki Bolske, pa je strmina obdelovalne zemlje že nekoliko manjša (prim. tabela 1). Niso tako redke domačije, za katere smo izračunali, da imajo njihove obdelovalne površine naklon 25° in celo več. Res je, da prevladujejo med njimi gospodarstva z več kot 20 ha skupne zemljiške posesti, a nekatera med njimi že počasi tudi izumirajo.

Zanimale so nas strmine obdelovalne zemlje po posameznih značilnih višinskih pasovih. Ugotovili smo, da imajo domovi, ki stoje na nadmorski višini 800 m in več, sorazmerno najpoložnejše kmetijske površine; njihova nagnjenost oziroma strmina znaša v povprečju 17°. Domačije v vseh drugih — nižjih višinskih pasovih pa imajo negozdne površine s povprečno strmino med 20 in 21,2° (gl. tabela 2).

Tudi podatki o povprečni nagnjenosti ali strmini kmetijskega sveta z ozirom na velikostno sestavo zemljiških posestnikov so izredno nazorni. Pokažejo nam, da imajo kar tri posestne skupine, to je najmanjša (do 5 ha) in obe najvišji (20 do 40 ha in 40 ha in več), obdelovalni svet približno na enako strmem pobočju (19,2 do 19,8°). Kmetijska zemlja gospodarstev med 10 in 20 ha ima povprečni naklon 20°, kmetije med 5 in 10 ha pa 21°. Potemtakem smemo zapisati, da vendarle imajo manjši zemljiški posestniki za spoznanje strmejši obdelovalni svet kot pa večja gospodarstva.

4. ZEMLJIŠKO-POSESTNA SESTAVA

Podrobnejša velikostna sestava zemljiških posestnikov v jugozahodnem hribovskem obrobju Celjske kotline je prikazana v tabeli 4. Na podlagi zbranih podatkov ugotavljamo, da povprečna domačija meri 18,28 ha in da ima v povprečju po 7,0654 ha, to je 38,7 % kmetijskih površin, preostali del zemljiške posesti pa zavzemajo gozdovi, selišča, kolovozi in poti. Zbrani katastrski podatki, ki slone na izpiskih posestnih listov, kažejo naslednje: 72 % zemljiških lastnikov ima več kot 10 ha posesti in njihova povprečna domačija meri 23,55 ha. Z naraščanjem nadmorske višine se praviloma tudi izgubljajo posestniki z manj kot 10 ha, zlasti še lastniki, ki imajo manj kot 5 ha zemlje. Za celotno področje je značilno, da so domovi najmanjših posestnikov pošiljali že v letih med obema vojnama odrasle otroke v zasavske premogovnike. Današnja gospodarska oziroma zaposlitvena heterogenost tukajšnjega prebivalstva, za katero je značilna izredno visoka stopnja (delež) agrarnega življa, ima svojo utemeljeno podlago v nekdanji in deloma tudi v današnji zemljiško-posestni sestavi hribovskih naselij.

TABELA 4. Zemljiško-posestna struktura gospodarstev v letu 1981

Posestna skupina	Število posestnikov	Kmetijsko zemljišče (v ha)	Skupaj (v ha)	Povprečno na 1 posestnika
do 5 ha	18	24,7592	34,3795	1,9100
5 do 10 ha	17	63,0793	130,6659	7,6862
10 do 20 ha	38	272,4846	583,2333	15,3482
20 do 40 ha	46	461,5625	1268,1265	27,5680
40 ha in več	6	61,2833	268,5111	44,7519
Skupaj	125	883,1689	2284,9163	18,2793
O*	21	31,7407	55,1776	2,6775
SK	59	401,9278	1088,2663	18,4452
ZK	45	449,5004	1141,4724	25,3661

* Opomba: O = nekmečki posestniki, SK = posestniki s statusom kmetijskega proizvajalca, ZK = zaščitene kmetije

Gospodarsko-zaposlitvena sestava prebivalstva se neposredno odsvita v socialno-gospodarski strukturi zemljiških posestnikov. Leta 1981 je bilo nekmečkih gospodarstev 16,8 %, mešanih 59 ali 47,2 %, čistih kmetij, ki so bile tudi z zakonom obvarovane pred nadaljnjim drobljenjem njihove zemljiške posesti, pa je bilo 45 ali 36 %.

Ugotovili smo, da z večanjem kmečkega gospodarstva narašča delež gozda v okviru njegove celotne zemljiške posesti. V zemljiški posesti nekmečkih gospodarstev je bilo 57,5 % kmetijske zemlje, pri čistih kmetijah le 39,4 %. To pa med drugim tudi pomeni, da gospodarska trdnost čistih oziroma zaščiteneh kmetij sloni na dveh temeljnih dejavnostih: na kmetijstvu in gozdarstvu.

Pregled zemljiške posesti po naseljih nam pokaže, da je ta neposredno odvisna tudi od nadmorske višine domačije. V nižjih predelih prevladujejo manjše kmetije, v višjih hribovskih območjih, za katere so značilne samine, pa večje oziroma obsežnejše in trdnejše domačije (prim. tabelo 5).

TABELA 5. Zemljiška posest po naseljih jugozahodnega hribovskega obrobja Spodnje Savinjske doline (stanje leta 1981)

Naselje	Število posestnikov	Povprečna velikost zemljiške posesti			skupaj
		nekmečka gospodarstva	mešana gospodarstva	zaščitene kmetije	
Blodnik	6	3,3036	—	22,2490	15,9339
Limovce	14	2,5355	20,8348	33,0278	17,3483
Zaplanina	16	1,4219	25,5674	36,9843	20,9581
Ločica	15	0,8864	14,9408	21,1166	14,3020
Zahomce	19	1,7597	17,1704	29,7034	20,0142
Crni Vrh	16	—	14,7242	25,1733	20,6018
Miklavž	26	4,2815	18,0840	29,7156	17,5830
Loke	3	—	11,4491	15,1813	12,6955
Vrhe	10	—	—	19,1333	19,1433

Clenitev zbranih in po višinskih pasovih urejenih podatkov o zemljiški posesti je izredno nazorna. Pokaže nam izredno raznoliko podobo sestave zemljiške posesti po nadmorski višini domov. Gospodarstva, ki imajo selišča do nadmorske višine 500 m, merijo v povprečju 12,15 ha; najmanjša so v zaselkih Ločice (7,08 ha) in v Zahomcah, najobsežnejši pa sta kmetiji v Zaplanini, ki merita v povprečju 20,73 ha. Kmetije, ki imajo domove postavljene v nadmorski višini med 601 in 700 m, so v povprečju tudi najobsežnejše, saj merijo po 20,62 ha. Tudi velikost posestev v tem višinskem pasu je po naseljih zelo različna: najmanjše domačije so na območju Blodnika oziroma v Zlokarjah (12,18 ha), največje pa so v predelih Miklavža (28,27 ha) in Zaplanine (27,48 ha). Velikost kmetij v drugih treh višinskih pasovih (601 do 700 m merijo 19,19 ha; 701 do 800 m 18,59 ha, domovom z lego nad 800 m pripada v povprečju po 19,56 ha zemljiške posesti) je le za spoznanje večja od povprečja, ki velja za domačije celotnega obravnavanega predela, to je 18,28 ha.

Podrobnejši pregled zemljiško-posestne sestave po posameznih višinskih pasovih je pokazal, da so domačije z isto nadmorsko višino zelo različne po velikosti in sestavi svojega zemljišča. Podoba je, da moramo zemljiško-posestno sestavo kot celoto obravnavati predvsem v okviru posameznega naselja, ne pa po kakršnih koli naravnih značilnostih, kot jih predstavljajo npr. posamezni višinski pasovi. Poudariti pa moramo, da imajo relief oziroma razčlenjenost površja, ekspozicija in strmina obdelovalnega zemljišča, kvaliteta prsti itd. že od nekdaj izredno pomembno vlogo, ki je neposredno soodločala pri nastajanju velikosti zemljiške posesti. Prepričan sem, da navedeni in še drugi naravni kakor tudi številni socialno-geografski in historični dejavniki pomembno vplivajo tudi na današnjo socialno posestno sestavo naselij v vseh hribovskih območjih.

5. GOSPODARSTVO IN TRŽNA PROIZVODNJA

Trditi smemo, da se gospodarstvo na obravnavanih kmetijah šele v zadnjem času otresa številnih podedovanih oblik samooskrbnega in polikulturalnega kmetijstva iz preteklosti. Tudi primerjava uradnih katastrskih podatkov o zemljiških kulturah z dejanskim stanjem je pokazala, da je danes od 30 do 50 %, ponekod pa celo do 75 % manj njiv kot jih prikazuje kataster. Številne njive so že pred desetimi leti in več opustili v travnike ali v druge namene. V zadnjih desetih letih so skoraj že povsod opustili sejanje in pridelovanje žit. Zadnje nasade hmelja, ki so jih obdelovale številne domačije — razen najvišjih kmetij pod cerkvijo sv. Lenarta — so opustili sredi 70. let. Danes dajeta goveja mesna živina in gozd glavne dohodke tukajšnjim domačijam. In teh dohodkov je odločno premalo, da bi bili še vabljeni za mlade ljudi.

Na proučevanem območju so le še redke kmetije, ki so načrtno usmerjene v živinorejo, predvsem v rejo mesne govedi. Med njimi so najizrazitejše naslednje: Polanšek iz Spodnjih Limovcev, ki je oddal po 10 pitancev (5670 kg) na leto, in Spodnji Zlokar iz Zlokarjev s 7 pitanci (3845 kg), po 4 pitance so prodali še Jakovčen iz Jakovega Dola, Jerman iz Zahomcev oziroma Dola, Kisovar in Strmšek iz Miklavža in Strnišnik iz Zaplanine.

Le redki redijo prašiče za prodajo, ki jih pokupijo posamezniki iz mest ali industrijskih krajev. Po enega ali dva prašiča redijo za prodajo le še redke domačije. Zbrani podatki kažejo, da imajo samo pri 6 kmetijah nekaj dohodkov od prodaje prašičev. Največ prašičev zakoljejo za domače potrebe. Odkar živi po teh hribovskih domačijah čedalje več ljudi, ki so redno zaposleni izven domačega kmetijstva, se je temeljito spremenila tudi vsakdanja prehrana. Danes je med rednimi dnevnimi obroki hrane vedno več mesa. Še pred nekaj desetletji, zlasti pa še v času pred zadnjo svetovno vojno, je bilo meso na mizah tukajšnjih gospodinjev praviloma samo enkrat tedensko, in sicer ob nedeljah in večjih cerkvenih praznikih.

TABELA 6. Povprečne letne količine prodanega mesa in posekanega lesa na domačijo (obdobje 1979—1980)

Naselje	Skupno število domačij	Meso (kg)	Kmetije, ki oddajajo meso	Posek lesa (m ³)	Število kmetij
Blodnik	6	1.543	4	26,5	4
Limovce	14	1.445	8	32,0	8
Zaplanina	16	1.155	10	35,0	11
Ločica	15	1.008	12	31,0	13
Zahomce	19	1.321	13	37,5	15
Črni Vrh	16	1.113	13	31,0	14
Miklavž	26	951	15	28,5	17
Loke	3	500	1	10,0	3
Vrhe	10	795	9	28,0	9
Skupaj	125	1.117	85	31,0	94

Po domačijah zbrani podatki so pokazali, da ima na obravnavanem območju samo dve tretjini (68 %) gospodarstev redne dohodke od prodaje mesne govedi. Sorazmerno največ takih kmetij je na Vrheh (90 %), v Črnem Vrhu (81 %) ter v obravnavanih zaselkih Ločice pri Vranskem (80 %). V Lokah (33 %), Miklavžu (58 %) in Limovcah (57 %) pa je najnižji delež domačij, ki jim daje živinoreja redne letne dohodke.

Mleko prodajajo samo pri petih kmetijah. To je tudi razumljivo, kajti večina večjih in trdnejših domačij je precej oddaljena od dolinskih zbiralnic mleka. Slabe ceste, pomanjkanje za delo sposobnih ljudi po kmetijah, zlasti pa še precej veliki transportni stroški neposredno preprečujejo, da bi se tukajšnje domačije številneje usmerile v mlečno govedorejo. Največ mleka je prodal Karl z Osredka (12.000 litrov na leto), in le za spoznanje zaostajajo za njim Ocvirk (10.000 l) z Raven pri Zahomcah, Bokal (10.000 l) in Becej (8.500 l) s Črnega Vrha, medtem ko je Drnovšek iz Zaplanine oddal le 2.500 l mleka na leto. Še pred nekaj leti, sredi 70. let, ko je imela Špilmejska kmetija (Črni Vrh) v najemu večje površine družbenih travnikov v Ojstrici, je redila več krav in je oddajala letno tudi po 25.000 l mleka.

Po opustitvi hmeljarstva so se posamezniki usmerili v pridelovanje črnega ribeza (Limovce in Črni Vrh), a do danes se je ohranil le pri redkih

domovih. Ribez, maline in jagode dajejo pomembnejši dohodek le še Beceju v Črnem Vrhu.

Gozd oziroma prodaja lesa je eden izmed trajnejših virov dohodkov, ki ga imajo obravnavane domačije. Do nedavnega so razlike v sestavi gozdov pomembno vplivale na njegovo gospodarsko veljavnost. Danes, ko se je vrednost lesa listavcev domala že izravnala s ceno iglavcev, sta najpomembnejša dejavnika velikost gozdne posesti iz zaloge lesa. V zadnjih letih so tukajšnje kmetije posekale oziroma prodale v povprečju po 31 m³ lesa ali drv. Največji posek so imeli Zaplaninčani (35 m³), najmanjšega pa domačije za Krvavico, in sicer okrog 10 m³. Nekaterne kmetije imajo gozdove že čisto izsekane, in sicer še iz časa pred zadnjo svetovno vojno. Največji posek so opravile naslednje domačije: Kamnik 150 m³, Močnik (100 m³, oba iz Zaplanine), Javoršek v Zahomcah in Stajner v Miklavžu po 80 m³, Zgornji Črnet v Črnem Vrhu 70 m³ itd. Skratka, gozd je dobrina, ki lahko mnogo prispeva kmetijam, ako imajo ustrezno delovno silo, za njihovo gospodarsko trdnost in razvitost. Podatki pa kažejo, da daje gozd dohodke le trem četrtinam obravnavanih kmetij. V Limovcah (57 %), Miklavžu (65 %), Blodniku (66,7 %) in Zaplanini (69 %) je najmanjši delež domačij, ki dobivajo redne dohodke od dela v domačem gozdu in prodaje lesa.

6. PREBIVALSTVO

Spomladi 1981. leta je živel na obravnavanem območju 561 ljudi, med katerimi je bilo 268 ali 47,8 % žensk. Večino prebivalstva so sestavljali domačini (72,2 %), in le dobra četrtina je odpadla na priseljence ali iz neposredno sosednjih naselij (13,9 %), iz drugih slovenskih predelov (13 %) ali pa celo od drugod (0,89 %).

Zanimive so razlike med spoloma glede regionalnega porekla prebivalstva. Med moškimi je več kot štiri petine (81,6 %) domačinov, t. j. rojenih v kraju današnjega bivanja; med ženskami je takih le 62 %. Desetina moških se je v današnji kraj bivanja priselila neposredno iz sosednjega kraja; med ženskami znaša delež teh priseljenk 18 %. Skoraj petina ženskega prebivalstva se je priselila na obravnavano območje iz drugih slovenskih predelov, medtem ko je takšnih med moškimi priseljenci samo 7,2 %. Prikazane razlike med regionalnim poreklom moškega in ženskega prebivalstva so odsev selitvenih tokov. Poroke so še vedno med najpomembnejšimi razlogi, ki usmerjajo priseljevanje ljudi v naš hribovski svet. Vendar pri tem ugotavljamo, da obravnavane kmetije niso več privlačne za moško prebivalstvo, temveč predvsem le za ženske. Moški s tukajšnjih kmetij se ali odselijo k industrijskim naseljem ali pa ostanejo na njih in se kot delavci zaposlijo v različnih industrijskih dejavnostih.

Leta 1981 je bila četrtina tukajšnjega prebivalstva mlajša od 15 let, nad 65 let starega življa pa smo našli 10,9 %. Prebivalcev v starosti od 15. do 65. leta je bilo 64 %. Od tega tako imenovanega delovnega kontingenta jih je 65,7 % delalo doma na kmetijah, upokoјencev in preužitkarjev je bilo 25 (7 %) in 5 invalidov, 136 ali 38 % pa jih je delalo v nekmetijskih dejavnostih, in sicer izven proučevanega območja. Devetnajst oseb, med

katerimi je bilo 11 žensk, smo uvrstili v skupino »dijaki, študenti in vajenci«.

TABELA 7. Osnovne značilnosti prebivalstva po domačijah jugozahodnega predela Spodnje Savinjske doline v letu 1981

Naselje	Skupaj	Starost			Zaposlitev			
		do 15 let	16—65 let	nad 65 let	na kmetiji (doma)	upokoj., preužit., invalid	dela izven kmetije	vajenec, dijak, študent
Blodnik	26	8	15	3	12	2	4	—
Limovce	66	22	39	5	21	1	19	3
Zaplanina	78	30	42	6	24	2	20	3
Ločica	64	16	42	6	30	3	13	2
Zahomce	85	15	62	8	48	4	17	1
Črni Vrh	83	19	58	6	32	4	23	5
Miklavž	98	16	66	16	43	10	26	3
Loke	7	—	4	3	5	—	2	—
Vrhe	54	15	31	8	21	4	12	2
Skupaj	561	141	359	61	236	30	136	19

Izredno zanimiva je starostna sestava na kmetijah zaposlenega prebivalstva. Med 15. in 25. letom jih je bilo le 23 ali 9,7 %, od 25. do 45. leta starosti po 57 oseb (t. j. 24,2 %) in 48,7 % aktivnega kmečkega prebivalstva je bilo starega med 45. in 65. letom. Dalje, 41 ali 17,4 % vseh na kmetijah zaposlenih pa je bilo že starejših od 65 let.

Kljub temu, da je razmerje med moškimi in ženskami 52:48 v korist prvih, pa ugotavljamo, da je razmerje med prebivalstvom, ki dela na domačijah v kmetijstvu, močno v korist ženskemu prebivalstvu. Kajti na vseh tukajšnjih kmetijah dela 236 ljudi, od tega 147 ali 62,3 % žensk in samo 37,7 % moških. Od 136 prebivalcev, ki so zaposleni v nekmetijskih dejavnostih in so vezani na »redno delovno vozaštvo«, je 104 ali 76,5 % moških in samo 32 žensk.

Podrobnejša členitev podatkov nam pokaže, da tudi na tem območju postaja kmečka žena glavni, a na marsikaterem gospodarstvu tudi edini obdelovalec zemlje. Na 100 gospodarstev je prišlo v povprečju po 117 žensk in le 71 moških, ki delajo na kmetiji. Razumljivo pa je, da se z večanjem gospodarstva povečuje število moških na kmetijo: npr. kmetijo med 20 in 40 ha obdelujejo v povprečju 2,39 osebe, od tega odpade na moške 42 % delovnih moči, ves preostali delež pa na ženske.

Dragocene rezultate nam daje razčlenitev števila prebivalcev po velikostnih skupinah zemljiških lastnikov. Na gospodarstva, ki merijo od 5 do 10 ha zemlje, je prišlo v povprečju samo po 3,29 ljudi, na vsa druga pa med 4,16 (nad 40 ha) do 4,86 oseb (20 do 40 ha). Poleg tega smo opazili, da z večanjem zemljiške posesti narašča število ljudi, ki so zaposleni po kmetijah: posestniki do 5 ha nimajo niti po enega kmečkega človeka (0,94), medtem ko je na dveh gospodarstvih z več kot 40 ha zemljiške posesti že po pet kmečkih delavcev. Podoba je, da je redna zaposlitev vsaj dela odraslega

prebivalstva izven kmetije v industriji in drugih dejavnostih tudi gospodarska potreba današnjega časa. Obravnavane domačije dajejo v povprečju nekaj več kot enega delavca različnim področjem neagrarnih dejavnosti. Kmetije do 40 ha imajo v povprečju vsaj po enega zaposlenega izven kmetijstva. Le pri skupini največjih domačij (nad 40 ha) pride v povprečju le še po 0,7 delavca, ki se vozi vsak dan na delo v dolino.

TABELA 8. Povprečno število ljudi na kmetijo

Naselje	Skupaj	Vsi zaposleni na kmetiji	Ženske skupaj	Na kmetiji zaposlene ženske
Blodnik	4,33	2,00	2,00	1,33
Limovec	4,71	1,50	2,42	1,14
Zaplanina	4,87	1,50	2,43	1,06
Ločica	4,26	2,00	2,06	1,06
Zahomce	4,47	2,52	2,05	1,42
Crni Vrh	5,18	2,00	2,56	1,12
Miklavž	3,76	1,65	1,65	1,07
Loke	2,33	1,66	0,66	0,66
Vrhe	5,40	2,10	2,60	1,40
Skupaj	4,48	1,88	2,14	1,17

Še posebej nas je zanimalo stanje na domačijah, ki imajo več kot 5 ha zemlje. Ugotovili smo, da med temi 107 domačijami jih samo 32 ne daje delovne sile drugim dejavnostim. Po enega v nekmetijstvu zaposlenega imajo pri 44 domačijah, medtem ko s 25 kmetij hodita kar po dva vsak dan na delo izven domačega kraja. Pet kmetij daje po tri industrijske delavce, a z Brdóviljanove domačije hodi kar pet ljudi na delo: štiri, med njimi je ena ženska, v preboldsko tekstilno tovarno in eden v Ljubljano.

V prikazanem stanju se nedvoumno zrcali spoznanje, da so tukajšnje hribovske kmetije premajhne in zato tudi ne morejo nuditi materialno brezskrbnega življenja vsem na kmetijah živečemu prebivalstvu. Izhod iz težkih življenjskih razmer si prebivalstvo že od nekdaj išče ali v odseljevanju ali pa v redni zaposlitvi izven domačije.

Zanimala nas je tudi razporeditev kmečke delovne sile na tistih gospodarstvih, ki imajo več kot 5 ha zemlje. Pri tem smo spoznali, da so bile tri domačije brez ustrezne kmečke delovne sile, štiri kmetije so imele samo po eno moško delovno moč, kar 27 (25,2 %) kmetij pa je imelo po eno žensko, ki je bila edina kmečka delovna moč. Potemtakem je tudi za obravnavano območje značilno, da ima 31 ali 29 % vseh domačij z več kot 5 ha zemlje samo po eno aktivno kmečko delovno moč. Spričo nakazanega stanja ni presenetljiva današnja gospodarska podoba hribovskih domačij: njihova proizvodnja je vse preveč enostransko usmerjena.

Nadalje smo spoznali, da so tudi med naselji precejšnje razlike v številu ljudi, ki jih imajo posamezne domačije. V letu 1981 so imele največ ljudi na kmetijo črnovske (5,18 članov) in vrhovske (5,4) družine, najmanj pa šmiklavške domačije, saj smo pri njih našli samo po 3,76 ljudi. Po-

sebnost izjemo predstavljajo tri manjše domačije za Krvavico (naselje Loke), ki so imele samo po 2,3 osebe na gospodinjstvo (druge podrobnosti prim. v tabeli 8).

7. SKLEP

Hribovski svet med Trojanami in Marijo Reko kaže s svojimi naravnimi značilnostmi številne prehodne oblike umirjenega predalpskega sveta. Kmetijstvo in gozdarstvo, ki dajeta kmečkemu prebivalstvu osnovne vire za življenje, ne kažeta izrazitejših usmeritev v tržno proizvodnjo. Razdrobljena posest in nekatera večja industrijska središča v sosedstvu ugodno vplivajo na nadaljnje preslojevanje kmečkega prebivalstva v čisto delavske poklice.

Po zbranih podatkih je v obdobju med obema vojnama propadlo 8 kmetij, po zadnji vojni pa še 23 domačij. Podoba je, da se bo izumiranje kmetij na tem območju še nadaljevalo. To kažejo tudi naslednji podatki. Pri 9 domačijah, povečini z ostarelim prebivalstvom, so že opustili rejo živine v nekaj zadnjih letih, a zemljo dajejo v najem sosedom. Prenekateri današnji družbeno-gospodarski ukrepi prinašajo hribovskim predelom nezaželene posledice. Z izumiranjem kmetij in pojemanjem gospodarske trdnosti velikih domačij izgublja hribovski svet svojo nekdanjo trdoživost in mikavnost ter gospodarsko uspešnost. S tem pa se zmanjšujejo tudi naše prehrabene osnove.

In slednjič, ugotoviti moramo, da so današnje gozdne ceste, ki so nasledile nekdanje strme kolovoze, prišle do marsikatero kmetije že prepozno. Dogradili so jih šele tedaj, ko so začele domačije hirati. In s takšnih domačij, ki jim je začela usihati proizvodna moč, so se ponavadi mladi ljudje že izselili. Niso tako redki primeri, da so na seliščih propadlih domačij nastale počitniške hišice. To je pojav, ki v zadnjem desetletju vsaj nekaj prispeva k ohranitvi kulturne pokrajine v našem hribovskem svetu.

LITERATURA

- ANS (=) Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975.
- Grad, K., 1969, Psevdoziljski skladi med Celjem in Vranskim. *Geologija*, 12. knjiga, str. 91—105, Ljubljana.
- Ilešič, S., 1950, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Dela IV. razreda SAZU, 2, Ljubljana.
- KLDB (=) 1937, Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana.
- Kolšek, V., 1959, Savinjska dolina v rimski dobi. *Savinjski zbornik*, I., str. 118—131, Celje.
- Lapajne, V. in L. Šribar, 1973, Zgornjekredni sedimenti na območju Posavskih gub. *Geologija*, 16. knjiga, str. 237—244, Ljubljana.
- Makarovič, M., 1979, Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem. Ljubljana.
- Melik, A., 1957, Stajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Ljubljana.
- Meze, D., 1980 a, Hribovske kmetije v Gornji Savinjski dolini po letu 1967. *Geografski zbornik*, XIX., str. 7—99, Ljubljana.
- Meze, D., 1980 b, Osnovne smernice za geografsko proučevanje hribovskih kmetij na Slovenskem. *Geografski vestnik*, LII., str. 145—154, Ljubljana.
- Meze, D., 1982 a, Učinki povezave gornjesavinjskih hribovskih kmetij s cestami. *Celjski zbornik 1977—1981*, str. 371—384, Celje.
- Meze, D., 1982 b, Nekaj o kmečki hiši hribovskih kmetij v Gornji Savinjski dolini. *Celjski zbornik 1977—1981*, str. 425—442, Celje.
- Natek, M., 1978, Regionalne razlike v razslojenosti kmetijskega prebivalstva Spodnje Savinjske doline. *Savinjski zbornik*, IV., str. 71—107, Žalec.
- Natek, M., 1980, Hribovske kmetije na vzhodnem delu Dobroveljske planote. SAZU — Geografski inštitut Antona Melika, tipkopolis, 185 str., Ljubljana.
- Natek, M., 1982, Ravljanske ulice. (Nekatere geografske značilnosti). *Celjski zbornik 1977—1981*, str. 395—423, Celje.
- Rakovec, I., 1931, Morfološki razvoj v območju posavskih gub. *Geografski vestnik*, VII., str. 3—66, Ljubljana.
- Rakovec, I., 1950, O nastanku in pomenu psevdofiljskih skladov. *Geografski vestnik*, XXII., str. 191—214, Ljubljana.
- Rihteršič, J., 1960, Porečje Bolske. *Celjski zbornik 1960*, str. 80—94, Celje.
- Osnovna geološka karta 1 : 100.000. Tolmač lista Celje. Beograd 1979.

MOUNTAIN FARMS IN THE SOUTH-WESTERN PART OF THE LOWER SAVINJA VALLEY (SPODNJA SAVINJSKA DOLINA — CENTRAL PART OF EAST SLOVENIA)

Summary

The study deals with some of the geographical characteristics of the south-western, mountainous region of the Lower Savinja Valley. Special attention has been paid to the physical-geographical features of the mountainous world in the area above the contour line 450 m (above sea-level). Methodologically, the study in its concept follows »Basic Guide-lines for the Geographical Research of the Mountain Farms in Slovenia« (cf. Meze, 1980 b).

The south-western fringe area of the Lower Savinja Valley extends over the mountainous and hilly terrain between the Celje basin, on the northern side, and the northern part of the Sava Mountains (Posavsko hribovje), on the southern side. According to geological composition and its geographical characteristics the region under investigation represents the eastern part of the Sub-Alpine region of the Savinja Alps. Geographically, this is a markedly transitory area: its physiognomy and its constituent geographical elements exhibit a great range of characteristics of the Alpine, and the western Sub-Pannonian regions. The existing natural conditions make for a specific pattern of the current economic life and for specific population characteristics.

The lithological composition of the ground is extremely variegated. Cultivated land, for the most part, is situated on impermeable rocks made up of Carboniferous, Permian and Triassic layers. Of particular importance for this area are the Pseudozilean beds. On the western and southern fringe the farms stand on Carboniferous black clay shale and quartz sandstone as well as on Permian red and gray quartz sandstone. The biggest farming surfaces are to be found on the ground that consists of Pseudozilean beds. They are composed of marly clay shale with intercalations of siltstone and calcarenite as well as of tuff and marly clay shale with interbedded of graywacke. Summits and ridges are made of Vransko limestone (micrite with intercalations of dismicrite and intrasparite); these surfaces are covered with mixed forests.

The annual amount of precipitation in the mountainous region under consideration is 1200 to 1350 mm. The month with the highest amount of precipitation is November. The second maximum of precipitation occurs in summer (in July or in August). In a year there are, on the average, 127 to 132 days with precipitation. The average number of days when it is snowing is 29 per year, whereas the snow covers the ground, on the average, for a period extending yearly from 20 to 110 days.

The farmhouses are located up to the altitude of 890 m. Their average location altitude is 633 m, and is as such 44 m lower than the upper limit of farming ground. Cultivated land reaches at its highest point the altitude of 1.095 m. The average gradient of cultivated land is 19.97° and it varies from settlement to settlement as well as with the altitude of farms (cf. Tables 1, 2 and 3). It has been found that the surfaces sown with winter grain was on the sunny sides ca 700 to 750 m high, while those on the shady sides was at least from 100 to 150 m lower.

In the area studied here — it occupies over 25 sq. km — the number of landowners in 1981 was 125. The average size of the farm was 18.28 hectares, 61 % of which was woodland (cf. Tables 4 and 5).

The farming today is oriented in almost one direction only. Most of the farming surfaces are used for cattle-breeding. The growing of grain, as late as fifteen years ago using up most of the field surfaces, has been largely abandoned. The last plantations of hop were abandoned in 1975. The sale of fattened-cattle and of wood (cf. Table 6) is the principal source of income for the farming population here.

In 1981 the number of inhabitants living on farm was 561; 268 of these, or 47.8 %, were women. The number of people working on farms was 236; 147, or 62.3 %, were women. The number of people employed in non-agrarian activities, in the rather far-off industrial centres (Trbovlje, Zagorje, Ljubljana, Celje), was 136; 104, or 76.5 %, of these were men (cf. Table 7). A more detailed analysis has disclosed that today it is women who with their labour contribute the greatest share towards the preservation and developmet of mountain farms.

ANTON GOSAR

**SOCIALNO-GEOGRAFSKA PREOBRAZBA
LOGARSKE DOLINE**

Poskus vrednotenja prostora za turistično rabo

1. UVOD

Logarska dolina je obmejno območje Zgornje Savinjske doline in upravno del Krajevne skupnosti Solčava, oziroma mozirske občine. Svet Krajevne skupnosti se razteza ob avstrijsko-jugoslovanski meji v dolžini 14 km, pri čemer odpade na tisti del, ki dejansko meji na pobočje Logarske doline, 4 km.

I.

Državna meja z Avstrijo je prav tu najbolj neprehodna: po eni strani poteka večji del meje po slemenih Karavank in Savinjskih Alp, pri čemer je naravna ovira za odprtost; po drugi strani pa se še tiste redke poti, ki vodijo k meji, ob njej, na avstrijski ali jugoslovanski strani, končajo. Mejnega prehoda meddržavnega ali mednarodnega karakterja na tem odseku meje kar 48 km ni. Za prehod prek meje je potrebno priti na Jezersko ali na Holmec pri Ravnah. Mejo prečka tod le troje planinskih poti: Jezersko sedlo, Savinjsko sedlo in edini prehod na območju Krajevne skupnosti Solčava Pavličev vrh. Da bi domačini iz teh krajev prišli na drugo stran meje, morajo, čeprav živijo tik ob meji, s prevoznimi sredstvi narediti ovinek najmanj 42 km, v primeru, da bi izbirali le asfaltne poti, pa kar 136 kilometrov.

Druga stran meje je poseljena pretežno s slovenskim življem, ki živi na gorskih samotnih kmetijah ali po dolinah Bele in Remšenice, oziroma Lepene in Lobiškega potoka ter v centralnem naselju tega razrezanega gorskega sveta Vzhodnih Karavank, v Zelezni Kapli. Iz Logarske doline v Zelezno Kaplo je zračne razdalje komaj 6 kilometrov, po sedanjih cestnih

Avtor: Anton Gosar, mag. geograf. znanosti, oddelek za geografijo filozof. fakultete, Ljubljana

Živahni kontrast v barvah in oblikah med ospredjem in ozadjem je temeljni činitelj, ki ustvarja krajinsko lepoto mnogo slavljene Logarske doline. Podpira ga še nasprotje med mirno ploskvijo dolinskega dna, ki izpričuje s svojimi tratami, polji in kmetijskimi domovi, da je prijazno človeškimi koristim, — in med smelo v višino kipečimi črtami divjega, vsemu življenju protivnega visokega gorovja.

Ferdinand Seidl, 1907

(Foto Pelikan, Celje)

povezavah 79 kilometrov in prek Pavličevega vrha 25 kilometrov. Te razdalje omenjamo zaradi tega, ker kažejo, kako blizu so nekateri centralni kraji onstran meje, saj se lahko z opremljenostjo in funkcijskim značajem npr. Železna Kapla, primerja le s 46 kilometrov oddaljenim Mozirjem.

Odprtost meje bi bila tu gotovo iz narodnostno-političnih in turističnih potreb na mestu. Posebno še, če vemo, da gre za enoten (enak) alpski prostor, katerega naravne lepote in urejenost ter gostoljubnost in družabnost ljudi onstran meje že 40 let in več vleče pomembnejše evropske turistične tokove na Koroško. Podobne lepote ima tudi svet Solčavskega, a je obiska bistveno manj: primarnega (prenočitvenega) in sekundarnega (izletniškega) turizma iz Avstrije (gostov, ki bi bili tam doma ali pa bi tam preživljali dopust) skorajda ni, čeprav bi bila to najbližja množična aglomeracija prebivalstva v bližini obravnavanega območja v poletnem času. Jugoslovanske aglomeracije prebivalstva podobnih razsežnosti so 100 km vstran (Zagreb, Ljubljana). Prebivalstvo urbanih in ravninskih področij, ki se pretežno zanima za dopust v alpskem svetu, pa je najmanj toliko oddaljeno (Panonski svet), na Koroško pa prihaja na dopust množica enako zainteresiranih turistov iz podobnih geografskih regij Evrope (iz Nizozemske, Zvezne republike Nemčije, Velike Britanije ...).

Posebno velja razmišljanje o odprtosti meje povezati s turističnim pretokom, ker je turizem tista oblika neagrarne dejavnosti prebivalstva, ki zadrži človeka v domačem, rodnem kraju in ga ne sili k trajni in sezonski selitvi, oziroma k dnevni migraciji v centre neagrarnih dejavnosti. Obenem pa zahteva turizem tudi urejeno pokrajino, ki jo domačin že itak neguje. V nasprotju z divjim zaraščanjem, ki je izraz pokrajine z depopulacijskimi težnjami in ostarelimi strukturami, taka pokrajina za turista nima več prave privlačnosti, saj je lahko samosvoja v svoji lepoti le ob določeni stopnji človekovega dela (posega).

V nadaljevanju bomo poizkušali nakazati tiste vrednote v Logarski dolini, ki bi bile primerne za turistično dejavnost in bi omogočale obstoj in preživljanje prebivalstvu tega območja.

II.

Logarska dolina je široko zasnovana 8 km dolga dolina zgornjega toka reke Savinje, ki teče v njej v zahodni in jugozahodni smeri. Je ledeniškega nastanka, saj o tem priča tipična oblika doline in obilno ledeniško gradivo, ki ga je še največ v osrednjem delu doline.

Ledenik, ki je v Logarski dolini segal do višine 1200 m (300 m nad dnem doline), je ustvaril skalne pragove, nad katerimi so ohranjene nekdanje doline (npr. krnica Okrešelj), prek njih pa se v slapu prelivajo potoki (npr. slap Rinka).

Logarska dolina se po besedah domačinov deli na tri dele: Kot na zgornjem koncu, ki sega nekako 900—1000 m visoko, Plest v osrednjem delu, kjer je komajda zaznati višinsko razliko med 800 in 900 m, in v Črno, svet ob Savinji, kjer padca terena skorajda ni (730—800 m). Vsaka od že omenjenih geomorfoloških karakteristik ima na prvi pogled opazne značilnosti in s tem tudi večjo ali manjšo atraktivnost v turističnem pogledu. Najjužnejši, povsem med vrhove Savinjskih Alp stisnjen dolinski svet, se ponaša z amfiteatralno ledeniško krnico Okrešljem, iz katere izvira Savinja in v 80 m visokem slapu prečka skalni prag (Rinka), ki ga je z intenzivnejšim delovanjem ustvaril ledenik. Osrednji del doline ima v pobočju krnico Klemenčo jamo in slap Palenk; podobno kot najnižji severozahodni del doline pa se tudi ta ponaša z menjavanjem travnatega in gozdnatega sveta.

Prav to zvrst pokrajine (gozd-travnik) so številne študije (npr. J. Maier) o privlačnosti posameznih naravnogeografskih dejavnikov za turiste postavile na prvo mesto med značilnostmi alpskega sveta. Če pa tej karakteristikii, ki je ima Logarska dolina v izobilju, dodamo še tudi visoko ocenjeno vrednost tekočih voda in slapov (Savinja s pritoki) in na tretjem mestu po vrednosti ležečo panoramo gorskega sveta, potem lahko tudi po empiričnih kriterijih (izvršena anketa med naključnimi prebivalci ZRN, ki odhajajo na dopust) Logarsko dolino prištevamo med najatraktivnejša alpska območja v poletnem času.

Posebno še, če v tem letnem času upoštevamo klimatske elemente, ki govore v prid prijetnemu poletnemu hladu — najvišja povprečna mesečna

temperatura julija je 17,5° C, dnevov s temperaturo nad 10° C (vegetacijska doba) pa je okrog 140—160. Vse to omogoča ob zmernih padavinah (žal, večkrat tudi v obliki poletnih neviht) bujno, a kratkotrajno rast vegetacije (okrog 1550 mm padavin letno). Posebno deževna je jesen, ko pade v treh mesecih (septembra, oktobra, novembra) več kot ena tretjina padavin, a kljub temu smatrajo ta letni čas nekateri avtorji (Ficko) za najlepšega v Logarski dolini («prelivanje jesenskih barv»).

Zimski čas je bolj suh, vendar so temperature dovolj nizke, da se sneg obdrži dalj časa. Ta klimatska karakteristika je pomembna za razvoj zimskega turizma. Logarska dolina ima namreč povprečno januarsko temperaturo — 2,3° C, zaradi česar se snežna odeja obdrži daleč v pomlad (včasih še do srede aprila), po podatkih meteorologov pa največkrat okrog 70 dni. Snežna odeja ponavadi ni debela, saj pade v 28 snežnih dneh januarja, februarja, marca komaj 280 mm padavin. Le-ta pa se obdrži ne le zaradi nizkih temperatur, ampak tudi zaradi številnih senčnih pobočij, saj se z osončenostjo v zimskih mesecih ne gre hvaliti. To sicer govori v prid zimskemu turizmu, a obenem zastavlja vprašanje o opremljenosti tega prostora z napravami, ki pa so v domeni družbenih posegov v naravo, ki jih bomo obravnavali kasneje. Po strmih pobočjih in grapah hrume nemalokrat tudi plazovi.

Podatke, ki smo jih upoštevali pri analizi najpomembnejših fizično-geografskih dejavnikov, smo v glavnem povzeli po avtorjih Mezetu, Meliku in Ficku. Med njihovimi teksti razberemo — ponavadi med vrsticami — tudi slabosti naravnih danosti tega alpskega sveta, posebno še, če naravne dejavnike v prostoru gledamo z očmi potencialnega obiskovalca. Velikokrat zasledimo naslednje opombe:

— apniški svet Savinjski Alp je krušljiv in velikokrat nevaren tudi na že uhojenih planinskih poteh (nadpovprečno razmerje med številom obiskovalcev in številom nesreč!);

— geomorfološke značilnosti sveta so take, da razen na skrajnem severovzhodu doline ni položnejših pobočij, predvsem pa ni zunaj ožjega dolinskega sveta sprehajalnih, manj zahtevnih krožnih, hribovskih poti. Izjemo predstavljajo le ceste, prirejene za avtomobilski promet — v sosednje doline in na Solčavsko (panoramske ceste);

— dolgotrajen moker sneg na pomlad preprečuje, da bi se poletnega turizma željni gostje prikazali že v predsezoni, obenem pa ta letni čas ne ne nudi več pravih zimsko-športnih radosti (nevarnost zlomov, plazov);

— poletne nevihte, ki so dokaj pogoste, omejujejo planinarjenje le na dopoldanske ure, saj so le-te več ali manj varne pred dežjem. Močni nalivi niso najbolj primerni za tiste, ki se odločijo za kampiranje v šotorih;

— dolge in mrzle jesenske in zimske noči vplivajo na energetsko porabo (nočna smuka, kurjenje), obenem pa zahtevajo večjo angažiranost družbenih dejavnikov, ki bi turiste aktivirali, zabavali itd. Osončenost je pozimi omejena na nekaj ur dnevno, zato je sončenje (pomemben element zimsko-športne dejavnosti v Alpah) gostov redko;

— sicer čiste in rib polne reke so deroče in mrzle; tolmunov, kjer bi se voda segrela do take mere, da bi omogočala kopanje poleti in drsanje pozimi, ni;

— travne in gozdne površine je potrebno pazljivo negovati: vsako preraščanje trave ali širjenje gozda, kar je v zadnjem času opaziti vedno bolj, zmanjšuje privlačnost naravnega ambienta Logarske doline;

— množina in enoličnost drevesnih združb smreke zmanjšuje atraktivnost pokrajine, saj v vrednotenju turista prednjači mešanica raznih vrst iglavcev in redkih listavcev.

2. DRUŽBENO-GEOGRAFSKE RAZMERE

I.

Logarska dolina je največje število prebivalcev zabeležila v času tik pred II. svetovno vojno, ko je živelo v njej 114 ljudi. Po vojni beležimo stagniranje števila prebivalcev vse do l. 1961, ko se nenadoma prelomi krivulja rasti prebivalstva navzdol: v sedemdesetih letih upade število prebivalstva za četrtno (indeks 75). Danes je število prebivalstva v njej za 2,4 % manjše kot l. 1971. V njej in na njenih pobočjih živi 82 prebivalcev. Slika gibanja rasti prebivalstva sovпада s podatki za Krajevno skupnost Solčava, saj tudi v njej beležimo največ prebivalstva l. 1931, od takrat dalje pa najprej počasno nazadovanje, nato pa v zadnjih 20 letih hiter padec števila prebivalcev za 164 oseb ali za 21,8 %.

V Logarski dolini živi danes 44 žensk in 38 moških vseh starostnih kategorij. Zelo močne so starostne kategorije prebivalcev nad 60. letom starosti (21) in pod 15. letom starosti (21), saj obe skupini predstavljata polovico tukajšnjega prebivalstva. V delovni dobi je preostala polovica prebivalstva, od katerih je najslabotnejša skupina med 50. in 60. letom (5), ki ji sledi skupina prebivalcev med 30. in 40. letom (8) in 40. in 50. letom (9). Najmočnejša skupina (razen otrok) je tista med 20. in 30. letom (14). Za, skrbiljujoče pa je dejstvo, da v nekaterih starostnih skupinah ni moških (20—24 in 50—54 let), oziroma žensk (45—50 let); ponekod pa se kaže nadpovprečno število pripadnikov enega spola, npr. žensk med 20 in 30. letom (75 %) ali pa moških med 30. in 40. letom (63 %). V primerjavi z letom 1971 se je najbolj znižalo število prebivalcev med 15. in 25. letom.

V Krajevni skupnosti Solčava je, nasprotno, razmerje med aktivnim in »vzdrževanim« starostnim kontingentom bolj ugodno, saj je otrok in starejših prebivalcev le dobra tretjina (39 %), pri čemer pa je zaskrbiljujoče, da je otrok za eno četrtno manj kot starejših. Tudi tu je malo moških okrog petdesetega in žensk okrog tridesetega leta starosti.

Število prebivalstva se je v Logarski dolini oblikovalo z naravno rastjo prebivalstva in z migracijami — z odselitvami in priselitvami torej. Podatki zadnjega popisa kažejo, da se je po vojni doselilo v dolino 15 prebivalcev — pretežno iz vaških in obmestnih območij (84 %). Največje priselitveno obdobje so sedemdeseta leta, ko se je v teh krajih prijavilo dve tretjini vseh povojnih doseljencev. Večina med njimi je zamenjala le kraj bivanja v matični občini. Za relativno zaprtost govori podatek, da živi kar 69 % prebivalcev tu že od rojstva, delež odseljencev povojnega obdobja pa znaša le 18 % vsega prebivalstva. Solčavsko v celoti kaže bolj dinamično migracijsko podobo — migracijski saldo zadnjih 10 let znaša 33 — oseļ in je bil malenkostno pozitiven le v letih 1974, 1977 in 1978.

II.

Gospodinjstva so več ali manj kmečka ali mešana. K pravih kmetijam lahko štejemo 15 — tri četrt vseh domačij Logarske doline. Veliko več kot je povprečje na Solčavskem, kjer je le ena tretjina domačij usmerjenih v čisto kmečko gospodarstvo (35,5 %).

K aktivnemu prebivalstvu se prišteva 58 % prebivalcev doline. Poglavitna panoga njihove dejavnosti je kmetijstvo, v katerem je zaposlenih 59 % aktivnega prebivalstva. Le še na gostinstvo odpade relativno precejšen odstotek stalno naseljenega prebivalstva — okrog 18 %, saj so druge dejavnosti povezane z daljšo odsotnostjo iz kraja bivanja.

Omenjeni podatki kažejo, da so dohodki iz kmetijstva in gozdarstva še vedno primarnega pomena za zaslužek celotne Logarske doline. Ena tretjina gospodinjstev se ukvarja s kmečkim turizmom. Ti so po popisu navajali, da jim prihaja dohodek iz dveh virov. Nekmečkih gospodinjstev je bila še nadaljnja tretjina, kar gre pripisati predvsem obmejni legi (vojaštvo), pa tudi obrti in seveda trgovini in gostinstvu.

S sklepanjem bi lahko prišli do podobnih ugotovitev, če bi vedeli le za velikost in število družinskih posesti v Logarski dolini. Gotovo so pravi kmetje, ali tisti, ki se dodatno ukvarjajo s kmečkim turizmom, oni, ki imajo 15 in več hektarjev zemlje v posesti. Takih »trdnih« kmečkih domačij je kar 62 % od vseh gospodinjstev. Še dve domačiji (10 %) imata več kot 10 ha zemlje, medtem, ko imajo ostale tri nad 5 (15 %), oziroma še tri po 0,5 ha zemlje v svoji lasti. Zadnji kategoriji pripadata najbrž nekmečkim tipom gospodinjstev v dolini.

III.

Logarska dolina je prometno zaprta. Je »slepa ulica«, ki ima edini izhod izhod v smeri Solčave, oziroma prek nje na slovensko Koroško ali ob Savinji navzdol v Celjsko kotlino. Prometna dostopnost Logarske doline je slaba, saj je potrebno iz Ljubljane prevoziti najmanj 115 km, iz Maribora 132 km in iz Celja 72 km. Z osebnim avtomobilom moramo voziti najmanj eno uro in pol (iz Celja), iz Ljubljane in Maribora pa gotovo ne manj kot dve uri in pol, saj je cesta skozi Savinjsko dolino v njenem zgornjem delu ozka in ovinkasta in ne dovoli večje povprečne hitrosti. Sneg, poledica in dež povečajo to časovno oddaljenost tudi do dvakrat.

Oddaljenost od republiških središč (Ljubljana, Zagreb) pa tudi od drugih koncentracij prebivalstva (Celje, Trst) ne nudi optimalnih pogojev za turizem. Vzrokov ne gre pripisati le oddaljenosti in porabi vedno dražjega pogonskega goriva (tudi denarja), ampak tudi slabi, ozki in nevarni cestni povezavi, ki obenem nudi možnosti za nadaljevanje in krožne zaključke izletov. Solčavska panoramska cesta nima glede na svoj ustroj večjega tranzitnega pomena, saj je večjidel strma, na mnogih krajih podorna in si pravega turističnega slovesa niti med Celjani, Mariborčani in Korošci, ki so ji najbližji, še ni pridobila. Ne gre pa prezreti dejstva, da veliko pomeni za vasi in samotne kmetije, mimo katerih je speljana. Cestne povezave same po sebi govore, da dokler ni moč računati z mejnim preходом Pavličev vrh (sedlo) in dokler se ne izboljšajo obstoječe cestne povezave (asfaltiranje in širjenje), oziroma, dokler se ne zgrade povsem nove prečne ceste do

Ljubljane in Maribora, ni mogoče utemeljeno zahtevati gradnje takega turističnega potenciala, ki bi ustrezal izletniškemu in tranzitnemu turizmu. Edino stacionarni turizem ima glede na obstoječo prometno mrežo prihodnost.

Stacionarni turizem razvijamo v alpskem svetu v naravno-geografsko atraktivnih regijah in tam, kjer družbeni činitelji to omogočajo. Logarska dolina je redko poseljen svet v osrčju Savinjskih Alp, kjer ima tukaj živeče prebivalstvo že povsem opredeljene delovne naloge. Enaindvajset gospodinjev, v povprečju s štirimi družinskimi člani, ima na razpolago precejšnje gorsko območje, saj je lastništvo kmetij v povprečju večje od 10 ha. Dve tretjini domačij in okrog tri četrtine aktivnega prebivalstva ima primarni zaslužek v kmetijstvu, pa tudi v gozdarstvu (les), ostala gospodinjstva in prebivalstvo pa se v desetini primerov ukvarja s turizmom in 15—20 % z drugimi dejavnostmi. Neaktivnega prebivalstva je komaj ena tretjina, od katerih je večina otrok v starosti do 15 let. Proste ali nezaposlene delavne sile Logarska dolina ne pozna. Zato je planiranje večjih turističnih objektov stacionarnega turizma povezano z doseljevanjem prebivalstva — delovne sile in družin delavcev. Taki objekti zahtevajo predvsem mlajšo žensko delovno silo — ob pregledu strukture prebivalstva po spolu pa smo podčrtali pomanjkanje ženskega prebivalstva teh let in odseljevanje mladih med 15. in 25. letom. Če bi jih uspeli zadržati in pritegniti nove družine (z ustreznimi vlaganji v njihov standard), bi najbrž lahko pričeli razmišljati o skromnih objektih turističnega pomena, ki bi služili stacionarnemu in, morda v prihodnosti, tudi tranzitnemu turizmu.

Ob upoštevanju sedanjih demografskih razmer lahko računamo samo s takimi turističnimi dejavnostmi, ki bi zaposlile mlade ali ostarele člane gospodinjev za določeno obdobje (v poletju), ki bi zaposlile nosilce kmečkih gospodinjev v mrtvi sezoni (pozimi), ki bi zaposlile člane kmečkih gospodinjev v dela prostih urah in dneh, oziroma v dejavnostih, ki istočasno služijo kmetijstvu, vzdrževanju družine in turizmu. V poštevek pridejo zato le delovna mesta za dela za določen čas v avtokampih, ob vlečnicah in napravah zimske rekreacije, ob bazenih in rekah poleti, na delih ob sprehajalnih poteh, za vodstvo pri lovu in ribolovu ter planinarjenju in, nenazadnje, za oskrbo turista v okviru domačega kmečkega obrata. To delo leži ponavadi na ramah gospodinje in po predvidevanjih naj bi bilo hkratno delo za kmetijo in družino kot tudi za gosta. Za tovrstno usmerjenost lahko pridobimo gospodinjstva, ki imajo večjo posest, domačo mesno in mlečno oskrbo in seveda žensko delovno silo primerne starosti. Med 15 kmečkimi gospodarstvi v Logarski dolini ima teoretično možnost za razvijanje tovrstne dejavnosti 14 gospodinjev, ki se primarno ukvarjajo s kmetijstvom. Ker lahko odštejemo gospodinjstva z 1 ali 2 članoma, saj predvidevamo, da sta ta že ostarela ali usmerjena v drugo dejavnost, bi po tej logiki lahko aktivirali za kmečki turizem maksimalno 12 domačij.

V primeru, da bi nam to uspelo in bi na teh domovih opremili 2 sobi (maksimalno 6 postelj), potem bi razpolagali v tem območju z 72 ležišči, kar je osnovna predpostavka za razvoj neke regije v kakršnokoli zvrst turizma, saj mora biti zaključena regija po nekaterih mednarodnih normativih sposobna sprejeti in prenočiti najmanj en avtobus obiskovalcev (50 gostov).

Seveda pri vseh teh razmišljanjih nismo upoštevali že obstoječih kapacitet v planinskih domovih in le v turizmu usmerjenih penzionov. Če računamo z nadpovprečno dobro organiziranostjo recepcijske službe in letno 45 odstotno zasedenostjo, kar je nadpovprečno dobra ocena, potem bi v najboljšem primeru finančno obogatili omenjena kmečka gospodarstva za okroglo 500.000 din dohodka letno ($600 \text{ din} \times 162 \text{ dni}$), po dnevu in gostu za prenočišče, ne računajoč pri tem vloženo delo, materialna in finančna sredstva; seveda je to maksimalna ocena.

3. OPREDELITEV TURISTIČNE DEJAVNOSTI

Logarska dolina ponuja obiskovalcem na podlagi cenika prenočitvenih kapacitet SR Slovenije v l. 1980 4 kmečke domove z 49 ležišči. Seznam kmečkih domov za turiste, ki nam ga je posredovala KS, pa beleži za isto obdobje 5 naslovov. Po številu domačij, ki se ukvarjajo s turizmom, je delež Logarske doline na Solčavskem precejšen (okrog 50 %), v možnosti prenočevanja gostov pa s 63,6 % občutno prednjači pred drugimi regijami Solčavskega. Glede na to, da je v povprečju na vsaki »kmetiji« že 10 postelj, lahko smatramo, da domačini to zvrst turizma goje izključno zato, da bi obogatili prihodke gospodarstva. Nekateri imajo že po 12 in 17 postelj. Toliko prenočitvenih kapacitet v domu pomeni dvoje:

— da je sezona turizma zelo kratka in jo je tedaj treba izkoristiti do maksimuma;

— da so gostom na voljo le večposteljne sobe, ki jih v kratki poletni sezoni napolnijo do zadnjega ležišča.

Zastavljene prepostavke pa v praksi (vsaj kot kažejo »uradni« rezultati prijav gostov pri TD Solčava) ne drže! Prenočevalo je namreč smešno malo gostov: 1980. leta je bilo registriranih 1357 prenočevalcev na kmečkih domovih. To pomeni, da so bila vsa ležišča zasedena le 28 dni ali le 7,7 % vseh razpoložljivih dni v letu. Po normah, ki veljajo drugod v alpskem svetu (npr. v Avstriji), naj bi bila rentabilna zasedenost vsaj eno petino leta, torej vsaj 3-krat več. Poleg prenočitev je nizko tudi število gostov (298), saj je bilo na eni kmetiji povprečno le 59 obiskovalcev, ki so v povprečju ostajali okrog 4 dni. Bivali so minimalno 2 in maksimalno 7 dni.

Vendar tudi »družbeni sektor« in gostišča ne kažejo kaj boljše slike. Še najbolj sta zasedena Dom v Logarski dolini (kjer ostajajo gostje v povprečju po tri dni) in Penzion sester Logar (tu se gostje zadržijo v povprečju 6 dni). Prenočitve gredo občutno v prid specializiranih turističnih obratov v Logarski dolini, saj spravijo le-ti pod streho okrog 90 % vseh obiskovalcev in beležijo okrog 80 % nočitev. Skupno je Logarska dolina sprejela pod streho 2478 obiskovalcev in zabeležila 7760 nočitev, v povprečju torej 3 na vsakega obiskovalca. Zanimivo in poučno je, da je bilo relativno gledano tujih gostov na kmetijah občutno več kot v domovih in gostiščih: v gostiščih 3,9 %, na kmetijah pa kar 26 %. Na sploh pa velja, da je Logarska dolina najbolj privlačna točka Solčavskega, saj se tu ustavlja kar dobri dve tretjini obiskovalcev (68,9 %), a tudi kmečki turizem je nadpovprečno razvit, saj v kmetijah doline prenočuje več kot tri četrtine gostov Solčavskega (76,8 %).

Omenjene karakteristike kmečkega turizma Logarske doline nakazujejo naslednje zaključke:

— 5 kmetij (od 12 teoretično možnih) je že sprejelo to obliko dejavnosti kot dodatni vir dohodka;

— zmogljivosti, ki jih ponujajo posamezniki (17 postelj), so prevelike, da bi turistu nudile kvaliteto; obiskovalec kmetije najbrž pogreša tisto, zaradi česar se je podal na kmetijo: domačnost, prijaznost, neuniformiranost;

— obiskovalci prihajajo na kmetije le v obeh počitniških mesecih poletja, v času katerih se izpolnijo zmogljivosti;

— dohodek iz tega tira je majhen, pa vseeno služi gospodinjstvu za tekoče potrebe, saj je ta v gotovini takoj na razpolago in nanj ni potrebno čakati (kot na bančna nakazila delovnih organizacij za kmetijske proizvode);

— pomanjkanje kvalitetne ponudbe, originalnost, nadih domačnosti je nekaterim socialnim strukturam »atraktivna« oblika preživljanja dopusta, saj v njej vidijo še več ali manj neoskrunjeno pokrajino. Zato je vedno več tujcev — in domačinov iz mest — ki menijo, da se s tem, ko ne uporabljajo toplih kopalnic in modernih kuhinjskih pripomočkov, »vračajo nazaj k naravi«. To težnjo uresničujejo vsako leto na dopustu;

— najbrž je obisk mnogo večji, a so nekateri gostje in družine, ki prihajajo vsako leto sem, postali že družinski prijatelji in se ne vodijo več v knjigi turistov, ampak jih smatrajo že kot sorodnike (in zanje ne izpolnjujejo turistične prijave, čeprav jim le-ti za svoje bivanje plačajo).

Dijaki celjske gimnazije so v letu 1980 podrobneje preučevali kmečki turizem v Zgornji Savinjski dolini. V času terenskega dela so anketirali tudi vseh 5 gospodinjstev, ki se tod ukvarjajo s kmečkim turizmom. Povzetki te ankete se odražajo v zgoraj omenjenih karakteristikah. Izluščimo pa lahko iz nje še naslednje posebnosti:

— Predvsem, da so te kmetije že desetletja usmerjene, da je odločitev o vključevanju v turistično dejavnost prišla v dveh fazah (v Logarski dolini v letih 1966 in 1978), in to ponavadi takrat, ko je bilo že čutiti krizno gospodarsko situacijo, da je med obiskovalci vedno veliko Hrvatov in Srbov, med tujci pa Nemcev, da so med obiskovalci predvsem večje družine in zaključene skupine, ki po starosti ponavadi preživljajo že peto ali šesto desetletje, da je mladih obiskovalcev izredno malo (15 %), da je posredovanje turističnega društva dobro urejeno, da je dohodek iz kmečkega turizma ponavadi deseti del celokupnega prihodka gospodinjstev, da so hibe v tej dejavnosti neznanje jezika, pomanjkanje prospektov in reklamiranja ter da večina kmetij beleži do 300 nočnin (80 %) poleti, pozimi pa manj kot 50 nočnin.

Medtem ko v ceniku ponujajo kmetje Logarske doline le prenočišča, pa anketiranci pravijo, da vsem gostom nudijo polni ali polpenzion. Kopalnice za goste ima na celem Zgornjesavinjskem le 1 kmet. Zaskrbljujoče so izjave, da so nekateri kmetje pričeli z delom v turizmu le zaradi tega, ker so v tej dejavnosti videli kreditne možnosti in nameravajo nekateri ob preteku plačilnega roka končati s to dejavnostjo.

4. POIZKUS USMERJANJA RAZVOJA

Ob nalogi, ki smo si jo na začetku zastavili, namreč — kako zaustaviti depopulacijski trend in gospodarsko razviti in stabilizirati zaprto obmejno področje v alpskem svetu ob sicer odprti jugoslovansko-avstrijski meji, smo naleteli na celo vrsto problemov, ki zahtevajo ne le parcialne rešitve, ampak tudi podrobnejše študije, ki bi nakazale njihovo rešitev (prometne zveze, storitveni obrati itd.). Sami smo se držali tiste rdeče niti, ki za razvoj ne zahteva velikih vlaganj in obsežnih posegov v naravo. Posebno smo težili k temu, da naj zdajšnja demografska struktura obvlada nadaljnji gospodarski proces. Zdelo se nam je, da bi razvijanje turizma, s specialnim poudarkom na razvijanju turizma na kmetiji in ob njej, imelo najhitrejši gospodarski in socialni učinek. Naš cilj je bil, da z razvijanjem turistične dejavnosti zadržimo 82 prebivalcev in 21 gospodinjev Logarske doline in da obenem ohranimo podobo zdajšnje (urejene) kulturne pokrajine. Zasledovanje tega cilja nas je privedlo do številnih obrobni problemov: predvsem ustrezne prometne povezanosti, zaprtosti mejne črte za avtomobilski (tranzitni in izletniški) promet, ostarele demografske strukture in odselitvenih teženj prebivalstva okrog dvajsetih let, pomanjkanja ženske delovne sile v produktivnih letih, odklonov pri razvijanju kmečkega turizma (masovnost) in ne nazadnje do naravno-geografskih ovir, ki zaviralno delujejo na vsestransko usmerjen turizem v alpskem svetu Evrope.

Če želimo ustrezno razvijati turizem in med ljudmi Logarske doline propagirati turistično dejavnost, se moramo zavedati naslednjega:

— da turisti prihajajo v Logarsko dolino in podoben alpski svet iz čisto specifičnih razlogov, ki jih je potrebno razčleniti,

— da so domačini večinoma že primarno usmerjeni v neko dejavnost, predvsem kmetijstvo, (niso nezaposleni) — izjemo predstavlja le mladina, ki prihaja iz osnovne šole,

— da bi jim delovanje v tem okviru pomenilo dodatno delo, ki bi ga najraje opravljali v tistem letnem času, ko ni kmečkih del.

I.

Vprašajmo se najprej, zakaj prihajajo turisti na dopust (stacionarni turizem) v te kraje. Želijo uživati v naravnih lepotah alpskega sveta (»panoramski turizem«), želijo hojo v naravi in planinsko rekreacijo (»alpinizem«), želijo ribariti in loviti, iskali bi naravne sadeže (»gobarjenje«), uživali bi mir narave in gozdov na nenapornih sprehodih in izletih, se sončili (»piknikiranje«) in se seznanjali s prednostmi naravnega in družbenega sveta (tisa, partizanska bolnišnica, kmetovanje...). Vse omenjene dejavnosti so obiskovalcem več ali manj že danes na voljo v poletnem, pozno pomladanskem in jesenskem času. Brez posebnega truda jih je le potrebno zvezati v sveženj ponudbe in organizirano pristopiti k izrabi več ali manj takšne kulturne pokrajine, kot jo kaže Logarska dolina poleti. Problem je le v tem, da naravnogeografski elementi (senčnost, krušljivost skal, dolgost snežne odeje) ne dovoljuje prezgodnje poletne turistične sezone, dež v jeseni pa preprečuje, da bi se ta raztegnila v september in oktober. Skladno s tem letnim časom in s 140-dnevno vegetacijsko dobo (maj—september) pa nasto-

pa tudi najintenzivnejše kmetovanje, ki so mu logarski kmetje pretežno zapisani. Predvsem spravilo sena (ker so kmetije usmerjene v mlečno-mesno živinorejo) onemogoča intenzivnejše delo v turizmu.

Opuščanje kmetijske usmeritve, preusmerjanje na gozdno delo (spomladi in jeseni) — če bi bilo to družbeni interes in za to dane možnosti, da se poleti posvetijo obiskovalcem kot vodniki, čuvaji, oskrbniki itd., ženam pa bi bilo dane tudi bolj proste roke pri oblikovanju družabnega dne gostov na domačiji. Rešitev glede delovne sile bi bila tudi ponovna vrnitev na planšarstvo in v prenosu skrbi za rejo živine pozimi za zadrugo (nakup krme...). Zaradi pomanjkanja delovne sile gre po zlu marsikateri obisk v poletnem času, saj se nima kdo ukvarjati z gostom. Če pa bi ponudbo zastavili tudi v tej smeri, namreč, da bi vključeval dopust gosta tudi pomoč pri delu na kmetiji (za najenostavnejša opravila, bi se gotovo našlo več interesentov. Aktivni odmor oz. dopust je vedno bolj privlačen in v modi.

Na tem mestu bi radi opozorili, da v nekaterih alpskih deželah občine plačujejo košnjo kmetom v turističnih področjih samo zato, da bi ostala kulturna pokrajina taka, kot je. Zaraščanje z grmičevjem ne vpliva pozitivno na estetiko v pokrajini, zaradi česar se turisti izogibajo divje zaraščajoče se območij.

Družbeno investiranje v izgradnjo objektov za dodatno rekreacijo obiskovalcev, npr. v bazen — po možnosti pokrit, zaradi številnih poletnih popoldanskih neviht, — ali v kamp ali v sprehajalne steze, v balinišča in kegljišča, bi se gotovo obrestovalo in ne bi zahtevalo dodatne delovne sile, saj bi jo za sezonska dela lahko poiskali med mladimi. Pozornost velja posvetiti temu, da ti objekti ne bi zahtevali intenzivnejšega dela in da ne bi zadovoljevali le rekreacije mlajših, ampak tudi (in predvsem) starejših, ki so tu številčnejši gostje. Z investiranjem v hotelske objekte se odpirajo nove možnosti izrabe, a obenem tudi novi problemi, npr. v demografski in zaposlitveni sferi, vendar o njih na tem mestu ne bi razpravljali, saj cilj našega razmišljanja ni tako zastavljen.

V obstoječi kulturni pokrajini pa bi morali investirati predvsem v red, organizacijo, urejenost in čistočo tega slovenskega koščka zemlje. Vsako smetišče, celo vsak papirček, odvržen sredi zelenja travnika ali pašnika, »zaboli«. Organizacija vzdrževalne službe ne bi bila odveč.

Kaj pa ostali del leta, če predvidevamo, da smo z omenjenimi sugestijami zapolnili mesec med majem in septembrom?! Jesen je lahko v izrabi pod golim nebom podobna poletju (gobarjenje, lepota jesenskih barv, lov...), pomlad pa zimi. V obeh letnih časih pa moramo večjo skrb posvetiti rekreaciji in zabavi pod streho in v nočnem času. Ženska delovna sila se lahko v tem letnem času bolj posveti gostu, moški v družini pa so zaposleni z delom v gozdu (lahko pa bi bili zaposleni tudi pri urejanju pokrajine, ki je pozimi oziroma poleti doživela naravne ali »družbene katastrofe«). Investiranje naj bo usmerjeno v obravnavanje naravnega ravnovesja v pokrajini.

II.

Alpski svet, ki je bil še pred 30 leti v zimskem času povsem pust in neobljuden, doživlja danes pravo invazijo rekreacije na snegu željnih ljudi iz mest in mestnih središč. To zvrst rekreacije je odkrila industrijska druž-

ba, ki jo tudi propagira, a mora za njeno izvedbo investirati precejšnja sredstva. Tehnološki napredek in deloma potrošniška družba sta starša turizmu v zimskem času. Možnost investiranja in financiranja oblikujeta tudi zvrst zimsko-športne rekreacije. Za Logarsko dolino prihaja večina teh oblik v poštev, saj geomorfološki in drugi dejavniki omogočajo ob večjem ali manjšem investiranju vsakršno dejavnost. Vprašljivo pa je, če odmislimo prometne zveze in relativno oddaljenost od večine interesentov, kakšne so finančne zmožnosti in po kako številni skupini obiskovalcev teži tukajšnje gospodarstvo in prebivalstvo. Glede na to, da se bo večina obiskovalcev odločala za stacionirano bivanje in da realno v prihodnosti ne moremo ponuditi več kot 100—150 ležišč, (večje prenočitvene kapacitete, ki bi jih eventualno gradili, ne bi zahtevale le nove investicije, ampak tudi pritegnitev delovne sile, ki je v dolini ni na razpolago), potem rekreacijskih objektov za številnejše goste ne potrebujemo.

Najcenejše investicije so v sankaske proge, ko gozdne ceste, ki morajo biti itak tudi pozimi prevozne za odvoz lesa, za določen čas dneva namenimo tej rekreaciji turistov. Na drugem mestu glede cenenosti je drsanje nad zmrznjenimi tolmuni, na katerih je treba le očistiti sneg in drug zrnat material. Dražje je že investiranje v nordijsko smučanje, ko je treba pripraviti progo s posebnim strojem ali s skupino ljudi, še prej, poleti, začrtati po možnosti krožno progo. Število prog naj bi bilo čim večje in naj ustreza različnim težavnostnim stopnjam. Največ investicij v zimsko rekreacijo pod milim nebom pa zahteva alpsko smučanje (vlečnice, teptalni stroj, urejanje zemljišč), ki naj bo primerno tudi v skladu s težavnostnimi stopnjami. Glede na to, da je kapaciteta območja relativno majhna, pa v Logarski dolini ni potrebno razmišljati le v več ali manj klasičnih oblikah zimske rekreacije, ampak se lahko usmeri tudi v pritegovanje specialnih interesnih skupin turistov, športnikov, rekreativcev. Sem bi lahko pritegnili skakalce, balinarje na ledu, sankasce (če bi zgradili posebno progo) itd. Za kakršnokoli dejavnost se že odločimo, pa mora biti le-ta organizirana (servisiranje, najemanje...) in strokovno usposabljen. Velikokrat so zimsko-športne zvrsti le muha enodnevnica. Razmislek velja.

Delovna sila s kmetij bo v zimskem času rada sprejela dodatno delo, saj druga opravila zaradi snežne odeje zastajajo. V Logarski dolini je problem v njeni senčnosti, saj tako želenega sonca in dne pozimi dolgo ni. Turisti pa bi se radi ne le rekreirali, ampak tudi sončili. Ponuditi bi jim bilo treba še več »nočnega življenja« in aktivnosti v zaprtih prostorih, bazene (ki so bili zgrajeni že za poletne dni), plesne dvorane, zabavne prireditve, pokrita kegljišča, itd. Misliti bi bilo dobro tudi na oskrbo, tudi ekskluzivnega blaga in spominkov, gotovo pa naj ne manjka povezave do kakega večjega središča (tudi preko meje!). Investiranje v zimski kamp bi bilo na mestu, če bi nudili vse potrebno drugo — energetska oskrba, oziroma ogrevanje.

4. ZAKLJUČEK

Nazadnje se vprašajmo, če je kakršnakoli investicija pozimi ali poleti vredna 150 obiskovalcev dnevno? Ali nam bo bazen kdaj povrnil vložena sredstva? Ali bo vstopnina v kampu krila stroške odvoza smeti, urejanje

kampa, plačilo čuvaja ipd.? Najbrž v Logarski dolini s turizmom in njegovim finančnim učinkom niti v 10, morda celo 20 letih ne bomo pokrili začetne investicije! Zavedati se moramo, da leži dolina vstran od večjih prebivalstvenih aglomeracij, da je »zaenkrat« neprehodna, saj nima prometnega stika z nekdanjim upravnim središčem na Koroškem, da v sedanji energetski situaciji ne moremo računati v njej z masovnim izletniškim turizmom itd., itd. Navkljub njenim neprecenljivim naravnim lepotam in navkljub vsem investicijam, reklamam in drugemu, kar bomo vanjo vložili!

Zakaj torej investicije v Logarsko dolino? Edina možna razlaga bi bila, da zaradi tukajšnjega človeka, njegovega življenja in dela in zaradi splošnih družbenih vrednot (obmejnosti, narodnosti in varstva naravnih lepot). Nakazana pot v turizem, v turistično gospodarstvo privatnega, mešana kmečko-turističnega tipa, pomeni iskanje poti za ohranitev slovenskega, savinjskega človeka v tem obmejnem področju, za omogočanje njegove aktivnosti prek celega leta, za ustvarjanje njegove socialne varnosti doma na domačiji in ne na delovnem mestu v industriji več 10 km daleč! Z zainteresiranjem za domačijo, za domače okolje je njegovo delovanje usmerjeno v ohranjanje kulturne pokrajine, ne le njene podobe, ampak tudi smiselne izrabe. Obmejno območje Logarske doline bi s tem ponovno pridobilo na lepoti naravnih in družbenih danosti, ki bi jih s ponosom kazali domačinu in tujcu, ki bi se prek odprte meje pripeljal sem na izlet ali z namenom, da tu ostane, se spočije in rekreira.

LITERATURA

- Bemmelen, R. W. van: Tektonische Probleme der östlichen Südalpen. *Geologija*: 13 (1970).
- Meze, Drago: Poplavna področja v Gornji Savinjski dolini. *Geografski zbornik*: 17 (1978).
- Premru, Uroš: Geološka zgradba Julijskih in Savinjskih Alp. *Naše jame*: 17 (1975).
- Ramovš, Anton: Kako je nastal slap Rinka. *Proteus*: 38 (1975—1976), 2.
- Ravbar, Marjan: Naravovarstveno območje v Kamniško-Savinjskih Alpah. *Planinski vestnik*: LXXVI (1976), 4.
- Meze, Drago: Geomorfološki razvoj Gornje Savinjske doline. *Doktorska disertacija*.
- Baš, Angelos: Savinjski splavarji. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1974 — 273 str.
- Boardman, David J.: Solčava forty years after Stamp. *Geogr. magazine*: 1973, 10, str. 726—730.
- Dolinar, Zlata: Nataliteta in otroška umrljivost v gorskem izolatu (Na primer fare Šmihel nad Mozirjem). *Biološki vestnik*: 1970.
- Ermenc, Ernest: Stanje in perspektivni razvoj kmetijstva v Gornji Savinjski dolini. *Savinjski zbornik III*. Zalec 1974.
- Ficko, Peter: Kamniške in Savinjske Alpe. *Planinski vodnik*.
- Meze, Drago: Novejše stanje prebivalstva Gornje Savinjske doline. *Celjski zbornik 1975—1976*.
- Meze, Drago: Hribovske kmetije in kmečki turizem (ob primeru Gornje Savinjske doline in Dobroveljske planote). *Turistični vestnik*: 1968, 2.
- Meze, Drago: Hribovske kmetije v vzhodnem delu Gornje Savinjske doline. *Geografski zbornik*: 1969.
- Meze, Drago: Logarska dolina. Maribor 1978 v zbirki *Kulturni in naravni spomeniki Slovenije*.
- Meze, Drago: Turizem Solčavskega in nova avtomobilska panoramska cesta. *Turistični vestnik*: 1962, 2.
- Miklavc, Dominik: Stanje in razvojne možnosti turizma v občini Mozirje. *Savinjski zbornik III*. Zalec 1974.
- Sore, Anton: Počitniške hiše in počitniška naselja v porečju Savinje. *Celjski zbornik 1971—1972*, Celje 1972.
- Stopar, Ivan: Vrbovec z okolico (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije). *Grad Vrbovec je pri Nazarjah*.
- Vršnik, Jože: Iz solčavske preteklosti. *Planinski vestnik*: LXXII (1972) 2.
- Fajgelj, Vlado: Planine v vzhodnem delu Savinjskih Alp. *Geografski vestnik*: XXV (1953).
- Knez, Anton: Gozdno gospodarstvo v Gornji Savinjski dolini. *Celjski zbornik 1961*, Celje 1961.
- Korber, Branko: Stanje in razvoj gospodarstva v občini Mozirje. *Gospodarski koledar 1963*, Ljubljana 1963.
- Meze, Drago: Gornja Savinjska dolina — s poudarkom na samotnih kmetijah, zlasti na Solčavskem in v lučki pokrajini. *Geografski obzornik*: 1964 (II) 2.
- Meze, Drago: Gostota naseljenosti in agrarna obljudenost Gornje Savinjske doline. *Celjski tednik*, 1960.
- Meze, Drago: Lučka pokrajina z Raduho. *Planinski vestnik 1961 (XVII)* 1.
- Meze, Drago: Nekaj o hribovskih kmetijah v Gornji Savinjski dolini. *Geografski vestnik 1960*.
- Meze, Drago: Prebivalstvo Gornje Savinjske doline. *Celjski zbornik 1960*.
- Meze, Drago: Samotne kmetije na Solčavskem. *Geografski zbornik VIII* (1963).
- Meze, Drago: Samotne kmetije v Lučki pokrajini. *Geografski zbornik IX* (1965).
- Meze, Drago: Še nekaj geografskih drobcev iz Gornje Savinjske doline. *Celjski zbornik 1962*.
- Meze, Drago: Turizmu v Logarski dolini preti nevarnost. *Turistični vestnik 1962*, 1.

Orel, Tine: Dokument o delu odbora za turistično izgradnjo Gornje Savinjske doline. Celjski zbornik 1962.

Orel, Tine: Logarska dolina in Gornja Savinjska dolina v luči turistične problematike. Celjski zbornik 1961, Celje.

Orel, Tine: Turistična izgradnja Gornje Savinjske doline. Turistični vestnik: 1961, 8.

Piskernik, Angela: Jugoslovansko-avstrijski visokogorski park. Varstvo narave: 1965, IV.

POVZETEK

Logarska dolina je s svojo lego ter naravnimi in družbenimi danostmi v osrčju visokogorskega alpskega sveta edinstvena v svojem pomenu in razvoju »Odperta meja« njenega zaledja je zaradi naravnih, a tudi družbenih pogojev še ločnica med območji slovenskega življa tostran in onstran meje z Avstrijo. Obenem pa oddaljenost območja od gospodarskih in prebivalstvenih aglomeracij vpliva na to, da novejši družbeno-ekonomski odnosi tod zamujajo. Razvoj prebivalstva in gospodarstva je pravzaprav klasičen za to in vse sorodne alpske pokrajine: prebivalstvo nazaduje ali stagnira ter išče zaslužek predvsem izven matičnega območja; obenem pa poleg zaposlitve v tradicionalnem kmetijstvu išče dopolnilni zaslužek v drugih dejavnostih.

V Logarski dolini se ponuja predvsem delo v turizmu, saj gre za območje pravega visokogorskega sveta, ki v preteklosti, razen nekaj izjem, ni bil deležen intenzivnejše izrabe v tej smeri.

Z analizo naravnih in družbenih danosti izpostavlja avtor v članku smeri, dileme in cilje ter umestnost takega razvoja. Avtor ugotavlja, da je velikopotezna zasnova turizma odveč, saj bi investicija ne bila niti ekonomsko, še manj pa družbeno upravičena, saj ne bi slonela na delovni sili iz doline in obenem ne bi ščitila interesov ljudi in kulturne pokrajine tega območja. Celo omejene naložbe v poletni turizem na kmetiji ne morejo ustvarjati ekonomske profite širši družbeni skupnosti, pomagajo pa lahko tukajšnjemu prebivalstvu. Ustvarjajo namreč pogoje za reaktivizacijo in ohranjanje kulturne pokrajine ter zadržujejo savinjski živelj na njih zemlji. To pa je zaradi mnogih, nenazadnje tudi zaradi nacionalnih in ekoloških vzrokov, pomemben cilj in potreba.

DIE SOZIALGEOGRAPHISCHE WANGLUNG IN LOGARSKA DOLINA

Zusammenfassung

Das Tal Logarska dolina liegt im Herzen der Suedostalpen, entlang der oesterreichisch-jugoslawischen Grenze und abseits groesserer Ballungs- und Industriezentren. Leider ist die periphere Lage, die durch Natur- und Gesellschaft (kein Grenzuebergang) gekennzeichnet ist, ein Grund dafuer, dass man Bevoelkerungsrueckgaenge und eine wirtschaftliche Stagnation registrieren muss. In den letzten Jahren sind Bestrebungen im gange die Wirtschaft eigenstaendiger und zukunftssicherer zu machen. In den Nachkriegsjahren konnten naehmlich nichtagrarisches Dienststellen nur ausserhalb des Tales gefunden werden. Dies fuhr zur konstanten Depopulation und Deagrarisierung der Region.

Im Text wird eine Analyse der sozialen- und demographischen Elemente durchgefuehrt; diese wurden den Naturbedingungen gegenebergestellt mit der Aussicht der Wirtschaft von Logarska dolina neue Wege der Entwicklung zu zeigen. Eine begrenzte Entwicklung des Tourismus am Bauernhol wurde suggeriert. Damit wird die Schoenheit des Tales nicht beeintraehtigt, die Eigenstaendigkeit der Wirtschaft aber auch auf jeden Fall gesichert. Vor grossen Investitionen wurde gewarnt, denn diese braechten neue Bevoelkerungs- und Kulturlandschaftliche Probleme, wobei nicht einmal die oekonomischen Effekte solcher Entwicklung positiv ausfallen wuerden. Aus gesellschaftlichen und oekologischen Gruenden sollte die hiessige Kulturlandschaft aber doch noch erhalten bleiben. Dies kann aber nur durch langfristige Bindung der einheimischen Bevoelkerung an die Potenziale der eigenen Natur, bzw. Kulturlandschaft geschehen.

POLONA SELIC

VPLIV SLIVNIŠKEGA JEZERA NA OKOLJE

Slivniško jezero je nastalo za zemeljsko pregrado na Voglajninem pritoku Tratni. Pregrado so zgradili z namenom, da bi dolino Voglajne vse do Celja obranili pred visokimi vodami in da bi celjski industriji zagotovili boljšo oskrbo z vodo. Po prikazu splošnih podatkov o Slivniškem jezeru želi avtorica opozoriti na možnost izrabe jezera v rekreacijske namene, na potrebo po doslednejšem varstvu jezerskega okolja, a tudi na oteženo življenje bližnjih kmetov.

THE INFLUENCE OF THE LAKE SLIVNICA ON THE ENVIRONMENT

The Lake Slivnica was formed behind the earth dam on the Voglajna tributary Tratna. The dam was built to protect the Voglajna valley as far as Celje from high water as well as to supply the industry in Celje with water. After presenting some general data about Lake Slivnica the author directs her attention to the possibility of making the lake available for recreative purposes, to the necessity of protecting the environment of the lake, and to the difficult living conditions of the neighbouring farmers.

UVOD

Pred vami je geografska raziskovalna naloga z naslovom VPLIV SLIVNIŠKEGA JEZERA NA OKOLJE.*

Slivniško jezero je nastalo za zemeljsko pregrado na Voglajninem pritoku Tratni in ima pri normalni zaježitvi 70 ha vodne površine. Pri tem je v njem akumuliranih okoli 3,15 milijonov m³ vode ob poprečni globini 4,5 m. Na najglobljem mestu dosega jezero globino 11 m.

Pregrado so zgradili z dvema osnovnima namenoma:

- da bi dolino Voglajne vse do Celja obranili pred visokimi vodami in
- da bi celjski industriji in Železarni Store zagotovili boljšo oskrbo z industrijsko vodo.

Z delom sem začela avgusta 1981, ko sem dobila nekaj osnovnih podatkov in jih uporabila pri izdelavi vprašalnikov. Kasneje mi je pri tem pomagal inž. Blaž

* Raziskovalna naloga je dosegla 1. mesto na naslednjih srečanjih: 29. 5.—1. 6. 1982 Celje: Mladi za napredek Celja; 14. 6. 1982 Ljubljana: Republiško srečanje »Znanost mladini«; 28.—30. 6. 1982 Novo mesto: Zvezno srečanje »Znanost mladini«.

Potočnik (Nivo Celje), tov. Mihaela Božiček (prav tako Nivo Celje) pa mi je svetovala pri izdelavi kartografskih materialov. Nekaj kart sem dobila tudi pri Geodetski upravi v Šentjurju. Veliko podatkov o jezeru in življenju ob njem izvira iz anketiranja.

Naloga problemov v zvezi s Slivniškim jezerom ne rešuje, želela sem le opozoriti na številna vprašanja. Kaj več ni v moji moči. Če bom v bralcu zbudila le kanček razmišljanja, je moja naloga dosegla svoj cilj.

Ob tej priložnosti se zahvaljujem drugim članom geografskega krožka — zlasti 3 b in 3 c za pomoč pri anketiranju. Posebna zahvala velja mentorici, profesorici geografije Zvezdani Knez-Sterbenc.

I. METODOLOGIJA

Osnova raziskovalne naloge je anketiranje, ki so ga izvedli vsi člani geografskega krožka v oktobru 1981. Dobljene podatke sem natančno obdelala in izluščila bistvene probleme iz življenja kmetov v ožjem jezerskem področju. Rezultate sem prikazala tudi v procentih in kartografsko, besedilo pa podrobneje predstavila še s fotografijami.

S pomočjo izjav kmetov iz občin Šentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah sem dobila globlji vpogled v življenje posameznikov in celotne lokalne skupnosti ob jezeru in v posledice, ki jih je prinesla gradnja pregrade. Te so, po izjavah anketiranih, negativne, saj jim je bila odvzeta obdelovalna zemlja, največ travniki.

Naloga je razdeljena na več smiselno zaokroženih celot. Najprej predstavljam geomorfološke, klimatske in hidrografske značilnosti obravnavanega področja. Sledi predstavitev občin Šentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah, saj leži jezero na meji med obema. Orisala sem tudi osnovne značilnosti kmetijstva v obeh občinah. To se mi je zdelo zelo smiselno in pomembno za razumevanje problemov kmetov iz ožjega jezerskega območja.

Posebno mesto ima nato povzetek družbenega dogovora o zgradnji, koriščenju in vzdrževanju hidrosistema akumulacije Tratna, ki mu je dodana tudi tehnična dokumentacija. K temu delu spadajo še razmišljanja o možnostih izrabe jezera v rekreacijske namene.

Zaključni del predstavlja obdelava anket in interpretacija rezultatov.

Ob koncu naj omenim še zbirko referatov s plenarnega dela IX. zborovanja slovenskih geografov v Rogaški Slatini od 5. do 7. oktobra 1973, ki so jih pod naslovom Voglajnsko-sotelska Slovenija izdelali in založili Geografsko društvo Slovenije in skupščini občin Šentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah v Ljubljani 1974. Ta knjiga mi je namreč bila najbogatejši vir gradiva.

II. VOGLAJNSKO¹

Os Voglajnskega je dolina Voglajne, ki jo na jugu, za ozkim Rifniškim podgorjem, kmalu zapre prekinjena hribovita pregraja Resevne, Rifnika in Zusma. Na severu se nad Voglajno terciarni svet razširi v obsežne Drameljske in Ponikevske gorice, segajoče daleč v prigorje Konjiške gore. To širo-

¹ Glej: Viri in literature

ko nizko zaledje doline Voglajne na severu, v katero se daleč zajedajo doline nekaterih desnih pritokov Voglajne, je na zahodu (Drameljske gorice) mehkejše in priljudnejše, na vzhodu (Ponikevske gorice) pa se med mehke terciarne kamnine mešajo ponekod trše proge in zaplate litavskega apnenca z nekaterimi kraškimi pojavi. Na jugu štejejo k Voglajnskemu še nekatere predele za pregrajo Resevne in Rifnika, ki nedvomno ne spadajo več k »podolju«, kamor pa se je s soteskami globoko zajedla zgornja Voglajna z nekaterimi pritoki. Že po teh soteskah je svet med njimi malo bolj zaprt proti podolju, pa tudi višji je in bolj hribovit, s prevladujočimi značilnostmi Posavskega hribovja. Imenovali bi ga lahko Voglajnsko ali Šentjursko hribovje. Ker pa po vseh opisanih značilnostih in še posebno po svoji prometni odročnosti spominja na južno soseščino, ki jo že označujemo kot Kozjansko, bi lahko ta obrobni del Voglajnskega šteli tudi že za Kozjansko. Po središčih precej razdrobljenega mikroregionalnega življenja bi ga lahko delili še dalje na nekatere mikroregionalne celice, kakor so Dobje, Kalobje, Slivnica in Žusem.

III. POKRAJINA NA KVARTARNIH NAPLAVINAH NA DNU DOLIN^a

Prečne doline prevladujejo glede na litološke pasove, ki potekajo v smeri vzhod—zahod. Take doline so v bolj kompaktnih sedimentih ozke, često neposeljene in kmetijsko neizrabljene. Pogost je tudi primer nihanja potokov med vzdolžnim in prečnim tokom. Za Slovenijo je edinstven primer takega nihanja pritok Voglajne — Ločnica. (Glej: III. 1. Nastanek prebojnih dolin južno od Šentjurja pri Celju).

Prvi večji areal kvartarnih naplavin je ob Voglajni, ki ima med krajema Grobelno in Moste do 1 km široko danjo ravnico, izdelano v litološko pestrih sedimentih (laporjih, laporastih glinah, peščenjakih, peščenih laporjih) sarmatske in tortonske starosti.

Druga širša naplavna ravnica je ob sovodnji Zibike in Mestinjščice. Tu je rečni tok prečen glede na litološke pasove.

Kvartarnih naplavin je tod malo, ker ni za alpski in predalpski svet običajnih kotlin in se je ozemlje v najmlajši geološki preteklosti od mlajšega panona dalje pretežno dvigovalo. Pomanjkanje večjih sklenjenih kvartarnih naplavin, na katerih je v Sloveniji okoli tričetrta (75 %) vsega prebivalstva in gospodarskih zmogljivosti, se v družbeno geografski smeri odraža v odsotnosti večjih gravitacijskih centrov.

Za prsti na dolinskih naplavinah je značilno, da imajo slabo zdfiferenciran profil. Očiten je le Alpodhorizont. Kjer so tla zaradi talne vode zaglejana, so primerna le za travnike ali gozd. Kvaliteta teh prsti je odvisna predvsem od petrografske sestavine gričevja, od koder pritekajo potoki in nanašajo plavje. Zato je različna tudi izraba. V območju kremenovih peskov ali prodov, kot na primer v Drameljskih goricah, je v dolinah kislja zemlja, ki je v znatni meri prepuščena gozdu. Kjer prevladuje glinasta frakcija, so tla v dolinah ugodnejša za travnike. Zmerno vlažni predeli imajo več njiv s koruzo in žitom (tla sekcije 1967).

III. 1. Nastanek prebojnih dolin južno od Šentjurja pri Celju

V porečju Voglajne je južnovzhodno od Šentjurja morebiti naizrazitejša geomorfološka dejavnost v Sloveniji. Predstavljajo jo štiri prebojne doline v nizu hribov, ki tvorijo v reliefu severnega dela Posavskih hribov vzhodni konec rifniške antiklinale. Tri doline so delo pritoka Voglajne — Ločnice. Ta izvira južno od Šmarja v terciarnem gričevju Voglajnskega podolja, ki z vrhovi doseže do 400 oz. 450 m.

Potok teče po široki dolini proti ZJZ in bi v tej smeri v nekoliko nižjem gričevju lahko po bližnjici dosegel Voglajno pri kraju Črnolica. Toda pod krajem Pešca zavije proti jugozahodu in nato proti jugu med višji, hriboviti svet in v prvi prebojni dolini loči vzhodni Lipovski hrib (422 m) od zahodnega, ki se v kraju Tratna dviga do 461,9 m. Ta dva hriba sta vzhodni vzpetini niza, ki se proti zahodu dviguje v hrib Gradišče (461 m). Prednjo ali Pudno goro (453,5 m) in v markantni Rifnik (567,7 m).

Ko priteče skozi prvo prebojno dolino, se sredi široke doline v Ločnico izteka Drobinski potok. Ker je dolina pri Gorici razdeljena, jo po krajih Voglajna in Rakitovec imenujemo Voglajnsko-rakitovško podolje. Po njem teče Ločnica 1,5 km proti zahodu. Pri kraju Gorica bi po 500 m dosegla Voglajno, če bi tekla v isti smeri dalje. Toda ob 21 m visokem prevalu se preusmeri proti SSZ v drugo prebojno dolino, s katero loči hrib v Tratni od zahodnega hriba — Gradišča. Potok se na severni strani hriba usmeri proti zahodu. Če bi tekel še dalje na zahod čez 20 m visok preval pri Loki, bi dosegel 650 m oddaljeno Voglajno pri kraju Črnolica. Toda ponovno se obrne proti jugozahodu in nato proti jugu ter v tretji prebojni dolini deli hrib Gradišče od Prednje gore.

Pri kraju Gorica pri Slivnici doseže zahodni del že imenovanega Voglajnsko-rakitovškega podolja in se izliva v Voglajno. Ta teče v mnogih okljukah proti zahodu, nato pa se usmeri proti severu v prebojno dolino med Prednjo goro in Rifnikom. Severno od Prednje gore se začne široka dolina Voglajne. Imenujemo jo po Šentjurju, to je po naselju, ki se od starega središča na pobočju zadnji čas razširja vanjo.

Na razdalji 1,5 km imamo tako štiri prebojne doline, s katerimi so razrezani hribi sredi terciarnega gričevja. Morfološko izjemnost povečuje dejstvo, da bi lahko Ločnica dosegla Voglajno po sklenjenem ozemlju nesprijetih kamnin, ki jih po Nosanu* (1962 geološka karta) gradijo tu lapor-nate gline, kremenov pesek s polami sivice, peščenjak in lapor. Niz hribov, ki so jih razrezale prebojne doline, pa sestavljajo v osnovi triadni kremenov porfir, porfiriti in njihovi tufi, ki so za rečno erozijo vsekakor bolj odporne kamnine.

Zgornja Kozarica in Ločnica sta ostanka prvotnega sklenjenega toka proti vzhodu, proti Pristavi, ki se je ohranil v Zibiki. Ostalo je pa zapadlo obglavljenju Voglajne oziroma Savinje. Ločnica je mlada reka (po Mezetu**), nastala po razbitju zahodnega dela pliocenske Zibike. Ločnica ima v zgornjem toku plitvejšo dolino, po kateri teče ob slabotnejšemu strmcu kot on-

* T. Nosan, 1962, Geologija Voglajnske pokrajine iz Zgornjega Sotelskega. Geografski zbornik VIII, Ljubljana.

** D. Meze, 1963, H geomorfologiji Voglajnske pokrajine in Zgornjega Sotelskega.

stran razvodja pri Brezju Zibika. Po tej je soditi, da ima Zibika v sedanjosti večjo moč zadenjske erozije kot Ločnica (Kunaver, 1974*).

Strmec Ločnice in Voglajne je izrazito neizenačen in neuskkljen s pretočnimi količinami. Ker so razlike tolikšne, moramo nujno pomisliti na novejšo tektonske premike. Po strmcu toka in značaju doline bi sodili, da se nedavno dviga predvsem vzhodni del in da je v pasu tretje prebojne doline severno od kraja Gorica nastopilo novejšo tektonsko grezanje. Za to govorijo široka poplavna ravnica Voglajnsko-rakitovškega podolja (tu sedaj Slivniško jezero), ki je bila pred gradnjo hidrosistema akumulacije Tratna prepuščena mokrotnim travnikom zaradi pogostih poplav, majhen rečni strmec kljub nekaterim umetno prerezanim meandrom in lepa polica v južnem predgorju imenovanih hribov. V Tratni in Gradišču je v nadmorski višini 320—350 m, pod Prednjo goro, levo nad končnim tokom Ločnice, pa je nagnjena med 290 in 310 m. Zal ni znana globina kvartarne naplavine ob Voglajni, ki jo geološka karta označuje za halocensko.

Vsa ta dejstva navajajo k razmišljanju, da je grezanje v vzhodnem delu Prednje gore in v zahodnem delu Voglajnsko-rakitovškega podolja pospešilo zadenjsko erozijo pritoka s severa, dokler ta ni povsem ločil Prednje gore in Gradišča in pretočil Ločnico, ki je tekla na severni strani proti Voglajni in Crnolici.

Ob razlagi, da so prebojne doline nastale zaradi pretočitev in še v sedanjosti zaznavnega tektonskega premikanja ob Prednji gori, pa obstaja še druga možna razlaga. Po njej se je ozemlje iz keratofirjev, diabaza in tufov v preteklosti krajevno večkrat različno tektonsko premikalo in s tem povzročilo odklon Ločnice od običajnega toka. To se zdi manj verjetno.

III. 2. Pokrajina v trdih terciarnih sedimentih²

To so tortonski apneni peščenjaki, litotamnijski apnenci in konglomerati. Ti sedimenti dokaj izrazito izstopajo v pokrajini v obliki višjega gričevja ali nizkega hribovja, oboje v pasovih z zahodno-vzhodno smerjo. Najširši je tak pas južno od sotelske prelomnice in zavzema med drugim hribe okoli Vodena in Roško gričevje med Mestinjo in Sotlo: Ožji pas takega sveta poteka v nadaljevanju sarmata v sinklinali Zibike proti zahodu čez Slivnico in Kalobje. Manjši otoki tega sveta pa so raztreseni še drugod — Sv. Urban in Sv. Ema nad Sotlo, niz vzpetin s Sadovcem severno od Zibike in niz Tinske gore južno od nje.

Te kamnine so razmeroma precej kompaktne in vodoprepustne, kar vse zavira denudacijo in mehanično preprečevanje, čeprav je kemično preperavanje intenzivno in globoko. Padavinska voda se le malokje pretaka po pobočju in izviri so v podnožju nad robu dolin. To pogojuje razmeroma precejšnje strmine, v velikem manj razrezana področja, ki pa so drobno oblikovana z usadi, vzpetine so višje in tako markantno izstopajo v pokrajini sredi nižjega terciarnega gričevja. Cela vrsta cerkva je postavljena na te razgledne hribe, ki se vzpenjajo 120 m ali celo 200 m nad dolino.

* J. Kunaver, 1974, Nekatere morfološke značilnosti reliefa v nizkem terciarnem svetu med Voglajno in Sotlo. Voglajnsko-sotelska Slovenija. IX. zborovanje slovenskih geografov v Rogaški Slatini 1973.

Vinogradi se razprostirajo v pasu, ki je na spodnjem robu 20 do 30 m nad dnom dolin in kotlin, navzgor pa seže do nadmorskih višin okoli 450—490 m. V tortonskem laporju je severno od doline Zibike (Sadovec) pač več ali manj sklenjenega vinogradniškega sveta, ki se proti zahodu nadaljuje čez Sv. Heleno, Slivnico in Kalobje.

Vogljajnsko sodi kot vzhodno obrobje Celjske kotline že med robne predalpske pokrajine. Pogoji za vinogradništvo so v njem slabši kot v Posotelju, delež vinogradov pa ne preseže v nobeni katastrski občini 4 % površine. Ne vsem Vogljajnskem je bilo po stanju iz leta 1969 le 345 ha ali 1,6 % vinogradov. Tu vinogradov ni zaslediti v pomembnejših koncentracijah. Ugotavljamo umik vinogradniških površin v primerjavi s stanjem ob koncu preteklega stoletja.

III. 3. Nekatere morfološke značilnosti reliefa v nizkem terciarnem svetu med Vogljajno in Sotlo³

Pokrajina med Celjsko kotlino in Zgornjim Sotelskim se reliefno izrazito razlikuje od višjega Kozjanskega oziroma vzhodno posavskih gub na jugu in karavanških podaljškov v Boču in Donački gori na severu, ima lastnosti podolja, katerega dno tvori razgibano gričevje s prevladujočo usmerjenostjo glavnih slemen in dolin v vzhodno-zahodni smeri.

V primerjavi s drugimi slovenskimi pokrajinami ima to podolje precej samosvoje reliefne poteze. Osnovna značilnost teh posebnosti je vrezanost reliefa v enostavno nagubane terciarne sedimente. Geološke razmere so takšne, da je nastal relief, v katerem se na mnogovrstne načine prepletajo tektonski in litološki vplivi na eni in fluvialno erozijski in celo korozijski procesi na drugi strani. Zaradi mladosti reliefa in učinkov selektivne erozije so posebno geološki oziroma strukturni vplivi zelo jasni.

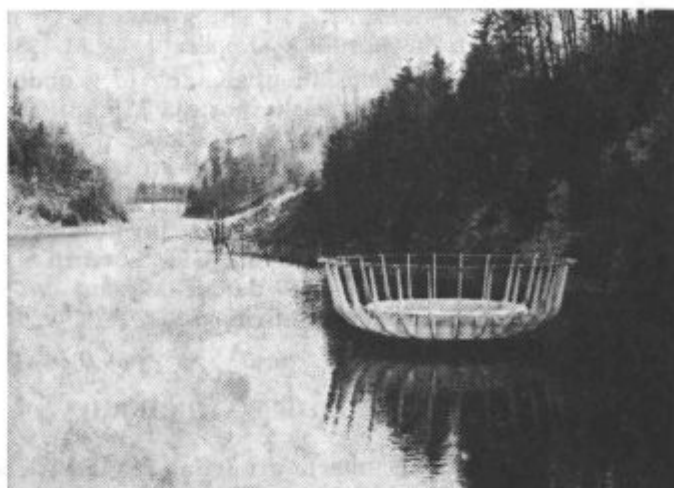
Reliefa Vogljajnsko-rogaškega podolja se je doslej najtemeljiteje lotil Meze*, ki postavlja domnevo, da se Savinja ni odmakala po obravnavanem podolju proti vzhodu, temveč prek lipoglavškega pretržja v severovzhodni smeri v porečju Dravinje. Sore** pa je to pokrajino prikazal predvsem v luči dinamike vrhnje preperelinske plasti, ki se v terciarnem svetu zelo rada plazi.

III. 4. Klimatska rajonizacija in prirodnogeografska zasnovanost obravnavanih področij³

Pokrajinske razlike lahko utemeljujemo tudi s klimo. Po redkih vremenskih postajah bi lahko sklepali na dokaj izenačene klimatske razmere v horizontalnih smereh, kar lahko tolmačimo z lego med Posavskimi hribi na jugu in Vzhodnimi Karavankami na severu, ki oboji predstavljajo pomembnejšo klimatsko mejo.

* D. Meze, 1963, H geomorfologiji Vogljajnske pokrajine in Zgornjega Sotelskega. Geografski zbornik VIII. Ljubljana.

** A. Sore, 1963, Zemeljski plazovi na zgornjem Sotelskem. Geografski zbornik VIII, SAZU, Ljubljana.

Pri pregradi
(Foto: Boštjan Zupančič)

Med Celjem in Sotlo znašajo letne padavine (1930—1960) med 1000 in 1170 mm. Poletni meseci dobijo slabo tretjino tega, vsa vegetacijska doba april—oktober pa okoli 600 do 800 mm padavin.

Za ugotavljanje temperaturnih razmer so na voljo podatki za Celje in Rogaško Slatino. Toda slednja ima prekratke in prekinjene opazovalne nize (1921—1930, Zagar*, 1967 in 1954—1968), da bi mogli napraviti trdnjše zaključke o razlikah med vzhodnim in zahodnim delom pokrajine.** Novejši podatki 1965—1975 za Rogaško Slatino, Sentjur pri Celju in Sevnico pa tudi ne zadostujejo za sprejemljivejše zaključke.

Podatek, da je v Rogaški Slatini povprečno na leto le 1684 ur s soncem, v primerjavi z drugimi postajami v severovzhodni Sloveniji ne kaže na točnost meritev ali pa je posledica slabe lokacije postaje ali pa prekratke dobe opazovanja (1967—1970). Po nizkem deležu padavin v jeseni (27—29 %), zlasti v avgustu in septembru (pod 200 mm) in po poletnem deficitu vlažnosti glede na potencialno izhlapevanje (Furlan, 1956; Gams 1972***) lahko

* M. Zagar, 1967, Kozjansko, gospodarsko geografska problematika. Geografski zbornik X, Ljubljana.

** Nekaj nepopolnih podatkov za Rogaško Slatino za 1955—1968:

Temperature	srednja letna 9,1° C absolutni maksimum 36° C (julija) absolutni minimum -24,2° C (januarja)
Ur s soncem (1966—1968)	1710
Letne padavine	1130 mm
Srednja oblačnost	5,5
Vlaga	72 %
Dni s padavinami	0,1 mm je 116, kar je precej (mesečna poročila HZS SRS)

*** D. Furlan, 1965, Temperature v Sloveniji, Ljubljana.

J. Gams, 1972, Prispevek h klimatografski delitvi Slovenije, Geografski zbornik XIX št. 1, Ljubljana.

sklepamo, da so tu takšni pogoji kot v Halozah ali niže v Posotelju, saj je razmeroma visoko število dni s temperaturo nad 10° C (nad 180 dni).

Za ugotavljanje višinskih gradientov je v obdobju 1930—1960 šest let delovala temperaturna slemenska postaja Virštanj v nadmorski višini 434 m in 123 m nad dolino. Zal ni v bližini kake dolinske postaje. Razlike med Virštanjem in postajo Celje znašajo pri mesečnih temperaturah manj kot 1° C vse leto, kljub temu, da je višinska razlika 189 m.

Postaja leži na zgornji meji tako imenovanega toplotnega ali termalnega pasu, v katerem so v subpanonski Sloveniji najvišji nočni minimum, manjše dnevno kolebanje kot v dolini, najmanj dni s slano in kjer so klimatske razmere najugodnejše za vinograde.

IV. SKUPNE POTEZE REGIJE PO OBČINAH⁴

Občini Sentjur in Šmarje pri Jelšah sta imeli leta 1961 še več kot 50 % kmečkega prebivalstva. Do leta 1971 se je ta odstotek znižal že rahlo pod 50 %. Obe občini sta imeli v razdobju 1953—1961 in 1961—1971 negativen indeks populacijske rasti — absolutno število prebivalstva je nazadovalo v razponu od 1 do 6 %.

Narodni dohodek na prebivalca je znašal leta 1971 v šentjurski občini 6.206 din, v šmarski pa 6.295 din, kar komaj presega tretjino poprečka za vso republiko (16.852 din). Ta regija prispeva na dobrih 3 % njenega prebivalstva komaj 1 % k slovenskemu narodnemu dohodku. Kljub svoji sorazmerni razsežnosti si regija ni uspela ustvariti niti enega zares močnega gravitacijskega središča po sodobnih merilih, takšnega, da bi se lahko vsaj perspektivno uvrstilo v omrežje predvidenega policentričnega urbanega sistema Slovenije.

Obe obravnavani občini spadata med manj razvita območja SR Slovenije.⁴ Možnosti hitrejšega razvoja manj razvitih območij so predvsem v njihovi pospešeni integraciji v širši gospodarski prostor Slovenije. Gravitacijska jedra naj bi po usmeritvah družbenih planov v skladu s konceptom policentričnega razvoja nastajala ali se krepila predvsem tam, kjer obstajajo ustrezni pogoji, in to v teh območjih samih ali pa v njihovem sosedstvu.

Vendar je pri reševanju konkretnih razvojnih problemov čutiti pomanjkanje koordinacije programov in njihovega izvajanja tako med posameznimi nosilci kot tudi teritorialno (primer Slivniškega jezera). Tako obstaja večkrat neuskkljenost med vlaganji v posamezne gospodarske objekte in oblikovanjem kadrov in razvojem infrastrukture.

IV. 1. Občina Sentjur pri Celju⁵

V šentjurski občini se je s kmetijstvom preživljalo l. 1973 še 38 % prebivalstva, vendar je bilo od 2000 kmetij v občini le še 930 čistih. V več kot dveh tretjinah vasi prebivalstvo pada tudi do 60 %. Raszlojevanje vasi in nepreskrbljeni ostareli in onemogli ljudje in s tem povezani socialni pojavi so prisilili občino, da namenja nad 30 % občinskega proračuna za zdrav-

stveno in socialno varstvo prebivalstva. Skrb za človeka uveljavljajo v praksi z urejanjem izobraževanja, zdravstvene preventive, večje socialne varnosti ipd.

IV. 2. Občina Šmarje pri Jelšah⁶

Velik del problemov občine je enak kot so problemi vseh manj razvitih regij v republiki. Upadanje prebivalstva kaže tendenco k absolutnemu upadu in starostna struktura je nezadovoljiva. Kar 73,8 % prebivalcev ni končalo osemletke.

Položaj skušajo rešiti z odpiranjem novih delovnih mest v občini, z gradnjo šolskih objektov in usmerjanjem izobraževanja za manjkajoče poklice.

V. OSNOVNE ZNAČILNOSTI KMETIJSTVA V OBCINAH SENTJUR PRI CELJU IN ŠMARJE PRI JELŠAH⁷

Kmetijstvo je tista veja človekovega gospodarjenja, kjer je njegovo delovanje in uspeh njegovega dela odvisen od naravnih, socialnih in družbenoekonomskih razmer.

Naravne osnove nudijo dane možnosti, ki jih človek izrablja v skladu s stopnjo socialnega in družbenoekonomskega razvoja. Čeprav je večina elementov makronaravnih osnov (kamninska sestava, nadmorska višina, nagnjenost pobočij, makroklimatske razmere) več ali manj trajnega ali dolgotrajnega značaja, so mikronaravne razmere podvržene hitrim spremembam. Odločilen vpliv na mikronaravne razmere ima tudi vodno gospodarstvo (primer Slivniškega jezera), industrija, promet in uporaba kemičnih sredstev kot gnojil ali za zaščito pred različnimi škodljivci.

V. 1. Osnovne značilnosti razvoja zemljiških kategorij

Za ugotovitev razvojnih potez izrabe zemljišč služi primerjava stanja zemljiških kategorij iz let 1954 in 1971. Iz primerjave sem skušala ugotoviti značilnosti spreminjanja izrabe zemljišč v obeh občinah in ali so te spremembe v skladu s splošnimi tendencami spreminjanja izrabe zemljišč v Sloveniji.

Velja pravilo, da so kmečka posestva na dnu podolja in blizu urbanih središč manjša, v višjih predelih pa večja. Zelo gosta poselitev in s tem povezana drobna posest sta povzročili, da so v obravnavanem področju vključili v obdelovanje vsako količkanj primerno zemljišče. Zato obravnavani občini spadata med tiste slovenske pokrajine, kjer je nadpovprečno visok delež obdelovalnih zemljišč. Leta 1954 so v občini Sentjur pri Celju 21,7 %, v občini Šmarje pri Jelšah pa 22,5 % vseh zemljišč zavzemale njive.

V 17 letih so se njive v občini Sentjur pri Celju zmanjšale za 25,2 %, v občini Šmarje pri Jelšah pa za 23,9 %. Skupni popreček manjšanja njivskih zemljišč v obeh občinah znaša 24,3 %. V istem času so se njive v celotni Sloveniji zmanjšale za 20,9 %. Torej je to relativno gosto naseljeno in še močno agrarno področje pri krčenju njiv znatno nad slovenskim po-

prečjem. Skupno so se v tem času zmanjšale njive v obeh občinah za 3.469 ha, kar je le nekoliko manj, kot ima danes njiv cela občina Šentjur pri Celju. Omenim naj še, da se je zaradi zgradnje hidrosistema akumulacije Tratna (t. j. Slivniško jezero) zmanjšala površina njiv še za kakih 20 ha (iz ustnih virov pri anketiranju).

Nekoliko nad slovenskim poprečjem je tudi krčenje vinogradov. V navedenem obdobju so se vinogradi v Sloveniji zmanjšali za 31,9 %, v občini Šentjur pri Celju celo za 44,1 %, v občini Šmarje pri Jelšah pa za 21,8 %, kar da skupni popreček 32 %. Pri potopitvi kmetijskih površin zaradi Slivniškega jezera vinogradi niso bili zajeti.

Značilne poteze razvoja se kažejo tudi pri travnih zemljiščih. V Sloveniji so se v obravnavanem obdobju zmanjšale površine travnikov za 4,7 %. V obeh občinah pa so se v tem času travniki povečali za 14,2 %. Pri tem je med obema občinama znatna razlika: v občini Šentjur pri Celju so se površine travnikov povečale za 18 %, v občini Šmarje pri Jelšah pa samo za 11,5 %. Travniki se večajo predvsem na račun njiv. Najbrž tudi približno 50 ha travnikov (iz ustnih virov pri anketiranju), potopljenih l. 1976 ob začetku delovanja hidrosistema akumulacije Tratna, ne bi bistveno spremenilo tega porasta, če bi upoštevali tudi poznejše obdobje.

Po statističnih podatkih naj bi se površina sadovnjakov v času od 1954 do 1971 povečala za 16,8 %; v občini Šentjur pri Celju za 110 %, v občini Šmarje pri Jelšah pa kar za 1119 %, kar da splošni popreček za obe občini 424 %. Ta »statistični« porast sadovnjakov je predvsem posledica neenake klasifikacije — kaj je sadovnjak, kaj pa travnik ob obeh popisih — znatno manj pa zaradi novih nasadov sadnega drevja.

V navedenem času so se v Sloveniji površine pašnikov zmanjšale za 8,5 %, v teh dveh občinah pa so se površine pašnikov povečale za 9,6 %. To povečanje je v občini Šentjur pri Celju dokaj skromno, saj znaša 2,8 %, znatno večji pa je porast v občini Šmarje pri Jelšah, kjer znaša 13 %.

Vseh teh podatkov ne moremo več povezovati s Slivniškim jezerom, saj so bili tam potopljeni le travniki (pribl. 70 % oziroma 50 ha) in njive pribl. 30 % oziroma 20 ha — oboje iz ustnih virov pri anketiranju).

Medtem ko so v obravnavanem obdobju gozdovi v celotni Sloveniji porasli za 16,3 %, so se v tem področju celo skrčili za 0,2 %. (Naj omenim, da so ob Slivniškem jezeru izkrčili nekaj gozda, ker so gradili novo cesto, vendar gre za zanemarljive površine.) To krčenje gre predvsem na račun občine Šmarje pri Jelšah, saj so gozdovi v občini Šentjur pri Celju nekoliko porasli — za 0,4 %.

Znatno nad slovenskim poprečjem je tudi naraščanje nerodovitnih zemljišč. Ta so v obdobju od 1954 do 1971 v Sloveniji porasla za 21,9 %, v obravnavani pokrajini pa celo za 28,7 %. Tudi v tem nekoliko prednjači občina Šmarje pri Jelšah.

Če skušamo povzeti osnovne značilnosti razvoja zemljiških kategorij v obeh občinah, moramo ugotoviti, da je smer izrabe zemljišča tako z vidika te pokrajine kot z vidika celotne Slovenije zelo zaskrbljujoča. Vprašljiva je tudi upravičenost kakršnihkoli posegov v naravno okolje, ki izzevojo zmanjšanje kmetijskih površin. Takšen primer predstavlja gradnja hidrosistema akumulacije Tratna.

Uveljavljanje ekonomskih zakonitosti rentabilnosti kmetijstva povzroča v tej pokrajini, ki ima izredno zaostalo socialno strukturo, izredno naglo ekstenzifikacijo izrabe zemljišča, ki se kaže v opuščanju ornih zemljišč in naraščanju ekstenzivnih travnih zemljišč in nerodovitnega sveta. Ne glede na večjo ali manjšo točnost statističnih podatkov in ne glede na realno trenutno vrednost naravnega potenciala za kmetijsko izrabo zemlje, je dejstvo, da v neki slovenski pokrajini v 17 letih propade četrtnina (25 %) ornih zemljišč, pravi nacionalni problem, ki zahteva hitro in odločno ukrepanje tako lokalnih družbenopolitičnih organov kot celotne družbene skupnosti.

V. 2. Osnovne smeri razvoja izrabe ornih zemljišč

Posebne socialno posestne razmere imajo svoj odraz tudi v izrabi zemljišča. Gosta poselitev, drobna posest in razgiban, za poljedelstvo na splošno ne preveč ugoden svet, so glavni dejavniki, ki pogojujejo samooskrbnost in polikulturnost kmetijstva. Takšna usmeritev je še danes prisotna v večini (približno 90 %) anketiranih kmetij ob Slivniškem jezeru, kar je dovolj zgovoren podatek.

Na Voglajnskem in na Kozjanskem lahko ločimo naslednje tipe usmerjenosti izrabe zemljišča:

1. košno-pašni ali govedorejski na zahodu v višinah nad 400 m, na vzhodu se pojavljajo naslednji tipi:

2. vinogradniško-sadjarski,
3. žitno-okopavinski,
4. govedo-svinjerejski.

V veliki večini katastrskih občin na področju občin Šentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah se uveljavlja okopavinsko-krmni sistem. Ta sistem zavzema v občini Šentjur pri Celju vse katastrske občine v podolju, v občini Šmarje pri Jelšah pa v celoti prevlada. Krmne rastline dajejo od 50,1 do 70 % vrednosti pridelkov. Ta tip izrabe zemljišča kaže največjo polikulturno usmerjenost izrabe zemljišč in se uveljavlja v gosto naseljenih in gospodarsko najbolj zaostalih predelih Slovenije.

Usmerjenost poljedelske izrabe zemljišča v obravnavanih občinah pa se tudi do danes ni dosti spremenila. Primerjava podatkov iz let 1967 in 1971 kaže, da se vzporedno z manjšanjem njiv manjša tudi obseg površin posameznih kultur. Z žiti (pšenica, rž, ječmen, oves) je bilo leta 1967 v občini Šentjur pri Celju posejanih 38,6 %, leta 1971 pa 36,8 % vseh njiv. V občini Šmarje pri Jelšah so žitarice nekoliko manj razširjene in so prvo leto zavzemale 33,1 %, drugo pa 30,3 % vseh njiv. Po deležu njiv, posejanih z žitaricami, sta obe občini blizu slovenskega poprečja.

Pri okopavinah (koruza, krompir, fižol, zelje, ohrovt, krmna pesa in krmno korenje) sta obe občini znatno nad slovenskim poprečjem. V obeh občinah se delež njiv, posejanih s temi kulturami, veča. Tudi na njivah, potopljenih zaradi Slivniškega jezera, so kmetje gojili okopavine, ker so bila tla za žitarice preveč vlažna.

Pri primerjavi drugih kultur in prahe kažeta ti dve občini znatne razlike od slovenskega poprečja. Razlike so v tem, da je tu znatno manjši de-

lež zemljišč v prahi, na drugi strani pa v dejstvu, da tu praha narašča, medtem ko se na splošno v Sloveniji manjša.

Zaostalost kmetijstva pa se ne kaže samo v zelo močni polikulturalnosti, temveč tudi v nizkih donosih. Leta 1971 so bili donosi pri vseh poljščinah v obeh občinah močno pod slovenskim poprečjem, edina izjema so bili donosi pri črni detelji in lucerni v Šmarski občini. Donosi na površinah družbenega sektorja so bili za tretjino višji, toda družbeni sektor goji samo nekaj pšenice, lucerno in deteljo.

V. 3. Stopnja tržne usmerjenosti kmetijstva

Poljedelstvo na obravnavanem področju je polikulturalno in namenjeno predvsem samooskrbi. Stopnja tržne usmerjenosti pri poljedelskih pridelkih je zelo skromna in znaša v občini Šentjur pri Celju 2,2 % in v občini Šmarje pri Jelšah 0,7 % vseh pridelanih poljedelskih pridelkov. To je v primerjavi z že tako skromnim slovenskim poprečjem, ki je leta 1974 znašalo 0,5 %, zelo malo, in to še zlasti, ker sta obravnavani občini še močno kmetijski. Poleg tega večina poljedelskih tržnih presežkov prihaja iz družbenega sektorja.

Obe občini sta izrazito živinorejski in ti pridelki dajejo največji delež vrednosti prodanega blaga. Kljub temu da področje leži v tistem delu Slovenije, kjer so relativno ugodni pogoji za sadjarstvo, je delež sadja v strukturi prodanega kmetijskega blaga znatno pod slovenskim poprečjem.

Če ob koncu povzamemo glavne značilnosti izrabe zemljišča in stopnjo usmerjenosti k trgu, lahko ugotovimo, da se tudi tu kažejo značilnosti socialno posestne strukture. Izraba zemljišča je polikulturalna s prevlado in naraščanjem deleža okopavin, kar je značilno za področje drobne posesti in za področja z močnim deležem mešanih in delavskih gospodarstev (tudi ožje področje Slivniškega jezera).

Pridelovanje poljedelskih pridelkov je namenjeno predvsem samooskrbi, glavni del dohodkov pa daje živinoreja. Za ohranitev potencialnih kmetijskih zemljišč in za napredek kmetijstva na tem področju je razen uvedbe moderne agrotehnike potrebna tudi temeljita sprememba socialno-posesstnih razmer, kajti brez tega ni mogoč napredek kmetijstva in dvig življenjske ravni kmečkega prebivalstva.

VI. DRUŽBENI DOGOVOR O IZGRADNJI, KORISČENJU IN VZDRŽEVANJU HIDROSISTEMA TRATNA PRI SLIVNICI⁸

VI. 1. Udeleženci družbenega dogovora

Da bi vzpostavili odnos med uporabniki in upravljalci celotnega hidrosistema glede vzdrževanja, upravljanja in nadaljnje izgradnje, so 27. novembra 1973 v Šentjurju sklenili ta družbeni dogovor:

1. Območna vodna skupnost Savinja—Sotla Celje,
2. Železarna Štore,
3. Temeljna vodna skupnost Celje,
4. Temeljna vodna skupnost Šentjur pri Celju,

5. Temeljna vodna skupnost Šmarje pri Jelšah,
6. Skupščina občine Celje,
7. Skupščina občine Šentjur pri Celju,
8. Skupščina občine Šmarje pri Jelšah,
9. Ribiška družina Voglajna iz Štor,
10. Podjetje za urejanje voda NIVO iz Celja.

VI. 2. Tehnična dokumentacija

Osnova za družbeni dogovor je bila naslednja tehnična dokumentacija:

1. Glavni projekt PREGRADA TRATNA je izdelal Elektroprojekt iz Zagreba, št. 020/3011 aprila 1970, s predračunom za november 1974 v znesku 9,644.316,70 din.

2. Projekt za ureditev nadomestnih komunikacij:

a) prestavitev ceste III. reda Slivnica—Sodna vas (580 m) je izdelala Splošna vodna skupnost Savinja, št. GP 49/70, s predračunom za september 1975 v znesku 2,803.000 din;

b) nadomestna cesta Tratna—Lipovec—Grobelce (1490 m) in Krofl—Tratna (1500 m) — projekt je izdelal NIVO Celje, št. 72/75, s predračunom za september 1975 v znesku 1,922.788,00 din (I. odsek 989.171,00 din, II. odsek 933.617,00 din).

3. Hidrosistem akumulacija Tratna predstavlja zemeljsko dolinsko pregrado z volumnom ca. 25.000 m³ nasipnega materiala. Pregrada meri v dolžini 75 m, pri dnu je široka 60 m, pri vrhu 5 m in doseže maksimalno višino 14,50 m. Opremljena je s prelivnim in izpustnim objektom. S tem ukrepom je možno zbirati vodo na 30 km² velikem vodozbirnem področju, na katerem doseže poprečni letni pretok 21,5 milijonov m³ vode.

Dosedanja minimalna vodna množina vodotoka Voglajne je v pregradnem prerezu dosegla le 15 l na sekundo. S preplavitvijo okrog 90 ha zemljišča (sedaj poplavljeno 70—80 ha), ki je bilo doslej izkoriščano v kmetijske namene, pa zadrži 3,540.000 m³ vode.

Zgradnja te akumulacije je bila večnamenska. Zadrževalnik na Tratni, ki je pomemben objekt v nizu programiranih vodnogospodarskih ureditev na padavinskem območju Savinje, ima neposredne in takojšnje vodnogospodarske koristi, kot so:

1. povečuje sušni odtok Voglajne od sedanjih 113 litrov na sekundo na 800 litrov na sekundo in trajno zagotavlja Železarni Štore 240 litrov tehnološke vode na sekundo;

2. zadržuje poplavni val in s tem manjša obseg in pogostnost poplav v dolini Tratne in Voglajne, kot tudi odškodnine za urejanje odvodnikov;

3. izboljšuje vodni režim Voglajne in ustvarja možnosti za razvoj druge industrije, ki potrebuje v tehnološkem postopku industrijsko vodo.

V prihodnosti bo pomen zadrževalnika na Tratni še večji, ker bo skupno z že zgrajenim zadrževalnikom na Koprivnici (Šmartinsko jezero — 5 milijonov m³ vode) in programiranim zadrževalnikom na Ločici (13 milijonov m³ vode) predstavljal za celjsko kotlino izredno pomemben hidrosistem, ki bo lahko dajal industriji in drugim porabnikom 1000 litrov tehnološke vode na sekundo.

Ustvarjeni bodo pogoji za razvijanje rekreacije, gojitev intenzivnega ribištva, olepšanje okolja, melioracijo kmetijskih površin in za komunalno ureditev naselij, v nekih okoliščinah pa obstaja tudi možnost preskrbe s pitno vodo.

VI. 3. Financiranje in koriščenje

Kot investitorja sta nastopala Hidrosistem Celje, oziroma njegov pravni zastopnik Temeljna vodna skupnost Celje, ki je pokrila stroške gradbenih del (10 milijonov dinarjev) in stroške za ureditev nadomestnih cest (3 milijone dinarjev), in Železarna Store, ki je odkupila vse z zadrževalnikom prizadete nepremičnine in plačala vse odškodnine (4,75 milijonov dinarjev).

O koriščenju akumulacije bo sestavljen poseben dogovor, ki bo sprejemljiv za vse porabnike in bo v skladu z zakonskimi in na podlagi zakonov izdanimi predpisi o vodah.

VI. 4. Upravljanje hidrosistema

Udeleženci družbenega dogovora so se obvezali:

1. da bo vsakršna druga raba vode iz Slivniškega jezera podrejena rabi vode za potrebe Železarne Štore in drugih organizacij združenega dela;
2. da bodo preprečevali vsakršno onesnaženje vode in skrbeli za varstvo jezerskega okolja;
3. da bodo pri rabi vode odločilna določila vodnogospodarskih dovoljenj;
4. da bosta jezero in njegovo okolje zaščitena s posebnimi odloki in da bodo določila takih odlokov skrbno in dosledno izvajana;
5. da bodo vsakršni načrtni posegi v jezersko okolje dovoljeni le, če bodo poprej predloženi v soglasje udeležencem tega dogovora;
6. da bodo skrbeli, da bodo na jezeru in ob njem dovoljene le takšne rekreacijske, turistične, športne in druge dejavnosti, ki ne bodo kvarno vplivale na jezero in njegovo okolico.

V skladu z določilom 10. člena Zakona o vodah (Ur. l. SR Slovenije št. 16/74) so se podpisniki dogovorili in ustanovili posebno medobčinsko interesno enoto, katere naloga je upravljanje hidrosistema, in sicer:

1. skrb za redno vzdrževanje,
2. skrb za dodatno gradnjo,
3. zbiranje finančnih sredstev,
4. letno in dolgoročno planiranje,
5. zastopanje interesov pri celotnem načrtovanju ožjega in širšega vodozbirnega prostora.

Samoupravna interesna enota ima svojo skupščino, ki jo sestavljajo delegati vseh podpisnic tega dogovora, Zveze vodnih skupnosti SR Slovenije, krajevnih skupnosti z območja hidrosistema, kmetijske organizacije, cestne in železniške organizacije združenega dela, turističnih društev, vodo-preskrbne in komunalne organizacije združenega dela z območja občin Celje, Šentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah in delavci vodnogospodarskega podjetja iz tega področja.

Samoupravna interesna enota je s posebnim splošnim aktom določila način upravljanja hidrosistema.

VII. SPLOŠNI PODATKI O SLIVNIŠKEM JEZERU IN MOŽNOSTI IZRABE V REKREACIJSKE NAMENE⁹

VII. 1. Uvod

Za zemeljsko pregrado, ki so jo leta 1976 zgradili na Voglajninem pritoku Tratni, je nastalo akumulacijsko jezero, ki ima pri normalni zajezitvi okrog 70 ha vodne površine. V jezeru je na tej površini akumulirano okrog 3,15 milijona m³ vode ob poprečni globini 4,5 m. Na najglobljem mestu dosega jezero čez 11 m.

Osnovna namena za gradnjo pregrade sta dva — obramba doline Voglajne vse do Celja pred visokimi vodami (ustavitev visokovodnih zalog za pregrado) in boljša oskrba celjske industrije, zlasti Železarne v Štorah z industrijsko vodo (izravnava Voglajninega pritoka z dodajanjem akumulirane vode v jezeru).

Povsem razumljivo pa je, da daje novo jezero tudi druge možnosti izkoriščanja oz. uporabe. Pri tem mislim predvsem na rekreacijo, ki bi se lahko začela razvijati na jezeru in ob njem. Dokler bo deloval le hidrosistem na Tratni, so te možnosti sicer delno omejene, ker gladina akumulirane vode niha ob bogatenju Voglajninih nizkih pretokov. To nihanje pa bo odpadlo, ko bo zgrajena tudi pregrada na Ločnici; takrat bo spodnje akumulacijsko jezero na Tratni postalo pretočno. Žal pa ne kaže, da se bo gradnja pregrade na Ločnici začela v naslednjih 15. letih, ker primanjkuje sredstev (ustni vir — Mihaela Božiček, Nivo Celje).

Prav bi bilo, da bi čimprej izdelali študijo o nihanju jezerske gladine na akumulaciji Tratna, dokler ne bo zgrajena pregrada na Ločnici. V tej študiji bi bilo treba upoštevati kar najbolj realne podatke o sedanji in perspektivni porabi industrijske vode, kajti le-ti bodo dali popolno sliko nihanja jezerske gladine; seveda pa bo treba upoštevati tudi čim popolnejše hidrološke podatke.

Ne glede na to menim, da je povsem upravičeno programiranje in nato tudi že postopna realizacija rekreativnih možnosti ob novem jezeru; prepričani smo namreč lahko, da bo akumulacijsko jezero na Tratni slej ko prej postalo pretočno. Takrat gladina ne bo več nihala.

VII. 2. Jezero in njegovo okolje

Jezero so poimenovali po najbližjem večjem naselju SLIVNIŠKO JEZERO. Leži na severni strani ceste, ki pelje iz Gorice pri Slivnici proti Loki pri Žusmu. Jezero je skorajda z vseh strani obdano z lepim hribovjem (Gradišče, Prednja gora), ki se kmalu dvigne, ne prestrmo, do višine 150 m. Le na vzhodni strani pri Grobelcah in jugozahodni proti Gorici je obrežni svet položnejši.

Okolno hribovje je delno zaraščeno z lepimi, večji del listnatimi gozdovi. Zahodni hribi so manj pogozdeni, proti vrhu uspeva tudi vinska trta.

Okrog jezera so raztresene posamezne kmetije, ki se širijo vse do vrhov okolnih hribov. Poleg Gorice pri Slivnici, ki je od jezera oddaljena približno 1 km, sta ob jezeru le dve manjši strnjeni naselji: Lipovec na vzhodu in Rakitovec na južni strani jezera onkraj ceste, ki pelje v Loko. Kmetije, ki stoje na samem, in zaselki dajejo pokrajini svojevrsten pečat, ki ga

je bilo treba ohraniti; stanovanjskih in gospodarskih poslopij niso rušili, ampak načrtno sanirali, da so ohranili prejšnjo podobo. Tudi vse tisto, kar so zgradili na novo, so vsaj delno podredili tipiki pokrajine in kar najprimerneje vključili v dano okolje.

Varstvu okolja so na začetku posvečali dokajšnjo skrb. Niso krčili gozdov in tudi vinogradi z zidanicami so ostali. Odločili so se, da bo razširitev sedanjih vinogradniških zemljišč načrtna, enako tudi gradnja novih zidanic; do tega do danes še ni prišlo.

Razen na vzhodu se obrežje povsod sorazmerno strmo spušča v jezero. To je zelo ugodno, saj niso bregovi zablateni, če je nihanje gladine normalno. Zablatenje je velik problem pri podobnih jezerih s plitkimi pribrežji. Vendar prihaja do zablatenja tudi na obrežju Slivniškega jezera, saj se včasih gladina prekomerno zniža. To ustvarja vtis zanemarjenosti okolice, kar vsekakor ne vpliva ugodno na morebitne izletnike in ribiče.

O kakovosti jezerske vode je težko govoriti. S sprotnim analiziranjem (Nivo Celje) je treba spremljati kakovost in seči po potrebi tudi po umetnih pripomočkih, da bi jezero ostalo čimbolj čisto. Vsekakor pa bi bilo prav, če bi se bila vsa zarast, pa tudi humus, pred polnjenjem akumulacije odstrinila na obrežje, zlasti na objezerske plitvine, kar pa se ni zgodilo.

V doslej izdelanih projektih so nakazali novo cesto; ta je že zgrajena in povezuje kmetije na severni strani jezera s cesto, ki pelje iz Gorice v Loko. Stare poti so namreč poplavljene, pa jih je bilo treba že pri sami zasnovi akumulacije primerno nadomestiti. Nova cesta je speljana od Grobelc, kjer se odcepi od regionalke, do Spodnje Tratne.

VII. 3. Rekreacija

Po vseh grobih utemeljitvah, ki sem jih nanizala v prejšnjih odstavkih, in ob pogoju, da bo jezero in njegovo okolje primerno in načrtno vzdrževano (o čemer sedaj ne morem govoriti), ni pomislekov, da se na Slivniškem jezeru ne bi mogla razviti vsestranska rekreativna in športna dejavnost.

Pri širši rekreaciji imam v mislih predvsem izletniški in stacionarni turizem.

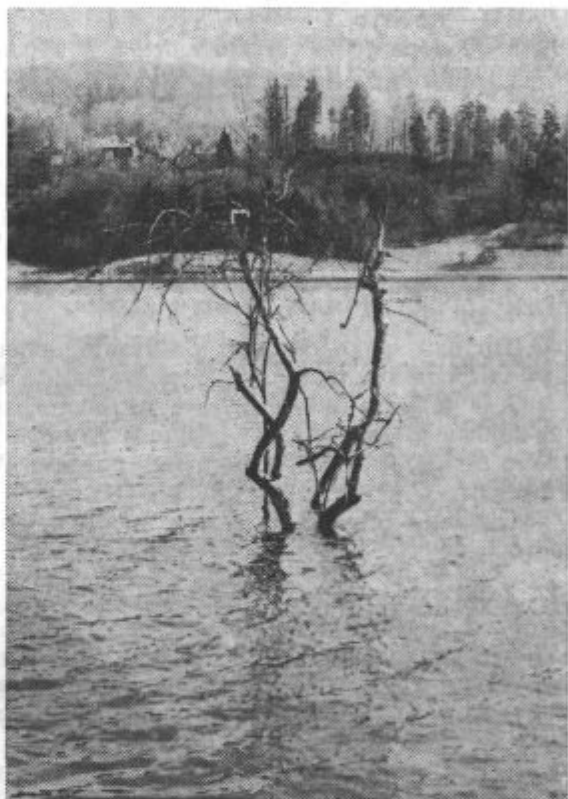
VII. 3. 1. Izletniški turizem

Izletniški turizem je pogojen predvsem z ugodnimi cestnimi dostopi. Izredna geografska lega Slivniškega jezera tak izletniški turizem povsem opravičuje, zlasti še zato, ker lahko računamo s skorajšnjo modernizacijo nekaterih, sedaj še makadamskih cest, ki vodijo v Gorico pri Slivnici.

Cesta iz Celja do Gorice pri Slivnici je že v celoti asfaltirana (16 km). V naslednjih letih, ko bo popolnoma dograjena nova avtomobilska cesta med Celjem in Mariborom, bo v četrto ure možno priti z avtomobilom do jezera z odcepi pri Dramljah (10 km). Z vzhodne strani bo jezero zlahka dostopno iz Rogaške Slatine skozi Šmarje in Šentjur (27 km) oziroma iz Sodne vasi (18 km), kjer se sedanja makadamska cesta odcepi od ceste Mestnje—Podčetrtek—Kumrovec. Ko bo zgrajena oziroma modernizirana magi-

strala čez Kozjansko, bo tudi iz Spodnjega Zasavja moč zlahka priti čez Planino k Slivniškemu jezeru.

Že v prvi fazi so ob delni prestavitvi zaradi potopitve modernizirali cestni odsek od Gorice pri Slivnici do Grobelc. Primerno naj bi se za avtomobilski promet uredila tudi cesta iz Grobelnega do Zgornje Tratne; tako bo možno priti k jezeru tudi s severne strani mimo Gorice. Po tej lepi turistični cesti bo od Grobelnega do jezera le 3 km.

Ob jezeru

(Foto: Boštjan Zupančič)

Naslednji pogoj za razvoj rekreacije so primerne gostinske storitve. Te ustvarjajo sedaj tako rekoč na novo, saj razen skromne trgovine z majhnim gostiščem v Gorici pri Slivnici tod do sedaj ni bilo nič.

S primerno ekonomsko politiko naj bi zaživel predvsem kmečki turizem, tako da bi dobili izletniki najnujnejšo oskrbo kar na posameznih kmetijah. Ob jezeru naj bi uredili posebno gostišče.

VII. 3. 2. Stacionarni turizem

Stacionarni turizem se bo lahko razvijal predvsem v okviru kmečkega turizma, s kampingi (šotori in bungalovi), v katere bo lahko vključeno tudi taborništvo, in s počitniškimi hišicami v družbeni ali zasebni lasti.

Osnova za razvoj tako izletniškega kakor tudi stacionarnega turizma pa so seveda rekreativno-športne možnosti. Teh naj bi bilo (v prihodnje) ob jezeru na pretek (sedaj jih namreč ni).

Naj navedem le pglavitne:

1. vodni šport:

- brodarsko-veslaški šport,
- zimski šport — drsanje, kegljanje in balinanje na ledu (to je sedaj strogo prepovedano),
- ribištvo,
- kopanje na obrežju v urejenih kopališčih (o katerih ni niti sledu);

2. množični in individualni šport:

- trim, kros, hoja,
- kolesarjenje;

3. igre v naravi na urejenih igriščih (ki jih sedaj še ni in jih najbrž tako kmalu tudi ne bo):

— odbojka, badminton, tenis, namizni tenis (pri Ribiškem domu sta postavljeni dve mizi za namizni tenis),

4. sprehodi,

5. pikniki.

Turizem lahko omogoči prelivanje dohodkov iz gospodarsko razvitejših v gospodarsko manj razvita področja, če se v njih odvija turistični promet. Ker pa je za zadovoljevanje potreb turizma potreben razvoj raznovrstnih dejavnosti in objektov, nastanek in obstoj temelji na sredstvih, ki jih trošijo turisti, je lahko turizem tudi pospeševalni dejavnik razvoja manj razvitih področij.

Območje Slivniškega jezera spada v Obsoteljsko-kozjansko turistično področje.

VII. 4. Ureditve v I. fazi

V ureditvenem načrtu Slivniškega jezera sta avtorja Bela Bukvič in Jure Plahutar¹⁰ predlagala, naj se v začetni fazi prično načrtno urejati posebne cone. To je predvsem cona »C« kot center za odvijanje vseh družbenih, rekreativnih in športnih dejavnosti, ki so nanizane v prejšnjem poglavju. Dve coni »H« naj bi bili namenjeni za gradnjo počitniških hišic. Vse tri cone naj bi obsegale po 5 ha zemljišč. Ločeno od teh treh bi se lahko že v začetni fazi urejala tudi cona »V« z vinogradi in zidanicami (predvidenih je 35 objektov — 170 ležišč).

Cona »C« naj bi ležala nekako na polotoku, ki ima izredno lepo konfiguracijo in ugoden dostop po cesti iz Grobelc. Za to cono predvidevata avtorja tudi poseben pomol oziroma pristan za čolne. V coni naj bi bila poleg kampa in počitniških hišic (200—600 ležišč) še trgovina za osnovno preskrbo vseh con in restavracija.

Coni »H« naj bi se razprostirali na pobočjih hriba in naj bi bili nagnjeni k jezeru. Vsaka ima predviden tudi svoj pristan. Greben nad pobočjem naj bi ostal nezazidan, da ne bi pokvarili pejsaža. Tu naj bi bile prosto stoječe počitniške hišice (100 ležišč) in vrstne počitniške hišice 220 ležišč).

Vse je žal ostalo le pri načrtih. Nobena od omenjenih con ne opravlja svoje funkcije, saj jih niso primerno uredili in opremili.

Že v prvi fazi urejanja jezerskega okolja bi si morali prizadevati za čim večjo koncentracijo gradenj. Tako bi ostalo okolje bolj nedotaknjeno, dane pa bi bile možnosti za nadaljnji, sedaj še nenačrtovano izvajani razvoj ob Slivniškem jezeru. Koncentracijo gradenj narekujejo tudi kar najbolj ugodne komunalne ureditve.

Opremljenost predlaganih con z električno energijo naj ne bi delala težav. Za oskrbo s pitno vodo bodo cone navezane na projektirani vodovod iz Loke pri Žusmu, ki bo napajal tudi vsa okoliška naselja. Osnovna cestna povezava proti Grobelcam je že zgrajena. Največji problem bo gotovo povzročala primerna kanalizacija odplak; vsa pobočja so namreč nagnjena proti jezeru, pa je zategadelj izključeno, da bi se odplake neprečiščene iztekale v jezero. V vseh načrtih bo torej treba predvideti manjše čistilne naprave, ki bodo sanitarne odplake prečistile do take meje, da jezeru ne bodo škodile. V kasnejših načrtih bo treba posebej rešiti odlaganje smeti in odpadkov, kar je gotovo eden izmed važnih faktorjev v varstvu okolja.

VII. 5. Zaključki o možnostih rekreativne izrabe in urejanja okolja Slivniškega jezera

Sodim, da ta groba programska zasnova rekreativno športnih dejavnosti zadošča za prve, okvirne odločitve vseh tistih, ki jih ta problem tako ali drugače zadeva. Vendar je ob zaključku potrebno posebej poudariti naslednje:

1. pri vseh morebitnih posegih v naravo morajo biti prisotna osnovna načela varstva okolja;

2. čimprej naj se določi širše območje Slivniškega jezera, ki naj se z odlokom zaščiti pred slehernim nenačrtnim posegom v dano okolje;

3. na podlagi potrjenega ureditvenega načrta naj se izdelajo za posamezne cone konkretni zazidalni načrti; naj se začne urejanje con in realizacija že skorajda 10 let starih načrtov;

4. oprezno in tenkočutno si je treba prizadevati za ohranitev naravnih lepot, ki jih danes še nudi ožje in širše okolje Slivniškega jezera.

VIII. OBDELAVA ANKET

VIII. 1. Obdelava ankete »C«

2 kmetiji: Jožefa Zupančič, Antonija Pušnik

V tej anketi so zajeti tisti kmetje, ki so jim zaradi gradnje pregrade in kasnejše potopitve kmetijskih površin vzeli le del njihove zemlje. Ti kmetje ne živijo v neposredni bližini jezera, ampak v samem zaselku Gorica pri Slivnici. Odvzete so jim bile manjše količine obdelovalnih površin, in sicer od 56 arov do 1 ha — leta 1972.

Na odvzeti oz. železarni prodani zemlji so gojili pšenico, koruzo in krompir, del zemlje pa so bili travniki, ki so dajali krmo za živino. Kljub

temu da so izgubili del zemlje, se življenje na obeh kmetijah ni bistveno spremenilo. Kajti kmetici sta že ostareli in tako nesposobni, da bi obdelovali vse površine, ki so jima na razpolago. Ženi dobivata starostno pokojnino, ki pa je zelo majhna, saj znaša le 2.400.—ND. Ostalo jima je še 0,5 ha oziroma 30 arov. Na tej zemlji gojita osnovne pridelke, da se lahko preživljata. Vsekakor pa trdita, da sta za zemljo dobili premalo. Prva kmetica, Jožefa Zupančič, je za 56 arov dobila 13.000.—ND, zemljo pa so jo takorekoč izsilili, saj so nanjo vztrajno pritiskali in ji celo grozili s sodiščem, ker se je prodaji krčevito upirala, vendar zaman. Dobljeni denar so uporabili za popravilo stare hiše oz. graditev nove. Ničesar niso vložili v morebitno popravilo ali novogradnjo gospodarskih objektov niti niso kupili strojev. Za novogradnjo pregrado in jezero menijo, da ne opravičujeta svojega obstoja, da je bila njuna gradnja skrajno nespametna, saj je zemlja uničena, koristi od jezera pa ni tako rekoč nobene.

Kmetje imajo mnogo pripomb na samo izvedbo prodaje oz. odkupa zemlje. Kot prvo se čutijo na neki način ogoljufane, saj trdijo, da so dobili za zemljo mnogo premalo denarja. Zemlja jim je dajala pridelke leto za letom, denar pa je skopnel v zelo kratkem času, čeprav so ga skušali pametno uporabiti, vendar so zanj zelo malo dobili. Odnos do kmetov je bil skrajno neprimeren, saj so jim zemljo skorajda iztrgali iz rok, še prej pa so jim grozili s sodiščem.

Tako kmetje govore o jezeru pretežno samo negativne stvari. Vztrajno pa ponavljajo, da je potopitev zajela preveč obdelovalne zemlje. Nihče od strokovnjakov, ki so projektirali pregrado, jim ni razložil vzroka za gradnjo in koristi, ki naj bi jih prinesla. Takšen odnos je vsekakor vreden ostre kritike, posebej v času, ko vse bolj poudarjamo vlogo kmeta v naši družbi.

VIII. 2. Obdelava ankete »B«

21 kmetij

Anketa »B« je zajela 21 kmetij, ki ležijo ob jezeru oz. v njegovi neposredni bližini, kar pomeni, da je prineslo jezero dokajšnjo spremembo v njihovo življenje; vendar pa se lastniki kmetij kljub vsemu niso izselili. Teh 21 kmetij leži v zaselkih:

- Tratna — 4 kmetije (19 %),
- Gorica pri Slivnici — 6 kmetij (29 %),
- Rakitovec — 7 kmetij (33 %).

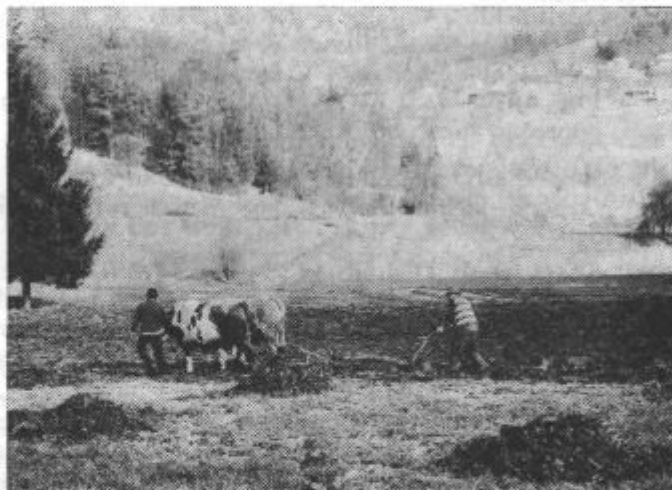
Ti trije zaselki so v občini Šentjur pri Celju. V občini Šmarje pri Jelšah pa sta:

- Drobensko — 1 kmetija (5 %),
- in Grobelce — 3 kmetije (14 %).

Kmetje se niso odselili iz različnih vzrokov. Večini je ostalo še nekaj zemlje (9 kmetij oz. 43 %). Ta preostala zemlja jim nudi dovolj za preživljanje, navadno pa imajo še dodatne zasluzke, saj je v večini primerov vsaj 1 član zaposlen. Nekaterim kmetom ob jezeru pa sploh niso vzeli nič zemlje (1 kmet oz. 5 %). Na dveh kmetijah so se hoteli izseliti, vendar jim že

lezarna preostale zemlje ni hotela odkupiti niti niso pustili, da bi jo prodali kakšnemu zasebniku. Tako so bili prisiljeni ostati (2 kmetiji oz. 10 %).

V nekaj primerih pa so si kmetje ravno malo pred dograditvijo pregrade leta 1976 na novo zgradili gospodarska in tudi stanovanjska poslopja. Zato se niso mogli odločiti, da bi kar tako zapustili sadove svojega trdega dela — tako je bilo v 4 primerih (19 %). Preostali so sicer razmišljali, da bi se preselili, vendar so prišli do zaključka, da bi se zelo težko privadili kakršnemu koli novemu okolju, zato so misel na odhod iz rodnih vasi opustili (5 kmetij — 24 %).

Pogled na Rakitovec

(Foto: Boštjan Zupančič)

Vzroki, da se kmetje niso odselili, so dokaj različni. Prav takšne razlike pa se pojavljajo tudi pri ugotavljanju vpliva jezera na njihovo življenje.

Nekaj se jih je bilo prisiljeno zaposliti, saj od preostale zemlje niso mogli živeti. Zaposlili so se kot nekvalificirani ali pa priučeni delavci, saj niso imeli primernih kvalifikacij. Delajo na žagi v Sentjurju, v Alposu ali pa v Železarni v Štorah. Zaposlili so se moški, medtem ko ženske delajo na kmetiji (5 primerov oz. 24 %). Nekaterim pa je vseeno ostalo dovolj zemlje za preživljanje. Povezali so se s kmetijsko zadrugo Sentjur in se skušajo preusmeriti, predvsem v živinorejo. Na ta način si zagotavljajo tudi kredite za morebitna popravila gospodarskih ali stanovanjskih objektov (5 kmetij oz. 24 %). V dveh primerih gre za ostarele kmete, ki jim je delo že pred gradnjo pregrade delalo težave, ker ga niso zmogli. Tako niti ne pogrešajo odvezete zemlje, saj je tako ali tako ne bi bili sposobni obdelovati. Kljub vsemu pa trdijo, da se jim je življenjski standard znižal, saj so povsem odvisni od sosedov, ker so se poti zaradi jezera podaljšale (2 kmetiji — 10 %).

Tudi mnogi drugi anketiranci so izjavili, da so se jim zaradi jezera poti tudi do 3-krat podaljšale. Še posebej je to prizadelo enega anketiranca, ki porabi za pot v službo in domov skorajda 2 uri, v trgovino pa pozimi tudi 3 ure (1 primer oziroma 5 %).

Nekateri so bili zaposleni že pred jezerom, ker jim zemlja ni zadoščala za preživljanje. Kasneje so jim vzeli še del te zemlje in jim s tem dokaj otežili življenje (3 kmetije — 13 %). Pet kmetov je izjavilo, da ima kljub vsemu še dovolj zemlje in se jim življenje ni bistveno spremenilo (24 %).

Ugotovili smo, da je zaradi jezera izgubilo zemljo 20 kmetov, kar znaša približno 95 % vseh anketiranih. 1 kmet (5 %) z zemljo sicer meji na jezero, vendar je smel obdržati vse kmetijske površine.

Odvzem zemlje so izvršili leta 1972, zanjo je občina nudila denarno odškodnino. Za

1 m ² gozda so dobili	1.— ND,
1 m ² travnika	2.— ND,
1 m ² njive	5.— ND,
poprečno torej	2,67 ND za 1 m ² .

Največ odvzete zemlje je bilo 5 ha in 27 arov, najmanj pa 2 ara. Zaradi različnih izgub zemlje se kažejo tudi različni vplivi jezera na življenje kmetov.

Anketiranim kmetom so skupaj odvzeli 40 ha in 416 arov. Ostalo pa jim je od 12 ha do 16 arov — temu so morali tudi prilagoditi svoje življenje. Vsem anketirancem skupaj je ostalo 68 ha in 28 arov. Vidimo, da je vsem kmetom skupaj ostalo več zemlje, kot so jim jo odvzeli, vendar se pomembne razlike pokažejo pri posameznikih.

Od 20 kmetov, ki so izgubili zemljo, jih za prejeti denar 9 ni kupilo nič (45 %). Odločili so se, da si bodo nekako izboljšali življenjski standard za čas, ko bodo imeli na razpolago denar. Drugi so se odločili drugače. Spoznali so, da se bodo lahko obdržali in uspešno gospodarili le, če bodo dovolj dobro opremljeni, modernizirani, morda celo usmerjeni. Zato so denar vložili v obnovo oziroma gradnjo gospodarskih poslopij ali hiše. Tako je ravnalo 6 kmetov ali 30 %. Nekateri so ugotovili, da jim preostanek zemlje ne zadošča, zato so kupili nadomestno (4 kmetje 20 %). Tudi nekateri drugi so želeli kupiti zemljo, vendar ni bilo možno, ker je ni bilo toliko na razpolago. En kmet (5 %) se je odločil za nakup avtomobila, ker bi mu v nasprotnem primeru pot na delo v Štore vzela preveč časa.

Mnenja o vlogi novozgrajene pregrade so različna. Le 2 od 21 kmetov (10 %) sta izjavila, da je pomen jezera zelo velik v pozitivnem smislu, saj bo možen razvoj kmečkega turizma. Seveda pa bo potrebno na tem področju še mnogo narediti — predvsem urediti okolico in preurediti hiše, da bodo ustrezale zahtevam današnjega gosta. Za to pa žal ni denarja in tako lahko o razvoju kmečkega turizma le govorimo.

Nekaj kmetov meni, da je jezero povsem nepotrebno, saj jim otežuje življenje, že npr. s tem, da so se poti do pošte, trgovine, osnovne šole in večjih središč, kjer so tukajšnji kmetje zaposleni, močno podaljšale. Gre za 5 kmetov ali 24 % vseh anketiranih. Kmetje so zelo nezadovoljni tudi s tem, da ribiči in slučajni nedeljski izletniki teptajo travo in kradejo poljščine, nihče pa ne plača odškodnine za storjeno škodo (4 primeri — 19 %). Takšen odnos do kmetov je seveda vse prej kot hvale vreden. Anketirance

je zelo motila tudi neurejena okolica jezera, njihove njive so potopljene, in to (tako menijo) brez pametnega vzroka; jezero pa tudi zamaka bližnje njive, ki zaradi tega slabše rodijo (8 kmetov oziroma 37 %). Dvema anketirancema pa je bilo vseeno in se nista hotela opredeliti za pozitivno oziroma negativno vlogo jezera (10 %). Gre za že prej omenjena kmeta, ki sta stara že nad 70 let.

Pregrado so zgradili tudi z namenom, da bi ustavili poplavljanje Voglajne in zmanjšali škodo, ki je bila storjena ob poplavih. Zanimalo nas je, kdaj je Voglajna poplavljala. Povedali so nam, da se je to dogajalo v vseh letnih časih, največ pa spomladi in jeseni ob hudih nalivih*. Škoda ni bila posebno velika**, saj so na njive ob Voglajni sadili oziroma sejali manj občutljive poljščine — fižol, repo, korenje. Za škodo ob poplavi niso nikoli dobili odškodnine. Menili so, da poplavljanje Voglajne ni zadosten razlog za zgraditev pregrade.

Kot smo že prej omenili, je v večini primerov vsaj en družinski član zaposlen — gre za 13 kmetij oziroma 62 %. 5 od teh 13 zaposlenih se jih je zaposlilo zaradi jezera. Vendar imajo velike težave s prihajanjem in odhajanjem iz službe in v službo. Pot traja zaradi jezera mnogo dlje, kot je bilo običajno. Zato morajo oditi prej in se vračajo pozneje. Zaradi tega morajo predvsem žene, ki niso zaposlene, več delati. Pri tem jim pomagajo tudi otroci in ostareli. Otroci morajo poleg tega hoditi še v šolo, pa tudi v trgovino — najmanj 1-krat tedensko, oddaljena pa je v nekaterih primerih več kot 5 km, pot vodi po gozdu in je pozimi izredno težavna, posebno kadar je sneg in ni še nobene gazi. Dokler ni bilo jezera, so imeli več zemlje in so pretežno vse pridelovali doma. Ker so gojili pšenico, so pekli kruh doma. Danes ga vsi kupujejo. Prej so kupovali le sol, sladkor in pralna sredstva. Sedaj so prisiljeni kupovati več stvari, ker zaradi manj zemlje ne morejo pridelati vsega doma.

Od 13 zaposlenih se vsi (100 %) vozijo na delo z avtobusom. 8 jih dela v treh izmenah (62 %). To je izredno naporno, saj jih ob vrnitvi domov čaka še delo na kmetiji. Zelo neugodno je tudi pešačenje do avtobusnega postajališča, ki je oddaljeno več kot pol ure hoda. Ko jezero pozimi zamrzne, hodijo čez led na avtobus v Gorico pri Slivnici. Pot si skrajšajo za približno 20 minut. Dva od zaposlenih imata dvoizmensko delo — 15 % — to je vsekakor manj naporno kot delo v treh izmenah, vendar še vseeno zelo naporno in težavno. Kadar je največ dela — ob košnji (spomladi, poleti), žetvi, setvi, je zelo neugodno, da mora mož popoldne na delo. 3 delajo samo dopoldne (23 %).

* Ni dosegljivih podatkov — le splošni podatki, da je Voglajna stalno poplavljala. Sedaj je 1,5 milijonov m³ rezervnega prostora za akumuliranje visokovodnega vala, s tem povzročijo zakasnitev potovanja poplavnega vala za približno 2 dni. S tem je obseg poplav nekoliko zmanjšan, čeprav poplave niso odpravljene zaradi neurejenih pritokov Voglajne, kot so: Slomški potok, Pešnica in Kozarica, ki povzročajo, zlasti v Sentjurju in okolici, še dokaj obsežne poplave. Največ je Voglajna poplavljala (pred Slivniškim jezerom) in še danes poplavlja kmetijske površine, urbanizirane dele pa vodnogospodarsko urejajo. Zadnja velika zabeležena poplava je bila 8. oktobra 1980.¹²

** Velika je bila škoda, če je poplava ob košnji zajela seno.

VIII. 3. Obdelava ankete »A«

Ankete »A« ni bilo možno izpeljati in njene izvedbe si že od vsega začetka nismo postavili kot glavni cilj. Anketa »A« obsega namreč kmete, katerih hiše in gospodarska poslopja so bodisi potopljene, bodisi zapuščene in brez dovoza, ker so ob robu jezera. V obeh primerih so se lastniki izselili iz bližnje okolice Slivniškega jezera in niso bili dosegljivi. Zelo težko bi namreč našli vse in zaradi pomanjkanja časa se iskanja nismo lotili. Gre za 14 kmetij, ki so skorajda v celoti potopljene, in 1 parcelo s stanovanjsko hišo. Tu je opazen problem deagrarizacije in depopulacije.

1. Potopljene hiše in gospodarska poslopja:¹¹

- a) 1. Šešerko Jože — mlin, nova hiša, hlev,
2. Pušnik Jože — 3 gospodarska poslopja, hiša,
3. Brglez Franc — 3 gospodarska poslopja potopljena, hiša ni potopljena, preuredili so jo v Ribiški dom, ki je v oskrbi Ribiške družine Štore,
4. Doberšek Ivan — 2 hiši, 2 hleva,
5. Vodeb Franc — hiša in majhen hlev;
- b) zelo majhne kmetije — revni in ostareli lastniki:
 6. Šešerko Ivan — hiša, majhen hlev,
 7. Pišek Jože — bajta in kozja staja,
 8. Lastinšek Ignac — bajta (lastnik je umrl 6 mesecev pred poplavitvijo),
 9. Pušnik Miha — bajta, majhen hlev;

2. zapuščene hiše — ob robu jezera v vasi Tratna — nimajo dovoza:

1. Dekleva Ivan,
2. Novak Franc,
3. Leskovšek Franc,
4. Cmok Martin (ni bila kmetija, le stanovanjska parcela).
5. Pestivšek Slavko,
6. Vodeb Stanko.

Skupaj 14 kmetij in 1 stanovanjska parcela.

Značilno za te zapuščene in pretežno potopljene kmetije je, da so bili lastniki stari ljudje, ki se niso upirali gradnji pregrade. Za zemljo so dobili denarno nadomestilo.

Se enkrat naj ponovim, da anketa »A« ni bila izvedena, ker so bili novi naslovi ljudi, ki so se odselili ob začetku delovanja hidrosistema akumulacije Tratna, nedosegljivi.

IX. ZAKLJUČEK

Možnosti izrabe Slivniškega jezera sem skušala nazorno prikazati v poglavju Splošni podatki o Slivniškem jezeru in možnosti izrabe v rekreacijske namene. Gre predvsem za izletniški in stacionarni turizem.

V zvezi s slednjim velja ponovno omeniti, da ni danih osnovnih pogojev za kopanje (ni urejeno kopaljšče), za trim (ni steze) niti za igre v naravi, kot sta odbojka ali tenis, ker ni urejenih igrišč. Potrebno je opozoriti tudi na dejstvo, da izvajalci gradnje niso upoštevali vseh osnovnih načel varstva okolja.

Podpisniki družbenega dogovora iz leta 1976 (novembra) se ne držijo vseh obvez tega dogovora — ne preprečujejo onesnaževanja vode in ne skrbijo za varstvo jezerskega okolja. Prav tako ne izvršujejo dosledno odlokov o zaščiti jezerskega okolja.

Ce skušam strniti ugotovitve, sledijo temu takšni zaključki:

1. gradnja jezera se zdi prebivalcem ožjega jezerskega področja nepotrebna,

2. strokovnjaki (NIVO Celje, Železarna Store) označujejo ta poseg v naravo kot koristen, čeprav jim jezerska voda v veliki meri služi le kot zaloga industrijske vode.* (Tu prihaja do nasprotij med kmeti in izvrševalci in načrtovalci gradnje hidrosistema);

3. okolica jezera je neurejena, voda je umazana,

4. nič ni bilo storjenega za rekreacijsko izrabo jezera,

5. zaradi akumulacije je življenje bližnjih kmetov oteženo (razvidno iz obdelave anket).

Pridemo do sklepa, da ni prišlo do popolne realizacije vseh načrtov v zvezi z akumulacijo Tratne, marveč le do delnih rešitev, kar je nedopustno.

Nujna je takojšnja ureditev okolice in gradnja rekreacijskih objektov, kar bi dalo osnovne možnosti za razvoj turizma, ki bi okoliškim kmetom zelo koristil (kmečki turizem).

Dobro zasnovana študija ne bi smela ostati le delno uresničena, ker s tem ne dosega pravega namena in je nezadovoljstvo prebivalcev ožjega jezerskega področja popolnoma upravičeno.

Upam, da sem s temi ugotovitvami uspela opozoriti na številna nerešena vprašanja, ki terjajo takojšen odgovor.

* V Železarni Store predvidevajo, da bodo jezersko vodo v industrijske namene uporabljali le enkrat na deset let, če bo potrebno — in sicer za čiščenje plavžnega plina. Pri tem bodo potrebovali 30.000 m³ industrijske vode. Večkratna uporaba vode iz Slivniškega jezera bi bila mnogo predraga, zato jim predstavlja le zalogo.¹³

VIRI IN LITERATURA

¹ Svetozar Ilešič: Sotelsko-vogljajska regija (osnovne geografske poteze in vloge v slovenskem prostoru) — referat na plenarnem delu IX. zborovanja slovenskih geografov v Rogaški Slatini od 5. do 7. oktobra 1973.

² Ivan Gams, Jurij Kunaver, Franc Lorenčak, Darko Radinja: Prispevek k prirodnogeografski tipologiji pokrajine v porečju Voglajne in Zgornje Sotle — referat na plenarnem delu IX. zborovanja slovenskih geografov v Rogaški Slatini od 5. do 7. oktobra 1973.

³ Jurij Kunaver: Nekatero morfološke značilnosti reliefa v nizkem terciarnem svetu med Voglajno in Sotlo — referat na plenarnem delu IX. zborovanja slovenskih geografov v Rogaški Slatini od 5. do 7. oktobra 1973.

⁴ Andrej Briški: Manj razvita območja v SR Sloveniji — referat na plenarnem delu IX. zborovanja slovenskih geografov v Rogaški Slatini od 5. do 7. oktobra 1973.

⁵ Vinko Jagodič: Občina Šentjur pri Celju — referat na plenarnem delu IX. zborovanja slovenskih geografov v Rogaški Slatini od 5. do 7. oktobra 1973.

⁶ Beno Božiček: Občina Smarje pri Jelšah — referat na plenarnem delu IX. zborovanja slovenskih geografov v Rogaški Slatini od 5. do 7. oktobra 1973.

⁷ Jakob Medved: Osnovne značilnosti kmetijstva v občinah Šentjur pri Celju in Smarje pri Jelšah — referat na plenarnem delu IX. zborovanja slovenskih geografov v Rogaški Slatini od 5. do 7. oktobra 1973.*

* Referati, omenjeni v točkah od 1. do 7., so izšli v knjigi Voglajnsko—sotelska Slovenija v Ljubljani 1974. Zbirko referatov so izdali in založili Geografsko društvo Slovenije in Skupščini občin Šentjur pri Celju in Smarje pri Jelšah.

⁸ Družbeni dogovor med navedenimi podpisniki (glej besedilo), podpisan 27. novembra 1973 v Šentjurju.

⁹ Ivan Gams: Nastanek prebojnih dolin južno od Šentjurja pri Celju. Geografski vestnik LIII, Ljubljana 1981.

¹⁰ Bela Bukvič in Jure Plahutar: Ureditveni načrt Slivniškega jezera, Celje, 30. marca 1973.

¹² Ustni vir — Lojze Selič, januar 1982.

¹¹ Ustni vir — Mihaela Božiček, Nivo Celje, april 1982.

¹³ Ustni vir — Viktor Logar, Železarna Store, april 1982.

Pripis — Zaradi prostorske stiske prilog v Celjskem zborniku ne moremo objaviti. Izbrali pa smo nekaj fotografij.

JANKO OROŽEN

ŽELEZARNA V ŠTORAH PRI CELJU V ZAČETKU IN V NAJBOLJ KRITIČNEM RAZDOBJU

Spis ima dva dela. V prvem delu (1851—1863) govori pisec o dveh sicer dobrih, toda v podrobnostih premalo preciznih spisih/ o nastanku in začetnem razvoju železarne v Štorah, pri čemer popravlja premalo precizne navedbe.

V drugem delu (1863—1913) pa govori o težkih letih svetovne gospodarske krize, ki jih je podjetje doživljalo in se iz njih srečno rešilo.

THE IRONWORKS IN STORE NEAR CELJE AT THE BEGINNING AND IN THE MOST CRITICAL PERIOD

The writing consists of two parts. In the first part (from 1851 to 1863) the author is occupied with two essays on the erection and early development of the ironworks in Store. The essays are essentially good but inaccurate in many details. The author tries to correct the inexact statements.

In the second part (from 1863 to 1913) the author deals with the difficult situation during the years of the world economic crisis which the ironworks finally succeeded to overcome.

V poslednjih letih so izšli trije spisi, v katerih je obravnavana zgodovina železarne v Štorah pri Celju.

Prvi spis je bil objavljen v almanahu, v katerem je podjetje leta 1975 proslavilo stotridesetletnico svojega obstoja, tridesetletnico osvoboditve in petindvajsetletnico delavskega samoupravljanja. Do leta 1945 je obravnavan razvoj podjetja enotno,¹ potlej pa po posameznih panogah.

Leta 1976 je dr. Walter Brunner, arhivar deželnega arhiva v Gradcu, v mariborskem časopisu za zgodovino in narodopisje² objavil spis o ustanovitvi in zgodnji zgodovini železarne in valjarne v Celju.

Na spis se nanaša krajši spis dr. Jožeta Šorna, ki je izšel v istem časopisu leta 1978.³

Dr. Brunner je svoj spis napisal po gradivu, ki ga je našel v graškem deželnem arhivu, zlasti v Poročilih graške trgovske in obratne zbornice. Dr. Šorn, ki je sicer že prej na splošno pisal o zgodovini železarn, je pa uporabljal kot glavni vir Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen,

Avtor: Janko Orožen, profesor v pok., Celje

deloma pa tudi Rudarsko knjigo, ki je ohranjena v Arhivu Slovenije v Ljubljani.

Tako Brunnerjev kot Šornov spis sta v bistvu točna, vendar pa mestoma ni popolnoma precizen ne eden ne drugi.

To ugotavlja pisec teh vrstic in sestavka v almanahu iz leta 1975.¹ Njegove navedbe temelje v prvi vrsti na spisih bivšega celjskega okrožnega sodišča in na Rudarski knjigi.

O tem govorim v prvem delu tega spisa, ki je označen s številko I. V drugem delu, ki nosi številko II. in ga leta 1975 pomotoma niso natisnili, pa govorim o zgodovinsko zanimivem razdobju, ki ga je med leti 1863 in 1913, v času hude gospodarske krize, doživljala štorska železarna.

I.

Za predhodnika štorske železarne velja Ignacij Novak, mož, ki izhaja iz rodbine dobrnskih Novakov, ki so imeli že dve stoletji gostilno pri zdravilišču (tam, kjer je zdaj zdraviliška uprava), a so se udejstvovali tudi pri steklarstvu (Rakovica) in pri pridobivanju kisle vode (Kostrivnica). Friderik Brunon Andrieu je kupil od Novaka rudarsko posest 23. januarja 1850, dne 17. novembra 1850 je pa dobil koncesijo za pudlarno in valjarno. Dela se je hitro lotil, kajti že 25. februarja 1851 si je izposodil pri A. L. Kuntari v Ljubljani 5.000 gld.

Pavel pl. Putzer je bil doma v tirolskem Bolcanu, kjer je imel njegov stric železarno. S pogodbo, sklenjeno dne 13. junija 1851, je Andrieu sprejel Putzerja kot solastnika. Dne 11. novembra 1851 sta pogodbo dopolnila in 22. januarja 1852 na novo oblikovala.

Pavel pl. Putzer je 25. septembra 1851 kupil od Tomaža Grilca (prvega župana nove celjske občine) rudnik v Golcah nad Laškim sam.

Kmalu pa je nastal med obema solastnikoma posestni spor. O tem priča fascikelj *sodnih spisov iz arhiva bivšega okrožnega sodišča v Celju*. Pavla pl. Putzerja je ob sodelovanju njegovega očeta zastopal graški odvetnik dr. Franc Strgar, Andrieua pa celjski odvetnik dr. Matija Foregger (Porekar). Med razpravo, ki je bila 12. in 15. junija 1852, so točno precizirali besedilo pogodbe in se nato še domenili glede pogojev, pod katerimi je Andrieu celotno podjetje prepustil Putzerju. Natančneje o tem v navedenem almanahu, kjer je tudi vsebina pogodbe, obsegajoča 24 točk z dodatkom in pojasnilom.

O blagoslovitvi tovarne poroča teharski župnik Trobiš v spisu, ki ga je poslal graškemu Joanneju v smislu splošnega naročila nadvojvode Ivana, poslanega raznim ustanovam po deželi, posvetnim in cerkvenim. Blagoslovitev je bila pomemben dogodek, saj se je udeležilo mnogo gospode z Dunaja, iz Gradca in iz Celja.

Putzer je leta 1852 poslal kot svojega pooblaščenca Henrika Vitorellija. Po pogodbi, podpisani v Bolcanu 13. in v Celju 18. junija 1853, je kot direktor prišel na njegovo mesto Karel Avgust Frey, ki je veljal za dobrega strokovnjaka, a bil je tudi hud ponemčevalec. Na Teharju si je pridobil velik vpliv in hotel je šolo uporabiti v ponemčevalne namene. (Šlo je za *teharsko šolo*, ne za štorsko, ki je nastala šele leta 1892 in je imela nemški učni jezik).

V splošnem je pa Putzer gospodaril slabo. Dne 26. januarja 1864 je ministrstvo uvedlo poravnalni postopek, osnovala se je delniška družba »Ru-

darsko in železarsko podjetje Štore«. Ministrstvo je 22. decembra 1865 statute potrdilo.

V tem času približno zaključuje svoj spis dr. Brunner in svoj dopolnilni spis dr. Šorn.

Kriza podjetja s tem ni bila rešena. O tem govori naslednje poglavje, označeno s številko II in zajemajoče razdobje 1863—1912.

V širšem obsegu se je kriza razpletala tako:

II.

Ker lastnik tovarne Putzer ni mogel priti iz težkoč, v katere je zašel, je leta 1863 prosil sodišče, da mu dovoli poravnavo. Okrožno sodišče, ki so mu bile poverjene v rešitev tudi sporne trgovske zadeve, je 26. januarja 1864 uvedlo poravalni postopek in pooblastilo notarja Filipa Mravlaka, da ga vodi. Pravna osnova zanj je bil zakon z dne 12. decembra 1862.

Preiskave so bile dolgotrajne. Šele 30. marca 1865 se je vršila zaključna obravnava. Na eni strani je bil Peter pl. Putzer (ki mu uradni spisi samo na tem mestu dajejo pridevek Reibegg), na drugi strani pa po zakonu določena večina upnikov.

Po inventuri, ki jo je Mravlak predložil sodišču 11. aprila 1864, je znašala vseh manjših priveskov očiščena objektivna vrednost celotne Putzerjeve posesti (rudniške, železarske, zemljiške in gradbene) 1,316.730 gold. 61 krajcarjev. Dolgovi se niso dali v celoti ugotoviti, saj nekateri upniki svojih terjatev niso niti prijavili. Ob koncu navedb zapisnik o zaključni obravnavi niti ne navaja seštevka. Znašal pa je okrog 2,500.000 do 3,000.000 gold. Vseh vpisanih postavk je bilo 112. Razen nekaj malenkosti so bile vknjižene samo 4 večje postavke; bratovska skladnica — 6.502 gold. 2 kr., Kreditni zavod na Dunaju (140.190 gold.), plača ravnatelju Freyu — ki ni izražena v številkah, mornariško ministrstvo — ostanek predujma: 321.105 gl. 43 kr. ter kavcija za oklopne plošče 2.600 gold.

Velik del upnikov je predložil menice, drugi so imeli kakršnakoli pravna potrdila. Med upniki so bili trgovci, dobavitelji, zdravnik, uradniki in delavci (s sorazmerno velikimi vsotami) in seveda tudi država, ki ni prejela vseh predpisanih davkov.

Za pravilno razdelitev mase so upniki izvolili izvršilni odbor (komite), v katerem so bili: Jurij baron Plenker kot zastopnik Ferdinandove severne železnice, Avgust Dallehner, tvrdka Wolkeim et. Comp., tvrdka C. M. Turetschek et. Comp., Carl Avgust Frey in odvetnik dr. Otmar Reiser.

Domenili so se, da se osnuje akcijska družba, ki prevzame in vodi nadalje Putzerjevo podjetje. Izda se 4.110 delnic po 200 gold. a (vstrijske v(eljave), tako da znaša skupna vrednost akcijskega kapitala 822.000 god. a. v. Posamezni delničarji dobe toliko delnic, kolikor jim jih pripada glede na sorazmerno velikost terjatve.

Dejanska vrednost delnic torej ni bila niti približno enaka višini terjatve. Kmalu je padla na 6 gold.

Da se olajša poslovanje nastajajočemu podjetju, so se na skupščini dogovorili še glede nekih posebnosti (modalitet) za izplačilo presežkov, ki so nastali z določitvijo akcijskega kapitala.

Vsako leto se izplača 5 %, lahko tudi več, ako je bila proizvodnja uspešna. Obresti na akcijo znašajo 5 %, v rezervni sklad, ki mora služiti samo proizvodnji, gre 5 %.

Kreditni zavod prejme, počenši s 1. januarjem 1865, v prvih treh letih po 5 %, v naslednjih sedmih letih pa po 12 1/7 %.

Država je bila dala še Putzerju znaten predujem, vrača se deset let z dobavami, pri čemer se na ceni odbije 10 %. Zaostanek davkov in pristojbin se zniža na 150.000 gold., ki se vrnejo v desetih letih.

Mornarici se povrne dolg v obrokih v zvezi z dobavami.

Putzerju se prizna 200 delnic (akcij), to je 40.000 gold., ki jih izroči nastajajoči družbi za rezervo.

Obveznost za bratovsko skladnico in dolg Freyu ostaneta vknjižena na podjetju.

Obračunsko začne družba obratovati 25. januarja 1864.

Zaključna obravnava se je vršila pri sodišču v Celju. Zapisnik je kolacioniral notar.

Za formalno-pravno ustanovitev družbe so bili potrebni statuti. Sprejela jih je skupščina delničarjev, ki se je sestala na Dunaju 22. decembra 1866 in jih je potrdil državni minister Belcredi.

Sprejeti in potrjeni statuti se ne razlikujejo mnogo od statotov, kakršne so tedaj imele druge družbe, vendar imajo neke posebnosti in so služili za vzor tudi poznejšim statutom. Značilno je že to, da proglašajo lastnico podjetja kot delniško družbo, čeprav je bila še močno povezana z rudarstvom. Do tega je privedel neugoden razvoj. Statuti dajejo lastnici novo ime: *Rudarska in železarska delniška družba Store*. Ministrstvo jih je potrdilo 22. decembra 1865.

Najvažnejše druge določbe so tele:

Naloga družbe je obratovanje in izraba Pavla Putzerja rudarskih in železarskih obratov ter drugih realitet. To posest so člani družbe prevzeli iz poravnalne mase, ki so si jo na temelju poravnalne pogodbe z dne 30. junija 1865, št. 3663 pridobili od Putzerjevih upnikov.

Obrati bodo delali pod naslovom Rudniška in železarska delniška družba Store.

Družba ima svoj sedež na Dunaju. Delovati bo začela z dnem, ko bo oblastveno potrjena in bo vpisana v trgovski register. Njena obveznost traja deset let, se pa podaljša, ako tako določi generalna skupščina.

Družbeni kapital znaša 822.000 gold. in se deli na 4.140 celih akcij po 200 gold.

Del teh delnic se deli na polovičke, 3.910 se jih razdeli na delničarje, 200 jih ostane za rezervo v arhivu in do emisije ne vlečejo obresti.

Vrednost delnic se izloči iz poravnalne mase in obračuna z upniki in tistimi med njimi, ki ostanejo delničarji. Vsak delničar jamči samo z vrednostjo delnic, celotna družba pa z vsem prevzetim premoženjem.

Glavni družbeni upravni organ je generalna skupščina, ki zaseda vsako leto v mesecu maju na Dunaju. Izredno skupščino skliče upravni odbor na zahtevo delničarjev, ki posedujejo vsaj četrtno vsega delniškega kapitala.

Vsak imetnik delnice se lahko udeleži skupščine, glasuje pa lahko samo, če ima vsaj deset delnic. Na vsakih deset delnic pride en glas. Skupščina je

sklepčna, ako se je udeleži vsaj 10 delničarjev, ki imajo skupaj pravico na 50 glasov. Sklepi se sprejemajo z nadpolovično ali dvetretjinsko večino.

Upravni svet sestoji iz petih na Dunaju bivajočih članov in ga voli generalna skupščina na tri leta. Svet si vsako leto izvoli svojega predsednika.

Upravni svet predlaga skupščini primerno osebo za direktorja, prav tako uradnike, ki dobe prokuro ali pravico do sopodpisovanja aktov. Sicer pa namešča uradnike direktor sam.

Vsekakor je značilno, da ni v statutih nobene besede o notranjem tehničnem delu v podjetju in o delavcih. Vidno je tudi, da je oblast prehajala v roke malega števila dunajskih delničarjev.

Prva generalna skupščina se je vršila 13. novembra 1866 na Dunaju v prostorih Nižjeavstrijskega obrtnega društva. Vodil jo je odvetnik dr. Otmar Reiser, predsednik izvršilnega komiteja, izvoljenega na poravnalni skupščini. Iz njegovega poročila zvedemo, da se je izvršilni komite ob sodelovanju Pavla Putzerja pogajal z Angleži z namenom, da bi oni prevzeli podjetje in da bi se to moglo zgoditi. Poročal je tudi, da je Kreditni zavod pristal na odplačevanje dolga v mesečnih obrokih. Neugodno je pa bilo, kar je povedal o izdelavi oklopnih plošč za mornarico: ker niso bile pravočasno izdelane, je bila podjetju naložena kazen 19.000 gold. in le po posredovanju vplivnih prijateljev kazni ni bilo treba plačati.

Za upravne svetnike so bili izvoljeni: Lenart Wollheim, dr. Otmar Reiser, Avgust Pallehner, Cesarja Ferdinanda Severna železnica (zastopnik njen direktor Jurij baron Plenker), tvrdka C. M. Turetschek (zastopnik Adolf Franc Mayer).

Za predsednika upravnega odbora je bil izvoljen dr. Otmar Reiser. Po posebnem pooblastilu je bil določen za pravnega zastopnika družbe, kar je ostal do konca njenega obstoja.

Posebno priznanje je skupščina izrekla bivšemu Putzerjevemu direktorju Karlu Avgustu Freyu in ga soglasno imenovala za tehničnega in merkantilnega (trgovskega) direktorja. Podelila mu je tudi prokuro, tj. pravico, da skupaj z enim članom upravnega odbora podpisuje službene spise (akte).

Na drugi redni generalni skupščini, ki je bila 27. maja 1868, je barona Plenkerja zamenjal C. T. Fellmann, novi generalni direktor Ferdinandove Severne železnice, na izredni generalni skupščini 8. julija 1868 pa Lenarta Wollheima vitez Löwenthal Linam.

Na tretji redni generalni skupščini 20. maja 1869 so udeleženci slišali nekoliko razveseljivo poročilo, da je podjetje v preteklem letu doseglo dobiček 17.393 gold. 82 kr. Razpravo je že vodil novi predsednik upravnega sveta Franc vitez Friedau, lastnik tovarne na Dunaju.

Na izredni generalni skupščini 16. septembra 1869 je doletelo udeležence presenečenje. Predsednik upravnega sveta je sporočil, da Karel Avgust Frey odhaja. Sprejel je mesto generalnega direktorja Hüttenberške železarske družbe na Koroškem. Udeleženci generalne skupščine so se strinjali v tem, da ga ne zadržujejo, ker mu ne morejo ponuditi take plače, kakršno bo imel v Hüttenbergu. Frey, ki je bil na skupščini, se je zahvalil in je obljubil družbi svojo nadaljnjo pomoč. Službeno mesto je zapustil 1. oktobra 1869. Generalna skupščina mu je za naslednika imenovala Franca Pavla Mellinga, dotlej pod-

upravnika železarskega podjetja v Ivnici (Eibiswald) na zahodnem Štajerskem, in mu podelila tudi potrebno prokuro.

Melling je 25. maja 1871 izjavil, da odstopa, redna generalna skupščina mu je 25. maja 1871 določila za naslednika Jožefa viteza Hampeja, c. kr. rudarskega svetnika v p.

Medtem se je bila 30. maja 1870 izvršila tudi izprememba v sestavu upravnega sveta. Trgovska družba Turatschek je prišla v konkurz, zato je Adolf Mayer izgubil članstvo v upravnem svetu, na njegovo mesto je prišel privatnik dr. Henrik Vitorelli. Dr. Reiserju je pa potekla triletna doba članstva. Bil je zopet izvoljen. Ostal je tudi opolnomočeni pravni zastopnik in je kot tak imel v sledečih kritičnih dogodkih važno besedo.

Na generalni skupščini 25. maja 1871 je vitez Friedau odstopil in na njegovo mesto je bil izvoljen za upravnega svetnika tudi bogati privatnik Gustav Drasche pl. Wartinsberg. Načelnik upravnega odbora pa je ostal Reiser.

Na tej generalni skupščini so udeleženci doživeli presenečenje. Predsednik skupščine je sporočil, da zahteva bivši direktor Frey plačilo zaostale plače v znesku 20.000 gold., da bi bilo treba za razkrivalna dela v Pečovju, ki obetajo ugoden rezultat, 20.000 gold., 40.000 gold. pa za surovine, ki so bile zaradi nujnosti nabavljene pod neugodnimi pogoji. Potrebni bi torej bilo 80.000 gold. S Splošno štajersko kreditno banko se je že dogovoril, da posodi to vsoto. Generalna skupščina je z dvotretjinsko večino potrdila dogovor. Tako se je družba izvlekla iz začasne težave.

Kljub težavam pa vodje družbe še niso izgubili vsega upanja, da podjetje rešijo. Kako bi sicer mogli razlagati težnjo, da si pridobe nove jamske mere. Tako so kupili premogovni rudni polji Briše in Pleše pri Zidanem mostu na levem bregu Savinje, razen tega pa še v sestavu premogovnega področja v Pečovju:

Gašparjevo jamsko polje, sestoječe iz štirih dvojnih jamskih mer in ležeče na svetu Jerneja Mlakarja v Laški vasi (11. septembra 1872), štiri dvojne jamske mere, ležeče na travniku Mihaela Kresnika v k. o. Teharje.

Pač pa se je družba iznebila bolj oddaljenega, toda večjega premogovnega rudarskega področja. Že leta 1868 je prodala poznejšemu članu svojega upravnega sveta Henriku Drascheju rudnik v Govcah, leta 1870 pa tudi Hudo jamo in Brezno. Drasche si je dal za celotno področje jamske mere na novo podeliti. Od Uničnega (zahodno od Breznega) je bilo 15 jamskih polj ali 60 prostih jamskih mer.

Leta 1880 je Drasche prodal svojo jamsko posest jurklosterskemu graščaku Edvardu Geiplu. Od Geipla jo je leta 1890 kupila Trboveljska premogokopna družba.

Celotno dotlej pridobljeno štorsko premogovno jamsko posest so jeli označevati kot »Stare Štore«.

Mislili so tudi na pridobitev lastne železne rude. Rudarsko glavarstvo v Celju je 12. marca podelilo družbi rudnik rjavega železovca, sestoječ iz štirih prostih jamskih mer in ležeč na travniku Janeza in Apolonije Grabenšek v k. o. Pilštanj. Rudnik so imenovali »Srečno«.

Železno rudno polje je bilo sicer v bližini starega rudniškega področja z železarno v Podlogu pod Bohorjem, vendar se teritorialno ni skladalo z njim, saj je Jožef Steinauer vrnil glavni del koncesij leta 1865 in 1891, manjši

del je pa obstajal do konca stare Jugoslavije, čeprav rude niso več kopali. Tudi Štore se dela na podeljenih poljih niso lotile, saj je bilo drugih skrbi preveč.

Že leta 1871 in 1872 je bilo podjetje v slabih vodah, v začetku leta 1873 je bil v vidiku konkurz. Marca 1873 so znašali dolgovi 566.656 gold., med njimi je bilo 566.658 gold. meničnih. Osnovna in obratna sredstva so propadala. V zadnjem trenutku je dr. Reiser s tovariši našel primerno rešitev. Hohenwanška rudarska družba (Hohenwanger Hauptgewerkschaft) je izjavila, da podjetje kupi.

Generalna skupščina štorskega podjetja je na to pristala 27. marca 1873. V smislu člena 20 statuta je izvolila tri likvidatorje: dr. O. Reiserja, dr. H. Vitorellija in upok. sodnega svetnika Emila Vacana. Pogodba s Hohenwanško družbo je bila podpisana 18. junija 1873. Štorska družba je dobila za celotno posest za takratne razmere zelo lepo vsoto: 571.063 gold. 96 kr.

S tem likvidacija Rudniške in železarske delniške družbe Štore še ni bila popolnoma zaključena. Sodišče je ponovno pozvalo dr. Reiserja, naj za to poskrbi in naj firmo izbriše. Toda javljali so se še upniki. Najbolj neprijetna je bila dunajska Zbožilova železarska tvrdka. Zahtevala je plačilo 50.292 gold. za surovo železo, ki ga je bila dobavila v zadnjem času po naročilu direktorja Hampeja. Nastalo je sedem tožb, ki so trajale dolgo. Dr. Reiser ni mogel računati na uspeh. Končno je ugotovil, da Zbožil slabo stoji. To je izkoristil in se je pogodil z njim za 6.000 gold. Finančna uprava je zahtevala plačilo na zaostalih davčnih obveznostih, ki so znašale o. 40.000 gold. Po posredovanju so se pogodili na 12.933 gold. Tako se je definitivna likvidacija lahko izvršila šele na izredni skupščini delničarjev 24. julija 1881. Nato je bil izveden izbris podjetja v trgovskem registru. Reiser si je za plačilo zaračunal 2 gold. od akcije. A še leta 1887 je Prva avstrijska hranilnica izdajala knjižice z vpisano vsoto 6 gold. 8. kr. za vsako vloženo delnico.

Vendar Hohenwanška družba ni dobro gospodarila. Že vsa zadnja leta je avstrijska železarska industrija doživljala krizo. Leta 1873 je pa o priliki dunajske svetovne razstave nastal splošen gospodarski polom. To je morala občutiti tudi Hohenwanška družba. Ponovno ni poravnala davčnih obveznosti in finančna oblast je posegala po prisilni izterjatvi. Denarja ni bilo ne za nakup surovin ne za obratovanje. Kako so pri tem plačevali delavce, o tem nimamo poročil. Lahko samo sklepamo. Januarja 1872 si je družba od Hüttenberške družbe (gen. direktor Frey) izposodila 130.000 gold., junija 1873 pa od Henrika Drascheja 200.000 goldinarjev. Nato so pa nastopila leta, ko je družba do skrajnosti omejila poslovanje in je končno obratovanje celo ustavila.

Leta 1877 je Hohenwanška družba likvidirala. Dne 19. decembra 1877 je kupil njeno posest Karel Neufeldt za 100.000 (ali za 170.000) gold. Karel Neufeldt se v listinah označuje kot posestnik na Dunaju. Odločil se je, da izroči vso pridobljeno posest rudarskemu podjetju (Gewerkschaft) »Rudnik in železarna Štore« (Berg- und Hüttenwerk Štore), vendar je po svoji izjavi z dne 9. novembra 1878 in po odločbi z dne 21. marca ter v smislu statuta, sprejetih na skupščini na Dunaju, Bauernmarkt 13, vodil podjetje sam, dokler ni bil v smislu statuta redno izvoljen upravni svet.

Glavne določbe statutih rudarskega podjetja Rudnik in železarna Štore so bile naslednje:

Rudarska posest Rudnika in železarne Štore se ceni na 300.000 gold.

Rudarsko premoženje, ki je v rudarski knjigi vpisano kot nedeljiva celina, je vpisano na trdsko rudarska posest »Rudnik in železarna Štore« in se deli na 60 kuksov. Vsak kuks se v smislu člena 140 rudarskega zakona lahko deli na 100 delov. Vsak lastnik lahko svoj kuks proda, vendar imajo drugi lastniki kuksov predkupno pravico.

Sedež rudniške direkcije je na Dunaju. Rudarsko podjetje ima firmo »Rudnik in železarna Štore«.

Posle podjetja vodi direkcijski svet, ki ga izvoli generalna skupščina (Gewerkentag) na 3 leta. Direkcijski svet sestoji iz dveh oseb, ki morata skupno nastopati.

Direkcijski svet zastopa podjetje v vsakem oziru pred vsemi rudarskimi oblastmi. Posebej se navajajo pravice in dolžnosti:

da skrbi za raziskovalna dela,

da pridobiva rudarske objekte in koncesije,

da pri vseh krajevnih zadevah posreduje za rudniško podjetje,

da se dogovarja s kmeti glede zemljiške posesti, da v vsakem oziru skrbi zanje,

da skrbi za potrebne stavbe,

da izvršuje vse potrebne pravne posle,

da sprejema v službo delavce in nadzorne organe,

da opravlja izredne izdatke do 50 gold. na svojo roko, večje izdatke pa javlja na generalni skupščini,

da podpisuje firmo kolektivno,

da odgovarja rudarskim oblastem v vseh rudarskih zadevah in se obrača nanje, kadar je potreba,

da podjetje zastopa tudi pred sodišči in drugimi oblastmi.

V težjih slučajih se lahko posluži pravnega zastopnika.

Tehnično vodstvo vrši strokovnjak, obratni ravnatelj (Werksdirektor). Tega imenuje generalna skupščina (Gewerkentag) in je neposredno podrejen direkcijskemu svetu.

Direkcijski svet ima pravico, da da direktorju (po naknadnem sklepu iz leta 1879) možnost, da podpisuje akte ob sopodpisovanju enega izmed direkcijskih svetnikov.

Način prodaje pridobljenih rudnin, določitev cene in kreditnih možnosti si pridrži generalna skupščina v soglasju z večino lastnikov kuksov.

Na zahtevo polovice lastnikov kuksov ali rudarske oblasti mora direkcijski svet sklicati izredno generalno skupščino.

Skupščina se skliče na način, določen v statutih.

Skupščina določa plačo uradnikov. O prodaji in izpremembi posesti odloča skupščina.

Statuti so bili sprejeti na Dunaju 11. aprila 1878 in potrjeni po rudarskem glavarstvu v Celovcu 17. januarja 1879. Ko čitamo ta pravila, se nam zdi, da imamo opravka s podjetjem, ki je čisto rudarsko. Tako so čutili tudi pri okrožnem sodišču v Celju, ki je v trgovskih zadevah poslovalo kot trgovsko sodišče. Karlu Neufeldtu so poslali poziv, naj podjetje vpiše v trgovski

register. Postavili so se na stališče, da je podjetje trgovsko, saj surovine kupuje in izdelke prodaja, železne rude sploh ne kupuje. Lebdele jim je morada pred očmi tudi prejšnja štorska rudarska in železarska delniška družba. Neufeldt mora vpis izvršiti v 14 dneh, sicer plača 50 gold. kazni.

Karl Neufeldt se ni vdal. Vložil je pritožbo na višje deželno in nato na vrhovno sodišče na Dunaju. Navajal je zlasti naslednje argumente: Trgovska podjetja poslujejo z delnicami, katerih lastniki odgovarjajo samo z vrednostjo delnic, rudarska podjetja so celota in lastniki kuksov odgovarjajo tudi z ostalim premoženjem. Podjetje ima opravka s produkti rudarstva. Da trenutno ne koplje železne rude, to nima pomena, saj tudi lastnik zemljišča lahko kupuje seme.

Neufeldt je prav tedaj obnavljal podjetje. Vsekakor je želel, da združi v njem vse faze proizvodnje: od kopanja železne rude in njenega topljenja do temeljnih valjanih izdelkov. Med tovarniškimi razvalinami je lahko srečal tudi plavž, ki ga je bil postavil podjetni, toda malo gospodarni prednik.

Pravne posle je vodil Neufeldtov pooblaščenec dunajski dvorni in sodni odvetnik dr. Rudolf Klimosch. Karef Neufeldt ni uspel. Moral je podjetje vpisati v družbeni trgovski register (13. julija 1880). Tako je ostalo do leta 1913. Tedaj je celjsko okrožno sodišče presodilo, da podjetje ni trgovska firma, in je odredilo vpis v individualni register A. Tedaj so dvignili število kuksov na 100, leta 1915 pa na 128.

V resnici je bil izpočetka lastnik vseh kuksov Karel Neufeldt kot načelnik sveta bil vedno pravi gospodar, polagoma jih je dajal tudi svojim ožjim sorodnikom.

Upravo v smislu statotov je uvedla generalna skupščina (Gewerkentag) dne 9. oktobra 1879. Izvolila je za direkcijskega svetnika Neufeldtovega sorodnika, graškega industrijalca Ivana Weitzerja.

Ko je Weitzer leta 1902 umrl, je generalna skupščina 8. novembra 1902 izvolila za njegovega naslednika Filipa Viljema pl. Schoelerja, ožjega sorodnika Karla pl. Neufeldta.

Sam Karel pl. Neufeldt je umrl leta 1927, na njegovo mesto je prišel sin Gustav pl. Neufeldt-Schöller, ki si je dodal pridevek Schöller, ker ga je stric Friderik pl. Schöller adoptiral, a je bil kakor oče načelnik sveta.

Filip Viljem Schöller je umrl leta 1916, njegov naslednik je postal Rudolf Temple, ki je umrl leta 1927 in mu je sledil Deziderij pl. Ritzi.

Podjetje je imelo stalno tudi kakega prokurista, ki je v družbi z enim izmed direkcijskih svetnikov lahko podpisoval akte. Kot prokuristi se navajajo: Filip Viljem Schoeller (1880—1902), David Schwarz (1884—1893), Rudolf Temple (1893—1916).

Kot dolgoletni ravnatelj se ponovno omenja Jellek, ki se ga starejši ljudje še spominjajo. Niti v spisih niti v spominu ne živi več Franc Dula, soustanovitelj Westnove tovarne emajlirane posode, ki je bil komercialni direktor in kot tak manj opazen. Leta 1913 se poleg znanega direktorja omenja tudi sicer neznani direktor baron Boul.

Železarna, katere obratovanje je bilo ustavljeno že leta 1873, je leta 1818 zopet pričela delati. V tovarni so proizvajali sivo litino in v pudlarni jeklo. V pudlarskih pečeh so med segrevanjem železne mase maso mešali,

s tem je izgubljala ogljik in se pretvarjala v jeklo. Pudlano železo so kovali v kladivarni in valjali v valjarni. Tako je železarna obratovala mnogo let.

Najprej so izpopolnili livarno. Leta 1892 so kupili stroje opuščene železarne grofov Turjaških v Dvoru pri Žužemberku za 90.000 goldinarjev. Prejšnjo malo livarno so leta 1894 razširili in leta 1912 začeli delati odlitke za obrate in rudnike, dele za Dieslove motorje, parne cilindre za lokomotive in napajalnike, kokile (kovinarske livarske forme), valje za svojo livarno ter odlitke, težke 6 ali celo več ton, ki so jih oddajali strojni industriji v Gradcu.

Pudlanje je že proti koncu stoletja postajalo predrago. Leta 1907 so ga popolnoma opustili in predelovali potem nekaj let samo polizdelke, ki so jih dobivali od drugih tovarn.

Sele leta 1912—1913 so tovarno modernizirali. Zgradili so novo kalorično centralo s tremi parnimi kotli in dvema parnima strojema. Dva tedanja parna kotla še stojita poleg novih orjakov, ne da bi kaj delala. Peč v martinarni, martinovka, je horizontalno razdeljena v dva oddelka, v zgornjem je železo, ki ga je treba preobraziti, v spodnjem je v eni komori segret plin, v drugi pa segret zrak, ki talita železo v gornjem oddelku.

OPOMBE

¹ Janko Orožen: Zgodovina železarne v Štorah 1836—1945. Železarna Štore (Štore) — Cakovec 1975, str. 5—21.

² Walter Brunner: Ustanovitev in zgodnja zgodovina železarne in valjarne Štore pri Celju. ČZN 47(= n. v. 12)/1976, str. 143—154.

³ Jože Šorn: Walter Brunner, Ustanovitev... železarne in valjarne Štore pri Celju, poročilo o spisu pod ² z dopolnili in popravki. ČZN 49(= n. v. 14)/1978, str. 363—369.

DIE EISENHÜTTE IN ŠTORE BEI CELJE AM ANFANG UND IN DER KRITISCHSTEN PERIODE

Zusammenfassung

Das Eisenwerk Štore wurde im Jahre 1851 gegründet von F. B. Andrieu und von Paul Putzer. Auf Grund des Vergleiches wurde im Jahre 1852 Putzer Alleinbesitzer. Anfangs wirtschaftete er mit gutem Erfolge. Doch im Jahre 1865 unterlag er der Wirtschaftskrisis. Ihm folgte als Akzienbesitzer Das Bergbau und Eisenwerk Štore. Das Bemühen der Gesellschaft war jedoch erfolglos, im Jahre 1873 wurde die Arbeit eingestellt. Erst im Jahre 1878 kam die Rettung durch die auf Kuksen gegründete Gesellschaft, auf deren Spitze der einsichtige Generalkonsul von Schweden und Norwegen Karl Neufeldt stand. Ihm folgte sein Sohn Gustav von Neufeldt Schoeller, ein ebenso guter Wirtschaftler. Ihm stand zur Seite der Direktor Hruschka. Im Jahre 1875 begann die Modernisierung des Betriebes, die in den folgenden Jahren nicht nachließ. Heute gehört die Fabrik zu den größten Eisenwerken Jugoslawiens.

ALEKSANDER HRASOVEC

**ORGANIZACIJSKI RAZVOJ ZDRAVSTVENEGA VARSTVA
V CELJSKI REGIJI**

UVOD

Organizacija zdravstvenega varstva v določenem obdobju je rezultanta neštetihih vplivov in komponent. Gotovo sodijo med najpomembnejše:

- družbeno-politični vplivi;
- ekonomski vplivi;
- strokovno medicinski vplivi.

Vsak družbeni red predpiše svojo ideologiji ustrezno organizacijo zdravstvenega varstva, katerega realizacija pa je odvisna od ekonomske moči tiste družbe, splošnega razvoja medicinske znanosti ter strokovnjakov, ki realizirajo predpisane (določene ali dogovorjene) pravice.

Do današnje koncepcije zdravstvenih skupnosti, v katerih »uporabniki« zdužujejo svoje interese do zdravstvenega varstva, samostojno odločajo o pravicah, zdužujejo za realizacijo teh pravic potrebna sredstva in z »izvajalci« zdravstvenega varstva (zdravstvenimi delavci) svobodno menjavajo delo, pa je seveda prišlo postopoma, po posameznih razvojnih fazah. Seveda imamo pri tem v mislih razvoj javne (socializirane) zdravstvene službe, katere začetki segajo neprimerno dalje, kot to običajno mislimo.

Skušal bom zato opisati glavne značilnosti posamezne faze razvoja, pri tem pa poudaril predvsem razvoj po osvoboditvi, torej po letu 1945. Prejšnja obdobja omejim le na najvažnejše podatke, da lahko opazimo kontinuiteto razvoja. Vsako posamezno fazo opredeljujem s stališča takrat veljavnih predpisov in jo primerjam s konkretnimi organizacijskimi oblikami v Celju in celjski regiji. Ves čas pa ločim dve glavni organizacijski obliki, to je bolnišnično in izvenbolnišnično dejavnost.

Avtor: Aleksander Hrašovec, dr. prava, Celje, Ljubljanska cesta 22 A

PRED LETOM 1945

Bolnišnična dejavnost

Prve oblike javne bolnišnične zdravstvene službe lahko zasledimo v Celju sorazmerno zgodaj, saj je ugotovljeno, da so ustanovili prvi »špital« že celjski grofje. Ta je razmeram primerno živoraril do leta 1887, ko je bila izročena svojemu namenu novo zgrajena Gizelina bolnišnica.

V času med obema vojnama razvijejo:

- kirurški oddelek;
- interni oddelek;
- ginekološko porodniški oddelek (leta 1920, nova stavba leta 1931);
- očesni oddelek (1936);
- izolirnica (nalezljive bolezni — v posebni stavbi).

Bolnica je bila »državna« oziroma »banovinska«.

Med okupacijo so Nemci uredili delo v bolnici po svojih potrebah, ome-niti pa velja začetek velike gradnje, ki pa je ostala nedokončana.

Izvenbolnišnična dejavnost

Prve začetke javne (socializirane) izvenbolnišnične zdravstvene službe za-sledimo v naši regiji v drugi polovici prejšnjega stoletja v ambulatorijih bratovskih skladnic in železnice, kot tako imenovane bolniške blagajne (Zabu-kovica, Liboje, Brezno, Štore, Huda jama, Pečovnik, Železniška postaja Celje).

V predaprilski Jugoslaviji so poleg zdravnikov v zasebnih ordinacijah opravljali ambulantno-poliklinično in preventivno zdravstveno dejavnost predvsem:

— **Zdravstveni dom Celje** v tehle organizacijskih enotah:

- državna bakterialoška stanica (od 1923 dalje);
- ambulatorij za spolne bolezni (od 1923 dalje);
- Pasteurjev zavod (od 1924 dalje);
- protituberkulozni dispanzer (od 1924 dalje);
- posvetovalnica za matere in dojenčke (od 1927 dalje);
- šolska kuhinja (od 1931 dalje);
- otroško zavetišče (od 1932 dalje);

— **mestni in okrajni zdravnik** (od 1935 dalje) združena v **mestni fizikat**;

— **ambulatorij ekspoziture zavoda za socialno zavarovanje**.

Ta je opravljal vso kurativno dejavnost (ambulantno zdravljenje) za ta-krat že obvezno zavarovane delavce v Celju. V celjski okolici pa je socialno zavarovanje sklenilo posebne pogodbe z zdravniki zasebne prakse o zdravlje-nju svojih zavarovancev.

Med okupacijo pa so Nemci prilagodili to dejavnost svojim organizacij-skim predpisom.

1945—1953

Organizacija zdravstvene službe je odraz takratnih težkih razmer, služba je organizirana centralistično in jo po administrativnih oblikah vodijo državni organi (ministrstva). Veljajo pa še prejšnji jugoslovanski predpisi. Obstajajo še privatne lekarne (podružbljene 1949), privatne zdravniške prakse, ambu-latorij socialnega zavarovanja (socializirana služba) in »državne« bolnišnice.

Bolnišnična dejavnost

Takoj po odhodu Nemcev je peščica zdravstvenih delavcev prevzela bolnišnico in sproti prilagajala delo in organizacijo novim razmeram in potrebam. Predstavniki 4. operativne cone so za nekaj časa celo mobilizirali vso bolnico z osebjem vred. Postopoma pa so zaživel vsi predvojni oddelki, na novo se organizira otroški oddelek (Westenova vila na Golovcu). Leta 1947 preneha biti bolnica republiška ustanova, prišla je v pristojnost takratnega MLO.

Leto 1948 pomeni organizacijsko prelomnico, novo vodstvo postavi razvojni program, da se bolnica razvije v tesnem sodelovanju z ljubljansko kliniko in zdravniško celjskega okoliša v bolnišnico I. reda.

Leta 1949 se ustanovi oddelek za pljučno TBC (ukinjen 1958), centralni laboratorij, postaja za transfuzijo krvi, centralna bolniška lekarna, stomatološka služba (1950). V teh letih se izboljša in delno obnovi tudi oprema (rentgen) in izvede reorganizacija pomožnih služb (kuhinja, pralnica itd.).

Izvenbolnišnična dejavnost

Prejšnje javne zdravstvene ustanove znova zaživijo v skromnih razmerah, jedro nove organizacije postane ambulatorij socialnega zavarovanja, ki opravlja ambulantno poliklinično dejavnost, druge pa pridejo v pristojnost leta 1948 ustanovljene sanitarne inšpekcije.

Zdravstvena dejavnost se močno razširi, prejšnji ambulatorij preraste v pravo polikliniko, v kateri delajo štirje stalni zdravniki in osem pogodbenih zdravnikov v splošnih ordinacijah, v posameznih specialističnih ordinacijah pa sodeluje osem specialistov raznih strok. Organizirajo se celo tri »obratne« ambulate (Tovarna emajlirane posode, Cinkarna, Tkalnica hlačevine). Začnejo se opravljati pregledi pred nastopom dela (zlasti za vajence), periodični in sistemski pregledi, ocenjuje se delazmožnost za potrebe socialnega zavarovanja.

Ta razvoj sankcionira v Celju s 1. 7. 1948 izvedena reorganizacija zdravstvene službe, ki ta ambulatorij tudi uradno osamosvoji in preimenuje v POLIKLINIKO CELJE.

Teritorij okraja Celje pa ti predpisi razdelijo na 18 zdravstvenih okolišev, v katerih se je zdravstvena služba organizirala v SEKTORSKIH AMBULANTAH, ki opravljajo izvenbolnišnično zdravstveno dejavnost v skladu z lastnimi prostorskimi, kadrovskimi in drugimi možnostmi in seveda tudi s potrebami.

DOBRNA: Sele leta 1950 se ambulantna služba loči od zdraviliške, v njej delujejo: ambulanta splošne prakse, zobna ambulanta ter posvetovalnica za matere.

SLOVENSKE KONJICE: Splošna ambulanta z diagnostično postajo, zobna ambulanta, posvetovalnica za matere, kopališče. V ZRECAH deluje od 1945 dalje ambulanta kot obratna, od 1950 dalje pa kot sektorska (splošna ambulanta); v LOČAH pa splošna ambulanta.

KOZJE: Splošna ambulanta, zobna ambulanta (od 1949 dalje), posvetovalnica za matere (od 1951 dalje). V Prevorju dela občasno posvetovalnica za matere; od 1951 dalje pa celo zobna ambulanta. V Pilštanju dela občasno posvetovalnica za matere.

LAŠKO: Splošna ambulanta, zobna ambulanta, RTG, diagnostična postaja ter posvetovalnica za matere. V Hudi jami ordinira trikrat tedensko sektorski zdravnik. V Rimskih Toplicah dela zdravstvena postaja in posvetovalnica za matere, spočetka sta tukaj delala oba zdraviliška zdravnika.

PLANINA: Splošna ambulanta, zobna ambulanta, občasno ordinira zdravnik v Jurkloštru ter v posvetovalnici za matere.

PODCETRTEK: Splošna ambulanta s štirimi posvetovalnicami za matere.

PREBOLD: Splošna ambulanta, zobna ambulanta, diagnostična postaja, posvetovalnica za matere.

POLZELA: Splošna ambulanta in posvetovalnica za matere.

ROGAŠKA SLATINA: Splošna ambulanta, zobna ambulanta in dve posvetovalnici za matere.

ROGATEC: Splošna ambulanta, štiri posvetovalnice za matere ter protituberkulozni dispanzer.

SMARJE PRI JELŠAH: Splošna ambulanta, zobna ambulanta in šest posvetovalnic za matere.

SENTJUR: Splošna ambulanta, zobna ambulanta, posvetovalnica za matere.

STORE: Splošna ambulanta, zobna ambulanta, diagnostična postaja, laboratorij, RTG, posvetovalnica za matere.

VITANJE: Splošna ambulanta, v kateri ordinira zdravnik iz Vojnika.

VRANSKO: Splošna ambulanta, dve posvetovalnici za matere.

VOJNIK: Splošna ambulanta, zobna ambulanta, dve posvetovalnici za matere.

ZABUKOVICA: Splošna ambulanta, zobna ambulanta, dve posvetovalnici za matere.

ZALEC: Splošna ambulanta, zobna ambulanta, posvetovalnica za matere.

1953—1961

Ze leta 1950 izidejo predpisi o »upravljanju« državnih podjetij, ki seveda pospešijo socializacijo zdravstvene službe tako, da se uvede samoupravljanje tudi v zdravstvenih zavodih.

Organizacijo javne zdravstvene službe uredijo zakoni o:

- bolnicah;
- zdravstvenih domovih in zdravstvenih postajah;
- obratnih ambulantah;
- zobozdravstveni službi, lekarniški službi, zasebni zdravniški praksi (skrčena je na minimum in postavljena pod nadzor).

Bolnišnična dejavnost

Odsev najvažnejših komponent (družbenopolitične, ekonomske, strokovne) je izražen v gori omenjenih zakonih. Na njihovi podlagi, zlasti pa še v tesni odvisnosti od razpoložljivih strokovnih kadrov, se v celjski bolnici v tem obdobju postavijo trdne organizacijske oblike, tako da se delo opravlja v tehle oddelkih:

— kirurški (od 1959 dalje ortopedska ambulanta s fizikalno terapijo in medicinsko rehabilitacijo, ki postane pozneje samostojen oddelek);

- internistični (v njegovem okviru od leta 1962 gastroenterološki odsek);
- ginekološko porodniški (nekaj časa strokovno vodi tudi Zdravilišče Dobrna);
- infekcijski;
- otorinolaringološki;
- otroški (od leta 1961 do 1962 mu je priključen Dečji dom pod Kalvarijo);
- pljučni (leta 1958 preselijo bolnike v Novo Celje, ki postane posebna bolnica, leta 1959 pa ga znova priključijo kot pljučni oddelek bolnišnici);
- okulistični (obstaja sicer že od leta 1936, pa so ga zaradi kadrovskih težav leta 1953 ukinili in 1959 obnovili);
- stomatološki, ki se razvija v čeljustno kirurgijo;
- nevropsihiatrični (ambulanta od 1950, leta 1959 adaptirajo Dom onemoglih v Vojniku, ki ga priključijo kot oddelek bolnici. Leta 1962 priključijo graščino Ravne kot sanatorij).

Izvenbolnišnična dejavnost

Z odločbo MLO Celje (21/5-53) se Poliklinika Celje preimenuje in reorganizira v *Zdravstveni dom Celje*, ki ima ob ustanovitvi tele organizacijske enote: ambulantno-poliklinična služba, diagnostična postaja (preneha z delom julija 1962), ATD dispanzer, šolska poliklinika z zobno ambulanto, dispanzer za žene, otroški dispanzer, mestna higienska postaja, ambulante za: poklicne bolezni, živilsko osebje, športnike. Zdravstvene postaje Štore, Vojnik, Dobrna ostanejo samostojne. *Javna zobna poliklinika* je v sklopu MZD in se leta 1954 osamosvoji, prav tako se osamosvojijo tudi *obratne ambulante* (EMO, Cinkarna, Metka, Ingrad — ustanovitev 1960, Kovinotehna — zobna ambulanta).

Zdravstveni dom organizira tudi 12 *specialističnih ordinacij*, nekatere uspešno razvijajo dispanzerske metode dela in se tudi organizirajo kot *dispanzerji*.

Reševalna postaja Celje ostane samostojen zdravstveni zavod. V *drukih občinah celjske regije* se organizacija izvenbolnišnične dejavnosti uskladi z novim zakonom in ustanovijo se zdravstveni zavodi oziroma zdravstvene postaje. V tem obdobju so delovali:

— *Občina Laško*: ZD Laško s splošnimi in zobnimi ordinacijami, ZP Jurklošter in Rimske Toplice in reševalne postaje.

— *Občina Slov. Konjice*: ZD Slov. Konjice s splošnimi in zobnimi ordinacijami: ZP: Loče, Vitanje, Zreče, Reševalna postaja.

— *Občina Sentjur*: Zdravstveni postaji Sentjur, Planina, pomožni zdravstveni postaji Dramlje, Ponikva.

— *Občina Šmarje*: Zdravstvene postaje: Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina, Rogatec (ATD dispanzer), Podčetrtek, Bistrica ob Sotli. V občini dela tudi samostojna obratna ambulanta Steklarna Rogaška Slatina.

— *Občina Zalec*: ZD Zalec, Zdravstvene postaje: Zabukovica, Liboje, Prebold, Polzela, Vransko.

Nekatere naloge izvenbolnišnične dejavnosti, zlasti higiensko epidemio-
loško je opravljal za širše celjske zaledje: Okrajni higienski zavod, ki se
leta 1965 organizira kot: Zavod za zdravstveno varstvo Celje.

1961—1965

Socializacija zdravstvene službe se nadaljuje. Republiški zakon o zdrav-
stvenem varstvu in organizaciji zdravstvene službe (1961) na novo definira
pojem zdravstvenega varstva kot dejavnosti zdravstvenih zavodov.

Ta zakon uzakoni:

— samostojnost zdravstvenih zavodov, z vsemi elementi javne službe
posebnega družbenega pomena;

— samofinanciranje zdravstvenih zavodov, z vsemi elementi novih
družbeno ekonomskih odnosov in zaračunavanjem svojih storitev in prvimi
pričetki svobodne menjave dela;

— družbeno samoupravljanje zdravstvenih zavodov, ki uvede prve
elemente pravega samoupravljanja zdravstvenih delavcev, saj postane npr.
delitev dohodka in sprejem delavcev na delo izključno pravica delovnega
kolektiva.

Bolnišnična dejavnost

V tem obdobju se v bolnici organizacijske enote bistveno ne spre-
minjajo, pač pa leta 1963 nadaljujejo začeto gradnjo, ki naj predvsem omili
prostorsko stisko, na novo se pridobijo prostori za sodobnejše operacijske
dvorane in potrebne sobe za intenzivno nego bolnikov ter prostori za neka-
tere nove specialistične ambulante, začne se urejevati strokovna knjižnica.

Izvenbolnišnična dejavnost

V celjski občini se zdravstvene postaje: Store, Dobrna, Vojnik leta
1960 priključijo Zdravstvenemu domu Celje, tako da opravlja izvenbolniš-
nično dejavnost v občini zdravstveni dom, ki ima osem splošnih ordinacij,
deset specialističnih ambulant, štiri dispanzerje ter ordinacije v Štorah,
Vojniku in Dobrni. Leta 1961 začne v tem okviru z delom patronažni center,
leta 1962 pa dispanzer za medicino dela. Samostojne postanejo obratne
ambulante (EMO, Cinkarna, Metka, Ingrad, TOB), ki imajo splošne in zobne
ordinacije ter Kovinotehna (zobna ambulanta). Obratna ambulanta želez-
nice je enota ZZD Maribor. Samostojna postane tudi javna zobna polikli-
nika. Higienskoepidemiološko dejavnost opravlja oddelek za zdravstveno
varstvo v sklopu zdravstvenega doma Celje (1961—1964).

V ostalih občinah celjske regije se organizacija izvenbolnišnične službe
bistveno ni spreminjala, dotedanji zdravstveni domovi in postaje ostanejo
samostojni. Pač pa je ta služba skladno s kadrovskega zmožnostmi, novo-
gradnjami ter nabavami novih aparatov širila svojo dejavnost inboljšala
kvaliteto svojega dela.

1965—1974

Za to obdobje je značilno, da postanejo ekonomski vplivi na organi-
zacijo zdravstvene službe vse močnejši in pomembnejši. Organizacija zdrav-
stvene službe je prekoračila okvire racionalnosti, prevelika samostojnost

zdravstvenih zavodov (v SR Sloveniji je 78 zdravstvenih domov in 43 obratnih ambulant) je pripeljala do tega, da se je vodilo tudi toliko samostojnih kadrovskih, finančnih in strokovno doktrinarnih politik. Leta 1967 sprejeti zakon o organizaciji zdravstvene službe je ukinil nekatere zdravstvene zavode in jih združil. Za zdravstveni dom je npr. predpisal pogoj, da mora pokrivati območje najmanj 40.000 prebivalcev. Tako ostane v Sloveniji le 17 zdravstvenih domov.

Bolnišnična dejavnost

Leta 1970 izvršena reorganizacija, po kateri se celjska bolnica organizira kot organizacija združenega dela z bolniško delovnimi enotami v Celju, Vojniku (z depandanso v Ravnah in Topolšici, ki pa nimajo lastnosti samostojnih pravnih oseb).

Seveda pa je bilo v tem času tudi nekaj notranje organizacijskih sprememb, ki so zlasti dale večjo samostojnost nekaterim strokovnim službam (1960 anestezijske službe, 1972 umetna ledvica, začetki nuklearne medicine).

Izvenbolnišnična dejavnost

V tem obdobju se ta dejavnost prilagodi gori povedanim načelom, tako da delujeta na našem območju:

— *Regionalni zdravstveni dom Celje*, ki združi do tedaj samostojne zdravstvene domove in postaje na celotnem teritoriju občin naše regije. Tako se torej organizacijsko poveže vsa ambulantna dejavnost, zobozdravstvena dejavnost, dispanzerji in reševalna služba.

— *Zavod za zdravstveno varstvo Celje*, ki je od 1964. do 1971. leta združil bivša oddelka za zdravstveno varstvo in medicino dela. Po letu 1971 pa se dejavnost medicine dela opravlja v okviru regionalnega zdravstvenega doma; vso higiensko epidemiološko dejavnost pa opravlja samostojni zavod za zdravstveno varstvo.

OD LETA 1974 DALJE

Ustava 1974 je uvedla novo koncepcijo zdravstvenih skupnosti, ki povežejo enotni sistem zdravstvenega varstva in zdravstvenega zavarovanja. Uporabniki združujejo v skupnosti svoje interese do zdravstvenega varstva, svobodno odločajo o pravicah iz zdravstvenega varstva, združujejo za določen obseg in pravice iz zdravstvenega varstva potrebna sredstva in z izvajalci zdravstvenega varstva (zdravstveni delavci) svobodno menjavajo delo.

Izvajalci (zdravstveni delavci) so skladno z zakonom o združenem delu izenačeni v svojih pravicah in obveznostih z vsemi ostalimi delavci združenega dela. Zato veljajo za organizacijo zdravstvene službe enaka določila kot za vse delovne organizacije (TOZD, OZD, SOZD).

V začetku leta 1980 stopi v veljavo nov, s temi načeli usklajen republiški zakon o zdravstvenem varstvu.

Vse zdravstvene delovne organizacije v naši regiji so združene v ZDRAVSTVENEM CENTRU CELJE.

Bolnišnična dejavnost

Po temeljitih organizacijskih in družbenopolitičnih pripravah (referendum) se organizacija celjske bolnice izpopolni, tako da dela od 1. 1. 1974 dalje »Splošna bolnica Celje« kot organizacija združenega dela, ki združuje tele temeljne organizacije združenega dela (TOZD):

— *TOZD Medicinski oddelki Celje*, ki opravlja v posameznih organizacijskih enotah tele dejavnosti:

- anesteziologija, reanimacija, intenzivna terapija;
 - lekarna;
 - centralni bolnišnični laboratorij;
 - dermatološko-venerološka;
 - ginekološko porodniška z neonatalno pediatrijo;
 - interna (splošna, kardinalna, hematološka, gastroenterološka, nuklearna medicina, hemodializa);
 - infekcijska;
 - kirurška (kirurgija notranjih organov, poškodbe, otroška kirurgija, plastika s kirurgijo roke, ortopedija);
 - okulistična;
 - otorinolaringološka;
 - pediatrična;
 - patomorfološka s histološkim laboratorijem;
 - transfuzijska;
 - urološka;
 - knjižnica, socialna služba;
- *TOZD Tehnično preskrbovalne enote*;
- *TOZD Nevropsihiatrija Vojnik s sanatorijem Ravne*;
- *TOZD Topolšica*, ki se pozneje osamosvoji;
- *Delovna skupnost skupnih služb*.

Po letu 1978 pa se bolnica organizacijsko in strokovno vključi v Zdravstveni center Celje, ki postane nosilec celotnega zdravstvenega varstva v celjski regiji, saj združi celotno bolnišnično in izvenbolnišnično dejavnost.

Izvenbolnišnična dejavnost

Regionalni zdravstveni dom in Zavod za zdravstveno varstvo poslujeta v prvih letih tega obdobja v prejšnjih organizacijskih oblikah; leta 1978 pa se vključita v Zdravstveni center Celje, tako da ima za izvenbolnišnično dejavnost tele temeljne organizacije združenega dela (TOZD):

- TOZD Splošna medicina Celje
- TOZD Medicina dela Celje
- TOZD Zobozdravstvo Celje
- TOZD Reševalna služba Celje
- TOZD Socialna medicina in higiena Celje
- TOZD ZP Store
- TOZD ZP Vojnik
- TOZD ZD Radeče
- TOZD ZD Laško

TOZD ZD Sevnica
TOZD ZD Slovenske Konjice
TOZD ZD Sentjur
TOZD ZD Smarje pri Jelšah
TOZD ZD Zalec

Ambulantno-dispanzerska dejavnost, ki skrbi za zdravstveno varstvo otrok, mladine in žena pa je organizacijsko povezana v skupnih TOZD z bolnišničnim varstvom (dejavnostjo) ustreznih oddelkov v bolnici.

ZAKLJUČKI

Ta pregled organizacijskega razvoja zdravstvenega varstva (dejavnosti) v naši regiji pa ne bi bil popoln, če ne bi poudaril, da smo tudi na tem pomembnem družbenem področju dosegli dobre rezultate, saj kažejo zadnji podatki, da imamo za naše potrebe primerno razvito zdravstveno službo tako, da smo po nekaterih primerjalnih kazalcih (na 1.000 prebivalcev 6 bolniških postelj, na okrog 500 prebivalcev en zdravnik) na spodnji meji razvitih dežel.

Zal pa moramo ugotoviti, da namenijo v razvitih deželah za potrebe zdravstvenega varstva 7 % svojega narodnega dohodka; pri nas pa le 4 do 5 %. Seveda ne smemo prezreti dejstva, da je naš narodni dohodek tudi od 3 do 7-krat (različno po občinah) nižji od narodnega dohodka visoko razvitih držav. Če pa je tako ekonomsko šibka občina še nosilec rizikov, ki jih prinašajo stroški za zdravstveno varstvo njenih »uporabnikov«, nam mora biti jasno, da mnogim težavam v našem zdravstvenem varstvu botrujejo zelo resni in težki objektivni vzroki.

Celje, v marcu 1983

VIRI IN LITERATURA

- Prof. Janko Orožen: Oris sodobne zgodovine Celja in okolice Celje 1980.
Dipl. iur. Peter Vindiš: Ocena razvoja samoupravne organiziranosti v celjski regiji. (V rokopisu pri avtorju.)
Dr. Miran Maly: Organizacija zdravstvenega varstva. Ljubljana 1980. (Tu so podrobno navedeni ustrezni zakoniti predpisi.)
Zdravstvo v Celju in okolici — zbornik. Celje 1952.

ORGANISATORISCHE ENTWICKLUNG DES GESUNDHEITSSCHUTZWESENS AUF DEM GEBIET VON CELJE

Zusammenfassung

Der Artikel behandelt die Entwicklung der Organisation des Gesundheitswesens im Kreis Celje.

Es wird festgestellt, dass die Entwicklung der Organisation von mehreren Faktoren beeinflusst wurde, die wichtigsten darunter wären die gesellschafts — politischen, die wirtschaftlichen und die fachmedizinischen Einflüsse.

Weiters werden die Formen der Organisation dargestellt, in denen sich das Gesundheitswesen im Kreis Celje durch die einzelnen Zeitabschnitte hindurch entwickelte. So wird zunächst kurz der Entwicklungsstand im Jahre 1945 dargestellt und danach die folgenden Entwicklungsphasen stufenweise, entsprechend dem Stand der gesellschafts-politischen Entwicklung unseres Staates von 1945 bis heute. Dabei wird jedoch der hospitale und der ausserhospitale Gesundheitsdienst als die Haupttätigkeiten des Gesundheitswesens getrennt aufgezeigt.

Als Abschluss wird festgestellt, dass wir heute einen unseren Bedürfnissen durchaus entsprechenden Gesundheitsdienst besitzen, der vergleichsweise über so viel Krankenbetten and Ärzte auf 1000 Einwohner verfügt, als ungefähr das Mindestmass in entwickelten Ländern beträgt.

SREČKO SAVERNIK — FRANC ŠTOLFA

ZOBOZDRAVSTVO V CELJU**ZACETKI***

Na strokovno zobozdravstvo so v Celju začeli misliti šele v zadnjih desetletjih avstrijske dobe. Najprej so nalogo reševali s pomočjo zobnih zdravnikov in tehnikov, ki so začasno prihajali z Dunaja. Polagoma so se lotevali zobozdravstva tudi nekateri domači splošni zdravniki: dr. Jožef Hoisl, dr. J. Riebl, dr. Anton Schwab, dr. Emil Brešar, dr. Evgen Negri in dr. Rudolf Sadnik.

Svoje zobozdravstveno delo so nadaljevali še prva leta stare Jugoslavije (razen dr. Hoisla, ki se je preselil v Rogaško Slatino). Pridružili so se jim pa še nekateri redni zobozdravniki: dr. Anton Kunst (ki je prišel iz Žalca, kjer mu je sledil dr. Martin Herman), dr. Bruno Sadnik, dr. Emil Meglič, dr. Alojzij Krautberger (ki je deloval poprej v Žalcu), dr. Breznik in dr. Stane Vrhovec.

Pri dr. Krautbergerju je kot zobni tehnik delal Slavko Šlander.

Po prvi svetovni vojni so bili v letih 1918—1923 v Celju 4 zobozdravniki in 2 dentista, na celjskem podeželju pa v Žalcu 1 zobozdravnik, na Vranskem in v Laškem po 1 dentist, torej 9 terapevtov na okrog 55.000 prebivalcev, t. j. okrog 6.000 ljudi na enega terapevta. Tik pred drugo svetovno vojno je bilo v Celju že 7 zobozdravnikov in 3 dentisti, v Žalcu 1 zobozdravnik in po 1 dentist na Vranskem in Laškem, torej 13 terapevtov na okrog 70.000 ljudi, na enega terapevta pa okrog 5.000 ljudi. Razmerje med številom prebivalcev celjskega okrožja in številom terapevtov se je torej pred drugo svetovno vojno znatno izboljšalo.

Socialni zavarovanci v Celju so dobivali zdravstveno pomoč v privatnih ordinacijah štirih pogodbenih zdravnikov in 1 dentista. V okolici so jih pa

* Ta odstavek je v glavnem delu nastal na osnovi ustreznega poglavja v knjigi Zdravstvo v Celju in okolici, Celje 1952, pri kateri je sodeloval tudi podpisani.

Naslednja poglavja sta pa napisala dr. Franc Štolfa in dr. Srečko Savernik, zdravnik strokovnjaka v zobozdravstvu kot dopolnilo ustreznega poglavja v knjigi »Oris sodobne zgodovine Celja in okolice«, kjer manjkajo zaradi nepopolnosti uporabljenega vira neke bistvene navedbe.

Janko Orožen

po predpisanih pogojih morali zdraviti vsi. Za šolsko mladino je bila od leta 1935—1941 šolska zobna ambulanta z 1 zobozdravnikom.

Kakšno je bilo stanje zobozdravstva med okupacijo, je težko ugotoviti, ker so se nekateri zobozdravniki in dentisti morali izseliti, nekateri so se pridružili narodnoosvobodilni borbi, v Celju pa so se prehodno naselili novi, ki so z okupacijo vred odšli.

Po osvoboditvi leta 1945 so bili v Celju en sam zobozdravnik in dva dentista, podeželje je pa imelo zobozdravnika v Žalcu, dentista na Vranskem in v Laškem, torej 6 terapevtov na okrog 70.000 prebivalcev, kar je več kot 10.000 ljudi na enega terapevta. Zobozdravstvo je bilo torej v Celju, posebno pa na njegovem podeželju, v prav kritičnem položaju, ki je zahteval nujnega izboljšanja, zlasti zaradi tega, ker se je število prebivalcev in s tem zavarovancev silno večalo. Privatna ordinacija z močno zmanjšanim številom, večinoma že ostarelih delavcev, ni bila kos iz dneva v dan rastočemu številu pacientov, ki je bilo zlasti zaradi vojne precej povečano nad običajnim procentom.

V Celju samem je bila leta 1946 ustanovljena javna zobna poliklinika, iz katere se je rodilo več ustanov: šolska ambulanta, stomatološki oddelek v splošni bolnišnici z zdravnikom specialistom in interna zobna ambulanta v tovarni emajlirane posode z dentustom in zobotehničnim laboratorijem.

Na celjskem podeželju pa so bile odprte poleg že obstoječih ordinacij v Žalcu, na Vranskem in v Laškem v začetku privatne ordinacije z obvezo dela za socialne zavarovance v Vojniku, Vitanju, Polzeli in Ljubnem, ker trenutno ni bilo mogoče dobiti potrebnega instrumentarija, kasneje pa so bile ustanovljene zobne ambulante v teh in še drugih krajih, tako v Vojniku, Dobrni, Zabukovici, Štorah, Planini, Šentjurju, Slovenskih Konjicah, Zrečah, Kozjem, Prevorju, Rogaški Slatini, Šmarju in Preboldu.

PO OSVOBODITVI

Zdravstvo je prišlo po osvoboditvi mesta pod upravo 4. operative zone JLA ter po formiranju slovenske vlade pod Ministrstvo za zdravstvo LRS. V Celju so ostali 1945. leta en zobozdravnik in dva dentista, ki so opravljali prakso privatno. Jeseni istega leta se je ustanovilo v Ljubljani Društvo zobozdravstvenih delavcev Slovenije, ki je začrtalo smernice razvoju zobozdravstvene službe ter postavilo javnozobozdravstveni interes pred privatno prakso, ki je še ostala, toda vezana na obvezno delo v »javnih zobozdravstvenih ambulatorijih«.

1. 3. 1946 se ustanovi pri Zdravstvenem domu Celje Javna zobna poliklinika, ki jo vodi do 1948. leta dipl. dent. Ida Turk. 1948. leta prevzame upravniške dolžnosti dr. Stane Vrhovec, 1954—1955 dobi JZP prisilno upravo, v. d. šefa postane dr. Leopold Brenčič. Sledili so si dr. Dušan Lavrenčič (1956—1970), dr. Srečko Savernik (1970—1976), dr. Breda Doplihar-Pangerl, ki od 1976 vodi TOZD Zobozdravstvo odraslih.

Ne čelu šolski ambulanti je do 1951 dr. Jakob Rebernik, sledijo višji dent. Boris Košutnik (1951—1952), Marija Kifner-Ferič (do 1970). Od 1970—1974 zajema zobozdravstvena služba celotno zobozdravstveno dejavnost Regi-

onalnega zobozdravstvenega doma v Celju. V tem času je odgovoren za mladinsko zobozdravstvo dr. Marjan Premik. 1974. leta preraste mladinsko zobozdravstvo v dispanzer za zobozdravstveno varstvo predšolskih otrok in mladine z ortodontijo, ki predstavlja strokovno enoto TOZD Center zobozdravstvenega varstva otrok in mladine Celje. Enoto vodi dr. Dušan Lavrenčič do 1976, sledi dr. Danica Tomic-Goriškova, od 1977 pa ji je na čelu dr. Danica Homan.

Od 1978 je zobozdravstvo Celja združeno v zobozdravstvenem centru. Sestavljajo ga:

a) TOZD Zobozdravstvo odraslih — s specialističnima ambulantama za zobne in ustne bolezni (dr. Franc Fidler) ter stomatološke protetike (dr. Boris Roš);

b) Dispanzer za zobozdravstveno varstvo predšolskih, šolskih otrok in mladine z ortodontijo, ki je strokovna enota TOZD Center zdravstvenega varstva otrok in mladine Celje;

c) TOZD Zdravstvena postaja Štore (odg. za zobozdravstveno dejavnost dr. Vilma Cvikl);

d) TOZD Zdravstvena postaja Vojnik z Dobrno (odg. za zobozdravstveno dejavnost dr. K. Javšnik);

e) Enota za oralno kirurgijo TOZD Operativni oddelek z anestezijo — dr. Srečko Savernik.

V Celju delujeta še Železniška zobna ambulanta kot organizacijska enota Železniškega zdravstvenega doma Maribor. Vodil jo je od 1957—1975 dr. Leopold Brenčič, ki ga je nasledil dr. Franc Štolfa, ter Stomatološka ambulanta kazensko poboljševalnega doma za mladoletnike in zaporov Celje (od 1981).

V ZOBOZDRAVSTVU CELJA SO BILI ZAPOSLENI OD 1945 NASLEDNJI ZOBOZDRAVSTVENI DELAVCI:

Medicinske sestre stomatološke smeri (prej pomočnice, asistentke, instrumentarke): Ana Brglez, Suzana Borovik, Nada Blažon, Sonja Budna, Janja Božič, Metka Cokan, Angela Crnko, Duška Doberšek, Miljana Đumić, Nada Fuchs, Cvetka Gračner, Helga Glančnik, Mira Gajšek, Slava Gorenjak, Vera Gregl, Marjetka Gale, Danica Horvat, Rozina Horvat, Erna Heiligstein, Marta Habe, Darja Iršič, Olga Janc, Štefka Janžič, Bogdana Jamnikar, Cvetlana Klinger, Simona Kravanja, v. med. sestra Frida Krašovec (glavna sestra), Milena Košutnik, Nija Koštomaj, Marija Kolšek, Breda Kos, Marica Karner, Elza Klajnšek, Majda Koželj, v. med. sestra Marinka Krašovic, Štefka Kovač, Marija Koren, v. med. sestra Marina Ključevšek, Sanda Kadirnik, Jožica Kos, Renata Krajnc, Tatjana Kosi, Lidija Lešnik, Marija Lavrič, Milena Likovič, Mira Lah, rgt. tehnik Angela Mauc, Nataša Naraločnik, Štefka Rančnik, Mihaela Omladič, Krista Orlič, Šarlotina Peterlin, Vesna Posinek, med. sestra Zdenka Prisljan, Radojka Pipinič, Karolina Praprotnik, Mirsada Podrepšek, Marjetka Pihler, Ksenija Pinter, Lučka Primožič, Slava Stušek, Pavla Stropnik, Francka Senegačnik, Zdenka Šimek, Jerica Šuster, Darinka Štengl, Ljudmila Štih, Fanika Taušloker, Greta Tominšek, Danica Vengust, Zvonka Vengust, Mihaela Vohlgemut, Olga Vrhovec, Olga Voglar, med. sestra Sonja Zmrzлак, Berta Zbičajnik, Marija Zihner, Gizela Zalog.

Zobotehniki: Mira Bobovnik, Jelka Brodej, Ljuba Brečko, Milan Baudek, Alma Cepuš, Mojca Cehner, Nataša Cukrov, Jože Deleja, Breda Drugovič, Jurij Drugovič, Marina Dolar, Milan Danilović, Nada Gorenšek, Viktor Hajsinger, Zvonka Hribar, Avgust Ipšek, Elza Janežič, Cvetko Konec, Marinka Kovač, Breda Kezič, Jožica Kerner, Martina Krašovec, Jelka Koštomaj, Franc Kunej, Julka Kos, Marjana Kliček, Milica Kveder, Vojka Ljubičič, Boris Lipošek, Marija Lujanac, Jelka Mikuš,

Anka Mirnik, Metka Mirnik, Janez Mihelec, Vera Rant, Rudolf Orel, Amalija Paušar, Mirjam Prelog, Dore Prelog, v. zobotehnik Jože Prelog, Tomo Plevnik, Berta Plavštajner, v. zobotehnik Ervin Pirnat, Jože Pihlar, Jasna Pintarič, Karmen Podgoršek, Zinka Praprotnik, Martina Schmidt, Franc Soršak, Jože Strupek, Frida Sever, Sonja Solak-Veber, Fanika Salobir, Milena Smerc, Majda Terglav, Drago Ratnik, Jože Znidaršič.

Zobni zdravniki: dr. Manica Ambrož, dent. Ela Bordon-Demšar, dr. Snežana Božič-Fludernik, dr. Savin Bitenc, dr. Leopold Brenčič, dr. Marija Bindas, dr. Vilma Cvikl, dr. Stefanija Cerovečki, dent. Franc Cuš, v. dent. Jože Čeh, dr. Milan Divjak, dr. Breda Doplihar-Pangerl, dr. Marjeta Dolanc, dr. Franc Fidler, dr. Savka Finka, v. dent. Marica Ferič-Kifner, dr. Erika Gradt-Naglič, v. dent. Herman Gorenjak, v. dent. Rudi Govejšek, dr. Danijela Gorišek-Tomic, dent. Franc Herman, dr. Danica Homan, dr. Dušanka Hrastnik, dr. Karel Javšnik, dr. Pavel Jevnišek, dr. Zvonimir Krolo, dr. Marjana Krivec, dr. Maksimiljan Kos, v. dent. Boris Košutnik, dr. Bernarda Knez, dent. Ervin Kunej, dr. Jurij Koren, dent. Rihard Klobučar, dent. Peter Kušar, dr. Alojzij Krautberger, dr. Heribert Košič, dr. Fritz Kirschner (vojni ujetnik), v. dent. Rudi Lorber, dr. Biljana Lukovac, dr. Dušan Lavrenčič, dr. Anton Metličar, v. dent. Stanko Meznarič, dent. Vinko Moederndorfer, dr. Boris Roš, dr. Jakob Rebernik, dr. Meta Randl, v. dent. Danica Osole, dr. Slavko Ocvirk, dent. Justina Pariš, dr. Breda Prodan, dr. Irena Prosenc, dr. Draginja Pavkovič, dr. Jože Pungeršek, dr. Viktor Plavštajner, v. dent. Berta Pregelj, dr. Herta Pajman, v. dent. Jožica Purr, mr. dr. Marjan Premik, dent. Tatjana Sancin, dr. Josip Sancin, dr. Zlatan Skoberne, dr. Franz Stolz (vojni ujetnik), dr. Srečko Savernik, v. dent. Franc Šek, dr. Franc Štolfa, dent. Rado Stokelj, dr. Marta Škapin, dr. Aleksander Testen, dr. Metka Toman-Ilc, dipl. dent. Ida Turk, dent. Jože Tombac, dr. Duška Tešnjak, dr. Vera Terzič, dr. Teodor Uranič, v. dent. Erna Utroša, dr. Gordana Ugrin, dr. Franc Verdnik, dr. Zeljko Vranič, dr. Vesna Vranič, dr. Ilinka Višnicki, dr. Zorka Vučer, dr. Jožica Zavoļovšek, dr. Franc Zabukovšek, dr. Kristjan Zyder, dr. Stane Vrhovec, dr. Jelka Zgajner, dr. Danijel Zerdoner.

Celje, marca 1983.

PODRUŽNICA DRUŠTVA ZOBOZDRAVSTVENIH DELAVCEV SLOVENIJE V CELJU

Po prvi svetovni vojni so bili zobni zdravniki organizirani v društvu zobnih zdravnikov Slovenije, ki se je leta 1929 preimenovalo v Društvo zobnih zdravnikov dravske banovine. Ostali zobozdravstveni delavci — zobne instrumentarke (pomočnice), tehniki, dentisti so imeli svoja združenja ali pa so bili brez njih. Ker je zobozdravstvo delalo po sistemu privatne prakse, je temu primerna bila tudi funkcija, ki jo je društvo imelo — podobna delu zdravniške komore.

Obstajalo je že tudi sodelovanje v »Zvezi stomatoloških društev«, ki je v Zagrebu izdajalo svoj časopis »Folia stomatologica«.

1945. leta se je v Ljubljani ustanovilo Društvo zobozdravstvenih delavcev Slovenije, ki je združilo zobne instrumentarke, dentiste in stomatologe ter postalo nosilec razvoja zobozdravstvene službe LRS. (Prva strokovna medicinska revija po vojni v državi je bil naš Zobozdravstveni vestnik).

V letu 1946. so po Sloveniji v okviru Zveze uslužbencev zdravstvenih in socialnih ustanov nastajala poverjenišтва, ki so se marca 1947 preimenovala v Podružnice društva zobozdravstvenih delavcev Slovenije.

Ena prvih podružnic — poleg mariborske, kranjske in novomeške — je bila celjska. Namen podružnice je bil dvig strokovne ravni članstva in povezava z matičnim društvom. Do 1954. leta, ko je bila prvič razpuščena, je opravila veliko koristnega: uvajati je začela preglede po šolah v Celju in okolici, začeli so se fluoriranje zobovja in sistematski pregledi, opravljena je bila vrsta predavanj, tečajev, pogovorov s starši, udarniških akcij v prostem času, zobni laboratorij Javne zobne poliklinike je razstavil svoje izdelke na Celjski razstavi lokalne proizvodnje (1957) itd.

Po letu 1954, ko je prevladalo stališče, da so podružnice odigrale svojo vlogo in je matično društvo ZDS v Ljubljani prevzelo funkcijo, ki so jo imele podružnice, je bila celjska podružnica DZD in z njo vse, razen mariborske, ukinjena in je obnovila svoje delo šele 1958. leta.

V vodstvu podružnice so se od ustanovitve izmenjali naslednji predsedniki: dr. Leopold Brenčič, dentist Peter Kušar, dr. Srečko Savernik, dr. Franc Zabukovšek, dr. Jože Benedek; tajniki: dentist Peter Kušar, dr. Leopold Brenčič, dr. Srečko Savernik, dr. Franc Štolfa, dr. Savin Bitenc, višji dentist Teodor Uranič.

Z odlokom republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS z dne 1. 4. 1977 je bila podružnica črtana iz registra društev zato, ker svojih pravil ni uskladila z zakonom o društvih. Podružnica je bila obnovljena 11. februarja 1983.

Celje, v marcu 1983

VLADO NOVAK

VLADIMIR PAVŠIČ — MATEJ BOR SVOJEMU PROFESORJU JOSIPU NAPOTNIKU

Ob sedemdesetletnici Mateja Bora, barda slovenskega narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije, je tu objavljeno značilno pismo, ki ga je Matej Bor pisal spomladi 1945 iz Beograda svojemu nekdanjemu profesorju Josipu Napotniku. Dodana so potrebna stvarna pojasnila k vsebini.

VLADIMIR PAVŠIČ — MATEJ BOR TO HIS TEACHER JOSIP NAPOTNIK

On the 70th anniversary of Matej Bor's birth, the bard of the Slovene National Liberation War and People's Revolution, a characteristic letter, written by Matej Bor to his former teacher Josip Napotnik from Belgrade in spring 1945 is published here. To the contents of the letter are added the necessary explanatory notes.

Ko je Matej Bor, »dvorni poet veličanstva revolucije«, bard slovenskega narodnoosvobodilnega boja, prišel konec decembra 1944 v osvobojeni Beograd in je izvedel, da živi v Jagodini kot izgnanec profesor Josip Napotnik, je želel svojega nekdanjega razrednika s celjske gimnazije po dolgih letih spet pozdraviti in mu je 26. marca 1945 poslal tole pismo:

Cenjeni gospod,

ali bolje: tovariš profesor. Nemara se boste začudili, ko boste dobili iz Beograda pošto od mene. Sem sem prišel okoli Božiča preko Italije, kamor so me prepeljali v partizansko bolnico iz Notranjske. Danes sem že zdrav in opravljam službo vodje slovenske emisije v beograjskem radiju. Z mano so tudi Liška, Ingolič in pesnik Gruden. Brž ko sem zvedel, da ste še živi in zdravi kljub vsemu hudemu, ki so Vam ga prizadejali Frici, sem sklenil, da se Vam oglašim s kratkim pismom. Zelo sem vesel, da lahko pozdravim ne samo svojega profesorja, ki imam nanj vrsto lepih spominov, marveč tudi človeka, ki ga cenim, in tovariša v ideji. Bodite prepričani, da to ni samo kompliment, temveč iskrena misel. Mnogokrat smo se Vaši učenci

Avtor: Vlado Novak, bibliotekarski svetovalec, Celje

spominjali Vas ne samo v civilu, ampak tudi sredi najtežjih ur v partizanih. V težkih urah je človeku v veliko tolažbo zavest, da so na svetu dobri, poštjeni ljudje, človek se najrajši spomni mladih let in vsega, kar je bilo lepega v njih.

Tudi celjska gimnazija, čeprav je bila po večini zastrupljena z napak nacionalizmom in klerikalizmom, je dala vrsto odličnih borcev, mnogi med njimi so častno padli. Najbližja med temi sta mi bila intimna prijatelja Zabukovšek in Jakhel. Prvi je padel že 1941. leta, drugi lani septembra. Ko je padel Jakhel, sem jokal — takrat še nismo bili vajeni žrtev, ko je padel Milutin, sem samo stisnil zobe. Smrt je danes — oprostite izrazu — »masen-artikel«. Gotovo ste poznali tudi Dušana Mravljaka in njegovega brata, dalje Dušana Drolca, včasih je bil ljotičevcevec, potem dober komunista in borec, Biba Röck — vseh teh danes ni več. Njihove kosti trohne po Pohorju, notranjskih grapah in dolenjskih poljih. Tam pa trohne tudi kosti vrste izdajalcev, ki so padli v borbi proti lastnim bratom, med njimi moj sošolec, debeli Cici Pograjc in Plajh.

Ne bom vam več našteval svetlih in temnih imen, rad bi vam samo stisnil roko in se pogovoril z vami. Če vas pot pripelje v Beograd, oglasite se pri nas. Samo ne vem, koliko časa bom še tu, ker bom menda kmalu odrinil v Rim po drugih dolžnostih. Svet se je čudovito odprl. Če smo se včeraj partizani pogovarjali: Kam greš? Na Maverlen, Stare žage, Srednjo vas, se danes pogovarjamo: Kam? Moskva, Rim, London. Borba v Sloveniji je bila težka, a čudovita. Slovenski narod je dokazal, da ni hlapec, temveč junak. Era hlapcev je za nami.

Nemara ste kedaj slišali o Mateju Boru, »banditskem pesniku«. Pod tem pseudonimom sem se dolgo skrival jaz in zdaj me pod njim bolje poznajo kakor pod pravim imenom. Tudi drame sem pisal, ki jih danes igrajo na osvobojenem ozemlju v Slov. narodnem gledališču.

Pozdravite znance in oglasite se kaj v Beogradu!

Prisrčen pozdrav!

Vlad. Pavšič

26. marca, 45.

Pismo je značilen dokument o duhovni in družbeni povezanosti tihega poeta Napotnika z naprednimi celjskimi mladinci v času pred drugo svetovno vojno, zlasti o času osvoboditve, polnem revolucionarnega partizanskega zanosa, kakršnega zdaj po skoraj štiridesetih letih udobne svobođe kar prevečkrat pogrešamo. In ne nazadnje: pismo razkriva tudi značilne poteze iz duhovne fiziognomije Vladimira Pavšiča, ki se je kot dijak celjske gimnazije začel oblikovati v samostojno mislečega razumnika in ustvarjalca (pesnika, dramatika, pripovednika in esejista) Mateja Bora. V družbenem in kulturnem razvoju po drugi svetovni vojni ga poznamo skoraj samo pod tem psevdonimom, ki si ga je nadel v času narodnoosvobodilnega boja. Zato to pismo, ki se je ohranilo v zapuščini Josipa Napotnika, objavljamo kot skromno vezilo Mateju Boru ob njegovi sedemdesetletnici (14. aprila 1913—14. aprila 1983). Za današnji rod dodajamo nekaj pojasnil.

Original pisma, ki ga hrani Knjižnica Edvarda Kardelja v Celju v svojem oddelku za raziskovalno delo pod sign. Ms 151, je natipkan s pisalnim

B. Jakac

Matej Bor

Božidar Jakac:
Matej Bor
(visoka jedkanica, 1943)

strojem na pisarniški papir običajnega formata (305×210 mm). Pisemski ovitek ni ohranjen.

Vladimir Pavšič je bil dijak celjske gimnazije od šolskega leta 1924/25 do 1931/32. Maturiral je junija 1932. Josip Napotnik je bil Pavšičev razrednik in profesor francoščine.¹ Iz pisma je razvidno, kako je dijak cenil profesorjeve človeške kvalitete in njegovo znanje. Pavšič je najbrž že v dijaških letih vedel, da prof. Napotnik piše pesmi. Manj verjetno pa je, da je že tedaj profesorjeve pesmi tudi poznal², kajti Napotnik je svoje pesne nje strogo ocenjeval kot prigodniško, kot miselno in verzifikatorsko urjenje za razvedrilo. Priložnostne pesmi, med katerimi so v večini soneti, je pisal za zasebno rabo med prijatelji in znanci in jih ni namenil za tiskano objavo. Dejstvo, da je vsak od njiju napisal svoji izvoljenki sonetni venec, ne sme zavesti k prenagljenemu sklepanju. Napotnik je svoj venec Ex Ponto, posvečen Nežki Zadnikovi, njegovi poznejši ženi, napisal pozimi 1942—1943 kot izgnanec v Jagodini. Venec je bil objavljen³ šele po njegovi smrti (umrl je 11. septembra 1947). Matej Bor pa je postumno napisani sonetni venec Partizanki Nini prvič objavil leta 1950.³ Prav nič čudno ni, da je učenec, ki je lahko razmahnil svoja ustvarjalna krila, v pesniškem mojstrstvu prekosil svojega tihega, neambicioznega in strogo avtokritičnega učitelja.

Janko Liška je bil celjski dijak (maturiral junija 1927).⁴ Od 1. marca 1933 do 16. oktobra 1935 je bil suplent na celjski gimnaziji, torej Napotnikov kolega v profesorskem zboru.⁵ Leta 1941 je bil izgnan v Srbijo. V Beograd je prišel proti koncu 1944 kmalu za Ingoličem. Ko je Matej Bor odšel v Italijo, je Liška vodil slovenske oddaje do aprila 1945, ko je odšel v Prekmurje.⁶

Pisatelj Anton Ingolič je bil kot profesor ptujske gimnazije 13. junija 1941 izgnan v Srbijo. Zivel je v Paračinu, Zaječaru in Čupriji. Po osvoboditvi Beograda je sodeloval v slovenskih oddajah Radia Beograd in v kulturnoprosvetnem društvu beograjskih slovenskih izgnancev Franc Rozman-Stane (od novembra 1944 do konca junija 1945, ko se je vrnil v Ptuj. Od začetka maja do konca junija 1945 je slovenske oddaje Radia Beograd vodil).⁷

Pesnik Igo Gruden je odšel iz internacije v italijanskih taboriščih (Visco, Padova, Rab) po kapitulaciji Italije septembra 1943 v partizane. Bil je na Visu in v zavezniških taboriščih v El Satu v Afriki in v Gravini pri Bariju. V slovenskih oddajah Radia Beograd je sodeloval od januarja do junija 1945.⁸

Adolf Jakhel je bil po letih štiri leta starejši od Pavšiča, v gimnaziji pa dve leti pred njim (rojen 1910, maturiral 1930).⁹ Podobni duhovni interesi in enaka nazorska usmerjenost ter delo v dijaškem društvu Sloga so ju združili v pravem prijateljstvu. Jakhel je bil že junija 1941 poslan kot inštruktor CK KPS iz Ljubljane v Grosuplje. Od 30. oktobra 1941 je bil komandir Grosupeljske čete. Kot komandir 3. čete Stajerskega bataljona je bil ranjen pri napadu na Turjak in je 8. januarja 1942 umrl v Medvedici.¹⁰ Prijatelja sta se srečala tudi v partizanih. V črtici V partizanskem taboru opisuje Bor, kako ga je prijatelj kot komandir pripeljal v svojo partizansko četo, da bi njegovim fantom bral svoje pesmi in potešil njihovo kulturno željo, ki jim jo je bil vzbudil komandir v razgovorih z njimi. (Komandir-

jevega imena sicer ne navaja, a iz konteksta je jasno, kdo je bil to).¹¹ V spomin mrtvemu prijatelju je Bor napisal sonet, kjer ga v motu naziva »... moj brat...«¹²

Milutin Zabukovšek je bil Pavšičev sošolec, čeprav je bil eno leto mlajši (roj. 1914). Prof. Napotnik je bil njun razrednik do sedmega razreda. Maturiral pa je Zabukovšek leto pozneje (junija 1933).¹³ Kot študent prava je postal član KP. Padel je septembra 1943 na Notranjskem.¹⁴

Ko je tipkal pismo, je Bor v naglici svoja prijatelja omenil v napačnem zaporedju. Iz drugega stavka je razvidno, da bi se moral prvi glasiti takole: »... Najbližja sta mi bila intimna prijatelja Jakhel in Zabukovšek. Prvi je padel...«¹⁵

Dušan Mravljak — Doktor Mrož je bil v gimnaziji leto za Pavšičem (roj. 1914, maturiral 1933 skupaj z Milutinom Zabukovškom). Maja 1941 je diplomiral na medicinski fakulteti v Zagrebu. V začetku okupacije je v Ljubljani zbiral in vključeval zdravnike v OF ter se med prvimi prijavil za odhod v partizane. Maja 1942 je odšel v II. grupo odredov in prišel preko Gorenjskega na Štajersko. Od septembra 1942 je bil borec in zdravnik Pohorskega bataljona in je padel na Osankarici 8. januarja 1943. Posmrtno je bil proglašen za narodnega heroja (22. julija 1953).¹⁶

Njegov brat Božo Mravljak-Španec je bil še mlajši (roj. 1917). Kot absolvent trgovske akademije je odšel v Španijo in se v državljanski vojni boril v španski revolucionarni armadi. V začetku okupacije (1941) je organiziral odpor in OF v Šaleški dolini. Nemci so ga zajeli v Celju (v začetku februarja 1942) in ga ustrelili kot talca v Mariboru 3. aprila 1942.¹⁷

Dušan Drolc je bil na celjski gimnaziji od 4. do 6. razreda (1933/34—1935/36). Padel je kot partizan v Bekštajnu na Koroškem.¹⁸

Blaž Röck-Biba, prav tako Šoštanjčan kot oba Mravljaka, je bil dijak celjske gimnazije od 6. do 8. razreda (1933/34—1935/36, maturiral junija 1936). Ze kot gimnazijec se je vključil v napredno gibanje, kot študent medicine pa je bil sprejet v KP. Kot aktivnega revolucionarja ga je policija preganjala, zato se je moral umakniti v ilegalo. Ko so ga ujeli, je bil večkrat zaprt. Tudi po prestani internaciji v Bileći ni mogel nadaljevati študija medicine v Zagrebu. Leta 1941 je bil med organizatorji vstaje na slovenskem Štajerskem. Po 19. septembru 1941 je opravljal funkcijo sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo. Nemci so ga aretirali 30. oktobra 1941 v Celju, 19. decembra 1941 je bil obsojen na smrt in 6. marca 1942 ustreljen v Mariboru.¹⁹

Franc Pograjc je bil Pavšičev sošolec do 5. gimnazijskega razreda (1928/29), maturiral pa je šele jeseni 1933. — Avgust Plajh je bil mlajši (maturiral 1935).²⁰ Oba sta padla kot belogardista.

Máverlen je vas na belokranjskem obrobju Roga, skozi katero je do kapitulacije Italije (septembra 1943) vodila stalna partizanska pot z Gorjancem na Kočevsko in Notranjsko. V kraju so se stalno mudile partizanske enote. Tu je imela sedež tudi tehnika baze 24.²¹

Stare žage so raztegnjena vas v dolini Črmošnjičice (Divjega potoka) ob cesti Podturn—Črmošnjice. Po izselitvi Kočevarjev so Italijani med roško ofenzivo (1942) požgali večino hiš in gospodarskih poslopij. Leta 1943 so se v deloma obnovljenih hišah naselile orožarske delavnice VII. korpusa,

ki so delale do osvoboditve, in razna partizanska skladišča, zlasti za sanitetno blago. Namesto opuščenih žag in mlinov so partizani tu zgradili majhno elektrarno za pogon delavnic.²²

Srednja vas leži ob cesti iz Črnomlja v Dolenjske Toplice. Do zadnje vojne so tu bivali nemški Kočevarji, ki so jih leta 1941 preselili v okolico Krškega in Brežic. Od 1944 so v tej vasi delali strokovni organi SNOS in se pripravljali na upravne in gospodarske naloge v osvobojeni domovini.²³

V partizanih je Matej Bor napisal tele dramske tekste, ki so jih uprizorile partizanske igralske družine in Slovensko narodno gledališče na osvobojenem ozemlju v Črnomlju: enodejanke Gospod Lisjak, Ječa se je odprla, Težka ura (vse tri v prvih zapisih že 1942, predelane 1944) in dramo v treh dejanjih Raztrganci (1944).²⁴

OPOMBE

¹ Gl. Izvestja drž. realne gimnazije v Celju za šol. leta 1927/28, ko je bil Vladimir Pavšič v 4. razredu, do 1931/32, ko je bil v 8. razredu. Verjetno pa velja to tudi za vsa prejšnja leta, oziroma vsaj od 2. razr. (1925/26) dalje, ko je bila v učnem načrtu francoščina. (Gimnazija je namreč začela spet redno izdajati letna izvestja šele leta 1928. V prvem od nove serije izvestij (1927/28) so za šolska leta 1918/19—1926/27, ko izvestij ni bilo, navedeni samo maturanti).

^{1a} Domneva je pravilna. V pismu z dne 21. 4. 1983, v katerem mi sporoča, da prof. Napatnik spomladi 1945 ni prišel v Beograd in da sta se srečala šele po končani vojni v Celju, piše Matej Bor med drugim: »... , zahvalil sem se mu ... , da me je zaščitil kot razrednik pred nekaterimi profesorji, ki jim moje levičarstvo ni bilo všeč. Imel me je rad, ker je vedel, da sem zaljubljen v literaturo, vendar se mi ni nikoli približal in z menoj o tem govoril. Bil je zelo diskreten in korekten mož. Kar je dobrega storil zame, je obdržal zase.«

² CeZb 1951 (dotiskan februarja 1952), str. 192—198.

³ NS 5/1950, str. 577—583. Ponatisnjen je v zbirki Bršljan nad jezom (Lj. 1951), str. 49—65.

⁴ Gl. Izvestje drž. real. gimn. v Celju za šol. leto 1927/28, str. 37.

⁵ Gl. izvestji drž. real. gimn. v Celju 1932/33, str. 3 ter 1935/36, str. 2.

⁶ Fran Roš: Slovenski izgnanci v Srbiji (Maribor 1967), str. 493.

⁷ Fran Roš, n. d. str. 489, 492—493. Leksikon pisaca Jugoslavije II (Novi Sad 1979), str. 463.

⁸ Leksikon pisaca Jugoslavije II, str. 314—315. Fran Roš, n. d., str. 493.

⁹ Izvestje drž. real. gimn. v Celju 1929/30, str. 47.

¹⁰ Ivan Ferlež: Druga grupa odredov (Lj. 1972), str. 160, 189, 191, 245 (op. 74). Krajevni leksikon Slovenije II (Lj. 1971), str. 140. Boris Paternu: Borova lirika (Matej Bor: Pesmi, Lj. 1969, str. 61—62, 80).

¹¹ Slovenski zbornik 1942, str. 67—72 (cit. po ponatisu iz 1945). Boris Paternu, n. d. (gl. op. 10), str. 61—62.

¹² Pesem je natisnjena v zbirki Previharimo viharje (1942) na str. 3 kot uvodna brez naslova. V zbirki Pesmi (Lj. 1946) pa jo je Bor uvrstil z naslovom Dolfu Jakhelu prav tako na čelo cikla iz 1941 (na str. 19).

¹³ Izvestje drž. real. gimn. v Celju 1932/33, str. 46.

¹⁴ Ivan Mlinar: Zrtve NOB med bivšimi dijaki celjske gimnazije (Letno poročilo gimnazije v Celju 1958/59, str. 11).

¹⁵ Na to je opozoril tudi Matej Bor sam v pismu meni dne 10. 3. 1983.

¹⁶ Ivan Mlinar, n. d. (gl. op. 14), str. 8. Narodni heroji Jugoslavije (Beograd 1975), I. knj., str. 559. Milan Zevart: Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini (Lj. 1977), str. 182—183, 304, 306, 307, 354, 654.

¹⁷ Milan Zevart, n. d. (gl. op. 16), str. 47, 173, 179, 180, 187, 197, 198, 207, 211—212, 243, 654. Narodni heroji Jugoslavije (Beograd 1975), I, str. 559. Milan Zevart, Stane Terčak i. dr.: Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani Štajerski (Maribor 1965), str. 164.

¹⁸ Ivan Mlinar, n. d. (gl. op. 14), str. 6.

¹⁹ Ivan Mlinar, n. d. (gl. op. 14), str. 10. Milan Zevart, Stane Terčak i. dr., n. d. (gl. op. 17), str. 146, 150. V tej knjigi sta na str. 147—148 natisnjeni tudi njegovi poslovilni pismi materi in dekletu. Milan Zevart, n. d. (gl. op. 16), str. 51—54, 56, 168—170, 227, 230, 656.

²⁰ Gl. izvestji drž. real. gimn. v Celju 1932/33, str. 41, 45 ter 1934/35, str. 7.

²¹ Krajevni leksikon Slovenije II (Lj. 1971), str. 45—46.

²² prav tam, str. 532.

²³ prav tam, str. 58.

²⁴ Filip Kalan: O Borovih odrskih poizkusih (Slovenski zbornik 1945, str. 238—243). Viktor Smolej: Slovstvo v letih vojne 1941—1945 (Zgodovina slovenskega slovstva VII, Lj. 1971, str. 298—304).

VERA KOLSEK

MUNICIPIUM CLAUDIUM CELEIA

Ob zahodnem robu rodovitne Savinjske doline, na naravno zavarovanem prostoru, kjer za manjše objekte plovna Savinja v ostrem ovinku zapušča dolino, leži mesto — prazgodovinska naselbina, rimski municipij Celeia, poznoantični škofovski sedež, Cillia, Cilli, slovensko Celje.

Najstarejše sledi kažejo na neolitsko in bronasto obdobje.

Poznamo halštatsko gradišče na Miklavškem hribu v Celju, ko bi lahko govorili prvič o zametkih naselja.

Keltska naselbina je bila pomembnejša, kar dokazuje že kovnica malih in velikih noriških srebrnikov, potrjena z odkritimi surovci poleg približno 3.000 novcev v Savinji.¹ Intenzivna keltska poseljenost izstopa posebno v prevladujočem, epigrafsko izpričanem imenskem bogastvu obeh prvih dveh stoletij našega štetja.

Ime rimskega mesta spričujejo v Celju najdeni napisi (doslej znanih 80 napisov z imenom Celeia v različnih kombinacijah in variantah). Lego mesta pa na rimski cesti Emona—Poetovio določajo itinerarji (Tab. Peutingeriana, Itinerarium Burdigalense, Itinerarium Antonini, pri Ptolomeju). Kot nekdanji oppidum, od vladarja Klavdija dalje minicipium, pa ga dokumentira Plinij (n. h. III 146; glej tudi CIL III 5227).

Da je današnje Celje identično z antičnim — nelatinsko ime kaže, da tudi s predantičnim — spričuje jezikovna istovetnost obeh oznak. Tudi zaradi imenske kontinuitete ni bila lokalizacija Celeje nikoli vprašljiva.

Uprava. Mestno upravno območje je obsegalo rodovitno področje Savinjske doline in vzhodne predele proti Šmarju pri Jelšah, vendar je v določenih pravnih vprašanjih delovalo tudi do Colatija, na vzhodu do Raganda (Slov. Bistrica) in Sotle, na jugu do Save in na zahodu do Trojan, kjer je potekala italsko-noriška meja. V celejanskem upravnem prostoru so ležale še Ad Medias (Gomilsko ali Sempeter), Upellae na cesti proti Virunumu, ki pa tudi ni lokalizirano (Stara vas pri Velenju ali Vitanje) in Lotodos pri Stranicah, na cesti proti Poetoviju.

Avtor: Vera Kolšek, Pokrajinski muzej Celje

Tudi cestna mreža, ki je imela svoja stičišča v Celju, je le približno znana, razen ceste v Šempetru, ki je bila odkrita v dolžini 300 m. Močna in dobro dokumentirana je portorijska postaja Atrans (na Trojanah), ustanovljena v 2. stol. n. št.

Vojaštvo. Do Marka Avrela je bil Norikum brez vojaških posadk. Novačili so le za legije, predvsem za pretorjanske kohorte. Za zaščito Italije so leta 168 zgradili legijsko taborišče za II. italsko legijo v Ločici pri Polzeli, ki bi naj varovala prehod preko Trojan. Taborišče je bilo opuščeno že leta 173. Zaradi nevarnosti, ki je pretila sredi 2. stoletja, so bile verjetno ustanovljene beneficiarijske postaje na samih Trojanah, v Celeji in v Mihaljekovem Jarku. (AIJ 453—454).

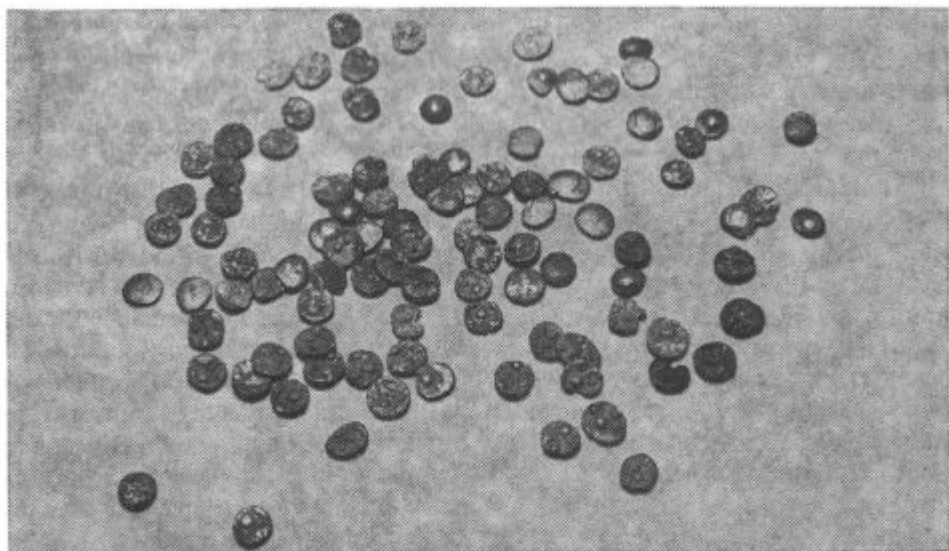
K zgodovini: Celotna evidenca celejanskih napisov je zbrana v CIL III, AIJ, in ILJug.² Ostanki materialne kulture, kolikor se nam jih je ohranilo, so zbrani v Pokrajinskem muzeju v Celju. Mnogo je bilo izgubljenega, nekaj jih hranita muzeja v Gradcu in na Dunaju. Omembe vreden je celjski lapidarij, kjer je poleg napisov precej reliefnih upodobitev mitološke in dekorativne vsebine. Če primerjamo njihov stil in vsebino z drugimi mesti, kot so Solva, Virunum, Iuenna, lahko vidimo, da je južni Norik povezovala v celoto enotna umetno obrtna dejavnost, kar vsekakor potrjuje ugotovitev, da je deželo naseljevalo pred rimsko zasedbo eno ljudstvo. Prehod pod rimsko oblast je potekal verjetno v obliki aneksije, kar osvetljuje v Celeji postavljen napis Kaja Julija Vepa, ki je dobil rimsko državljanstvo in vse k temu spadajoče bonitete že za cesarja Avgusta.

Noriški sloj bogatašev je bil zainteresiran za rimsko zaščito in korist, ki ju je imel vse od 2. stoletja pred našim štetjem s sklenitvijo rimsko-noriškega zaveznitva. Ta isti sloj je potem, čez nekaj generacij prevzel rimsko lokalno oblast po municipijih, tokrat oblečen v togo, uradno in v latinskem jeziku.

Nastanek municipija je zabeležil Plinij. Napsi nam povedo, kakšna ureditev je vladala v mestu. Poleg imena Celeja v različicah je še oblika Celeienses dvakrat, Celeiensus enkrat. Kot vojaške osebe se pojavljajo auxiliarii 4-krat, legionarii 8-krat, praetoriani 22-krat. Kot oppidum se pojavi enkrat, civitas 4-krat, publice Celeiani enkrat, Celeianorum servus 5-krat, Celeianorum libertus enkrat, kot polis enkrat, Claudia Celeia z variantami 21-krat, domus 3-krat, kot municipium 2-krat, municipi Celeiae libertus enkrat, municipium Celeia enkrat, municipium Claudium Celeia enkrat, ordo se pojavi le enkrat, decuriones 11-krat, questor enkrat, aedilis 3-krat, II vir 3-krat, II vir i. d. 4-krat, poznamo omnibus honoribus functus enkrat, tribus 14-krat.

Potrebni sta bili dve generaciji, da so iz južnonoriškega opida prešli peregrinski status in dosegli višjo politično razvojno stopnjo s tem, pa tudi municipalno samoupravljalno sposobnost za klavdijski municipij (lex Vissellia). Takoj za tem je postal Norik rimska provinca.

Poleg keltskega življenja in nekaj Rimljanov je dokaj opazna priselitev orientalskega prebivalstva, predvsem iz Male Azije, posebno od Septimija Severa dalje. S tem v zvezi je ugotovljena raznolikost kultov v Celeji. **Kulti** so bili, razen prevladujočih državnih božanstev, vezani na lokalno tradicijo, ki se je odražala v kultih, kakor: genius civitatis, Epona in Celeja, nadalje

Mali keltski srebrniki v Celju v 1. stoletju pr. našim štetjem

Jupiter Culminalis, Depulsor, Uxelimus in pa cultores genii Anigemii. V častilska združenja so se zbirali Celejani tudi okoli Vulkana, Merkurja, Fortune in Jupitra. Opazni so reliefi s predstavo vodnega božanstva, ki so jih predstavljali v strahu pred poplavljanjem Savinje; zaradi istega vzroka so postavili Celeiani publice posvetilni napis Neptunu Avgustu. Slabo je zastopan Mitrov kult.

Izstopajo tudi posvetila cesarjem Vespazianu, Titu, njegovi ženi Juliji in Domiciji, Domicijanovi ženi, Trajanu, Septimiju Severu in raznim članom Konstantinovih sorodnikov.

Za prisotnost krščanstva v Celeji je najboljši dokaz starokrščanska bazilika, odkrita leta 1897. Zgradili so jo po vsej verjetnosti v 5. stoletju. V mozaičnem tlaku so bila imena donatorjev, med njimi so omenjeni: diaconus, sholasticus in vir clarissimus. Poznemu 5. stoletju pripada tudi poslovilna napisna plošča z akrostihom škofu Gaudenciju. Vzidana je v cerkev sv. Pavla v Preboldu. Najdišče je nepoznano, vsekakor pa je bila najdena na celjskem področju. V samem mestu smo iz tega obdobja zabeležili depojsko najdbo in posamezne novce ter fragment napisa s kristogramom.

Iz protokola cerkvenega zbora v Gradežu med leti 572/577 s podpisom ubežnega škofa Johannesa iz Celeje je razvidno, da se je mesto ob Savinji v tem času že srečalo z langobardskim pohodom v Italijo.

Antično mesto ni bilo nikoli sistematično raziskano. Le slučajne najdbe in zaščitna arheološka izkopavanja so nam ustvarila približno predstavo o izgledu mesta in njegovi razprostranjenosti.

Najdbe rimskega mesta so osredotočene na kompleks: na zahodu vojašnica, Narodni dom, Gledališka ulica; na severu Levstikova ulica, na vzhodu Aškerčeva in Ul. XIV. divizije; na jugu, kjer je bil najstarejši del naselbine,

se je meja spreminjala. Do 3. stoletja računamo s poselitvijo do zgornje terase Miklavškega hriba. Savinja je oklepala mesto s severne strani in na njegovi vzhodni strani ob sotočju z Voglajno zapuščala dolino.

V 3. stoletju si je Savinja utrla novo strugo na jugu, ob vznožju hriba in mesto je dobilo novo podobo.

Celejo so obzidali v drugi polovici 2. stoletja. Sledovi obzidja so odkriti doslej na zahodu, in sicer za Narodnim domom in Gledališko ulico. Na severu so se utrditveni elementi pokazali ob Levstikovi ulici (stolp in zid v Ključavničarski; zid s kontraforom v Vrtni ulici). Nejasna je situacija na vzhodu, kjer je Savinja prečkala obzidje na Bregu in ga seveda porušila. Ta del obzidja je pripadal mlajši utrdbeni fazi. Za starejši izvor govorijo tudi naj-novejša izkopavanja letos Na okopih v Celju, kjer je nad prvo celejansko gradbeno fazo (regnum Noricum) obrambni stolp (v njegovem nasutju je keltska keramika in avgustejska TS). Takoj za tem je utrdba vključena v zidavo stanovanjskega kompleksa. V tem primeru imamo opraviti s severnim utrdbenim sistemom najstarejšega mesta — čas do Vespazijana, kar bi nam potrjevali grobovi, odkriti severno od utrdbe. V ta prvi obrambni sistem bi sodila tudi utrdba, odkrita v 19. stoletju na vzhodnem robu zgornje terase Miklavškega hriba (omenja jo Riedl v MZK 1895).

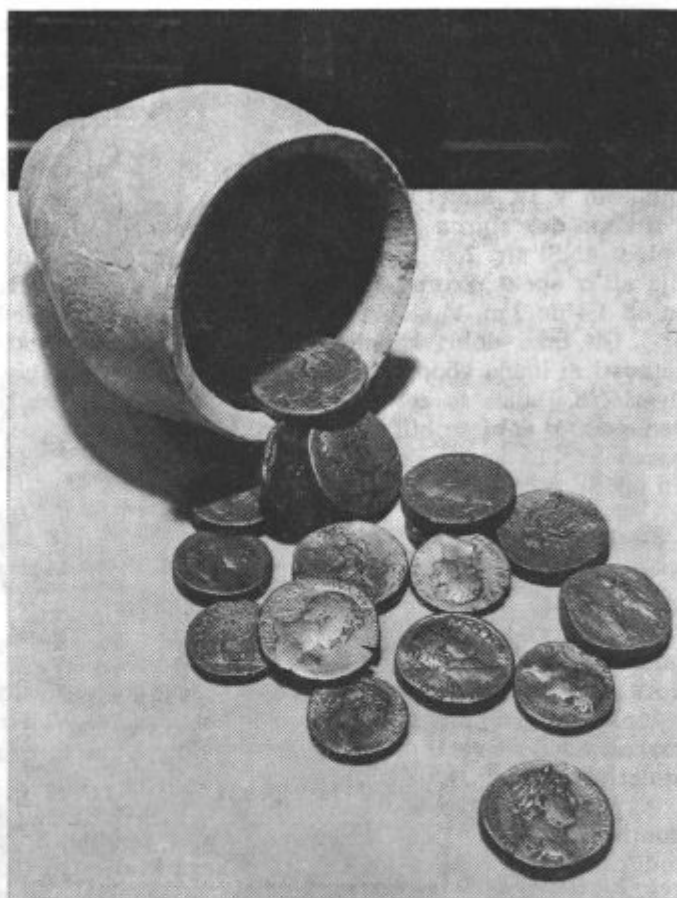

Meduzina glava — relief najden v Celju, 2. stoletje

Votivna ara posvečena sveti Celeji in Noreji, najdena v Celju, iz 2. stol. n. š.

Zakladna najdba se-
stercev Trajana in
Hadrijana — 2. stol.
n. št. Celje, Gubčeva
ulica, izkopavanja
1969

Videti je, da se srednjeveško mestno obzidje ujema s poznoantičnim, ki mu je rabilo za osnovo, razen seveda na severu in vzhodu, kjer ga antično mesto daleč presega.

V Celejo so držale štiri glavne vpadnice.

Na zahodu, iz Emone je držala v mesto ob današnji strugi Savinje, dokumentirata jo dva miljnika, najdena na levem bregu Savinje. Ob menjavi toka Savinje so morali cesto prestaviti. Njena lega še ni ugotovljena. Iz Nevioduna smo jo zasledili ob regulaciji Savinje leta 1956 v sami strugi, kasneje so jo morali speljati čez most na Breg, za kar je dokaz nekropola iz 4. stoletja. Iz Poetovija sta držali v mesto kar dve vpadnici. Prva je potekala ob današnji Mariborski cesti in prišla v mesto ob stavbi Agrotehnike v Levstikovi ulici (odkrili cestišče in grobove ob njej). Druga, poetovionska vpadnica, ki je držala preko Rogatca in Šmarja pri Jelšah, je prihajala v mesto pod današnjim železniškim podvozom (vidna ob rekonstrukciji podvoza leta 1968 — brez dokumentacije).

Orientacija glavnih celejanskih ulic, ki so bile tlakovane z apnenčastimi sivimi ploščami velikosti $70 \times 40 \times 12$ cm, je jugozahod—severozahod, prečnic pa severozahod—jugovzhod, vendar pa jih je le malo ugotovljenih (Zidanškova ulica, Ozka ulica, Stanetova ulica, Gubčeva ulica, Vrtna ulica, Vodnikova in Prešernova ulica).³

Raster rimskega mesta nam dajejo odtočni kanali, ki so se bolje ohranili, bili v 19. stoletju ponovno usposobljeni in so še danes delno v rabi. Poznamo dva zbirna kompleksa: zahodno-južni in severno vzhodni (natančen opis v ANSI str. 280). Kloaka je izredno skrbno grajena ali iz rezanega kamena ali iz opeke, zgoraj jo pokriva obok. Notranje mere so med 0,60 do 1 m, in od 1,4 do 2 m. V kloako so se stekali hišni odtočni kanali.

Ob tako dobri kanalizaciji preseneča dejstvo, da Celeja po vsej verjetnosti ni imela vodovoda. Vodo so črpali iz vodnjahov, ki so se nahajali na dvoriščih. Danes so celjski vodnjaki zasuti in jim ne moremo ugotoviti provenience. V rabi so bili vse do izgradnje mestnega vodovoda in meščani jih opredeljujejo za rimske. Arheološka izkopavanja so nam doslej potrdila le en tak vodnjak, ki se je napajal iz podtalnice.

Naselbina: Ker se je Celeja razvijala iz keltske naselbine, oppida, njena mestna zasnova prejkone ni geometrično pravilna. Pri ugotavljanju njene oblike se lahko opiramo le na izsledke manjših zaščitnih izkopavanj in na slučajne, nenehno se ponavljajoče izkopanine.

Na prostoru med Narodnim domom in železnico omejeno mesto je imelo močne centre od Narodnega doma preko Trga V. kongresa do Prešernove in severno od te osi, kjer so bili odkriti ostanki velikega templja in ostanki palač z imenitnimi freskami in mozaiki. Velikost poslopij da slutiti razkošne javne zgradbe in vsiljuje se misel, da je iskati forum prvih dveh stoletij prav na tem prostoru.

Južni predel mesta je najstarejši, njegove plasti najgloblje, saj segajo kontinuirane poselitvene faze preko 6 m v globino. Spremljajoče najdbe nam tudi časovno opredeljujejo fazo noriškega kraljestva (izkop Na okopih 1981—1982 in Sind. dom 1947). Poseljenost je segala do prve terase Miklavškega hriba vse do 3. stoletja. Dokaz za strnjeno poseljenost juga smo dobili ob regulaciji Savinje v letih 1955—1957, ko so se v poglobljeni strugi pokazali temelji stavb in marmorni arhitektonski členi. Kasneje je bil ta predel opuščen zaradi reke.

Po najdbah sodeč, je na vzhodnem delu južnega predela mesta delovala obrtniška četrt. Najprej naj omenim kovnico keltskega denarja, ki je delovala v 1. stoletju pred našim štetjem. Po deponiji razbite lončenine bi sodili na lončarstvo, po polizdelkih fibul na delavnice zaponk, po kalupu za oljenko tudi na delavnico kovinskih oljenk, po nedokončanih spomenikih, in kakor so pripovedovali očividci, po najdbi kamnoseškega orodja na kamnoseštvo, ki je glede na kamnite ostaline v mestu in okolici opravljalo veliko poslanstvo. Zabeležili smo lahko tudi barvarno. Obrtniki so delovali tudi drugod po mestu. Izdelovalec miniaturne bronaste plastike je stanoval v današnji Lilekovi ulici.⁴

Kako hitro se je mesto širilo proti severu, smo lahko videli ob zaščitnih arheoloških izkopavanjih v Gubčevi ulici. V spodnji plasti so ležale grobne parcele, ki jih lahko datiramo od Klavdija do Vespazijana.⁵ Takoj za tem, še

Poslikan stenski omet s predstavo Apolona iz konca 1. stol. n. štetja, Celje, Trg V.
kongresa, izkopavanja 1980

v 1. stoletju, so na zrvnane grobove zidali stanovanjska poslopja. Cesto so s ponovnim nasutjem dvignili in prilagodili nivoju novih hiš. Opuščeno grobišče pod antičnim mestom lahko sledimo vse do Levstikove ulice, kjer je bila severna meja Celeje.

Celeja ni poznala insul, imela je ulično pozidavo. Hiše so se dotikale druga druge (Stanetova 1978) ali so bile ločene le z ozkimi prehodi (Gubčeva ulica). Po temeljih sodeč so bila poslopja pritlična ali nadstropna. Za današnjo Zidanškovo in Ozko ulico imamo podatke, da so pročelja hiš imela portike, podprte z marmornatimi stebri.

Pomembnejše najdbe beležimo tudi v Cankarjevi in Vodnikovi ulici, kjer je bilo dvoje kopaljšč. Pomembna je bila tudi najdba številnih žrtvenikov celejanskih beneficarijev in drugih oseb ter nekaj reliefov sredi prejšnjega stoletja ob Stanetovi ulici, kjer bi lahko pričakovali forum od konca 2. stoletja dalje. Opremljenost hiš je bila razkošnejša na jugozahodu kot na severu in vzhodu, kjer skoraj niso poznali mozaičnih tal in lepih fresk. Večina tal je bila lesena ali iz preprostega estriha, stene pa skromno dekorirane. Izkopavanja zadnjih let so dokazala, da je bilo mesto v celoti pozidano še v 4. stol. in 5. stol. (Stanetova, Savinova ulica) in torej ni zmanjšalo svojega obsega na srednjeveški tloris.⁶ Poleg stanovanjskih predelov, ki so dokumentirani z de-pojskimi najdbami novcev iz 4. in 5. stoletja tudi v severnem predelu mesta, nam govori za velikost mesta tudi starokrščanska bazilika, ki je stala izven srednjeveškega obzidja. Omembe vredno je tudi zapažanje, da je gradnja 4. stoletja ležala na večjih ruševinah prejšnjih poselitvenih faz, kar bi dalo slutiti, da mesta ni prizadela le vodna ujma, ampak tudi potres. Za dvojno elementarno katastrofo priča tudi razdejanje šempetrske nekropole, ki je morala biti istočasna s celjsko.

Korekcije je potrebna tudi trditev starejših avtorjev, da se antično mesto nahaja pod debelo, naplavinsko plastjo. Arheološka izkopavanja in sondiranja na dvanajstih krajih v mestu niso odkrila proda nad antično kulturno plastjo. Dosledno so pa Rimljani uporabljali gramozna polnila med temelji, da so si s tem ustvarili dober izolacijski tampon pod stanovanjskimi tlaki.

Nekropole: Za Celejo so ugotovljene tri nekropole. Prva leži na zahodni strani mesta, ob cesti, ki je držala v Emono. Sledove smo zabeležili ob Ljubljanski cesti,⁷ na Lavi in v Levcu. Severna nekropola je segala od mesta prek vojašnice ob Mariborski cesti. Obe nekropoli sta bili podobni šempetrski, z razkošnimi grobnicami, grobnimi parcelami in posameznimi grobovi. Žal nista do danes raziskani in ne poznamo njunega obsega. Južna nekropola, ki je znana za 4. stoletje, je ležala na Bregu, na desni strani Savinje. Neznana nam je pa ostala ob prvotni južni vpadnici, katere ostanke smo odkrili v koritu Savinje, kjer bi morali ležati tudi grobovi prvih treh stoletij. Kako je na vzhodu mesta, nam ni znano. Vsekakor bi pa nekropolo ob vzhodni vpadnici lahko pričakovali.

Nagrobniki so bili odkriti po vsem mestu, vendar vsi v sekundarni legi, predvsem v srednjeveških in novejših zidovih, pripadajo pa celejanskim nekropolam.

Usoda Celja po prihodu Slovanov ni znana, kontinuirano poselitev spričuje kontinuiteta krajevnega imena; na področju mesta doslej ni bilo izkopanin iz zgodnjega srednjega veka. Srednjeveško mesto je gradilo na rimskih ruševinah, kot kažejo izkopavanja.

Med leti 1125 in 1132 je srednjeveško Celje prvič omenjeno. V 14. stoletju je naselbina spričana kot trg, sredi 15. stoletja kot mesto. To obdobje pa že tangira čas, katerega problematika je bila osrednja tema na posvetovanju zgodovinarjev.

OPOMBE

Referat, ki je bil podan na zborovanju zgodovinskih društev oktobra 1982 v Celju, je povzet po dveh geslih »Celeia«, in sicer: J. Šašel, *Celeia, Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, suppl. XII, 1970, str. 139 in Vera Kolšek, *Celje, Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975, str. 279—282. Zaradi tega je pod opombami navedena le novejša literatura, ki še ni bila upoštevana pri zgoraj navedenih geslih.

¹ P. Kos, *Keltski novci v Sloveniji*, Situla 18, Ljubljana 1977.

² CIL — *Corpus Inscriptionum Latinarum*; AIJ — *Äntike Inschriften aus Jugoslawien*; ILJug — *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, Ljubljana 1963.

³ V. Kolšek, *Antična Celeja, Rešena arheološka dediščina Slovenije, 1945—1980*, str. 49, Ljubljana 1980.

⁴ V. Kolšek, *Arheološka izkopavanja v Gubčevi ulici. Katalog k razstavi, Celje 1978*.

⁵ V. Kolšek, *Les nécropoles de Celeia et de Šempeter. Inventaria archeologica*, fasc. 16, Ljubljana 1972.

⁶ V. Kolšek, *Pregled antičnih kultov na Slovenskem ozemlju. Arheološki vestnik XIX*. Ljubljana 1968, 273.

⁷ V. Kolšek, *Ostanki zahodne nekropole rimske Celeje. Celjski zbornik 1975—1976*, str. 403.

LOJZE BOLTA

ARHEOLOŠKA BIBLIOGRAFIJA CELJA—CELEIAE

KRATICE

AV: Arheološki vestnik. 1, 1950 — 31, 1980.

CZN: Časopis za zgodovino in narodopisje. 1, 1904 — 35, 1940. Nova vrsta 1, 1965 — 15, 1979.

MHS: Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark. 1, 1850 — 49, 1902.

MZK: Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. (I. serija) 1, 1856 — 19, 1874; Neue Folge (— und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale) 1, 1875 — 28, 1902; III. Folge 1, 1902 — 15, 1916—17.

UVOD

Idejo o arheološki bibliografiji Celja je sprožil iniciativni odbor za pripravo kongresa zgodovinarjev Slovenije, ki je bil septembra 1982 v Celju. To naj bi bil le del celotne bibliografije o Celju. Bibliografija je sestavljena kronološko in obsega čas od 1485—1487 (poročilo P. Santonina), do 1981. Upošteval sem samo prispevke v strokovnih revijah in zbornikih, kakor tudi knjige, kjer je obravnavana Celeja. Le v štirih primerih navajam tudi članke v časopisih (Neue Illustrierte Zeitung, Deutsche Wacht in v Tagespost dvakrat). Pri glasilih, ki se v bibliografiji pojavljajo večkrat, sem uporabil kratice uveljavljene v knjigi Arheološka najdišča Slovenije. Pri izdajah, kjer se letnik in leto izdaje ne ujemata, navajam najprej letnik nato pa še leto izdaje.

Le izjemoma navajam kraj izdaje samostojnih del, posebno pri starejših delih. Pri novejših pa kraj izdaje izpuščam.

Avtor: Lojze Bolta, Pokrajinski muzej Celje

BIBLIOGRAFIJA

1. Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485—1487, Klagenfurt 1947, 181 ss.
2. P. Apianus, Bartolomeus Amantius: Inscriptiones sacrosanctae vetustatis ... Ingolstadii, 1534.
3. Wolfgangus Lazius: Commentariorum rei publicae Romanae in exteris provinciis bello acquisitis constitutae libri duodecim, Basiliae, 1551.
4. Janus Gruter: Inscriptiones antiquae totius orbis Romani in corpus absolutissimum redactae, Heidelberg 1602—1603 (tretjo predelano izdajo objavil J. G. Grävius, 4 Bde. Amstelaedami (Amsterdam) 1707.
5. Raymundus Duellius: De variis rebus lucubratio epistolaris ad Joannem Antonium de Boxadors, Norimbergae, 1733 (4°).
6. Johann Anton Suppanschtsch: Römische Alterthümer in Cillier Kreise in Steiermark, Vaterl. Bl. 1818, 360, 367 — AfGHorm. 1818, 569.
7. Johann Anton Suppanschtsch: Ausflug von Cilli nach Lichtenwald, Cilli 1818, 142 ss.
8. Albert Muchar: Das römische Noricum I. Grätz 1825.
9. Albert Muchar: Das römische Noricum II. Grätz 1826.
10. Joh. Gabbr. Seidl: Epigraphische Excurs, Monumenta Celejana, Jahrbüch. d. Lit. Wien 102, 1843, A. — Bl. S. 1. — 104; A. Bl. S. 25. — 105, 1846. A. — Bl. S. 1.
11. Albert Muchar: Geschichte des Herzogthums Steiermark I. Grätz 1844.
12. Anton Krempel: Dogodivšine Štajerske zemle, V Gradci 1845, str. 40, op. 2.
13. Richard Knabl: Epigraphischer Excurs in einigen Gegenden des vorigen Cillier Kreises und von da bis nach Laibach, MHS 2, 1851, str. 151—162.
14. Eduard Pratobevera: Archäologische Beiträge, MHS 3, 1852, str. 225; MHS 4, 1853, str. 187; MHS 5, 1854, str. 109,
15. Richard Knabl: Epigraphische Excurs (Cilli — Eggersdorf — Einöd — Judenburg — Kalsdorf — Lak — Pettau — Kumberg — St. Martin am Pacher — Judendorf), MHS 4, 1853, str. 187.
16. Richard Knabl: Die Procuratores Augusti an den jüngst entdeckten Cillier Votivsteinen, MHS 5, 1854, str. 203.
17. Eduard Pratobevera: Ein neu aufgefundenener Mosaikboden in Cilli, MHS 5, 1854, str. 124.
18. Ignac Orožen: Celska kronika, V Celi 1854, str. 285.
19. Richard Knabl: Epigraphische Excurs (St. Johann — Cilli — Pettau — Ranten — Repitschgraben — Katsch — Kleinstübing — Radegund — Strass — Trögelwang — Weiz), MHS 5, 1854, str. 153 ss.
20. Eduard Pratobevera: Die keltischen und römischen Antiken in Steiermark, Graz 1856, Aufm. 27—28.
21. Richard Knabl: Epigraphische Excurs (St. Lambert — Gams — Cilli — Wallnerberg), MHS 7, 1857, str. 111.
22. Richard Knabl: Neuester Fund römischer Inschriften in Cilli, MHS 9, 1899, str. 164.

23. M. Joseph Arneht: Die neuesten archäologischen Funde in Cilli, Sitzungsberichte der Wiener Akademie 32, 1859, hist. phil. Classe.
24. Joseph Arneht: Die neuesten archäologischen Funde in Cilli, Sitzungsberichte d. k. k. Akademie d. Wissenschaften, Phil. hist. 32, Wien 1860, str. 571—602.
25. Rich. Knabl: Der wahre Zug der römischen Militärstrasse von Cilli nach Pettau, Archiv f. Kunde österreichischer Geschichtsquellen 26, 1861, str. 45.
26. Rich. Knabl: Fund einer antik. weibl. Bronzegehalt i. sitzend Stellung aus Cilli, MHS 12, 1863, str. 41.
27. Friedrich Kenner: Ueber der röm. Militärstadt Celeja und die Procuratur von Noricum, MZK 9, 1864, str. LVII—LXXIII.
28. Rich. Knabl: Epigraphische Excursus (Cilli — Seckau ob Leibnitz), MHS 13, 1864, str. 107.
29. Friedrich Pichler: Repertorium der steirischen Münzkunde I. Die keltischen und consularen Münze der Steiermark, Graetz 1865.
30. Friedrich Pichler: Repertorium der steirischen Münzkunde II. Die Münzen der römischen und byzantinischen Kaiser in der Steiermark, Graetz 1867.
31. Friedrich Pichler: Numismatische Karte von Steiermark in der Römerzeit mit Rücksicht auf die Antiken-Fundstellen überhaupt, Graz 1867.
32. Rich. Knabl: Über das bestrittene und wirkliche Zeitalter in welchem der Staatsmann Titus Varius Clemens gelebt hat, MHS 20, 1873, str. 3.
33. Theodor Mommsen: Corpus Inscriptionum Latinarum III, 1873—1902 (z. dodatki).
34. Alfons Huber: Geschichte der Einführung und Verbreitung des Christentums in Südostdeutschland I, Salzburg 1875.
35. Alexander Conze: Römische Bildwerke einheimischen Fundorts in Österreich 3, Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaft (philhist. Cl.) 27, 1878, str. 193 ss.
36. Friedrich Pichler: Text zur archäologischen Karte von Steiermark, 1879.
37. Fritz Pichler: Archäologische Karte von Steiermark, Mit Text, 1880.
38. Friedrich Kenner: Römische Grabsteine aus Carnuntum und Celeia, MZK N. F. 6, 1880, str. CXVII.
39. Fritz Pichler: Ein neues Römerdenkmal in Cilli, Tagespost 1880, št. 139.
40. Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant 3, Das Dekanat Cilli, 1880, str. 26 ss.
41. Anton Schlossar: Die alte »Römerstadt« Cilli in Untersteiermark, Neue Illustr. Ztg. Wien 1882, št. 33, str. 522—523.
42. Ignaz Orožen: Zwei neugefundene Römersteine aus Untersteiermark (Cilli u. St. Martin), MHS 31, 1883, str. 63—66.
43. Andrej Fekonja: O začetkih kristjanstva na Slovenski zemlji 1, Letopis Matice slovenske 1883, str. 163 ss.
44. Archäologisch-epigraphische Mitteilungen 8, 1884, str. 234—237.
45. Thätigkeitsbericht der Museal-Vereines der Stadt Cilli, Deutsche Wacht 1884, št. 7, 6. sept.

46. Archegrafo Triestino-Nuova serie 10, 1884.
47. Friedrich Kenner: MZK N. F. 11, 1885, str. XXVI—XXVII.
48. Robert Schneider: Über eine Bakchische Maske aus Cilli, MZK N. F. 11, 1885, str. 85 ss.
49. Zweiter Thätigkeitsbericht des Museal-Vereines der Stadt Cilli, 1886.
50. J. Riedl: Reste einer römischen Stätte am Rosenhügel nächst Cilli, Tagespost 1887, št. 244.
51. Führer durch die Sammlungen des Lokalmuseums der Stadt Cilli, 1889.
52. Andreas Gubo: Ueber einen Mithrasstein bei Cilli, MHS 37, 1889, str. 217—218.
53. Wilhm. Gurlitt: Römische Inschriften aus Steiermark, MZK N. F. 17, 1891, str. 247 sl.
54. Georg Schön: Die römischen Inschriften in Cilli, Programm d. k. k. Staats-Gymnasiums in Cilli, 1894, str. 1—14.
55. M. Kurz: Führer in Cilli und Umgebung 1894, str. 4 ss.
56. Simon Rutar: Claudia — Celeia, Izvestja muz. društva za Kranjsko, 5, 1895, str. 169.
57. Emanuel Riedl: Nachrichten über die im jüngster Zeit gemacht. Erwerbungen des Localmuseums der Stadt Cilli, MZK N. F. 21, 1895, str. 53—54, 116—117.
58. Andrej Fekonja: Celje in okolica, Dom in svet 8, 1895, str. 336, in 371 sl.
59. Franc Kos: Oglejski in gradeški škofje v začetku srednjega veka, Izvestja muz. društva za Kranjsko 6, 1896, str. 195—196.
60. Georg Schön: Kurze Fundnachrichten über eine altchristliche Basilika in Cilli, Izvestja drž. gimnazije v Celju, 1897.
61. Georg Schön: Mosaik-Inschriften aus Cilli, Jahreshefte des österr. archäol. Institut in Wien 1, 1898, Beibl. str. 30—36.
62. Emanuel Riedl: Reste einer alt-christlichen Basilica im Boden Celeja's, MZK 24, 1898, str. 219.
63. BASILIKA, Die altchristliche Basilika zu Cilli, Der Kirschenschmuck 29, Graz 1898, str. 143—145.
64. Emanuel Riedl: Römische Überreste aus Cilli, MZK N. F. 25, 1899, str. 161—162.
65. Jožef Pajek: Ostanke dveh krščanskih bazilik rimske Celeje, Voditelj v bogoslovnih vedah 2, 1899, str. 51 sl.
66. Paulys Real-Encyclopedie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart 1899, str. 1867—1868.
67. Emanuel Riedl: Baureste der Claudia Celeja, MZK N. F. 26, 1900, str. 32—37.
68. Eduard Novotny: Neue norische Inschriften, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien 5, 1902, Beiblatt str. 177—178.
69. Eduard Novotny: Ein römisches Relief in Cilli, MZK 3. F. 1902, str. 193—195.
70. Emanuel Riedl: Funde aus Cilli, MZK 3. F. 2, 1903, str. 85—87.
71. Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev 1, 1903.

72. Emanuel Riedl: Römische Gebäudereste in Cilli, *MZK* 3. F. 3, 1904, str. 469—472.

73. Arnold Luschin v. Ebengreut: Neue Funde von Keltenmünzen aus Steiermark, *MZK* 3. F. 5, 1906, 189 sl.

74. *Archäologischer Anzeiger* — Beiblatt zum Jahrbuch des Archäol. Instituts 1908, 307.

75. Salomon Reinach: *Revue archeologique* 1908, 117 sl.

76. Avgust Stegenšek: Starokrščanski napis v muzeju Zgodovinskega društva v Mariboru, *Voditelj v bogoslovnih vedah* 12, 1909.

77. Andreas Gubo: *Geschichte der Stadt Cilli*, Graz 1909.

78. Viktor Geramb: Römersteine aus dem Joanneum auf der grossen römischen Ausstellung, *Blätter zur Geschichte und Heimatkunde der Alpenländer* 2, 1911, 33, 131.

79. Walter Schmid: Das karantanische Gräberfeld in Welischdorf bei Cilli, *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 44, 3. F. 14, 1914, *Sitzungsberichte* 45.

80. Hans Pirchegger: *Geschichte der Steiermark* 1920, 19, 60, 68.

81. Arnold Schober: Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien, 1923.

82. Fran Kovačič: *Petovij in Celeja v starokrščanski dobi*, *Strena Buliciana*, Zagreb—Split 1924, 390 ss.

83. Walter Schmid: *Südsteiermark im Altertum*, *Südsteiermark* 1925, 14 ss.

84. Martin Perc: *Celeja antiqua et nova* 1926.

85. Fran Kovačič: *Slovenska Štajerska in Prekmurje*, Ljubljana 1926, 26, 45 ss.

86. France Stele: *Varstvo spomenikov*, *Zbornik za umetnostno zgodovino* 7, 1927, 173 ss.

87. Janko Orožen: *Zgodovina Celja* 1, 1927.

88. France Stele: *Iz delatnosti spomeničkog ureda u Slovenačkoj*, *Starinar* 4 (III), 1928, 59 ss.

89. Türk-Arriach: *Celje, Die alte Römerstadt »Claudia Celeja«*, 1928, 17.

90. Rajko Vrečer: *Savinjska dolina*, Zalec 1930.

91. Balduin Saria: *Usoda rimskega vojaka iz Celja*, *ČZN* 30, 1935, 65 ss.

92. Franc Lorger: *Rimska vila na Rožnem griču (Sevcih) pri Celju*, *ČZN* 30, 1935, 67 ss.

93. Hans Pirchegger: *Geschichte der Steiermark* 1, Graz 1936, 58—62.

94. Janko Orožen: *Ostanki rimske Celeje v okolici sedanjega mesta*, *Kronika slovenskih mest* 3, 1936, 211 ss.

95. Viktor Hoffiler — Balduin Saria: *Antike Inschriften aus Jugoslavien* 1, 1938, 20 ss.

96. Balduin Saria: *»Noriški vojak« v Celju ni rimski?*, *ČZN* 33, 1938, 32 ss.

97. Balduin Saria: *Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi*, *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 20, 1939, 115 ss.

98. Josip Klemenc: *O rimskem spomeniku boga Sedata v Celju*, *Zbornik filozofske fakultete* 1, 1950, 135—138.

99. Josip Klemenc: *Trije novi napisi iz Celja in okolice*, *AV* 2, 1951, 124 ss.

100. Alojzij Bolta: Gradišče na Miklavškem hribu nad Celjem, AV 2, 1951, 69 ss.
101. Bernarda Perc: Rimske najdbe v Celju od 1941—1951, AV 2, 1951, 227 ss.
102. Balduin Saria: Römische Grabara in Celeia, Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Institutes 39, 1952, 77 ss.
103. Josip Klemenc: Figuralni fragment poznorimskega reliefa v Celju, AV 3, 1952, 99 ss.
104. Alojzij Bolta: Rimske in srednjeveške najdbe v Prešernovi ul. v Celju, AV 4, 1953, 109 ss.
105. Alojzij Bolta: Nov rimski nagrobnik iz Celja, AV 4, 1953, 319 ss.
106. Arnold Schober: Die Römerzeit in Österreich und angrenzenden Gebieten, Wien 1953, 154 ss.
107. Alojzij Bolta: Nova rimska najdba na Mariborski cesti v Celju, AV 4, 1953, 321 ss.
108. Jaroslav Šašel: C. Julius Vepo (CIL III 5232 Celeia, Nor.), Živa antika 4, 1954, 346 ss.
109. Draga Garašanin: Nalaz iz Celja i njegov položaj prema ostavama od skupocjenih metala u Panoniji, AV 5, 1954, 277 ss.
110. Vera Berce: Dva nagrobnika iz Brega v Celju, AV 7, 1956 (1957), 399 ss.
111. Jaroslav Šašel: Elagabalov miljnik v celejanskem municipalnem področju, Živa antika 6, 1956, 267 ss.
112. Alojzij Bolta: Rimsko grobišče na Bregu v Celju, AV 8, 1957, 317 ss.
113. Josip Klemenc: Izkopavanja na Sadnikovem vrtu v Celju, Celjski zbornik 1957, 92 ss.
114. Janko Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja, Celje 1957.
115. Arnold Schober: Der »Norische Krieger« von Celje, Vjesnik 56—59, 1954—57, 192 ss.
116. Vera Kolšek: Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje, Celjski zbornik 1959, 230 ss.
117. Vera Kolšek: Celje — Breg, Varstvo spomenikov 7, 1960, 284.
118. Vera Kolšek: Celje, Varstvo spomenikov 7, 1960, 299, 329.
119. Vera Kolšek: Celeia — Celjska grofija, Arheološki pregled 3, 1961, 79.
120. Vera Kolšek: Dva miljnika iz Celja, AV 11—12, 1960—1962, (1962), 147 ss.
121. Josip Klemenc: Celeia v antiki, Celjski zbornik 1961, 427 ss.
122. Peter Petru: Celje — Sadnikov vrt, Varstvo spomenikov 8, 1962, 201.
123. Vera Kolšek: Celje — vrt Mestnega muzeja, Varstvo spomenikov 8, 1962, 239.
124. Vera Kolšek: Škofja vas pri Celju, Varstvo spomenikov 8, 1962, 254.
125. Vera Kolšek: Iz numizmatične zbirke celjskega muzeja, Celjski zbornik 1962, 273 ss.
126. Rudolf Noll: Griechische und lateinische Inschriften der Wiener Antikensammlung 1962.
127. Vera Kolšek: Dolga pot Evhodije, AV 13—14, 1962—1963, 487 ss.
128. Anna et Jaro Šašel: Inscriptiones latinae que in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, Situla 5, 1963, 131 ss.

129. Vera Kolšek: Celje — Breg, Varstvo spomenikov 9, 1965, 142.
130. Vera Kolšek: Celje — Mestni muzej, Varstvo spomenikov 9, 1965, 177.
131. Vera Kolšek: Celje — Stari pisiker, Varstvo spomenikov 9, 1965, 191.
132. Vera Kolšek: Keltski novci iz Celja, AV 17, 1966, 409 ss.
133. Vera Kolšek: O zgodovini celjskega lapidarija, Celjski zbornik 1967, 133 ss.
134. Vera Kolšek: Celeia — kamniti spomeniki, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 7, 1967.
135. Josip Klemenc: Starokrščanska svetišča v Sloveniji, AV 18, 1967, 123 ss.
136. Vera Kolšek: Pregled antičnih kultov na slovenskem ozemlju, AV 19, 1968, 273 ss.
137. Vera Kolšek: Municipium Claudium Celeia, Celje 1968, 35 ss.
138. Vera Kolšek: Celje — Zidanškova ul., Varstvo spomenikov 13—14, 1968—1969, (1970), 160 ss.
139. Vera Kolšek: Zaščitna arheološka izkopavanja na prostoru Gubčeve—Lilekove ul., 13—14, 1968—1969, (1970), 186 ss.
- 139 a. Lojze Bolta — Vera Kolšek: Celjski muzej — Stalna arheološka razstava, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 22, 1970.
140. Vera Kolšek: Arheološka izkopavanja v Zidanškovi ul. v Celju, Celjski zbornik 1971, 375 ss.
141. Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice 1, 1971.
142. Vera Kolšek: Celje — Miklošičeva ul. Zaščitno arheološko izkopavanje, Varstvo spomenikov 15, 1972, 146.
143. Vera Kolšek: Celje (geslo), Arheološka najdišča Slovenije 1975, 279 ss.
144. Bojan Đurić: Antični mozaiki na ozemlju Slovenije, AV 27, 1976, (1977), 537 ss.
145. Vera Kolšek: Ostanke zahodne nekropole rimske Celeje, Celjski zbornik 1976, 403 ss.
146. Peter Kos: Keltski novci Slovenije, Situla 18, 1977, 52.
147. Vera Kolšek: Arheološke najdbe iz Gubčeve ul. v Celju, Katalog razstave 1978.
148. Anna et Jaro Šašel: Inscriptiones latinae que in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, Situla 19, 1978, 202.
149. Vera Kolšek: Pokrajinski muzej v Celju, ČZN 50, N. V. 15, 1979, 593 ss.
150. Vera Kolšek: Novi napisi in reliefi iz območja celejanskega municipija, AV 30, 1979, 167 ss.
151. Der kleine Pauly, Lexikon der Antike 1, München 1979, 1099 ss.
152. Vera Kolšek: Zanimive najdbe iz Celja, AV 31, 1980, 171 ss.
153. Vera Kolšek: Klavdijski municipij Celeja, Rešena arheološka dediščina 1980, 49 ss.
154. Vera Kolšek: Odras antičnega gledališča na kamnitih spomenikih Celeje in Šempetra v Savinjski dolini, Zbornik Matice srpske »Antični teatar na tlu Jugoslavije« Novi Sad 1981, 179 ss.
155. Vera Kolšek: Celje — Antička Celeia, Spaseno arheološko blago Slovenije 1945—1980, Ljubljana 1981, 36 ss.

156. Vera Kolšek: Še en relief iz rimske Celeie, Celjski zbornik 1981, 283 ss.

Ob zaključku bi omenil še dela, ohranjena v rokopisu:

157. Augustinus Tyffernus: Antični napisi 1507, (hrani dunajska Dvorna biblioteka).

158. Prähistorische Sammlung 1, Cilli (hrani Pokrajinski muzej).

159. Zuwachs Inventar des Localmuseums in Cilli (hrani Pokrajinski muzej).

JANKO OROŽEN

PROBLEMATIČNOST ZGODOVINE GROFOV CELJANOV?*

V naši preteklosti ni niti enega rodu, o katerem bi se bilo pisalo, kakor se je to dogajalo glede grofov in knezov Celjanov. Z njimi so se v obilni meri bavili tako ljubitelji zgodovine kakor leposlovci. Ukvarjati so se začeli z njimi, ko je njihov rod še živel in se uveljavljal, kolikor so mu dopuščale moči. Ako izvzamemo Italijana Eneja Silvija Piccolominija, poznejšega papeža Pija II., češke, poljske in v latinskem jeziku pišoče pisce, so bili to, kar je umevno, v prvi vrsti Nemci.

Tudi Slovenci in Hrvati so o njih mnogo pisali. Slovenskih piscev, zgodovinarjev in leposlovcev, ki so se bavili z njimi, je cela vrsta. Med zgodovinarji zavzema prvo mesto celjski vikar Ignacij Orožen, poznejši stolni prošt, ki jim je v svoji Celjski kroniki, posvetil celih 72 strani. Zadnji večji spis je obravnava v I. delu Zgodovine Celja in okolice, ki obsega nad 160 strani in jo je napisal pisec teh vrstic.

Vmes je izšlo več spisov oziroma člankov. Kakor da so se pisci zavedali, da so bili Celjani po svojem poreklu potomci njihovega rodu. To ni zgolj domislek. O vseh predstavnikih starejših plemiških rodov vemo, da so prišli z germanskega severa, glede Celjanov pa ni znakov o tem. Velja vsekakor mnenje graškega univ. profesorja Pircheggerja, da izvirajo iz rodu znanega Preslava, ki je bil odvetnik grofice Heme, ki je za možem Viljemom I. in sinom Viljemom ob Savinji, Savi in v področju Sotle podedovala ogromno posest s podložniki.

Reči smemo, da so Celjani v bistvu vendarle literarno že dovolj obdelani, vendar so se v zadnjih mesecih pojavile neke okoliščine, ki nas silijo, da se vprašanja vsaj le še dotaknemo.

Racionalno gospodarjenje z energijo in časom nas sili k temu, da si za delo izberemo kot osnovo spis Ignaca Orožna in iz njega vzamemo tiste navedbe, ki so značilne za rast in delo Celjanov, kratko: za njihovo genezo,

* Po okrogli mizi »Celjski grofi v slovenskem in srednjeevropskem prostoru na XXI. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju, 1. oktobra 1982.

njihov razvoj, ki je bil hiter. Začeli so skromno, vendar kot plemiči in kot ministeriali, kakor je že bilo zapisano.

Njihovo udejstvovanje se začinja z žovneškimi gospodi in zaključuje z razdelitvijo grofovske dediščine. Že žovneški gospodje so imeli na svojem področju velik ugled. Njihov najbližji sosed Dipold Kager, rodom z Bavarske, je vso Gornjo Savinjsko dolino izročil oglejskemu patriarhu oziroma benediktinskemu samostanu v Gornjem gradu (1141). S samostanci so bili žovneški kljub nekaterim sporom posestnega značaja tesno povezani.

Za povečanje posesti so se pa tako žovneški kot pozneje Celjski vedno močno brigali. Njihova prava doba je nastopila, ko so leta 1331 postali gospodarji Celja kot dediči koroških Vovbržanov, ki so imeli Celje in soseščino po grofici Hemi Krški.

Prijateljski fevdalni stiki s Habsburžani

Medtem je minila neustaljena doba medvladja in kot deželni knezi so se začeli uveljavljati Habsburžani. Za Štajersko, ki so jo imeli izza leta 1282, so si pridobili Koroško in Kranjsko (1335). Tu je bila prilika za gospode Celjske. Vključili so se v habsburško politiko in se dvigali po moči in ugledu.

Pridobivali so si gradove, do leta 1400 so si jih nabrali kakih 70. Marsikaj so jim prinesle ženitve; to je bil sicer običaj tedanje dobe. Toda teh zadev tu ne bi želel obravnavati. Navajati hočem najbolj značilna dejstva, ki jih često ne opazimo, in sicer v prvotni obliki kronike.

V ponedeljek po Beli nedelji leta 1341 je cesar Ludovik IV. Bavarski v Monakovem na priporočilo Habsburžana Albrehta II. Frideriku žovneškemu podelil naslov grofa Celjskega. Ta naslov se je nanašal na posest, ki je segala s presledki od Celja in Vojnika do Podčetrtra.

Leta 1357 so minoriti v Ptujju obljubili, da bodo vsako leto na dan sv. Lovrenca opravili 24 maš.

Ko je grof Friderik I. leta 1359 umrl, so ga pokopali v celjski minoritski cerkvi. Ta je postala — z nekimi izjemami — redno posmrtno počivališče Celjskih grofov.

Ko so v torek pred cvetno nedeljo leta 1360 ob navzočnosti vojvoda Rudolfa IV. proslavljali slovesnost potrditve privilegijev jurkloštrskega samostana, se je v Celju zbralo 50 cerkvenih in posvetnih veljakov iz vseh habsburških dežel.

Na naslednjo cvetno nedeljo sta šla celjska grofa Ulrik in Herman z vojvodom Rudolfom v Ljubljano.

Leta 1362 je bil celjski grof Ulrik I. na deželnem zboru v *Požunu*. To-rej že izven Avstrije, na Ogrskem.

Dne 6. decembra 1365 je vojvoda Albreht Celjskim grofom podelil krvno sodstvo.

Leta 1372 je Herman Celjski samostan v Bistri pri Vrhniki oprostil plačevanja *cestnine* in *mitnine* na svojih posestvih.

Dne 30. septembra 1372 jih je cesar Karel IV. v Bonu drugič povišal v grofovski stan. Tokrat je vključil tudi široko področje zahodno od Celja.

Dne 22. oktobra 1372 je grof Herman Celjski bil predsednik komisije, ki je v Dunajskem Novem mestu razsodila prepir glede *ogrske* in *avstrijske* meje.

Leta 1376 sta šla razen Hermana I. še dva mlajša grofa na Prusko v križarsko vojno. Ob tej priliki je bila sklenjena dedna pogodba z Ortenburžani na zapadnem Koroškem.

18. junija 1389 so bili v Sopronju pooblaščenci vojvode Albrehta, med katerimi je bil tudi Herman Celjski, in pooblaščenci kralja Sigismunda poravnali spor glede avstrijsko-ogrske meje.

Leta 1390 je vojvoda grofu Hermanu Celjskemu, deželnemu glavarju na Kranjskem, poslal patent, po katerem je bilo prepovedano morsko ali kranjsko sol dalje voziti kakor po gornji cesti do Ljubelja, po srednji cesti do Kaple, po spodnji cesti pa do Slovenske Bistrice na Štajerskem.

Okoli leta 1391 je dal grof Herman Celjski, deželni glavar na Kranjskem, v Ljubljani pred špitalskimi mestnimi vrati pozidati novo cerkev v čast Marije Lovretanske, in sicer na onem mestu, kjer je stala poprej cerkva sv. Martina.

Leta 1392 je hotel grof Viljem I. v vojsko proti Turkom, a je umrl, ko je prišel na Dunaj, tam so ga pokopali v minoritski cerkvi.

Dne 1. januarja 1402 sta češka kralja Vaclav in Sigismund na gori »zum Chutten«⁹ celjskega grofa Hermana pooblastila, naj sklene pogodbo z Ortenburškim in goriškim grofom, da bi kralju Vaclavu dovolila prosti prehod skozi njuno deželo v Lombardijo in ga tja spremila.

Leta 1402 so na gradu Schaumberg nad Lincem, katerega lastnik je bil pastorek celjskega grofa Hermana III. sklenili, da bo celjski grof češkega kralja Vaclava in moravskega mejnega grofa Prokopa, katera je kralj Sigismund ujel, skozi ortenburške in goriške dežele v Rim peljal. Preden se je to zgodilo, sta ujetnika ušla in pobegnila v svoje dežele.

13. maja 1404 je vojvoda Albreht III. Celjskim grofom prepustil grad »Lichtenstein in Maria Enzersdorf«. To je vojvoda Viljem Albrehtu na Dunaju dovolil.

Leta 1407, 3. februarja, je v Dunajskem Novem mestu grof Herman II. razsodil pravdo ki sta jo med seboj imela vojvoda Leopold in Ernest.

19. aprila 1407 je Oton pl. Pergan v svoji pravdi z gospodom Walsee za razsodnika izvolil vojvoda Ernesta in grofa Hermana II. Celjskega.

13. maja 1407 sta v Gradcu vojvoda Ernest in grof Herman Celjski razsodila pravdo, ki jo je imel Jošt Hofkircher z vojvodom Leopoldom.

Vlogo razsodnikov so imeli Celjski grofje še večkrat.

20. marca 1415 je v Kostnici (Konstanz) Celjski grof Herman III. avstrijskega vojvodo Friderika premagal v turnirju, da je imel papež Janez XVIII. priliko pobegniti.

Od leta 1420 do svoje smrti (1434) je bil grof Herman II. hrvatski in slavonski ban.

Dne 28. septembra 1421 je v Požunu vojvoda Albreht obljubil, da bo svojega bodočega prvorojenca dal odgojiti cesarju Sigismundu, ali pa, ako bi on prej umrl, cesarici Barbari, grofu Hermanu II. Celjskemu in palatinu Nikoli Gorjanskemu (Gara). To je stopilo vsekakor v veljavo po rojstvu Ladislava Postuma, čigar mati je bila Barbarina hčerka Elizabeta.

Ta idealen odnos med Habsburžani in Celjani se je pa leta 1421 spremenil.

Tega leta je umrl ortenburški grof Friderik, sorodnik Celjskih. Po pogodbi iz leta 1377 je stopila v veljavo dedna pogodba iz leta 1377. Na njeni podlagi so Celjski grofje podedovali dve koroški grofiji, ortenburško in šternberško s trgi, gradovi in podložniki.

Posest je bila na Koroškem in Kranjskem. Izpremema ni bila vseč niti domačim niti sosednjim tujim podložnikom, ki so pripadali bamberski škofiji na Koroškem (okrog Beljaka) in koroški krški škofiji na Dolejskem. Medsebojno so se napadali in si delali škodo. Leta 1428 so se razburili tudi meščani Ljubljane in Kamnika. Samih Ljubljančanov je bilo 300. Udarili so po posestvih celjskih grofov in napravili znatno škodo, tri milje naokrog so požigali in odgnali 237 glav živine. Česa takega dotlej na tleh Celjskih grofov ni bilo.

Leta 1430 je habsburški vojvoda, brat Friderika III, poznejšega kralja in cesarja, poravnal prepir zaradi škode, ki je nastala v borbi z bamberskimi podložniki.

Tedaj so tudi razdelili Cerkniško jezero, polovico je dobila Postojna, polovico so pa prevzeli Celjski.

Kranjci so segali tudi po posesti gornjegrajskega samostana, kar je bilo Celjanom zelo mučno.

Tudi to ni bilo vsakomur prav, da je Sigismund leta 1431 dovolil Celjanom, da lahko na svojih posestvih kopljejo rudo.

Spor se je vlekel sem in tja. Nerodno je bilo, da je brat vojvode Friderika Albreht bil na strani Celjskih.

1432. je vojvoda Ernest določil Hermana Celjskega za varuha svojima sinovoma Miroslavu in Albrehtu.

1433. Herman Celjski je obljubil, da dobe Habsburžani ortenburško grofijo, ako bi celjski rod v moški liniji izumrl.

Spor s Habsburžani zaradi pokneženja in ortenburške dediščine

1434. Cesar Sigismund je pozval Hermana v Požun, da njegov rod pokneži. A prej je umrl. Vojvoda Friderik se je temu upiral.

Borbe okrog Ljubljane.

30. novembra 1436 je v Pragi Sigismund Celjane poknežil. Tedaj je bil Friderik v Palestini. Ko se je vrnil, se je pritožil, češ, da so Celjani njegovi vazali.

Medtem sta Celjska v četrtek po Jurjevem sklenila v Dravogradu pogodbo s Henrikom Goriškim zaradi medsebojnega dedovanja.

Pomoč, ki jo je grof Herman II. leta 1396 nudil Sigismundu v bitki pri Nikopolju, in rešitev iz rok večno nemirnih plemičev, ki jo je leta 1401 izvedel, je imela za Celjane daljnosežne posledice. Sigismund je Hermanu II. z daritveno listino, izdano 14. avgusta 1397 za večne čase, podaril *Varaždin* z vsemi pravicami, ki so bile s to posestvijo združene, tri dni nato mu je podelil še utrdbo Vinico in Vrbovec, dne 27. januarja 1399 mu je podelil še *zagorsko grofijo* in 24. maja 1405 še *Čakovec z Medjimurjem*.

Izredno [važno za bodočnost je bilo to, da se je Sigismund dne 15. decembra 1405 v Krapini poročil z Barbaro, Hermanovo mlajšo hčerko.

Glede na to, da je bilo plemstvo v deželah krone sv. Štefana, zlasti na Ogrskem, zelo ljubosumno na tujce, je bilo pomembno, da je Sigismund Hermanu II. in njegovim potomcem podelil dedno čast ogrskih baronov z vsemi pravicami, a tudi dolžnostmi, kakršne so imeli že drugi baroni, visoki plemiči kraljevine: *ad instar ceterorum ipsius regni nostri Hungarie baronum*. To vse sem v bistvu posnel po znameniti knjigi univ. prof. Vjekoslava Klaića *Povjest Hrvata* (iz leta 1900). Njegova vnukinja dr. Nada Klaićeva je leta 1982 na osnovi novih listin njegova izvajanja še dopolnila. To vse bi bilo treba uporabiti, ako bi kdaj prišlo do nove izdaje I. dela *Zgodovine Celja in okolice*, ki je zdaj že pošla.

Friderik ni bil zadovoljen niti s tem, da so Celjani že prej (leta 1433) sklenili z njimi pogodbo, da dobe Habsburžani ortenburško grofijo, ako bi Celjski v moški liniji izumrli.

Leta 1442 je Jan Vitovec peljal celjske čete na Kranjsko. Obiskali so Kranj, Ljubljano in Novo mesto, vendar so nastopali blago.

Pač pa je Hartman Turn v Žalcu napadel kolone vozil, s katerimi je Friderik Celjski pošiljal v Celje dragocenosti z Žovneka.

Frideriku Habsburškemu, tedaj že kralju, je bilo prepira dovolj. Dne 16. avgusta 1443 je sklenil v Dunajskem Novem mestu s Celjani medsebojno dedno pogodbo. V njej je določeno, da podedujejo Celjani ustrezno število habsburških posestev, ako bi ta habsburški rod izumrl, ako bi pa izumrli Celjani, postanejo Habsburžani dediči vse njihove posesti.

Friderik Habsburški je tudi obljubil, da bo volilne kneze pridobil za to, da pristanejo na pokneženje.

Nov spor med celjskim Ulrikom II. in cesarjem Friderikom je nastopil, ko je bilo treba poskrbeti za vzgojo *Ladislava Posmrtnika (Postuma)*, ki je bil po očetu sin Habsburžana Albrehta II., predhodnika Friderika III. na kraljevskem in cesarskem prestolu, ter Elizabete hčere cesarja in kralja Sigismunda ter Barbare, hčere celjskega grofa Hermana II.

Vključiti je pa treba novo poglavje:

Celjani v deželah krone sv. Štefana

Hitri vzpon celjskega rodu je povezan z njihovo vključitvijo v ogrsko-hrvatsko državno zajednico. Najprej tu še nakratko ponovim bistvene navedbe iz Ignaca Orožna *Celjske kronike*. Kažejo nam, da so Celjani že pred letom 1396, ko jih je usoda tesno povezala s Kraljem Sigismundom, imeli stike s sosedstvom Ogrske in Hrvatske.

1362: Grof Ulrik I. na deželnem zboru v Požunu,

1389: v Šopronju Herman Celjski med pooblaščenci vojvode Albrehta glede določitve meje.

Februarja 1395 so bili Celjski grofi (menda Herman II, s svojimi sinovi vred) pri deželnem zboru v *Križevcih* na Hrvatskem, kjer so ogrskega kralja Sigismunda potrdili za hrvatskega in slavonskega kralja.

Leta 1395 je dobil celjski grof Herman II. kraljev grad od Andreja Kraljevogradskega (mišljen je pač *Kunšperk* ob Sotli).

Leta 1396 je šel grof Herman II. s kraljem Sigismundom na vojsko zoper Turke — bitka pri Nikopolju.

V sredo pred sv. Lucijo 1397 je vojvoda Viljem Celjskemu grofu Hermanu, deželnemu glavarju na Kranjskem, z Dunaja naročal, da ne sme briniti Ljubljčanom les iz hoste jemati (mišljena je pač mestna hosta, ki je bila nad Litijo in se o njej pozneje še govori).

Dne 28. aprila 1401 se neki ogrski velikaši svojega kralja Sigismunda v Budimu ujeli, ga najprej v Višegradu zaprli, potem ga pa hrvatskemu banu grofu Nikolaju Gorjanskemu (Gara) izročili, ki ga je bil v svoj grad Sikloš zaprl. Da bi kralja rešili iz ječe, je poslal Celjski grof Herman II. na Ogrsko svojega sina grofa Friderika II, ki je Ogrom z mečem zažugal, ako ne bodo kralja oprostili. Po prizadevanju celjskih grofov in drugih plemenitašev se je v začetku septembra 1401 kralju zopet ječa odprla. Vdovljen kralj Sigismund, iz ječe rešen, je neki dan prišel z Ogrskega v Celje in se je tu zaročil z *Barbaro*, najmlajšo hčerjo svojega rešitelja grofa Hermana II. Celjskega.

Kot slavonski bani so imeli Celjani besedo tudi v Zagrebu samem. O nastanku Zagreba so različna poročila*. Vsekakor je naselje staro. Poseben pomen je dobilo, ko je madžarski kralj Ladislav na enem izmed nižjih slemen, kjer je nastajalo, leta 1093 in 1094 ustanovil škofijo. Zanj je bilo treba zgraditi utrjen Kaptol, ki je poleg škofijskega sedeža obsegal tudi potrebna soprosljpa. V bližini je nastala tudi banska palača. Navaja se tudi južno od katedrale zgrajeno naselje z značilnim imenom *Laška ves (Vicus Latinorum)*.

Tatarski naval je leta 1241 ta prvi Zagreb močno prizadel. Kralj Bela IV. ga je obnovil s tako imenovano »zlatu bulo«. Z njo je pa tudi odločil, da se na višjem sosednem kopcu »Griču« zgradi nov utrjen banski *Gradec*, ki mu je bila dodeljena večja posest, na kateri so nastali potrebni domovi. Tu so prebivali banski uradniki, a tudi drugi delovni ljudje.

Poznejši vladarji so večkrat potrdili pravice ne samo Kaptola, ampak tudi Griča. Med prebivalci obeh naselij je prihajalo do sporov. Vanje so razen uradnikov posegali tudi bani sami. S tem so Celjani še krepili svoj ugled in svoj vpliv. Preko svojih ljudi so nadzirali tudi gospodarsko poslovanje na Kaptolu. Vplivali so tudi na imenovanje škofov. Nekaj kljubovanja je bilo, toda prišlo je do sporazuma, tako da je Kaptol Celjane kot bane celo sprejel v svoje duhovno občestvo.

O vplivu Celjanov na škofijske zadeve govori med drugim tudi dejstvo, da je Friderik II. za ustanovitev dominikanskega samostana v Novem Kloštru pri Polzeli dobil dovoljenje preko zagrebške škofije.

Na zagrebškem »Griču« so se Celjani radi zadrževali. Tudi Katarina, žena Ulrika II., je tu tolažila svojo bol. Se po tragični smrti svojega moža se je najprej sem zatekala.

Tudi grajska postojanka Medvedgrad ni bila daleč. Odtod so grofje (nazadnje knezi) posegli v zadeve Turopolja — pokrajine med Zagrebom in

* O zgodovini Zagreba je podal lepo sliko prof. Andrija Ljubomir Lisac. Ta pregled temelji v znatni meri na uvodu njegove knjige Pekarstvo i mlinarstvo Zagreba, 1977. Popolnejšo podobo srednjeveškega Zagreba nam ta čas daje obsežna POVIJEST ZAGREBA, Knjiga I, izd. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1982, izpod peresa univ. prof. dr. Nade Klaić. (Op. ur.)

Siskom, kjer so prebivali kmečki plemiči Turopoljci. Ti so budno pazili na svoje pravice. Cesto so jih pa ogrožali Turki. Svoje predpravice so ohranili do leta 1849, ko so se fevdalnih bremen rešili tudi drugi kmetje.

Tu dodam samo krajši sestavek, ki se nanaša na *Turopoljce*. Ne iz želje po dopolnitvi, ampak zato, ker me spominjajo na naše Teharčane, ki so bili v tako tesni zvezi s Celjskimi grofi, da o tem še danes govori ljudsko izročilo. Sestavek sem povzel po obsežnem spisu, ki je izšel v Narodni enciklopediji leta 1928.

Turopolje sega od Zagreba do Siska — vzdolž Save, vzporedno teče Odra, ki se izliva v Kolpo nad Siskom, na jugozahodni ga loči od Karlovške kotline nizko razgibano sleme s potočki, ki teko proti. Na severu, pri Zagrebu tvorijo manj vidno mejo Vukomeričke gorice. Tam je glavno mesto Velika gorica, ki je imela pred zadnjimi vojnami 1150 prebivalcev. Vse Turopolje je imelo 19 vasi na polju, 12 v gričevju, skupaj nad 2900 prebivalcev in 22 sodnij.

Vse področje se je prvotno imenovalo *Zagrebško polje (Campus Zagrabienensis)*, ime Turopolje se prvič javlja leta 1334 v zborniku arhidiakona, v katerem so navedene cerkve zagrebške nadškofije, v besednem sklopu:

Item ecclesiae de Campo Turoo — Turopolje.

V XVIII. stoletju je popolnoma zmagala oznaka Turopolje.

Turopolčani so bili plemeniti kmetje, lahko bi jih primerjali z našimi Teharčani, le da so imeli nekoliko več pravic. Bili so svobodni, niso pa smeli imeti nobenega podložnika. Ako se je dekle poročilo z nesvobodnim, je izgubilo plemstvo. Imeli so samoupravo in nižje sodstvo. Davkov niso plačevali, bili so pa vojni obvezniki. Imeli so duhovnike glagoljaše, listine so pisali latinske.

Zbirali so se v gradu Lukavcu. Tu so govorili in zapisnike pisali v hrvaščini. Skupščino in upravo je vodil župan. Prvo vest o njih imamo iz leta 1225, ko je kralj Bela IV. neke Turopolce osvobodil službe v gradu Zagrebu in jih povišal v svobodne plemiče. To listino je potrdil kralj Matija Korvin 12. 10. 1466. Do leta 1248 se govori o njih kot jobagionih — svobodnih, ne pa še plemenitih ljudeh. Obdelovalno posest so imeli privatno, gozdovi in pašniki so pa bili skupni. Gledali so, da so jim pravico in dolžnosti potrdili novi kralji, vojvode (hercegi) in bani.

Kralj Sigismund je izdal več odredb posameznikom in celotni občini. Za njegove vlade so tudi na Hrvatskem prišli do največje moči in najvišjega ugleda grofje (knezi) celjski. Friderik II. in Ulrik II. sta zavladala na Medvedgradu pri Zagrebu (1436). Posestniki tega gradu so si že odprej lastili neke pravice, da nadzorujejo njihove občinske pravice in poslovanje.

Tako so turopolski odposlanci prišli 7. septembra 1437 h knezu Ulriku II. v Rakovec (pri Križevcih), da jim je potrdil odredbo kralja Sigismunda, glede statuta za posest, a kralj Ladislav Posmrtnik jih je vzel v zaščito proti Rascijanom (Srbom), ki so pobegnili pred Turki, da jih zaščitijo kralj, velikaši, zlasti pa knezi.

Dne 22. novembra 1447 je pisal kralj iz Prage banu Ivanu Vitovcu, da ščiti Turopolce pri uživanju starih pravic, Srbom je pa naročil, naj jih ne vznemirjajo. Tudi z zagrebškim kapitolom so imeli težkoče zaradi cerkvene desetine. Nekaj časa so bili celo izobčeni.

Hude težave so imeli Turopolci s Turki. Za zaščito pred njimi so zgradili grad Lukavac, kjer so tudi namestili upravo.

Razen gospode z Medvedgradu so jih včasih vznemirjali tudi velikaši z drugih gradov.

Leta 1848 so se bali za svoje predpravice. Izenačili so jih z drugimi kmeti.

Poroka Sigismunda in Barbare je bila zelo pomembna in tudi usodna. Celjane, še grofe, je zapeljala v širni svet.

Njihov interes se je z ožje Štajerske in Koroško-Kranjske razširil tudi na vojvodino Avstrijo, na kraljevo Češko in Poljsko ter na zemljo krone sv. Stefana. Hudi verski in dinastični spori so pretresali svet. Imeli so priliko videti, kaj pomeni narodnost — seveda v smislu tedanje dobe. Husitsko gibanje je bilo tako, da mu ni bilo para. V resnici je rodilo razkol med Čehi in Nemci, ki so se bili v deželah krone sv. Vavclava že skoraj čutili kot gospodarje. Narodno slovansko čustvovanje je prevzemalo že tudi vodilne kroge na Poljskem.

Na Ogrskem je večkrat rodilo prave poboje.

Ko so dečka Ladislava Posmrtnika, sina Barbarine in Sigismundove hčerke Elizabete, iz Ogrske prepeljali na Češko, da bi tam vsaj formalno prevzel oblast, so njegove madžarske in nemške spremljevalce ob prestopu meje zamenjali s češkimi, pripravili so mu učno knjigo češčine in mu poskrbeli za češko družbo. Lepo je napredoval, husitskega bogoslužja pod obema podobama pa ni maral.

Ali so Celjani stremeli po vladi? Kjer ni bilo potrebe, se zanj niso potegovali, bili so pa aktivni in čustveno nemirni.

Usodno je bilo, da niso imeli naraščaja. Ulriku II. in Katarini sta dečka umrla v nežni mladosti, hčerka Elizabeta se je kot šestnajstletna mladenka zaročila ali poročila s poznejšim Matijo Korvinom, a je kmalu nato umrla.

Usodno je bilo, da je Matija pripadal rodu Hunjadijev, ki so si lastili vodilno oblast na Ogrskem. Njegov starejši brat je pripravil zaroto, ki je zadnjega Celjana umorila. Kaj si je Matija mislil ob spominu na to, ko je kot kralj stvarno nadaljeval njegovo delo? Tudi on ni imel ustreznega potomstva. Poljak Vladislav mu je bil izvoljen za naslednika in je pripravil prestol — za Habsburžane, ki jim je bila usoda mila, da so jo obdržali še 500 let.

Hrvatski ljetopisac Ivan Tomašić u XVI stoljeću piše, da je jednom turski sultan (Muhamed II.) rekao o kralju Matijašu: »Dao sam ogledati čitav svijet i sve vladare na zemlji, i nijesam našao ravna Matijašu«, a zatim: »Ja i kralj Matijaš na čitavoj zemlji jedini smo vrijedni, da se zovemo vladarima«. I Kuruški plovnik Jakov Unrest, kojega je domovina mnogo prepatila od sile kralja Matijaša, zove ga velikim kraljem, »koji je u Ugarskoj i svemu onome što kruni ugarskoj pripada, močno vladao, kako nije nijedan kralj iz Andrijinih vremena činiti mogao. On je Moravu, Slezku i Lužicu mačem osvojio, zatim malu Moldaviju, naime Vlašku, i više zemalja ugarskoj kruni podložio... I ako je kralj Matijaš ratovanjem mnogo zlo prouzručio, ipak je (u boju) s Turcima, kao i Husitima u Češkoj, mnogo dobro učinio, te mnogim kršćanskim ljudima život spasio i za kršćanstvo in obdržao.

Mnogo je zla učinjeno i od njegovih (ljudi), ali to nije bilo ni za korist njegovu, ni po volji njegovoj...»

Iako se ne obazremo na suvremene i potonje slavitelje kralja Matijaša, moramo priznati, da je zaista bio velik muž i velik vladar. Bio je jamačno najznamenitiji kralj na prijestolju Ugarske i Hrvatske, a i najvrstniji vladar među svojim evropskim suvremenicima. Bio je velik kao vladar i državnik, kao vojvoda i reorganizator vojske, kao prijatelj znanosti i umjetnosti.

Kralj Matijaš, potomak rumunjskih pastira, bio je zakleti protivnik starih velikaških porodica i u Ugarskoj i u Hrvatskoj. K tomu je bila samosvijest u njega tolika, da nije trpio druge vlasti pored svoje. Tko bi se njegovoj volji opirao, morao je pasti, pak bio to rođeni ujak njegov Mihajlo Silagji (Šviloević) koji mu je pomogao do prijestolja, ili nadbiskup Ivan Vitez, poočim njegov i desna ruka kroz dugi niz godina. Kraljevska vlast bila je Matijašu nada sve: njoj se je morala podvrci i volja naroda. Njemu su sabori bili samo zato, da potvrde, što je kralj zaželio ili naredio. Kraj te autokratske čudi prava je sreća, da je u njega bio živ osjećaj za pravo i pravicu, pak stoga su naročito srednji slojevi naroda, kao malo plemstvo i građanstvo, oduševljeno stajali uz njega i njegovo vladanje. Kako je volio pravdu i pravicu, najbolje dokazuje njegov zakonik, što ga je god. 1486. — kad je bio na vrhuncu slave i sjaja — predložio ugarskom saboru na prihvata. Taj je zakonik (od 78 članaka) kroz stoljeća ostao podlogom pravosuđu. Narod se rado spominjao pravdoljubivosti njegove, pak tako je i nastala ona poslovica: »Matthias . . . , iustitia perit« ili po hrvatski: Dokle kralj Matijaš spi, nikakve pravice ni. Prema tome i razumijemo, što je hrvatski ljetopisac Šimun Klimentović na početku XVI. stoljeća zabilježio: »1490. tada umri Matijaš, dobri kralj ugarski, na 7 (6) aprila. O državničkom daru kralja Matijaša svjedoče njegovi uspjesi na političkom polju. Za njegova vladanja postala je Ugarska s Hrvatskom jednom od prvih država u Evropi. On je utjecao gotovo u sve poslove evropske; njegovi poslanici i diplomate nalaze se u svima zemljama Evrope, pače i u Aziji, gdje no ugovaraju sa sultanom od Karamanije. Matijaš želi, da postane kralj njemački, pače i car rimski, paku to ime nadovezuje sveze sa svima protivnicima porodice Habsburg. Prema rimskoj stolici vazda je odan sin, spreman i sam proliti krv svoju za kršćansku vjeru, no ta mu sinovska odanost ni malo ne smeta, da brani svoja vladarska prava, a naročito vrhovno patronatsko pravo. On ne da, da mu rimska stolica nameće biskupe i nadbiskupe, već traži, da ona potvrđuje njegove izabranike. Kad je kralj namijenio izprašnenu nadbiskupiju ostrogorsku dječaku Hippolitu Estenskomu, nećaku kraljice Beatrice, papa se je Inocencije . . . opro njegovu izboru, hoteći i da se ta stolica povjeri kardinalu Askaniju Sforzi. Ali Matijaš zaprijeti: »Ja ću već pokazati, da sam ja kralj ugarski, a ne papa ili Askanije«, te Inocencije morale potvrditi kraljev izbor.

Znatne uspjehe na političkom polju postigao je Matijaš ne samo svojom državničkom vještinom, nego i svojim pobjedama. Svoj vojnički dar, svoju ličnu hrabrost dokazao je u više prigoda. Spominjemo samo podsadu Šabcu i podsadu Beča. A srećna je i bistra oka također bio, birajući svoje vojvode i kapetane. Nije ih birao po starini roda i ljepoti lica, već po srcu junačkomu i ratnoj vješтини. Bilo ih je bez razlike vjere i narodnosti. Najslavniji od njih, Pavao Kuniži (knez) postao je od mlinarskoga dječaka vojvodom. A i Blaž Podmanicki s pridjevkom Magjar popeo se je od običnog vojnika do časti kapetana i hrvatskoga bana. No poglavita je zasluga kralja Matijaša, što je vojsku reorganizovao. Sve do njega bila je vojska u Ugarskoj i Hrvatskoj narodna vojska, kojoj je naprosto bilo braniti domovinu. To domobranstvo, sastavljeno od banderija prelata, baruna i županija, sabiralo se sporo, bilo je slabo izvježbano, a što je glavno, dizalo se na noge samo u prijekoj nevolji, a nije prelazilo granica. Kralju je trebalo vojske vazda spremne i dobro uvježbane, koja će udarati na neprijateljske zemlje. Tako je on zadeo stalnu stajaću vojsku ili redovnu vojsku, koja je primala plaću, te koja je slušala samo zapovijedi njegove i kapetana njegovih.

Na Dunavu imao je jaku mornaricu. U njoj su služili od velike časti Srbi. Kralj Matijaš bio malena stasa, jakih prsiju i pleća, jake šije i neobično velike glave s bujnom kosom poput lavjih griva. Tamnosmeđe oči sijevale su živom vatrom. Povjestničar Ivan Turčanski piše zanj, da je bio majstor u pretvaranju. Govorio je više jezika, među njima i hrvatski (slavenski). Vrlo je značajno,

da je taj veliki vladar dopisivao latinski, njemački i češki, izdavao povelje ćirilске i glagolske; — samo magjarskim jezikom nije napiso ni riječi, niti je ma kakvo djelo ili pismo izdao u tom jeziku.

Hrvatskomu narodu ostao je kralj Matijaš u dobroj uspomeni. On je doduše stegnuo vlast kneževskih porodica, naročito Frankopana; on je ukinuo mnoge povlastice premoćnih magnata hrvatskih; ali je zato zaštićivao malo plemstvo od nasilja velikaša, a osobito je zakriljivao gradove, na čelu im slobodni grad na brdu Gradcu kod Zagreba. Hrvatskomu kraljevstvu nije zakratio nijedne pravice, koje je od prije imalo, pače ih je umnožao, podijelivši mu god. 1477. pravo, da si bira kapetana uz bana. Dok je u Ugarskoj palatinsku čast umalovažavao, tako da je nije kroz godinu ni popunjavao, namještao u hrvatskom kraljevstvu vazda izabrane muževe za bane, kojima je bila teška zadaća, da brane hrvatske zemlje od Turaka i od Mletaka. Vrijedno je još iztknuti, da su za kralja Matijaša izumrle — naročito u Slavoniji — mnoge odlične porodice, koje su poslije mnogo utjecale u sudbinu naroda i zemlje hrvatske.

Kralj Matijaš živi i danas još u predaji hrvatskoga i slovenačkoga puka. Imade o njemu i priča i pjesama.

Po slovenski pripovedki spi za mizo pod Peco na Koroškem. Ko se mu bo brada devetkrat ovila okrog mizinih nog, se bo prebudil, zopet nastopil vladu in zavedel v svetu red in mir.

Ob koncu XXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Celju konec septembra in v začetku oktobra 1982.

1. Predsedstvo si je za osnovo razprave izbralo priložnostni spis zgodovinarja prof. Franca Baša, ki je izšel v Celjskem zborniku leta 1981. V njem avtor podaja samo zunanji okvir dobe, v kateri so grofje živeli, ne dotakne se pa vprašanj, v koliko so napolnili s svojimi deli njegovo notranjo vsebino in njen razvoj.

Pri tem je predsedstvo odrinilo v kot večje delo pisca teh besed, ki je na primerni način pripovedovanje o delovanju Celjanov razdelil smotrno v posebna poglavja ter upošteval zgodovinski razvoj ali genezo, kar je vendar bistvena posebnost zgodovinopisja. To poudarjam, ne da bi omalovaževal velike zasluge, ki si jo je pokojni Baš pridobil s svojim mnogostranskim delom. Razmerje med njegovim in mojim spisom je približno isto, kakor je v leposlovju med novelo in romanom.

Navedeno je bilo tudi

2. da je moj sestavek napisan v obliki kronike. To vendar ni res.

3. *Regesti*. Baje sem napravil veliko napako, da sem se posluževal regestov. Uporabljal sem jih v resnici samo v opisovanju gospodarskega razvoja in širjenja, pri čemer sem se izdatno posluževal tudi fevdalnih knjig Celjskih grofov.

Imam pri rokah »*Lehrbuch der Historischen Methode der Geschichtsphilosophie*«, ki jo je napisal univ. prof. Ernst Bernkeim, in sicer 6. izdajo iz leta 1914.

V poglavju Kritik je govor tudi o regestih. Med drugim pisec izvaja:

...Derartige geordnete Eintragungen historischer Materialien nennt man *Regesten*. Regesta, eine Ableitung von dem Verbum *regerere*, das schon bei Quintilian in der Bedeutung »abschreiben, eintragen« vorkommt.

Ein grosser Teil der Regesten wird neuerdings dem Forscher durch besondere Regestenwerke abgenommen, namentlich auf dem Gebiet der mittelalterlichen Urkunden. Dass diese bevorzugt werden, hat zwei Gründe: erstens sind die Urkunden für die Geschichte des Mittelalters gewissermassen als festes Gerippe vom besonderer Wichtigkeit; zweitens sind sie so verstreut in ihren Fund- und Druckorten, dass die Zusammenstellung der selben, wie sie für jede Arbeit vom neuem erforderlich wäre, immer die langwierigsten und mühsamsten Vorarbeiten nötig machen würde. Es ist daher vom grössten Nutzen, dass diese Vorarbeiten ein für allemal gemacht und dem einzelnen Forscher erspart werden. Man ist erst im 18. Jahrhundert darauf gekommen.

Originalne listine so često težko čitljive zaradi preperele podlage, jezika in pisave. To je vendar lahko umljivo.

Starejši avtorji često celo knjige naslavlajo z izrazom »Urkunden«.

Pri nas sta jih priznavala oba prof. dr. Kosa, a tudi Slovenska Matica jih ne odklanja. Razprava nima pod črto nikakih opomb.

Res je. Ima jih pa na koncu poglavij. Na isti ravni je Zgodovina Slovencev, ki je nastala pod okriljem zgodovinskega oddelka fakultete, tudi v njej je literatura navedena na koncu. Takih primerov bi lahko naštel še mnogo.

Večno počivališče grofov in knezov Celjanov

Ako hočemo biti pravični, moramo reči, da so bili grofje Celjani tudi za svojo dobo pobožni. Za večno počivališče so si mnogi izmed njih izbrali kripto pod glavnim oltarjem celjske minoritske cerkve. Ignacij Orožen piše o tem naslednje — z navedbo imen in letnic smrti:

Okoli leta 1695 je nekdo rajnim celskim grofom v tukajšni minoritski cerkvi mertvaški spominek postavil, ter je pri glavnem altarju na ženski strani na steno obesil tablo s ovim napisom:

Monumentum Illustrissimorum D. D. Comitum Cilliensium fundatorum hujus domus Marianae quorum corpora hic sepulta sunt, nomina autem eorum vivunt in generationem et generationem.

Anno Domini 1360 vitam cum morte comutavit comes Fridericus 20. Maji hic sepultus.

Anno Domini 1366 e vita migravit comes Udalricus 27. Jul. hic sepultus.

Anno Domini 1372 extremum diem clausit comes Joannes 18. Maji hic sepultus.

Anno Domini 1382 fata solvit comes Hermanus 20. Martii hic sepultus.

Anno Domini 1392 valedixit orbi comes Wilhelmus 22. Sept. hic sepultus.

Anno Domini 1432 vivere cessavit comes Hermanus sepultus in Pletriach.

Anno Domini 1443 exspiravit comes Georgios, 1. Maji hic sepultus.

Anno Domini 1444 finem vivendi fecit comes Hermanus 30. Jul. hio sepultus.

Anno Domini 1452 decessit ex hoc mundo comes Hermanus 5. Octob. hic sepultus.

Anno Domini 1453 decimatus a morte princeps et comes Fridericus 19. Jul. hic sepultus.

Anno Domini 1456 pie obiit princeps et comes Udalricus 12. Novembris hic sepultus.

Thesaurisaverunt sibi Thesaurum indeficientem in coelo; vade Christiane et fac tu similiter.

Ta spomenik s svojimi mnogimi pomotami je še neki bil v cerkvi do leta 1798; kamo je pa potem zginil, se ne zna.

Po ponovljenju minoritarske cerkve leta 1811 so glave rajnih grofov iz grobnice vzeli ino jih zad v mizo glavnega altarja shranili. Nad shraniše je zapisal Joanez Anton Zupančič, učitel latinskih šol, sledeče besede:

»Cellejensium Comitum ac Principum armis olim potentium omnibus fortunis abundantium pavcae reliquiae hic acquiescunt. Ludovicus imperator anno 1341 Fridericum Liberum a Sanegg primum Cellejensem Comitem creavit, cujus stirpis anno 1456 interfecto Ulrico Comite interiit.«

Na mertvaško glavo, ki se po ranah od ostalih loči, je imenovani učitel pripil listek z napisom:

»Ultimus ex illustri familia Comitum de Cillie occis. per Ladislavum Hunyadi Belgradii 26. Martii 1456.«

(Zadnji iz slavne rodbine grofov Celjskih, ki ga je ubil Ladislav Hunjadi v Beogradu 26. marca 1456.)

Po nastanku nove Jugoslavije so bile z dovoljenjem cerkvenega vodstva lobanje Celjskih grofov (knezov) prenesene v Pokrajinski muzej.

Značilno je, da se tudi v teh napisih grofje Celjani včasih označujejo kot knezi in grofi (»princeps et comes«).

Sicer pa mislim, da smo o njih že mnogo, mnogo napisali. Privoščimo jim »večni mir«.

Kvečjemu bi rekel: »Kak leposlovec z živim čutom za realnost in zdravo domišljijo bi morda še mogel v njih najti žarko luč.«

Dvojna, vendar notranje povezana pokrajina, ima zelo burno zgodovino. Svoje notranje sile je razvijala pod vplivi sosedov. Na severni in zahodni kopni strani je bil najmočnejši vpliv Hrvatske in Ogrske, na vzhodu je bila tesna povezanost z nastajajočo Srbijo, na morski strani pa Bizantija in pozneje Benečija — to je bila stara dediščina.

Celjski grofje so bili geografsko od Bosne oddaljeni. Ko so se utrdili na Ogrskem in Hrvatskem, so pa našli stike tudi z Bosno. Svet niti tedaj ni bil tako zaprt, kakor si danes mislimo. Po sorodstvu ustvarjene politične in duhovne zveze so segale na široko. Pojasniti ta dejstva, je delno naloga teh vrstic.

Že ime Bosna vzbuja pozornost. Najstarejša oblika tega imena je Bosina ali Bosana. Tako se je najbrž prvotno imenovala reka. Po mnenju nekaterih strokovnjakov je ime indoevropsko. Nastalo je iz oblike *Basinus* ali *bhaz*, kar pomenja tekočo vodo. Oblika Hercegovina je pa itak jasna, hercog je vodja vojske, pomočnik kralja ali že kar samostojen vladar. Kjer se pokrajina politično cepi, nastajajo tudi ustrezna nova imena, domača, navadno pa izposojena, prenesena.

Tudi notranje je Bosna zelo razčlenjena. To je močno vplivalo na njen zgodovinski razvoj. Kot prvi znani prebivalci Bosne in sosednjega območja se navajajo Iliri. Do začetka nove ere so prišli v celoti pod rimsko oblast. Rimski naseljenci so se polagoma etnično pomešali z njimi. Ko je rimska država razpadla, je prišla Bosna k vzhodnemu, bizantinskemu delu. Bizantinski vpliv se je ohranil nekako do leta 1000, kljub temu, da so šli tudi preko nje valovi preseljevanja narodov. Po prihodu Madžarov v srce Panonije in po njihovi združitvi s Hrvatsko se je čutil v Bosni tudi njihov vpliv. Od vzhoda je preko nastajajoče Srbije zdaj pa zdaj dosegal Bosno tudi vpliv Bolgarov.

V verskem pogledu se je na bosanskih tleh močno odražal vpliv Rima, od vzhoda pa tudi vpliv učencev Cirila in Metoda.

Že v prvih treh stoletjih po naselitvi, so se rodovi združili v župe. Iz njih so se razvile večje družbene enote, ki so jim bili na čelu knezi. Prvi znani knez je bil *Časlav*, sicer gospodar srbske Raške (sredi 10. stoletja). Sredi 11. stoletja se pa javlja *Bodin*, ki je vladal v Zeti (delu Crne gore) in v sosednjih naseljih Bosne.

V 12. stoletju se je že občutil močan vpliv Madžarske. Tedaj je prišel v veljavo izraz *ban*, uporablja se pa tudi oznaka *vodjvodstvo* (*ducatus*). Celotno vladarsko področje se označuje tudi z imenom Rama, vladar je pa kralj *Rame* (*rex Ramae*). Enotna v sedanjem smislu Bosna še ni bila, zdaj je bila večja, zdaj manjša.

Kot prvi znani ban se navaja *Borič*, ki je bil pod vplivom madžarskih Arpadovičev.

Leta 1180 se pa javlja kot vladar Bosne *Kulin ban*, »veliki ban, plemeniti in močni mož«. Vladal je od 1180—1203, država je bila že kar velika in dobro urejena. O njem je znano, da se je 1183 kot zaveznik Madžarov in srbskega Štefana Nemanje vojskoval proti Bizancu. Njegova sestra je bila poročena z bratom Nemanje, Miroslavom, gospodarjem Huma, pokra-

jine ob dolini Neretve. Kulin je znan tudi po Listini Kulina bana, napisani v cirilici, z njo je dovoljeval Dubrovčanom, da lahko trgujejo v njegovi zemlji. Na to listino zgodovinarji narodnega jezika radi opozarjajo. Ohranjena je pa tudi reliefna plošča, na kateri je upodobljen s svojo ženo Vojislavo.

Kulina bana so pa tudi obdolžili, da pripada *bogomilstvu*, krivoverskemu gibanju, ki je nastalo, ko so ob ustanovitvi škofije jeli uvajati posebno cerkveno desetino in so cerkvenim ustanovam začeli poklanjati veliko zemljiško posest fevdalnega značaja.

Velikemu pritisku, ki se mu je priključil tudi ogrski kralj Emerik, se je Kulin ban moral ukloniti. Na Bilinem polju se je s starešinami bogomilske cerkve pred papeževim delegatom odpovedal bogomilstvu in sprejel obveze v smislu papeževih zahtev.

Kulinu banu je sledil *Štefan*, sicer je pa znano samo njegovo ime. Od leta 1233 do 1250 je vladal *Matej Ninoslav*. Za njegove vlade se je bogomilstvo že tako razširilo, da so ga označevali kot bosansko cerkev.

Ker se bogomilstvo na lep način ni dalo zatreti, je cerkev v zvezi z Ogrri organizirala proti Bosancem nekaj križarskih pohodov. Vdati se je moral tudi *Matej Ninoslav*. Leta 1244 je moral ogrskemu kralju Belu IV. izjaviti, da prizna katoliški cerkvi posest, ki jo je že dobila in jo je tedaj kralj znova potrdil.

Vendar se stanje ni popravilo. Odpor je bil prevelik. Bosanski škof se je moral celo preseliti v *Đakovo* v Slavoniji. *Matej Ninoslav* si je pa vendarle toliko utrdil svoj položaj, da je lahko obnovil pogodbo z Dubrovnikom.

Konec leta 1253 je ogrski kralj *Bela IV.* napravil nov pohod v Bosno. Končal ga je s tem, da je celotni teritorij razdelil v več upravnih oblasti, ki jih je obdržal pod kontrolo. Najprej se mu je vdal *Radoslav*, župan v *Humu* (ob dolnji Neretvi).

Najvišjo oblast v Bosni pa je dobil sorodnik *Mateja Ninoslava*, *Prijezda* (1254—1287), ki je neposredno vladal v pokrajini *Usori* in *Soli* (okrog sedanje Tuzle) na drugi strani Drine je bila *Mačva*. Bosna je v teh letih nazadovala. Pregarjanje bogomilov ni prestalo. Pojavili so se sužnji, bogomili, ki so jih polovili po Bosni in v Dubrovniku na trgu prodajali.

Na Ogrskem samem so se pojavili neredi. Rod *Arpadovičev* je izumrl, za novega kralja so izvolili *Karla Roberta*, kralja *napeljskega*, iz rodu *francoskih Anžuvincev* (1285).

Nerede za zadnjih *Arpadovičev* je izkoristil *Pavel Subič*, pripadnik vplivne rodbine knezov *Bribirskih* (v ozadju *Splita* v *Dalmaciji*). Pridobil si je velika področja v zapadni Bosni. Njegovo delo je nadaljeval sin *Mladen*.

Karel Robert ga je zavrnil in omejil na rodovno posest v *Dalmaciji*.

Karlu Robertu je pri tem pomagal *Prijezdin* sin *Štefan I. Kotroman*, ki ga smatra zgodovina za utemeljitelja bosanskega kraljevskega rodu *Kotromaničev*. Njemu je sledil *Štefan Kotromanić II.* On je državo močno razširil. Na zapadu si je razen od *Subiča* pridobljenih okolišev pridobil tudi *Završje*, to je področje v kotu med *Vrbasom* in *Savo*. Tudi *Hum* ob *Neretvi*.

Kralj Ludovik Veliki ga je zelo cenil in je vzel za ženo njegovo hčer *Elizabeto* (1353). Drugo hčer, *Katarino*, je pa poročil mladi *Celjan Viljem*.

Svojemu nasledniku *Stefanu Tvrtku I.* je *Stefan Kotromanić II* zapustil močno in ugledno državo, ki je imela ob Cetini celo izhod na morje.

Tvrtko je bil največji vladar Bosne. Na prestol je prišel mlad, v prvih letih je imel mnogo posla z Madžari, ki so mu vzeli zapadni Hum kot *Elizabetino doto* (1357). Kasneje pa z upornim plemstvom, celo z bratom *Vukom* (1366—1367). Ko je Tvrtko odpor premagal, je začel urejevati razmere v državi. Leta 1374 je v zvezi s srbskim knezom *Lazarjem* premagal *Nikola Altomanovića*. Od njegovega ozemlja je dobil sedanje *Podrinje* in *Novi Pazar* (tam je bil na srbskih tleh). Tu, v *Mileševu*, se je na *grobu sv. Save* leta 1377 okronal za kralja Bosne in Srbije. Pozneje je še celo razširil svojo posest: v *trebinjski* oblasti, v *Konavljih* (med *Dubrovnikom* in *Kotorom*) ter v severni *Zeti* (zdaj severna *Črna gora*). Po smrti kralja *Ludovika* (1382) je dobil od njegovih naslednikov *Kotor*. Srbskemu knezu *Lazarju* je pomagal v bitki na *Kosovem polju*. Leta 1390 si je nadel naslov: kralj *Raške, Bosne, Dalmacije, Hrvatske* in *Primorja*. Na poti k še višjim ciljem je pa nenadoma umrl. Z *Dubrovnikom* je uspešno trgoval. *Rudniki* na srbski strani so dajali *baker, svinec, zlato* in *srebro, kovine*, ki so jih *Dubrovčani* kupovali, *morje* je pa dajalo *sol*, ki so jo v *Bosni* prodajali.

Zopet so sledila težka leta. *Turki* so bili na vidiku in *velikaši* so gledali na svojo korist.

Vnuk *Tvrtkov, Dabiša*, je vladal kratko dobo (1391—1395). Zapustil je prestol slabotni ženi *Heleni*. *Turški vdor* leta 1398 je prisilil *velikaše*, da so si izbrali za kralja odločnejšega *Štefana Tvrtka II.* (1404—1409). Bil je nekaj let protikralj. *Velikaši* pa niso mirovali. *Odklanjali* so tudi *ogrsko-hrvatsko-slavonskega kralja Sigismunda*, ki si je hotel ohraniti *nadoblast*. Pri *Daboru* v *Usori* (ob reki *Bosni*) je prišlo do *strašnega spopada*, 170 *bosanskih velikašev* je bilo *pobitih* in *vrženih* v *Bosno*. To je bilo že drugič, prvič je bilo leta 1394, kmalu po nastopu *Sigismundove vlade* na *Ogrskem — Hrvatskem*.

Po *Ostojini smrti* je leta 1418 zavzel njegovo mesto *Stefan Ostojić*. Vladal je pa samo dve leti (1418—1420).

Potlej je vladal *Stefan Tvrtko II.* sam. Vendar je imel oblast samo v sredini Bosne. *Velikaša Sandalj Hranić* in *Radoslav Pavlović* sta vladala vsak v svoji oblasti, *tepla* sta se zdaj z *Dubrovčani*, zdaj s *Turki*, zdaj z *Benečani*, *prodajala* sta *obmejne župe* in *gradove* brez ozira na kralja in državno celino. *Tvrtko* ni imel drugega izhoda, kot da je k *vazalstvu* z *ogrskim kraljem* dodal še *vazalstvo* s *turškim sultanom*, kateremu se je obvezal, da mu bo letno plačeval *davek 25.000 zlatnikov* (1435). *Odtlej* so se *Turki* trajno utrdili v *Vrhbosni* (osrčje okrog *mlajšega Sarajeva*).

Tu so si zgradili utrjen grad, kjer je prebival njihov namestnik.

Sulten se je že smatral za trajnega gospodarja Bosne, kot takega so ga smatrali tudi *Dubrovčani*. Leta 1442 je *Murat drugi* izdal *Dubrovčanom* odločbo o *svobodni trgovini* v deželah pod njegovo oblastjo, med njimi je navedena tudi *Bosna*.

Medtem so *Turki* napadali neposredno tudi *Ogrsko* in *srbskega despota Jurija Brankovića*, ki je bil gospodar *vzhodnega dela severne Srbije* (*Branicevo—Smederevo*) medtem ko so v *Beogradu* bili *Ogri*.

Kralj Stefan Tomaš (1443—1461)

vnuk in naslednik Stefana Tvrtka II. je bil sicer dober vladar, vendar si ni mogel pomagati. Plemiči so se često vezali s Turki, da so jim pomagali v borbi z domačimi nasprotniki, cerkev je preganjala bogomile, z Ogrskega ni bilo pomoči. Kralj Tomaš je skušal za odpor pridobiti Srbe s tem, da je sina Stefana oženil z Jelačo, hčerjo in naslednico srbskega despota Lazarja, misleč, da bo s tem Bosno in Srbijo pripravil za skupno borbo s Turki. Poskus pa ni uspel. Turki so zavzeli Braničevo (leta 1459), leta 1463 pa tudi Bosno. Nekoliko dalje se je držala Hercegovina, leta 1482 je padla tudi ona. Pohod, ki so ga podvzeli Ogri, se je končal pri Sarajevu. Zmaj despot Vuk, se je v borbi odlikoval, ali brez uspeha. Turki so prodirali dalje, leta 1512 je padla Srebrenica (ob Drini), leta 1521 je sledil Beograd, leta 1528 je padla zadnja odporna točka, hrabro branjeno Jajce.

Tesna povezava z Ogrsko-Hrvatsko je privedla v stik z Bosno tudi Celjske grofe

Ban Tvrtko II. je izdal 2. septembra 1427 v svojem gradu *Bobovcu* listino, v kateri pravi, da daruje Hermanu in njegovim moškim potomcem celokupno bosansko kraljestvo, ako bi sam ostal brez zakonskih potomcev. To stori iz več vzrokov: celjski in zagorski grof ter slavonski ban je njegov sorodnik, ki je vedno izkazoval ljubezen in vernost njemu in bosansko kraljestvu ter je pri kralju Sigismundu veliko storil za Bosno in njene prebivalce. Vendar ta pogodba ni rodila sadu. Bosansko plemstvo je odklanjalo celo svojega krajana in za kralja ni hotelo moža, ki mu ni bil domačin.

Kralj Tvrtko je resnično mislil odkritosrčno, bil je v četverni stiski: v rodbini ni imel ustreznega potomstva, plemstvo je bilo nemirno in neposlušno, verski spor še ni bil poravnan, najhujše je pa bilo, da so se plemiški mogočnjaki, a tudi bogomili pokoravali Turkom. Bil je gotovo obup, da je kralj Stefan Tvrtko že kmalu nato podlegel in pristal na to, da plačuje Turkom letni davek. To je bil obup, to je bila tragika.

Prišlo je tudi do osebnega poznanstva med Celjani in Bosanci. In sicer z rodbino *Kotromaničev*. O njej navaja dr. Vladimir Corović v *Narodni enciklopediji* naslednje podatke:

Kotromanići so bosanska dinastija, ki je vladala od leta 1254 do 1463. Pripadali so ji kot manjša veja tudi *Trpimirovići*. Najpomembnejši med njimi je bil že tu obravnavani Stefan Tvrtko I. Prvi dokumentarno ugotovljeni član dinastije je bil ban Prijezda, sorodnik mu je bil ban Matej Ninoslav (omenja se izza leta 1233, ban je bil izza leta 1254 do izza leta 1287. Službeni dubrovniški spisi jih označujejo kot tujce. Prijezdi I. sta sledila Prijezda II. in Stefan, označevan kot Stefan I. Kotromanić. Ta Stefan je vzel 1284 za ženo *Elizabeto*, hčer srbskega *Dragutina*. Vsi Kotromanići so vladali v srednji Bosni, v pokrajini na obeh straneh reke tega imena.

Stefana, ki je nekaj časa kot ban vladal sam, je potisnila iz Bosne rodbina Šubičev v prvih letih 14. stoletja. Banova vdova se je zatekla z nekimi svojimi otroki v Dubrovnik, z drugimi pa v Medvedgrad. Ugled rod-

bine je obnovil Stefan II., ki se je vrnil na bosanski prestol okrog leta 1318. Najslavnejši član dinastije je bil Tvrtko I. (kot ban 1353—1377), kot kralj 1377—1391). Dinastija je izgubila oblast, ko je leta 1463 padel v boju Stefan Tomašević.

S Katarino, hčerjo bosanskega bana Stefana II. Kotromanića (1319—1355) se je leta 1361 poročil Herman I. Celjski. Bila je sestra Elizabete, žene ogrsko-hrvatskega kralja Ludovika. Ker je bil Stefan Kotromanić po materi vnuk srbskega kralja Stefana Dragutina, vladarja v Mačvi in soseščini, je v žilah Bosanske Katarine tekla kri srbskih Nemanjičev.

O Katarinini doti in jutrnici pričata dve listini. Prva iz leta 1374 pravi, da ji je kralj Ludovik dal za doto 10.000 goldinarjev, druga prav tako iz leta 1374, pa pravi, da ji je mož Herman nakazal kot jutrnico 5.000 goldinarjev. Prvo vsoto je Herman kot prevzemnik zapisal na Gornjo Vipavo, drugo pa kot obveznik na Krško.

Posebno listino je pa Tvrtko II. izdal dne 2. septembra 1427 v svojem gradu Bobovcu. V njej daruje Hermanu II. in njegovim moškim potomcem celokupno bosansko kraljestvo, ako bi sam ostal brez zakonskih potomcev. To pa stori iz več vzrokov: celjski in zagorski grof ter slavonski ban je njegov sorodnik, ki je vedno izkazoval prijateljstvo, ljubezen in vernost njemu in bosanskemu kraljestvu ter je pri kralju Sigmundu zelo veliko storil za Bosno in njene prebivalce.

Toda pogodba za Celjane ni rodila sadu. Bosansko plemstvo, nemirno in nedisciplinirano, se je borilo med seboj, proti banu in sosedom, vezalo se je s komerkoli, tudi s Turki, ki so tedaj že zašli v Bosno, in nikakor ni hotelo za vladarja moža, ki ga je smatralo za tujca.

Tudi sam Tvrtko II. je bil v dvomu in negotovosti, saj se je tistega leta obvezal, da bo sultanu plačeval letni davek.

Z navedeno poroko je v zvezi še drugo zanimivo odkritje. Profesorja ljubljanske univerze Božo Otorepec in Ignacij Voje sta v Ljubljani odkrila pečat, ki ima na desni strani celjski, na levi pa bosanski grb. Na obodu je napis: + S (igillum) Katerine comitisse Cilie. To seveda ne pomeni, da se je Bosna kot kraljevina priključila Celju. Res je v tistem času cesar izročil celjskemu grofu Krupo, toda ta trdnjava je bila ob Uni, na zahodni strani Bosne, tik ob Hrvatski.

Na vzhodni strani Bosne je pa bilo rudarsko področje večinoma na srbskih tleh v krajih Novo Brdo, Lipljan, Srebrnica, kjer so kopali rudo Saksi, kar pa Celjanov ni moglo mikati.

Najbolj privlačna bi mogla biti sol. O tem pa imamo nekaj vesti šele iz poznejših časov. Turški popisi iz XV. in XVI. stoletja točno govore o njenih mejah. Področje soli je bilo ob srednjem in gornjem toku rečice Jale, na obeh njenih straneh, delilo se je na dve župi, pozneje imenovani Donje Soli in Gornje Soli — Donja Tuzla in Gornja Tuzla (turški besedi tuz in tuzla = sol, solina). Ko so Turki okrog leta 1460 prišli prvič v tuzlansko področje, so tu našli mesto Donje soli kot utrjeno naselje s frančiškanskim samostanom in cerkvijo sv. Petra, severno odtod pa en kilometer oddaljene Gornje Soli, prav tako mestno naselje s samostanom sv. Marije, toda manjše od Donjih. Leta 1479 je bilo v Donji Tuzli 75 hiš, od katerih se je plačeval davek, v Gornjih pa samo 15, slično razmerje je bilo v obeh

nahijah. Slane izvore so v obeh Solih Turki našli zapuščene, o proizvodnji soli se sploh ni govorilo. Prvi podatki o tem so šele iz dobe po letu 1878.

Sicer pa soli niso vozili tako daleč. Ignacij Orožen ima za leto 1390 zapis o patentu vojvode grofu Hermanu Celjskem, pa katerem je bilo prepovedano morsko ali kranjsko sol dalje voziti, kakor po gornji cesti do Ljubelja, po srednji do Kaple na Koroškem (pač preko Jezerskega), po spodnji pa do Slovenske Bistrice na Štajerskem. Kaj iz tega sledi? Da so na drugi strani dobivali sol iz Salzkammerguta na Gornjem Avstrijskem. Sol je pač bila monopol.

Zanimivo je, da se Polzela nemški imenuje Hallenstein, Heilenstein. Njeni fevdalni gospodje Orti so bili iz bližine Hallsteina (solnega mesta) v Gornji Avstriji doma.

Nikjer ni govora, da bi bilo Celje tedaj že kak poseben trgovski center. Mestne pravice je šele dobilo. S tem so pač bile dane osnove. Rečni promet po Savinji in Savi se je šele razvil, ko je nastala Vojna Krajina. Omemba cestnine in mitnine pri Varaždinu kaže, da se je ob Dravi promet prej in močnejše razvil kakor ob Savi in Savinji.

JOŽE VURČER

RAZVOJ NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIONARNE OBLASTI V MESTU CELJU IN OKOLICI 1941—1943

Razvoj narodnoosvobodilne borbe in organov revolucionarne ljudske oblasti na celjskem območju je tako kakor razvoj osvobodilnega gibanja na celotnem okupiranem slovenskem Štajerskem prešel skozi več stopenj. Pri tem moramo pod pojmom organi revolucionarne ljudske oblasti prvenstveno razumeti partijske organizacije, medtem ko so organizacije OF delovale z različno stopnjo moči in organiziranosti od odborov OF — okrožnega, mestnega, primestnih in vaških — do zaupnikov v posameznih krajih in seveda v različnih obdobjih osvobodilnega boja. Tudi sam razvoj organizacij narodnoosvobodilne borbe in ljudske oblasti v mestu Celju in primestnih predelih je prešel skozi različne stopnje organiziranosti, pri čemer pa kljub močni prisotnosti okrožnega komiteja KPS Celje in mestnega odbora OF Celje v mestu samem ne moremo govoriti o stanju »države v državi« kot je to bilo v Ljubljani. Tega ni v prvem obdobju narodnoosvobodilnega boja v letu 1941 in začetku 1942. Še manj pa v nadaljnjih obdobjih, ko so se morale razbite organizacije KP in OF umakniti v primestna območja.

Na splošno lahko razvoj narodnoosvobodilnega boja in organov revolucionarne oblasti na območju mesta Celja in okolice razdelimo v več obdobj:

a) Obdobje od okupacije Celja in celjske regije 11. aprila 1941 do maja 1942, ko v mestu in okolici pod vodstvom okrožnega komiteja KPS Celje, ki ima sedež v mestu Celju, delujejo okrožni odbor SKOJ Celje, okrožni odbor OF Celje, mestni odbor OF Celje ter številni odbori OF v primestnih naseljih in vaseh okrog Celja in v celjskih delovnih organizacijah in ustanovah. Izseljevanje narodno zavednega slovenskega izobraženstva je zavrlo razširitev OF v najširše sloje meščanstva, na drugi strani pa je značilno, da so se v osvobodilno gibanje vključili pripadniki malomeščanstva, različni obrtniki in uradniki, na katere nacistični okupator ni računal kot možne organizatorje upora proti svoji oblasti, v kolikor je seveda sploh računal na kakšen odpor. Čeprav

so nacionalsocialistične ideje našle kar precejšen odmev pri delu delavstva v Celju in okolici, pa se je osvobodilno gibanje s poudarjeno narodno in socialno zavestjo ter s kazanjem na raznarodovalni značaj nemške nacistične okupacijske oblasti v drugi polovici leta 1941 utrdilo v vseh celjskih delovnih organizacijah, v katerih so začele delovati organizacije OF in partijske celice. V drugi polovici leta 1941 je organizacija OF začela uspešno prodirati tudi v primestna in vaška področja Celja. Nacistični propagandi so se v teh predelih priključili predvsem vaški proletarci in revni mali kmetje, ki so živeli z eno nogo na zemlji, z drugo pa v tovarni ali kakem drugem delu v mestu. Trdni srednji in veliki posestniki pa so nacistično oblast sprejeli nezaupljivo. Izseljevanje slovenskega izobraženstva in drugih protinemških, narodnozavednih skupin pa je pri njih utrdilo narodno zavest in pospešilo izoblikovanje protinacistične in protinemške zavesti. Tako je poziv OF slovenskega naroda na osvobodilno vojno proti okupatorju pri njih naletel najprej na simpatije, potem pa na aktivno podporo. Tako so razen v Škofji vasi in Vojniku, kjer so delovali aktivni OF od samega začetka, nastale organizacije OF po vaseh in zaselkih celjskega obmestnega področja.

b) Obdobje od maja 1942 — oktobra 1942, ko je okupator strahovito udaril po narodnoosvobodilnem gibanju na celjskem področju. Streljanja talcev v celjskem Starem piskru in mariborskih Sodnih zaporih so dobila pošastne razsežnosti. V njih je padel cvet odporniškega gibanja celjskega področja, Kozjanskega, Spodnje in Zgornje Savinjske doline. Z ukradenimi otroci pa je okupator iz pošastne morije hotel izvleči še posebno korist. Naše otroke, kri malega bojevitega in uporniškega slovenskega naroda, je hotel vzgojiti za svoje kot nagrado in plačilo za storjene zločine. Množica ljudi je bila odpeljana na počasno, muk in trpljenja polno, s suženjskim delom dopolnjeno umiranje v koncentracijskih taboriščih Velike Nemčije. Da bi pa še dopolnil genocid slovenskega naroda, je okupator prav v tem obdobju začel izvajati mobilizacijo v nemško vojsko in naše mladeniče in može uporabljati kot »topovsko hrano« v svojem osvajaalnem pohodu na Vzhod. Tiste, ki pa jih ni pognal v krvavi metež, pa je uporabljal kot vermane Štajerske domovinske zveze za boj proti partizanskim enotam in tako poskušal netiti bratomorilno vojno krvavečega naroda. Vse to je zadalo narodnoosvobodilnemu gibanju hude udarce, izdaje pa so še povečale gorje. V razvoju narodnoosvobodilnega gibanja je nastopil zastoj.

c) Obdobje od oktobra 1942 — februarja 1944 je čas, ko se je narodnoosvobodilno gibanje na celjskem področju razvijalo z različno močjo. Do pomladi 1943 so delovali le posamezni zaupniki v Celju in okolici, nato pa so nastale nove uporniške mreže v mestu Celju, v okoliških krajih pa ponovno odbori OF. Ustanovitev prve partizanske brigade na Štajerskem, 6. slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade — SNOUB Slavko Šlander, ki je delovala na širšem celjskem področju, je dala osvobodilnemu gibanju novo podlago v oboroženi borbi, zmage Rdeče armade in italijanska kapitulacija pa perspektivo bližnje zmage. Narodnoosvobodilno gibanje se je po obdobju upadanja in stagnacije utrdilo in postopno prehaja v novo obdobje rasti.

d) Obdobje od februarja 1944 — decembra 1944 je čas ofenzivne rasti narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem in na celjskem področju. Svoj vrh doseže z nastankom velikega osvobojenega ozemlja v Zgornji Savinjski

dolini, na Kozjanskem in Pohorju ter polosvobojenega ozemlja v obrobnih hribovih Spodnje Savinjske doline, okolice Celja in na Paškem Kozjaku. Nastanek vseh razvitih oblik organov revolucionarne ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju je neposredno vplivalo na rast in razvoj teh organov na celjskem področju. Vendar še tudi v tem obdobju organizacije OF in KP ne morejo prodreti v samo mesto Celje, temveč ga samo tesno obkoli. V tovarnah v Celju samem pa so že nastali odbori Delavske enotnosti.

e) Obdobje december 1944 — maj 1945, čas ponovnega vzpona nacističnega terorja, začasnega zastoja narodnoosvobodilnega gibanja in končne zmage narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije. S približevanjem front so naše dežele postale frontno zaledje, kjer je okupator hotel imeti proste roke za vodenje vojaških operacij. Zato je z vsemi silami poskušal uničiti narodnoosvobodilno gibanje in partizanske enote. Zimska ofenziva je uničila osvobojena in polosvobojena ozemlja. Neprestane hajke preprečujejo nastanek novih osvobojenih področij. Ponovno se vršijo množične aretacije, odgoni v koncentracijska taborišča. Vojaške pohode spremljajo požigi, ropanje, streljanje civilnega prebivalstva. V duhu Hitlerjevega povelja sto usmrčenih za enega ubitega Nemca je na Stranich obenešenih sto talcev. Ves ta strahovit teror je povzročil začasen zastoj narodnoosvobodilnega gibanja. Bili pa so to zadnji udarci poginjajoče nacistične zveri. Pomlad 1945 je pomlad narodnoosvobodilnega gibanja in zmage slovenskega naroda.

Pred fašističnim napadom na Jugoslavijo je organizacijo KPS v celjski regiji vodil okrožni komite KPS Celje. Ozemeljsko je pokrival področje od Sotle do Savinjskih Alp in od Zasavskega hribovja do Pohorja. Partijske in skojevske organizacije so bile v Celju, Šoštanj, Velenju-Pesjem, Zabukovici, Preboldu, Žalcu, Šentjurju, Ponikvi in v Rogaški Slatini. Sekretar zadnjega predvojnega okrožnega komiteja KPS Celje je bil Franjo Vrunč, člani komiteja pa Franc Lapajne, Jože Letonja, Julka Cilenšek, Rudi Koren in Olga Vrabič. SKOJ je vodil okrožni komite SKOJ Celje s sekretarjem Dušanom Finžgarjem in člani Vero Šlander, Jankom Vrabičem in Mirkom Verčkovnikom.¹

Partija je imela zaradi svoje socialne in narodnoobrambne politike močan vpliv med delom napredno usmerjenega delavstva, kmečko, dijaško in študentsko mladino ter med narodno zavednim napredno usmerjenim izobraženstvom. Delovala je v DKFID (Društvo kmečkih fantov in deklet), v delavsko kulturnem društvu »Vzajemnost«, kot nosilka narodnoobrambne boja proti fašistični nevarnosti je usmerjala delo Odbora za obrambo severne meje in vplivala na ločitev duhov v Sokolu. V delavskem gibanju se je krepila čedalje tesnejša povezava komunistov in strokovne organizacije krščanskih socialistov Jugoslovanske strokovne zveze — JSZ.²

Po kapitulaciji jugoslovanske vojske in vrnitvi prostovoljcev sta partija in SKOJ pričela v novih pogojih obnavljati svoje delo. Usmerila sta se na pričetek priprav za oboroženi boj proti okupatorju, zbiranje vojnega materiala in orožja.³ 17. aprila 1941 je v bivališču sekretarja okrožnega komiteja KPS Celje Franja Vrunča v Joštovem mlinu v Medlogu prišlo do prvega širšega sestanka organizatorjev vstaje na celjskem področju. Sestali so se Franjo Vrunč, Peter Stante, Miloš Zidanšek, Franc in Rudi Hribar, verjetno Slavko

Slander in še kdo. Analizirali so dogodke in sprejeli sklepe o delu vojne komisije pri okrožnem komiteju Celje. Miloš Zidanšek in Slavko Šlander sta bila že v tem času poglobitna organizatorja narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem. Miloš Zidanšek je bil sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko, Koroško in Prekmurje, član centralnega komiteja KPS, član osrednje vojne komisije pri centralnem komiteju KPS ter kandidat za člana politbiroja KPJ. Slavko Šlander pa je bil član osrednje vojne komisije pri centralnem komiteju KPS, kandidat za člana centralnega komiteja KPS, ter instruktor centralnega komiteja KPS pri pokrajinskem komiteju KPS za Štajersko, Koroško in Prekmurje. Bila sta vodilna organizatorja prostovoljcev in se tudi sama udeležila prostovoljske akcije ob fašističnem napadu.

25. aprila 1941 sta se Miloš Zidanšek in Slavko Šlander udeležila sestanka centralnega komiteja KPS v Ljubljani. Sklenjeno je bilo, da se ustanovi OF, postavljena nova vojaška komisija centralnega komiteja KPS in postavljen novi komite KPS za severovzhodno Slovenijo. Slavko Šlander je postal član centralnega komiteja KPS in sekretar pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo. Miloš Zidanšek pa je imenovan za vodjo vojne komisije pri pokrajinskem komiteju KPS za severno Slovenijo.⁴

Do julija 1941 se je sekretariat pokrajinskega komiteja za severno Slovenijo zadrževal večinoma na celjskem področju, predvsem sekretar Slavko Šlander in član Blaž Röck in Leon Novak. Slavko Šlander si je pri Kožuhovih, p. d. Pšanovih v Škofji vasi, uredil celo stalno postojanko.⁵ Član pokrajinskega komiteja Leon Novak je imel postojanko pri Marici Rode, Vladu in Štefki Močnik ter pri Ludviku Mastnaku v Dramljah. Blaž Röck pa je imel postojanko pri Ivanu Joštu v Lipovcu pri Ljubečni in Ludviku Mastnaku v Dramljah.⁶

Takoj po seji centralnega komiteja KPS, 25. aprila in verjetno še pred razdelitvijo Celjskega okrožja na Celjsko in Savinjsko okrožje, je bil v gramozni jami pod Petričkom ob Savinji sestanek vojaškega, oziroma vojno-revolucionarnega komiteja pri okrožnem komiteju KPS Celje. Udeležili so se ga Peter Stante vodja vojno-revolucionarnega komiteja, Tone Grčar, Milan Boršič člana mestnega komiteja KPS Celje, Ivan Plaskan član vojno-revolucionarnega komiteja za Savinjsko dolino, nekdo iz Zabukovice ter morda še kdo. Dogovarjali so se o organiziranju upora proti okupatorju ter zbiranju orožja.⁷

Konec aprila 1941 je sekretar pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo Slavko Šlander razdelil veliko celjsko partijsko okrožje na celjsko, savinjsko in šaleško-mislinsko.⁸ Okrožni komite KPS Celje obsega področje mesta Celje, do Levca, Kozjansko in do Slovenskih Konjic. Dokončno se tudi izoblikuje sekretariat okrožnega komiteja. Sekretar je Franjo Vrunč, člani pa Tone Grčar, Peter Stante in Milan Boršič. V sestav komiteja je verjetno spadal tudi sekretar SKOJ Dušan Finžgar.⁹

Ob reorganizaciji se preoblikuje tudi SKOJ. Sekretar okrožnega komiteja SKOJ ostane Dušan Finžgar. Člani komiteja pa postanejo Jože Božič, Marjan Brinovec, Miro Širca, Mirko Verčkovnik in Milan Kožuh.¹⁰

Zaradi pomanjkanja izvirne dokumentacije, velikih žrtev, globoke ilegale in malo preživelih je težko podati točen pregled sestave članstva in organizacij KP, ki so delovale v Celju v obdobju 1941—1942 in povedle boj proti

okupatorju. 1942 pa so organizacije KPS v mestu uničene. Po kapitulaciji aprila 1941 so bili člani KPS v Celju: Franjo Vrunč, Peter Stante, Tone Grčar, Milan Boršič, Janko Skvarča, Jože Turk, Tone Šmerc, Vlado Mlakar, Dušan Finžgar, Mato Ubojčić, Pepca Ubojčić, Matilda Zupanc, Alfonz Dolhar, Polo Kudiš, Alojz Božič, Marica Rode, Hermina Seničar, Jože Valenčič, Jože Penič, Viktor Pirec, Otokar Kosovel, Zoran Dobravc, Franc Stegnar, Jože Goručan, Ivan Jenko, Martin Čerenjak, Igor Belič, Franjo Fijavž, Mastnak, Laharnar, Kos. Kandidati partije so bili Cilka Mermolja, Albin Zupanc, Kovač. Simpatizerji partije Danica Ročnik, Anton Serajkić, Ignac Ferdič, Helena Ferdič, Anica Turnšek, Lija Turnšek, Janko Zabavnik in Janko Brus.

STONE GRČAR-JOHAN

član mestnega odbora OF Celje,
padel 12. novembra 1942

MARICA FRECE

članica mestnega odbora OF Celje,
preživela koncentracijsko taborišče

Ta partijski aktiv se je v prvih mesecih okupacije deloma skrčil zaradi prestavitve po nalogu pokrajinskega komiteja in samovoljnega odhoda posameznih članov. V ptujsko okrožje je bil prestavljen sekretar okrožnega komiteja SKOJ Celje Dušan Finžgar, v Ljubljano pa sta se umaknila Alfonz Dolhar in Polo Kudiš, v Zagreb sta se preselila Mato in Pepca Ubojčić. Okupator je izgnal v Srbijo in Hrvatsko Laharnerja, Otokara Kosovela, Anico in Lijo Turnšek.

Zaradi čedalje večjih potreb je okrožni komite KPS Celje v glavnem na pobudo sekretarja Toneta Grčarja-Johana v obdobju od junija do sep-

tembra 1941 sprejel v vrste članov KPS okoli 20 najdejavnejših članov OF. Člani so postali Franci Sorčan, Mirko Gorenjak, Jože Božič, Franc Planinc, Vlado Močnik, Štefka Močnik, Drago Hojkar, Milica Gabrovec, Marica Frece, Marija Prezel, Leopold Doler, Dominik Štibelj, Martin Germ, Erik Germ, Ivo Ključar-Kožuh, Miro Širca, Marjan Brinovec, Mirko Verčkovnik, Milan Kožuh, Albin Zupanc. Nadaljnja sprejemanja v vrste KPS v letih 1941—1942 na področju mesta Celje niso znana.

Po okupaciji je prišlo v Celje še nekaj članov KPS, ki so se začasno preselili v Celje po službeni dolžnosti v okupatorskih službah ali pa so bili poslani na delo kot ilegalci po partijski liniji. To so bili: Svetozar Čoporda-Miha, od julija ali avgusta 1941 na okrožnem finančnem uradu, Romana Šerak na magistratu — mestni občini, ilegalca Jože Fluks-Egon, tudi Igor, Nada France ter instruktorja pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo za okrožni komite KPS Celje Janez Pečnik in Tončka Čeč, ter kurirke za pokrajinski komite Ivanka Uranjek-Angelca in Štefka Štibler.¹¹ Do avgusta se je na celjskem področju zadrževal in imel stalno postojanko v Škofji vasi tudi sekretar pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo Slavko Šlander-Aleš. Prav tako pa sta na celjskem področju v presledkih bivala člana pokrajinskega komiteja Leon Novak in Blaž Röck.

Sama organizacijska struktura partijskih organizacij prav tako ni točno znana. Poznano je delovanje partijskih organizacij v prvem obdobju 1941 — maj 1942 nato pa delujejo še posamezni člani določeni čas. Poznano je delovanje partijske celice v mizarskem podjetju Vehovar ter celic v Novi vasi in v Gaberju. Komunisti v drugih celjskih podjetjih in ustanovah po znanih podatkih niso bili organizirani v celicah temveč so delovali kot aktivni in posamezniki v organizaciji OF.

Partijska celica v mizarskem podjetju Vehovar v Kersnikovi ulici je bila ustanovljena 1940. leta in jo je vodil sekretar Zoran Dobravc, člana pa sta bila Franc Stegnar in Mastnak. Maja ali junija 1941 se je okrepila še z dvema novima članoma, Francem Mlakarjem ter še enim. Celica je delovala do konca oktobra 1941, ko sta Zoran Dobravc in Franc Stegnar ob razkritju organizacije morala zbežati pred aretacijo.¹²

Celico v Novi vasi so sestavljali Jože Valenčič, Hermina Seničar, Jože Penič, Viktor Pirec in Otokar Kosovel. Delovala je od 1937 do sredine julija 1941, ko je bila Hermina Seničar razkrita in se je pred aretacijo umaknila v Celjsko partizansko četo.¹³

»Periferna celica« KPS v Gaberju je bila ustanovljena maja ali junija 1941. Sestavljali so jo sami novi člani partije, narodno zavedni obrtniki. Tapetnik Leopold Doler, mizar Dominik Štibl, krojač Martin Germ, šoferja Joško Germ, Ignac Kohne, krznar Ivan Ključar-Kožuh in še trije obrtniki, oziroma pomočniki. Celica je delovala izredno aktivno do konca 1941, ko je prišlo do velikega vdora v organizacijo KPS in OF na celjskem področju.¹⁴

SKOJ je bil organiziran po skupinah. Članstvo ni točno znano, ker mnogi nekdanji skojevci ne vedo ali so bili sprejeti v SKOJ ali pa so se zaradi svojega dela v različnih ilegalnih mladinskih skupinah vodili kot skojevci. Tako je za skojevce v spominskih izjavah znano samo vodstvo skojevske organizacije, medtem ko je sestav članstva skojevskih aktivov znan samo približno.¹⁵

Maja 1941 je pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo poslal na delo v ptujsko okrožje sekretarja Dušana Finžgarja-Fidžija. Kot sekretar okrožnega komiteja SKOJ Celje mu je najprej sledil Tone Kos, nato pa Tone Šmerc do odhoda v Celjsko partizansko četo 26. julija 1941. Od avgusta do oktobra 1941 pa so okrožni komite SKOJ Celje sestavljali sekretar Marjan Brinovec in člani Miro Širca, Milan Kožuh in Ivan Okorn. Marjan Brinovec je kot sekretar vodil organizacijske zadeve, Miro Širca vojaške, Milan Kožuh in Ivan Okorn pa propagando.¹⁶

Vsi člani okrožnega komiteja SKOJ Celje, razen Milana Kožuha so v narodnoosvobodilni borbi padli. Mirko Verčkovnik je padel kot borec Celjske partizanske čete 27. avgusta 1941 v Zavškovem mlinu pri Brezah. Miro Širca je padel 1942 neznano kje. Dušan Finžgar, Jože Božič, Tone Kos, Marjan Brinovec in Ivan Okorn so bili ustreljeni kot talci. Milan Kožuh je bil v začetku 1942 aretiran in odveden v Mauthausen, 1943 izpuščen, nato pa je odšel v partizane.

Med znanimi skojevskimi skupinami je bila najmočnejša skupina skojevcev in mladincev, ki je delovala v tovarni emajlirane posode Westen, ter v Čretu in Zavodni, od koder je bila večina tudi doma. V radiatorskem oddelku tovarne emajlirane posode so bili Mirko Verčkovnik, Marjan Brinovec, Tone Kos, Maks Leskovšek, v kleparskem Tone Šmerc, Mihael Kolšek, Rudi Primožič, Rajko Kresnik, Edvard Golob, Slavko Kramer, Franc Zorko, Franc Mugerle, Martin Rozman. Skojevci in mladinci so sodelovali v trosilnih in napisnih akcijah v mestu Celju ter delovali kot aktiv OF v sami tovarni. Skojevci tovarne emajlirane posode so tudi izvedli prvo napisno akcijo v Celju za prvi maj 1941.¹⁷

Mladinci tovarne emajlirane posode so tudi ustanovili dve udarni trojki, ki sta vršili napisne in trosilne akcije v Čretu in Zavodni. V prvi trojki so bili Edi Golob, Mihael Kolšek, Martin Rozman, drugo pa so sestavljali Rajko Kresnik, Milan Golob in Albert Cerkovnik.

Osnove skojevskega in mladinskega aktiva v Čretu, Zavodni in tovarni emajlirane posode so se izoblikovale sredi junija 1941 na sestanku na kopanju pri Pocajtovem mlinu ob Voglajni na Teharjih. Prav tako so se sestajali tudi v nedograjeni Štavtovi vili na robu pokopališča v Zavodni, v Jelovem grabnu na Čretu za Farčnikovo domačijo in na sotoku Ložnice in Voglajne. Delo skojevske in mladinske skupine v tovarni emajlirane posode ter Čretu in Zavodni je trajalo do oktobra 1941, ko je zaradi izdaje člana akcijske skupine Alberta Cerkovnika celotni aktiv aretiran in razen enega ustreljen kot talci na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru.

Skojevski in mladinski aktiv se je izoblikoval tudi na Bregu, mestnem predelu ob Savinji. Aktiv sta vodila skojevca Jože Božič, član okrožnega komiteja SKOJ Celje ter Franc Planinc, verjetno tudi član okrožnega komiteja SKOJ Celje. Člani so bili Milko Vrečko, Marjan Vrečko, Marija Bolha, Kristjana Mejavšek, Risto Gajšek, Ivan Pleterski, Mišo Jezernik, Tone Arzenšek, Zvonko Tanko, Prevolnik in še mogoče kateri. Mnogi teh mladincev so bili še pred vojno člani skojevske celice na Gimnaziji v Celju, ostali pa so se kot narodno zavedni mladinci vključili ob pričetku okupacije.¹⁸

Skojevska skupina se je oblikovala tudi med mladinci člani športnih društev Jugoslavija, Olimp in Celje. Po okupaciji so Nemci ta športna društva

združili v eno, nemško, in zahtevali, da se športniki vključijo v Hitlerjugend — Hitlerjevo mladino. Na pobudo Toneta Kosa, ki je bil član atletskega društva Jugoslavija in slovenski prvak v teku na 1500 metrov, so se enako misleči mladinci zbrali na sestanku za Voglajno. Sklenili so, da bodo delovanje v nemškem športnem društvu uporabili kot kritje za delo v organizaciji OF. Iz vrst športnikov so se izoblikovale trojke Branko Gombač, Jože Hlačar, Karel Skrk, Lojze Šticl, Tone Kos, Zvonko Canko, Ivan Pleterski, Marjan Butinar. Sestajali so se pri vrtiljaku za Voglajno in na zabaviščnem prostoru Zeleni travnik. Njihovo delo je usmerjal Tone Kos do aretacije konec oktobra 1941.¹⁹

Skupina skojevcev je delovala tudi na Tomšičevem trgu v središču mesta. Tu so delovali Jože Božič, Anica Kočar, Franc Kočar, Vera Krušič, Franci Sorčan, Milica Gabrovec. Njihovo delo je bilo izredno pomembno za organizacijo OF Celje.²⁰

Mladinski aktiv je deloval tudi na Spodnji Hudinji. Sestajali so se ob sotoku Ložnice in Voglajne. Aktiv so usmerjali Tone Kos, Zoran Dobravec, Franc Stegnar. Mladinci so bili v veliki meri zaposleni pri pleskarskem podjetju Dobravec na Dolgem polju. Posebej so se izkazali v napisni akciji 7. julija 1941.²¹

V Novi vasi je mladinski aktiv vodil tipograf v tovarni emajlirane posode Štefan Grabar. Deloval je v organizaciji OF v tovarni, vključen pa je bil tudi v delo »Periferne« partijske celice v Gaberju ter v delo skojevske organizacije. »Naši fantje« — Štefan Grabar, Tone Kos, Vlado Mlakar, vsi člani partije in organizatorji SKOJ v tovarni emajlirane posode in na področju mesta Celje, so v priročni tiskarni pri Antonu Skočirju v Tovarniški ulici v Gaberju tiskali letake, ki jih je nato mladinska skupina iz Nove vasi trosila v Novi vasi, okoli tovarne emajlirane posode do Golovca. Skupina se je imenovala »peterka« in so jo sestavljali Štefan Grabar, ter člani Franc Krašek, Kozoderc, Dušek, Les. Skupina je delovala do aretacije Štefana Grabarja novembra 1941.²²

Mladinski aktiv se je tudi oblikoval v Tremarjah, na Polulah in v Košnici, kjer se je mladinsko kulturno prosvetno društvo v Tremarjah spremenilo v ilegalno mladinsko uporniško organizacijo. Najprej so delovali samostojno, nato pa jih je povezal v organizacijo OF sekretar okrožnega komiteja KPS Celje Tone Grčar-Johan. Njihovo delo pa je usmerjal predvojni član partije iz Košnice Anton Bobnič. Skupino so sestavljali Jože, Martin in Franc Majer, Rudolf in Franc Banovšek, Franc Šlander, Kristan in Ferdo Felina, Tone Čebonšek, Jože Hlačar, Štefan Esih, Stane Kranjc, Stefan Štor, Jože, Milan, Rudolf Kos, Anton Pilih. Skupina je delovala do velikih aretacij na celjskem področju maja 1942.²³

V nekoliko oddaljeni mestni okolici sta delovala dva močna mladinska aktiva, skojevski aktiv v Petrovčah—Arji vasi in mladinski aktiv na škofjevaško-vojniškem področju. Skojevski aktiv na področju Dobriša vas—Petrovče—Arja vas—Drešinja vas—Levec—Medlog je deloval od 1940 in sta ga do odhoda v Celjsko partizansko četo vodila Mirko Verčkovnik in Miro Širca, član okrožnega komiteja SKOJ Celje. Skojevci so izvajali napisne akcije, širili propagandno literaturo in zbirali potrebščine za ilegalce.²⁴

V Škofji vasi, Vojniku in okoliških zaselkih je pred vojno mladina aktivno delovala v Društvih kmečkih fantov in deklet in v kulturnem društvu Vzajem-

nost. Po okupaciji, ko so vsa društva prepovedana se je narodno zavedna mladina pričela organizirati v ilegalnem odporiškem gibanju. Na škofjevaško področje začneta prihajati iz Celja organizatorja OF Tone Grčar-Johan, član okrožnega komiteja KPS Celje in Jože Božič-Pino, član okrožnega komiteja SKOJ Celje. Milan Kožuh iz Škofje vasi, predvojni aktivist Vzajemnosti in Društva kmečkih fantov in deklet, je bil sprejet v KPS in postal član okrožnega komiteja SKOJ Celje ter prevzel organizacijo mladine na škofjevaško-vojniškem področju. Izoblikovalo se je več mladinskih akcijskih skupin z

METOD HOČEVAR

član mestnega odbora OF Celje,
ustreljen 21. maja 1942 v Mariboru

CIRIL DEBELJAK

član mestnega odbora OF Celje,
ustreljen 21. maja 1942 v Mariboru

nekaj 10 člani. Mladinske akcijske skupine so aktivno delovale do maja 1942, ko so bile ob vdoru gestapa v organizacijo OF na celjskem področju uničene, velik del mladincev pa ustreljen kot talci na dvorišču Starega piskra.²⁵

Na Bregu v Liscah pri Petričku je bil tudi prvi znani množični sestanek skojevcev in mladincev. Bil je še pred napadom na Sovjetsko zvezo, organizirali so ga skojevci, vodil pa Jože Božič-Pino, član okrožnega komiteja SKOJ. Udeležili so se ga Branko Gombač, Ivan Pleterski, Franc Kraševc, Janez Rode, Franc Planinc, Mišo Jezernik, Tone Gošnik, Mile Zupanc, Franc Krašek, Risto Gajšek, Vinko Konc ter verjetno še Vida Jošt in Štefan Grabar. Razpravljali

so ter se dogovarjali o nalogah mladine v pripravah na oborožen odpor proti okupatorju.²⁶

Ustanovitev OF 27. aprila 1941 v Ljubljani je tudi v Celju sprožila skupno akcijo krščanskih socialistov organiziranih v Jugoslovanski strokovni zvezi — JSZ ter KPS medtem ko so kulturni delavci ter demokratičen Sokol kot ustanovni skupini OF na celjskem področju izločeni iz priprav za ustanovitev skupne uporniške organizacije. Že od noči s 16. na 17. april 1941 tečejo v Celju in okolici aretacije slovenskega izobraženstva in narodnozavednega meščanstva ter priprave za njihovo izselitev.

Potem ko je vodstvo Jugoslovanske strokovne zveze sodelovalo pri ustanovitvi OF, je bil član vodstva Stane Kovač, tiskarski strojnik iz Celja, ki se je 1940 preselil v Ljubljano poslan v delavska središča na Štajerskem. Povezal naj bi tovariše iz Jugoslovanske strokovne zveze s KPS v OF. V Celju je Stane Kovač izročil direktive vodstva JSZ krščanskima socialistoma Metodu Hočevarju in Jožetu Juraču.²⁷

Jože Jurač in Metod Hočevar sta se potem povezala z okrožnim komitejem KPS Celje. Član okrožnega komiteja KPS Celje Tone Grčar-Johan je bil nato zadolžen za delo s krščanskimi socialisti pri skupnem snovanju OF. Povezava krščanskih socialistov in komunistov na področju okrožnega komiteja KPS Celje ni naletela na nobene težave, ker so bili že pred okupacijo številni stiki med obema organizacijama.²⁸

Pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo je vodil priprave za ustanovitev OF slovenskega naroda. Po predhodnih posvetovanjih so se predstavniki KPS in krščanskih socialistov — JSZ sestali 22. maja 1941 na Kojzici pri Rimskih Toplicah. Ustanovljen je bil pokrajinski odbor OF slovenskega naroda za severno Slovenijo. Ustanovnega sestanka se je udeležilo 5 predstavnikov partije in 8 krščanskih socialistov. Pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo so zastopali Slavko Šlander, sekretar pokrajinskega komiteja, Miloš Zidanšek vodja vojnega komiteja pokrajinskega komiteja, Leon Novak član pokrajinskega komiteja, Tone Grčar član okrožnega komiteja KPS Celje in Angel Besednjak, član mestnega komiteja KPS Maribor — levi breg. Krščanske socialiste in njihovo strokovno organizacijo Jugoslovansko strokovno zvezo so zastopali predstavniki vodstev organizacij JSZ iz Maribora, Celja in Laškega. Iz Maribora sta bila Karel Reberšak in Martin Kores, iz Celja Metod Hočevar in Jože Jurač, iz Laškega — Rimskih Toplic pa Lojze Diacci, Lojze Lešnik in Vinko Ustar. Sestanek je obsegal samo dve točki dnevnega reda. Najprej je Leon Novak poročal o položaju v svetu ter o razmerah v okupirani Sloveniji. Nato je Miloš Zidanšek govoril o organizaciji OF slovenskega naroda in o ustanovitvi pokrajinskega odbora OF za severno Slovenijo.²⁹

1.—2. junija 1941 se je sekretar okrožnega komiteja KPS Celje Franjo Vrunč-Buzdo udeležil partijske konference v Ljubljani posvečene pripravam na oboroženo borbo. Komiteji naj pospešijo vojaške priprave za prehod na vstajo.³⁰

Okrog 15. junija 1941 je prišel v Celje predsednik vojaške komisije centralnega komiteja KPS dr. Aleš Bebler, španski borec, celjski domačin. Obiskoval je partijska okrožja, da bi videl kako izpolnjujejo naloge, zadane na konferenci 1.—2. junija 1941 v Ljubljani. Bebler se je na javki v Gaberju sestel z nekim dekletom, ki ga je odvedlo čez Voglajno in Teharsko cesto v gozd

pod gradom, kjer se je sestal s Petrom Stantetom-Skalo. Naslednji dan je bil v Celju sestanek organizatorjev narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem, članov pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, vojne komisije pri centralnem komiteju KPS. Dr. Aleš Bebler v knjigi »Čez drn in strn« navaja, da je bila konferenca v majhni zidnici Jožeta Goručana pod Celjskim gradom, celjski aktivisti pa, da je bil sestanek pri Albinu Zupancu v Čretu. Zbrali so se Miloš Zidanšek, Slavko Šlander, Leon Novak, Franjo Vrunč, Peter Stante. Bebler trdi, da se je v razgovoru pokazalo, da po vojaški plati od ljubljanske partijske konference niso mogli storiti nič, da vlada splošni preplah, ljudje se skrivajo in bežijo iz mest v razna skrivališča. Moral je vztrajati, da je treba naloge izvršiti tako, kot smo si jih zastavili, vsem pa je bilo jasno, da se bodo stvari razvijale v vsakem kraju po svoje. Za Maribor je bilo precej gotovo, da bosta nastala četa ilegalcev na Pohorju, za Celje podobno, neke v Savinjski dolini oziroma na njenih obrobjih.³¹

22. junija 1941 so se na novico o nemškem napadu na Sovjetsko zvezo sestali člani okrožnega komiteja KPS Celje ter vojno-revolucionarnega komiteja v Zavodni ob Voglajni. Sestanka se je udeležil tudi član pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo Leon Novak, ki se je mudil v Celju. Verjetno je bil na sestanku formiran operativni štab za vodenje sabotažnih akcij in govorili so tudi o možnostih za ustanovitev partizanske enote.³²

24. junija 1941 je prišel v Celje Miloš Zidanšek, vodja vojne komisije pri pokrajinskem komiteju KPS za severno Slovenijo. Na sestanku okrožnega komiteja KPS Celje sta bila Franjo Vrunč in Peter Stante imenovana za komandirja in političnega delavca v partizanski enoti, ki se bo ustanovila. Vrunč in Stante sta bila presenečena zaradi hitre odločitve komiteja. Na vprašanje, kje so borci, pa sta dobila odgovor, da si jih morata sama poiskati.³³

Z imenovanjem sekretarja okrožnega komiteja KPS Celje Franja Vrunča-Buzde za komandirja partizanske čete in člana okrožnega komiteja ter vodje vojnorevolucionarnega komiteja Petra Stanteta-Skale za političnega komisarja čete je prišlo do sprememb v okrožnem komiteju KPS Celje. Okrožni sekretar KPS Celje je postal Tone Grčar-Johan, ki je kot član okrožnega komiteja dokazal svoj veliki organizacijski talent pri ustanavljanju odborov OF. Tone Grčar-Johan je sedaj pustil tudi službo računovodje v rudniku Pečovnik in odšel v popolno ilegalno. Drugi člani novega okrožnega odbora KPS Celje so postali še Svetozar Čoporda, Franci Sorčan, Mirko Gorenjak, Tone Šmerc in Miro Širca kot predstavnik SKOJ.³⁴

Sekretar okrožnega komiteja KPS Celje Tone Grčar-Johan se je 28. in 29. junija 1941 udeležil partijske konference pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo. Širšega posveta na Ptujski cesti na Teznem v Mariboru so se udeležili mnogi aktivisti iz cele severovzhodne Slovenije. Na posvetu so največ razpravljali o vojni med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, analizirali novo nastali položaj ter aktivnost in naloge KPS. Spremenil se je zlasti odnos okupatorjev do komunistov, kar se je jasno kazalo tudi v nemškem časopisju. Tako je Štajerski gospodar, ki je izhajal v Mariboru v slovenskem jeziku, 25. junija prinesel uvodnik z velikim naslovom: »Boj rdeči kugi!« V noči 21. na 22. junij 1941 pa je gestapo pod geslom »Internacionala« začel široko akcijo aretacij komunistov po kartoteki »A«. Vendar je našel in aretirale le

malo komunistov. Na posvetu je bila tako znova poudarjena zahteva, da morajo vsi komunisti čimprej v ilegalo, v kolikor še niso bili.

Konkretno pa so se dogovorili za obsežno napisno akcijo, ki naj bi zajela celotno ozemlje okupirane slovenske Štajerske in ki bo dokončen poziv vsem Slovencem za začetek oborožene akcije proti okupatorju.³⁵

Velika napisna akcija je bila izvedena v noči od 6. na 7. julij 1941 v Savinjski, Šaleški in Mislinjski dolini, ob cesti med Rušami in Mariborom ter v mestu Celju in okoliških krajih, do Levca, Škofje vasi in Vojnika.³⁶ Akcijo je po ukazu okrožnega komiteja KPS Celje izvedel okrožni komitej SKOJ Celje. Pripravljalni sestanek organizatorjev napisne akcije je bil v mestnem parku ob Savinji, kjer je Vlado Mlakar tudi delil vodjem akcijskih skupin za izvedbo trosilne in napisne akcije letake. Glavni organizatorji so bili Tone Kos, Franci Sorčan in Vlado Mlakar.

Skojevci iz Čreta in Zavodne so izvedli trosilno in napisno akcijo v Zavodni, Čretu in Teharjah do Bukovžlaka. Trojki Edi Golob, Miha Kolšek, Martin Rozman ter Rajko Kresnik, Milan Golob, Albert Cerkovnik sta trosilno in napisno akcijo izvedli približno v 2 urah. Pisali so gesla in lepili letake po hišah, zidovih in ograjah, posebno še na ograjo znanega gostišča na Teharjah »Mlinarjev Janez«.

V središčju mesta so delovale tri skupine. Prva pod vodstvom Slavka Dobravca je prevzela odsek ob Savinjski železniški progi od mizarske delavnice Vehovar na Dolgem polju proti mestu. Druga pod vodstvom Zorana Dobravca ob železniški progi od Vehovarja proti Lavi. Tretja je delovala pod vodstvom Franca Stegnarja pa ob železniški postaji in proti Bregu do železniškega mostu na Savinji. Pri napisni akciji je bila posebej uspešna prva skupina, ki so jo sestavljali pleskarji — pleskarski pomočniki pri pleskarju Dobravcu. Ti so z meter velikimi črkami napisali gesla: »Zivela OF«, »Zivel Stalin«, »Smrt Hitlerju«.

Ob železnici proti Zidanemu mostu in ob Savinji so od Brega napisno in trosilno akcijo nadaljevali mladinci iz Polul, Košnice in Tremarij. Letake so Majerjevi fantje Jože, Martin, Andrej in član KPS Anton Bobnič za napisno akcijo dobili od Franja Fijavža, ki jih je po nalogu Francija Sorčana posredoval v Košnico.

Karel Samec, Avgust Lešnik in Bogdan Mirnik so izvedli napisno in trosilno akcijo na področju Ložnice od Butejevega mostu ob cesti Celje—Ljubljana čez Medlog do Levca.

V Levcu, Drešinji vasi, Petrovčah so akcijo izvedli skojevci Miro Sirca, Vinko Urbašek, Ivan Kopriva, Vinko Virt in Franc Godler. Populili so table z nemškimi oznakami krajev, popisali hiše z gesli, srpi in kladivi. Sredi Petrovč so na lipo obesili slovensko zastavo, nakar so Nemci lipe sredi vasi posekali. Skojevci so tudi podrli križ na mostu čez Savinjo, nakar so prejeli ukor z opominom.

Na široko je bila izvedena napisna akcija v Škofji vasi in Vojniku. Mladinske akcijske skupine, ki jih je vodil član okrožnega komiteja SKOJ Celje Milan Kožuh iz Škofje vasi, so z gesli popisale hiše ob cesti Celje—Maribor v Šmarjeti pri Celju, Škofji vasi in Vojniku, most čez Hudinjo pri Škofji vasi in zid pokopališča v Vojniku. Vojniška akcijska skupina je tudi izvedla

sabotažno akcijo na telefonskem omrežju v Mrakotni pri Vojniku ob cesti Celje—Maribor.

Napisni akciji je sledila srdita akcija in reakcija okupatorja. Ze v nedeljo 7. julija 1941 so bili odstranjeni napisi in obnovljene nemške napisne table krajev. Istočasno so tajna državna policija (gestapo), zaščitna policija in orožništvo začeli z aretacijami komunistov. Aretiranih je bilo približno 90 oseb, izpostava varnostne službe v Celju pa je napovedovala še nove nadaljne aretacije. Aretacije so prizadele zlasti mladino in skojevsko organizacijo.³⁷ Večina

AVGUST LEŠNIK

član mestnega odbora OF Celje,
padel pri poskusu bega februarja 1943

DRAGO HOJKAR

član mestnega odbora OF Celje,
ubit v koncentracijskem taborišču

aretiranih je bila 23. avgusta 1941 odpeljana v koncentracijsko taborišče Mauthausen s prvim transportom političnih zapornikov v nemška koncentracijska taborišča z okupiranega slovenskega ozemlja. Iz zaporov Starega piskra je bilo odpeljano 160 aretirancev, ki so jim v Mariboru priključili še 91 aretiranih. Po šestih mesecih so sicer nacisti začeli v skupinah 15—20 postopoma izpuščati te internirance iz Mauthausna, žal, pa jih je golgoto taborišča do pomladi 1942 preživelo le še nekaj nad sto.³⁸

V začetku julija 1941, je bil na celjskem področju storjen tudi nadaljnji korak v razvoju organizacije OF. Ustanovljena sta bila okrožni odbor OF Celje in mestni odbor OF Celje.

7. julija 1941 je bil pri kmetu Blažu Kurniku v Govcah nad Hudo luknjo pri Laškem ustanovljen okrožni odbor OF Celje. Sestavljali so ga predsednik Lojze Lešnik, krščanski socialist, sekretar Tone Grčar, član

KPS, blagajnik Vekoslav Kukovec, Sokol-nacionalist ter Viktor Veber, klerikalec. Delo odbora ni popolnoma znano, pa tudi sam odbor ni imel večjega vpliva pri širjenju organizacije OF na celjskem področju. Odbor je deloval do novembra 1941, ko je bil 18. novembra aretiran Vekoslav Kukovec, Viktor Veber zbežal v Ljubljano, iz Celja se je moral umakniti sekretar okrožnega komiteja KPS Celje in okrožnega odbora OF Celje Tone Grčar, Lojze Lešnik pa je bil aretiran in odpeljan v taborišče.³⁹

V nedeljo, 7. julija 1941 je bil ustanovljen tudi najpomembnejši in najbolj dejavni odbor OF na celjskem področju, mestni odbor OF Celje, ki je nato vplival na nastanek vrste novih odborov. Na sestanku pri krščanskem socialistu Cirilu Debeljaku v Rakunovi hiši na Ljubljanski cesti so se zbrali Tone Grčar-Johan, sekretar okrožnega komiteja KPS Celje, Mirko Gorenjak, član okrožnega komiteja KPS Celje, simpatizerja KPS Drago Hojkar in Marica Frece ter krščanski socialisti člani vodstva jugoslovanske strokovne zveze v Celju Ciril Debeljak, Metod Hočevar in Avgust Lešnik. Sekretar Grčar je prisotne seznanil z nalogami in delom odborov OF, ter so se dogovorili o nadaljnjem širjenju organizacije odborov OF v Celju.⁴⁰

Julij 1941 — oktober 1941 je čas največjega poleta snovanja organizacij OF v mestu Celju. Po ustanovitvi okrožnega odbora OF Celje in mestnega odbora OF Celje so nastali odbori OF v primestnih predelih. Ustanovljeni so odbor OF Ložnica—Medlog—Babno — do Levca, Ostrožno—Lopata, Košnica, Tremerje, Polule. Z delom so začeli odbori OF v celjskih tovarnah in ustanovah. Odbori OF delujejo v tovarni emajlirane posode »Westen«, v Cinkarni, v tekstilni tovarni Weinberger, Kudiševi tekstilni tovarni, tkalnici Bergman, v rudniku Pečovnik, Tovarni tehtnic Rebek, mizarskem obratu Vehovar, na železniški postaji, celjski glavni pošti, Mohorjevi tiskarni in upravi ter v organih okupatorjeve uprave, v celjski mestni občini in v celjskem okrajnem vodstvu. Odbor OF je deloval na mestni občini — magistratu v uradu za delo in v prehranjevalnem uradu ter na okrožnem vodstvu in finančnem uradu davčne uprave. Dejavna je bila tudi organizacija OF v celjski mestni bolnici.⁴¹

Po posameznih mestnih predelih so delovale javke in postojanke OF, zbirali so prispevke za osvobodilno gibanje, delujejo javke za kurirje pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo. Številna ilegalna stanovanja omogočajo prebivanje in gibanje ilegalcev. Ilegalne tehnike in tiskarne tiskajo različni propagandni material za potrebe organizacij OF, izvajajo se trosilne in napisne akcije. Narodnoosvobodilno gibanje postaja vedno močnejše, uporniška misel živahnjša.⁴² Na rast uporniškega razpoloženja je odgovoril okupator z aretacijami in odgoni v koncentracijska taborišča in pojačano propagando Štajerske domovinske zveze ter obveznim vpisom v Vermanšaft Štajerske domovinske zveze. Prav tako začne streljati talce. Med prvimi talci na slovenskem Štajerskem je 30. julija 1941 v Dobravi pri Brežicah ustreljena Ivanka Uranjek-Angelca, kurirka okrožnega komiteja KPS Celje za povezavo s pokrajinskim komitejem za severno Slovenijo. Konec julija 1941 pa sta bila aretirana in 10. avgusta 1941 v Miklavžu na Dravskem polju ustreljena člana okrožnega komiteja SKOJ Celje Jože Božič-Pino in Franc Planinc.⁴³

20. julija 1941 je bila na Resevni ustanovljena Celjska partizanska četa. Ob ustanovitvi je štela 10 borcev. Kljub močnemu razmahu organizacij OF pa te niso uspele mobilizirati novih borcev za partizansko četo, ki se je ves čas svojega obstoja okrepila le za 3 borce. Prav tako pa okrožni komite KPS Celje in organizacije OF Celje niso mogle zagotoviti partizanski enoti dovolj varnega in močnega zaledja v širši mestni okolici. Močna vojaška in policijska posadka v mestu ter sorazmerno močan vpliv nacistične propagande na del delavstva, vaškega proletariata in malih kmetov so onemogočali večji razmah partizanskih akcij in bili močna opora okupatorju. Tako se je Celjska partizanska četa kljub podpori na terenu Škofja vas — Dramlje — Sentjur ni mogla obdržati na obrobem področju Kozjanskega in na samem Kozjanskem. Po nekaj uspešnih akcijah je bila 27. avgusta 1941 v Zavškovem mlinu v Brezah nad Laškim po izdaji razbita in kot vojaška enota prenehala obstojati.⁴⁴

Obnovo Celjske partizanske čete pa je preprečila izdaja. S pomočjo izdajalca Alberta Cerkovnika je okupatorju v začetku oktobra 1941 uspel prvi od številnih vdorov v organizacijo narodnoosvobodilnega gibanja. Razbita je uporniška mladinska organizacija v Čretu in Zavodni ter prizadeta organizacija v tovarnah Westen in v Cinkarni. Na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru so padle nove žrtve iz Celja.⁴⁵

29. oktobra 1941 je prišlo v Celju do novega vdora v vrste narodnoosvobodilnega gibanja. September—oktober 1941 sta čas velikega razmaha oboroženega boja na okupiranem slovenskem Štajerskem. Pohorska četa izbojuje prvo partizansko zmago na Klopnem vrhu, Štajerski partizanski bataljon zasede Šoštanj ter bojuje uspešno obrambno bitko na Čreti na Dobrovljah 26. oktobra 1941. Varnostna policija in varnostna služba ter tajna državna policija z vsemi sredstvi poskušajo preprečiti nadaljnjo rast narodnoosvobodilnega gibanja in uničiti organizacije pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, odbore OF in partizanske enote. V svojem boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju je okupator dosegal prve pomembnejše uspehe na celjskem področju z uničenjem Celjske partizanske čete ter izdajo Alberta Cerkovnika. Se pomembnejše uspehe pa je žel okupator v Mariboru, kjer mu je s pomočjo izdajalcev Alojza Zorka-Tončka ter Sonje Oman v septembru 1941 uspelo v veliki meri uničiti organizacijo pokrajinskega komiteja ter okrožnega komiteja KPS Maribor in OF Maribor.⁴⁶

Izdaje v Mariboru ter razbitje organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Mariboru so prisilile pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo, da je konec septembra 1941 prenesel težišče svojega dela v Celje, kjer je OF dosegla enega svojih viškov z uspešnimi pripravami na partizansko mobilizacijo za 2. Celjsko partizansko četo.

20. oktobra 1941 je šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem izdal proglas o izseljevanju obmejnega prebivalstva ob Savi in Sotli. Centralni komite KPS in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sta pozvala obmejno prebivalstvo na vstajo.⁴⁷ Štajerski partizanski bataljon je dobil ukaz da se s področja Savinjskih planin premakne na izselitveno območje in podpre ljudsko vstajo. Da bi lahko izvedel pohod na izselitveno področje mu mora okrožni komite KPS Celje, ki zajema tudi Kozjansko nuditi kurirje, javke, postojanke. Zaradi tega se je 29. oktobra 1941 na javki pokra-

jinskega komiteja KPS za severno Slovenijo v Celju v sklaščičarni RU-GO, danes NA-NA v središču mesta, komaj kakih 100 m od sedeža celjske izpostave gestapa vršil sestanek organizatorjev pohoda. Sestali so se člani pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, okrožnega komiteja KPS Celje in Štajerskega partizanskega bataljona. Izdajalka, kurirka pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo Sonja Oman-Darja pa je na sestanek privedla gestapovce.^{47/1}

Poskus zajetja sekretarja pokrajinskega komiteja KPS Miloša Zidanška je bil uvod v široko zastavljeno akcijo komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem, da uniči organizacijo narodnoosvobodilnega gibanja v Celju in na celotnem okupiranem Štajerskem. Izdaje in vdor so prizadeli narodnoosvobodilnemu gibanju v Celju težak udarec čeprav okupator pričakovanega cilja ni dosegel. Ni mu uspelo razbiti partijske in frontovske organizacije v takšni meri kot je to storil v Mariboru in tudi ne onemogočiti njihovega dela. Zaželenega uspeha ni dosegel zato ker izdajalci, kurirke pokrajinskega komiteja in Alojz Tonček iz Maribora poznajo v Celju le del organizacije vezan na pokrajinski komitej, v samem Celju pa okupator ne more dobiti med aretiranimi nobenega sodelavca. Tako je padel le tisti del celjskih organizacij, ki je bil neposredno vezan na delo pokrajinskega komiteja.

Izpostava gestapa v Celju je 10. 12. 1941 poročala o komunističnem gibanju v okrožju Celje. Poročilo med drugim navaja, da je izpostava v času od 1. do 30. novembra 1941 aretirala skupno 178 oseb zaradi podpiranja partizanov. Po kratki preiskavi so jih 60 izpustili, od preostalih pa so jih 14 predlagali v likvidacijo in premestili v Maribor. 17 so jih poslali v koncentracijsko taborišče ali predlagali za zaščitni zapor. »Drugi še niso zaslišani, predvidoma pa naj bi jih še 10 prišlo v poštev za likvidacijo, 40 pa za koncentracijsko taborišče.«^{47/2}

Tako je gestapo hkrati z vdorom v RU-GO že začel z aretacijami članov KP in OF v Celju. Aretirani so člani »periferne« partijske celice v Gaberju ter člani OF, ki so jih poznale kurirke, ko so se zadrževale na ilegalnih postojankah v Celju in okolici ter ilegalci vezani na delo pokrajinskega komiteja. Aretirana je Marica Frece, blagajničarka mestnega odbora OF Celje in okrožnega komiteja KPS Celje. Pri Frecetovih v Novi vasi je bila tudi pomembna postojanka pokrajinskega komiteja, na katero je mnogokrat zahajala izdajalka Sonja Oman-Darja. 30. oktobra 1941 je bil v gostilni Permozer v Gaberju aretiran član pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo Blaž Röck-Biba, Silvo. Iz Celja so se aretacije razširile po drugih krajih »Velikega Celja« in drugod po Štajerski.

Vdor gestapa v organizacijo narodnoosvobodilnega gibanja v Celju oktobra—novembra 1941 je imel več trajnih posledic. Z delom so prenehale vse ilegalne tehnike okrožnega komiteja KPS Celje. Ukinjena je »Tehnika Igor« v hiši Avgusta Jagriča na Cesti na Grad, uničene so tehnika Ivana Jošta v Lipovcu pri Ljubečni, ciklostilni tehniki pri Kočarjevih na Tomšičevem trgu, tehnika in skladišče ilegalnega tiska pri Dominiku Štiblu na Mariborski cesti v Gaberju ter osrednje skladišče tehničnega materiala, zbranih potrebščin in ilegalnega tiska pri trgovcu Alojzu Božiču v Stanetovi ulici.⁴⁸

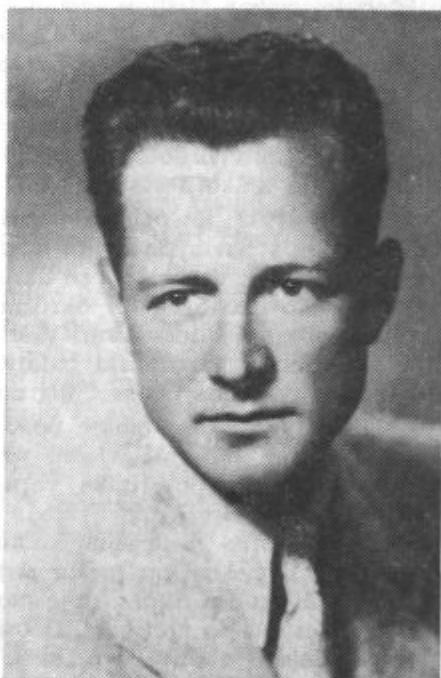
Stevilne težke žrtve mladinske organizacije in SKOJ so povzročile, da je prenehala delovati samostojna skojevska organizacija, ki se sedaj popolnoma zlije v frontovsko.

Prav tako je z delom prenehal okrožni odbor OF Celje vendar to ni imelo kakšnih težjih posledic za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja ker je bil poveljni odbor OF v Celju mestni odbor OF Celje.

Zaradi aretacije blagajničarke Marice Frece je bil sredi novembra mestni odbor OF Celje dopolnjen z novima članoma. Tako so ga od novembra 1941 do maja 1942 sestavljali Mirko Gorenjak, Franci Sorčan, Franjo Fijavž, Metod Hočevar, Ciril Debeljak, Drago Hojkar in Bratomil Rebek.

BRATOMIL REBEK
član mestnega odbora OF Celje,
ustreljen 21. maja 1942 v Mariboru

FRANJO FIJAVŽ
član mestnega odbora OF Celje,
umrl 1982

Spremenil se je tudi sestav okrožnega komiteja KPS Celje. Sekretar Tone Grčar-Johan je bil kot ilegalec že vse preveč znan, da bi lahko še nadalje varno vodil delo. Zato je odšel v Ljubljano in bil nato v začetku januarja 1942 postavljen za sekretarja okrožnega komiteja KPS Maribor.

Novi okrožni komite KPS Celje je začel delovati konec decembra 1941. Na predlog Toneta Grčarja je postal sekretar Mirko Gorenjak, člana komiteja pa Franci Sorčan in Svetozar Čoporda. Vsi člani komiteja so živeli in delali legalno, Mirko Gorenjak in Franci Sorčan na pošti, Svetozar Čoporda pa na finančnem uradu okrožja Celje.

V začetku januarja 1942 je pokrajinski komite KPS za severno Slove nijo poslal na pomoč okrožnemu komiteju KPS Celje kot instruktorja Tonč ko Čeč-Rozo. Delovala je na celjskem področju do maja 1942, ko je postala sekretarka novo ustanovljenega okrožnega komiteja KPS Kozjansko.

Kot posledica vdorov v organizacije narodnoosvobodilnega gibanja v severovzhodni Sloveniji in lova na vodstvo pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, je moral edini še preostali član pokrajinskega komiteja Miloš Zidanšek-Vencelj zapustiti Stajersko. 10. decembra 1941 je odšel v Ljubljano. Centralni komite KPS pa je 20. decembra 1941 imenoval novi, začasni pokrajinski komite za severno Slovenijo. Njegova člana sta bila Sergej Kraigher-Andrej in Tone Žnidarič-Štefan. 11. januarja 1941 so se pri Čebularjevih v Mislinji sestali člana komiteja Sergej Kraigher in Tone Žnidarič ter kurirki komiteja Cvetka Praprotnik in Milena Bokša. Pokra jinski komite KPS za severno Slovenijo je nato odšel na Kozjansko na Ka mance pri Rogaški Slatini.

Aprila 1942 pa je pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo bival pri Miladi Šmit v Zadobrovi št. 115. Umaknil se je konec meseca ko so se pričele izdaje v Škofji vasi in odšel ponovno na Kozjansko.⁴⁹

Pomlad 1942 je prinesla novi razmah narodnoosvobodilnega gibanja na Celjskem, v Savinjski dolini in na Kozjanskem. Nastajajo nove organiza cije odborov OF, ustanovita se okrožni komite KPS za Kozjansko, s sekre tarko Tončko Čeč-Rozo, ter okrožni komite KPS Rogaška Slatina, s sekre tarjem Alojzem Platinovškom. Vršni se partizanska mobilizacija, borci okre pijo 2. Stajerski partizanski bataljon, na Kozjanskem prične delovati Ko zjanska četa. »Kreiss Gross Cilli« doživlja partizansko pomlad.⁵⁰

11. 5. 1942 je na štabnih pogovorih v Mariboru pri Šefu civilne upra ve za Spodnjo Stajersko vladni predsednik dr. Mülle-Hacius poročal: »Si tuacijsko poročilo poveljnika varnostne policije in varnostne službe ter landratov Celje, Brežice in Trbovlje navajajo, da je okrožje Celje najnemir nejše, kajti očitno je ilegalno komunistično gibanje v Celje preložilo svoje glavno oporišče, ker mu mesto daje zadostno število intelektualnih vodij, industrijska okolica pa mu daje možnosti, da rekrutira sodelavce. V nedav ni akciji gestapa so aretirali 235 oseb, pri čemer so ukrepi močno prizadeli tudi podeželsko prebivalstvo, ki je dajalo voditeljem komunističnih band podporo in bivališča. Očitno se jim je pozimi posrečilo ustvariti novo vo dilno plast in postaviti novo organizacijo.«⁵¹

Komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Stajersko SS Standartenführer Otto Lurker je po zadanih udarcih v jeseni 1941 in pozimi 1941/42 bil prepričan, da je za nekaj časa onesposobil narodnoosvo bodilno gibanje na področju Maribora. Junija 1942 je zaradi tega prestavil pretežen del ustanove varnostne policije in varnostne službe iz Maribora v Celje. Iz razpoložljivega osebja je sestavil štab za boj proti OF in parti zanom. Da bi se ljudskemu uporju še uspešneje postavil po robu, je Lurker zahteval okrepitev gestapa. Pomoč je dobil iz Rajha in z Bleda. Veliko po moč je predstavljala zanj posebna komanda varnostne policije iz Strass burga, premeščena v slovensko Stajersko in podrejena komandantu var nostne policije in varnostne službe na Spodnjem Stajerskem.⁵²

Medtem ko je bilo konec leta 1941 v Celju 27 gestapovskih oficirjev z 8 pomožnimi močmi, je bilo v jeseni 1942 pod Lurkerjevim vodstvom 82 oficirjev z 39 tolmači in 24 pomožnimi možmi s posebno nalogo za borbo s partizani. Gestapovska oporišča so bila ustanovljena na Vranskem, Braslovčah, Preboldu, Šoštanju, Mozirju, Ljubnem, Lučah, Rečici ob Savinji, Smartnem ob Paki, Titovem Velenju in Rogaški Slatini.⁵³ Kljub nekaterim uspehom pa komandantu varnostne policije in varnostne službe ni uspelo razbiti in uničiti narodnoosvobodilnega gibanja, kar je Lurker odkrito priznal. Januarja 1943 je očital svojim podrejenim, »da niso izpolnili pričakovanj in da jim manjka potrebno razumevanje dolžnosti.«

Povečani pritisk okupatorja na organizacije OF v mestu Celju in okolici se je pričel z vdorom v organizacijo OF v Škofji vasi konec aprila 1942. Z aretacijo Ivana Okorna in Antona Artnaka se je sprožil val aretacij članov organizacij narodnoosvobodilnega boja v mestu Celju in okolici. Še posebej široke razmere pa je dobil val aretacij z zajetjem sekretarja okrožnega komiteja KPS Mirka Gorenjaka 4. ali 5. maja 1942 in z njegovimi izdajami na gestapu. Do julija 1942 je okupatorju s pomočjo izdajstev uspelo v veliki meri razbiti organizacijo narodnoosvobodilnega boja na področju mesta Celje in v okolici. Razbite so organizacije OF v Vojniku, Škofji vasi, odbora OF v Košnici in na Polulah, aretirani nekateri člani odborov OF Ostrožno-Lopata ter Ložnica-Babno, do Levca. Popolnoma je razbita organizacija OF na celjski glavni pošti, v rudniku Pečovnik, mizarskem podjetju Vehovar ter v velikih celjskih industrijskih podjetjih Westen in Cinkarna. Z delom je prenehala močna organizacija na celjski mestni občini — na magistratu. Organiziral in vodil jo je mestni tržni inšpektor, predvojni komunist in član mestnega odbora OF Celje Franjo Fijavž. Fijavžu se je tudi uspelo 25. ali 26. maja 1942 izmakniti aretaciji, organizacija OF na magistratu je prenehala z delom, ni pa bila razkrita. Z delom so zaradi pretrganih povezav z organizatorji in vodstvi osvobodilnega gibanja prenehale tudi organizacije in aktivni OF v celjskih tekstilnih tovarnah Weinberger, Bergaman in Kudiš.⁵⁴

15. 7. 1942 je komandant varnostne policije in varnostne službe na štabnih razgovorih poročal: »Delo varnostne službe je bilo nadvse uspešno. V celjskem okraju smo spet aretirali več kot 100 ljudi, med njimi najmanj 50 takih, ki jih bomo ustrelili.«

29. 7. 1942 je na štabnih razgovorih poročal deželni svetnik in okrožni vodja Štajerske domovinske zveze v Celju Anton Dorfmeister, namesto držanega komandanta varnostne policije in varnostne službe: »V celjskem okrožju smo od zadnje seje dalje postrelili 150 in aretirali 362 ljudi. Komandant varnostne policije in varnostne službe bo v prihodnjih 14 dneh izpraznil zapore v Celju. Zaporniki bodo deloma premeščeni v druge zapore, deloma ustreljeni. S tem bomo napravili prostor za nove velike akcije. Imam vse razloge za aretacijo 300 do 500 ljudi.«⁵⁵

Morišče v Starem piskru je delovalo brez prekinitve in usmiljenja. V času od 23. junija 1942—15. avgusta 1942 je na dvorišču Starega piskra padlo 364 talcev, 315 mož in fantov ter 49 deklet in žena. Ustreljenih je bilo: 23. junija 1942 — 62 talcev, 7. julija 1942 — 37 talcev, 22. julija 1942 — 100 talcev, 30. julija 1942 — 70 talcev, 15. avgusta 1942 — 95 talcev. Streljanjem

so prisostvovali vidni celjski Nemci in nemškutarji ter streljanja tudi fotografirali. Ohranile so se pretresljive fotografije streljanja 22. julija 1942. Ko je okupator prenehal z morijo v Celju, je streljal talce ponovno na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru. Skupaj je bilo leta 1942 v 21 streljanjih v Mariboru in Celju ustreljenih 866 talcev, v veliki meri pripadniki organizacije OF s področja »Veliko Celje.«⁵⁶

Z aretacijami in streljanji je okupator združil še aretacije družinskih članov ustreljenih, njihov odgon v koncentracijska taborišča ter rop rasno dragocenih slovenskih otrok. Največja akcija aretacij družinskih članov ustreljenih talcev na področju okupirane slovenske Štajerske je bila izvedena v dneh od 3. do 6. avgusta 1942. Aretiranih je bilo 1262 oseb in prepeljanih v Celje v »lovitveno taborišče« v Deški okoliški šoli in v zapore v Mestni osnovni šoli (danes 1. osnovna šola in srednja pedagoška šola). 192 oseb je bilo nato izpuščenih, 1070 pa je bilo odgnanih v koncentracijska taborišča. 10. avgusta 1942 so prignali v taborišče Auschwitz 118 moških in 333 žensk, 178 starejših odraslih pa v taborišče Buch na Bavarskem. V otroško zbirno taborišče Frohnleiten pri Gradcu pa so 10. avgusta 1942 iz Celja odpeljali 441 otrok in mladoletnikov — 222 fantov in 219 deklet.⁵⁷

Novembra 1942 je ponovni vdor gestapa v organizacije narodnoosvobodilnega gibanja v mestu Celju in okolici uničil še zadnje delujoče odbore in aktive OF. Aretirani so bili člani odborov OF Ostrožno-Lopata ter Ložnica-Medlog-Babno, do Levca. Z aretacijo in izpovedmi Marjana Petraka je bila uničena organizacija OF na finančnem uradu celjskega okrožja in aretiranih 20 frontovcev. Najtežji udarec pa je bil padec Toneta Grčarja-Johana. Kot sekretar mariborsko-celjskega okrožnega komiteja KPS je pogosto prihajal v Celje, čeprav je bil tu poznan gestapu. Svojo stalno postojanko je imel pri Marici Rode v Jenkovi ulici. Tu je v spopadu z gestapom tudi 12. novembra 1942 padel. Z njegovo smrtjo je narodnoosvobodilno gibanje v Celju in okolici doseglo najnižjo točko delovanja.⁵⁸

Strahotno okupatorjevo nasilje je povzročilo, da je postalo prebivalstvo zbegano, prestrašeno in zaradi številnih izdaj tudi nezaupljivo do aktivistov OF ter celo odklanjalo stike z njimi in partizani. Aktivisti in člani okrožnega komiteja KPS Savinjska dolina, ki so se poskušali približati Celju in vzpostaviti nove zveze, so bili prisiljeni, da so se priključili partizanski enoti. Pretrgali so stike s prebivalstvom in se preživljali z rekvizicijami. Prebivalstvo jim v strahu pred izdajami in represalijami ni hotelo prostovoljno dati hrane in so jih naznanili orožništvu in policiji.⁵⁹

Tudi prihod močno oslABLJENE II. grupe odredov septembra 1942 na Štajersko, ni moglo v celoti spremeniti situacije. Nemške hajke in izdaje so ji onemogočale hitro okrepitev. Poraz Savinjskega bataljona in uničenje Veličkove čete 7. novembra 1942 na Dobrovljah ter razkazovanje ujetih borcev in aretiranih aktivistov po celjskih ulicah, so še poslabšali splošen položaj. Pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo je ostal osamljen na Kozjanskem in izgubil povezavo z okrožji. Dušan Kraigher-Jug, začasni sekretar pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, z Dobrovelj ni mogel vzpostaviti povezave z njimi, ker so bile organizacije v Spodnji Savinjski dolini in Celju razbite, kurirske zveze pa niso delovale.⁶⁰

Razmere na celjskem področju in v Spodnji Savinjski dolini so se pričele izboljševati pomladi 1943. Maja 1943 je okrožni komite KPS za Savinjsko dolino razdelil savinjsko okrožje na okraje. Spodnja Savinjska dolina je bila razdeljena na okraje Lurd, Zalec, Kot in Vransko. Od Prebolda do Celja in mesto Celje na desni strani Savinje je bil okraj Lurd, ki ga je vodila sekretarka Julka Cilenšek-Betka. Levo stran Savinje od Zalca do Vojnika je zajemal okraj Žalec, ki ga je vodil Rudi Cilenšek-Vrankar. Reorganizacija savinjskega okrožja je omogočila ponoven začetek organizacij narodnoosvobodilnega boja v mestu Celju in okolici. Sekretarka okraja Lurd Julka

FRIDERIK — MIRKO GORENJAK
član mestnega odbora OF Celje,
ustreljen 7. julija 1942 v Starem piskru

FRANCI SORČAN
član mestnega odbora OF Celje,
padel 28. avgusta 1942

Čilenšek-Betka je že konec 1942 vzpostavila prve povezave z zaupniki OF v Pečovniku pri Celju in nato ustanovila odbor OF Pečovnik. V Gorici pri Smartnem v Rožni dolini so obstojale povezave z aktivisti že 1942 in je sekretar okrožja Zalec Rudi Cilenšek-Vrankar lahko sredi leta 1943 ustanovil odbor OF za Gorico, Lokrovec in Dobrovo. Do jeseni 1943 je bilo mesto domala obkoljeno od sodelavcev OF, odbori ali zaupniki OF pa so delovali na Dobrni, v Vojniku, Dramljah in na Frankolovem, od jugovzhoda pa se je čutilo delovanje partizanov na Kozjanskem.

Jeseni 1943 sta prišla aktivista Milica Gabrovec-Lenka in Leon Cibic-Tomaž, ki sta dala organizaciji narodnoosvobodilnega boja v primestnih predelih Celja novi polet.⁶¹

Tudi v samem mestu Celju je sredi leta 1943 začela delovati močna skupina članov OF na železniški postaji in v Gaberju okrog Westna in Cinkarne. Organizacijo OF na železniški postaji je vodil Viktor Šarlah, v Gaberju pa Ivanka Lipovšek. Zvezo z okrajem Lurd in sekretarko Julko Cilenšek-Betko pa je vzpostavila in vzdrževala Marija Zupanc-Sibirija. 22. septembra 1943 je bila Zupančeva aretirana. V zaporu je pričela izdajati in 15. oktobra 1943 je bilo aretiranih okrog 80 frontovcev. 30 jih je bilo nato januarja in februarja 1944 ustreljenih v Velenju, Vitanju in Juvanju, ostali pa so bili odgnani v koncentracijska taborišča. V mestu Celju so ostali samo redki, med sabo nepovezani simpatizerji OF, ki so počasi pričeli iskati povezave z organizacijami OF v primestnih predelih.⁶²

OPOMBE

¹ Franjo Fijavž: Delo KP in OF na področju OK KPS Celje v dobi od aprila 1941 do maja 1942, tipkopolis, arhiv MRC, str. 44.

² Tone Fajfar: Odločitev, Ljubljana 1966, str. 21—22; Janko Prunk: Pot krščanskih socialistov v osvobodilno fronto slovenskega naroda, Ljubljana 1977, str. 185—204.

³ France Filipič: Prvi pohorski partizani, Maribor 1965, str. 20/21; Darinka Jošt — izjava, arhiv MRC; Peter Stante-Skala, član OK KPS Celje, politični komisar Celjske čete, Bitka, kakor življenje dolga, Ljubljana 1975, str. 208.

⁴ France Filipič: Prvi pohorski partizani, str. 11.

⁵ Milan Kožuh: Škofja vas — žarišče upora, arhiv MRC.

⁶ Vlado in Štefka Močnik, Marica Rode, izjava, arhiv MRC.

⁷ Lojze Požun: Celjska partizanska četa in njeno obdobje, Celje 1976, str. 33.

⁸ Albin Vipotnik-Strgar: Spomini na leto 1941, arhiv MRC; isti: Spomini na leto 1941, Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 128; dr. Milan Ževart: Narodnoosvobodilni boj v Saleški dolini, Ljubljana 1977, str. 171.

⁹ Franjo Fijavž: Revolucionar in partijski sekretar Tone Grčar-Johan, Novi tednik XVII, julij 1980, šte. 28, 28. avgust 1980, šte. 34; Franjo Fijavž: Delo KP in OF na področju OK KPS Celje, str. 45/46.

¹⁰ Zapisnik o delu SKOJ in mladine pred vojno in v letu 1941 v Celju, arhiv IZDG, kopija arhiv MRC; Franjo Fijavž: Delo KP in OF na področju OK KPS Celje, str. 46.

¹¹ Lojze Požun: Celjska partizanska četa, str. 33—36; Franjo Fijavž: Delo KP in OF na področju OK KPS Celje, str. 30—44; Emil Lajh: Razvoj revolucionarnega delavskega gibanja na celjskem območju od začetka do leta 1941, Novi tednik št. 36 13. 9. 1979 — št. 5, 7. 2. 1980.

¹² Zoran Dobravc, izjava, arhiv MRC.

¹³ Hermina Seničar, izjava, arhiv MRC.

¹⁴ Ignac Kohne, izjava, arhiv MRC; Franjo Fijavž: Delo KP in OF na področju OK KPS Celje, str. 72.

¹⁵ Zapisnik o delu SKOJ in mladine pred vojno in v letu 1941 v Celju, arhiv MRC.

¹⁶ Zapisnik o delu SKOJ; Franjo Fijavž: Delo KP in OF na področju OKS Celje, str. 46.

¹⁷ Martin Rozman, izjava, arhiv MRC.

¹⁸ Branko Gombač, Ivan Pleterski, Risto Gajšek, izjava, arhiv MRC.

¹⁹ Marjan Butinar, Franc Krašek, izjava, arhiv MRC.

²⁰ Anica Kočar, izjava, arhiv MRC.

- ²¹ Jože Ružič, Zoran Dobravec, izjava, arhiv MRC.
- ²² Franc Krašek, izjava, arhiv MRC.
- ²³ Meto Sulič, izjava, arhiv MRC.
- ²⁴ Franc Godler, Spomini, arhiv IZDG.
- ²⁵ Milan Kožuh: Škofja vas — žarišče upora, arhiv MRC.
- ²⁶ Branko Gombač, Jože Hlačar, izjava, arhiv MRC; Komisija za zbiranje zgodovinskega gradiva — topografija arhiv MRC.
- ²⁷ Tone Fajfar: Odločitev, Ljubljana 1966, str. 32; Jože Jurač: Jugoslovanska strokovna zveza v Celju in širši okolici, tipkopis, arhiv MRC, str. 30.
- ²⁸ Franjo Fijavž: Delo KP in OF na področju OK KPS Celje, str. 40/41.
- ²⁹ Marjan Znidarič: Priprave na vstajo v Mariboru 1941. leta, Borec 1977, str. 10; Karel Reberšek: 1941. Pomlad na Kojzici (iz spominov na ustanovitev PO OF za Štajersko); Jože Jurač: Komunisti so stopili na čelo upora; Lojze Lešnik: Organizirani upor se je začel... Rimske Toplice v borbi, Rimske Toplice 1954, str. 8—13; Milica Ostrovška: Kljub vsemu odpor, Maribor 1981,² str. 82/84.
- ³⁰ Sergej Kraigher, instruktor CK KPS za trboveljsko okrožje, sekretar PK KPS za Štajersko, Bitka, kakor življenje dolga, Ljubljana 1975, str. 167.
- ³¹ dr. Aleš Bebler: Spomini na prvo partizansko leto, Ljubljana v ilegali II, str. 100; Aleš Bebler: Čet drn in strn — spomini, Ljubljana 1981, str. 86—87; Albin Zupanc, izjava, arhiv MRC.
- ³² Peter Stante-Skala, član OK KPS Celje, politični komisar Celjske čete, Bitka, kakor življenje dolga, Ljubljana 1975, str. 208.
- ³³ isti — str. 208.
- ³⁴ Franjo Fijavž: Delo KP in OF na področju OK KPS Celje, str. 48.
- ³⁵ Milica Ostrovška: Kljub vsemu odporu, Mariboru 1981,² str. 117/118; France Filipič: Prvi pohorski partizani, str. 59; Marjan Znidarič: Priprave na vstajo v Mariboru 1941, str. 71; Zaslisanje Alojza Zorka, arhiv RSZNSZ, podatki v AMNOM; Albin Vipotnik-Strgar: Spomini na leto 1941, Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 129 in 71.
- ³⁶ Lojze Požun: Celjska partizanska četa, str. 66—68; Martin Rozman, Zoran Dobravec, Metod Sulič, Bogdan Mirnik, izjava, arhiv MRC; Milan Kožuh: Škofja vas — žarišče upora, arhiv MRC.
- ³⁷ Poročilo celjske izpostave varnostne policije, dne 8. julija 1941, komandantu varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski o napisni akciji v celjskem okrožju, okupatorjevi dokumenti o diverzantskih akcijah in partizanskih bojih na Štajerskem leta 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1961, 1—2.
- ³⁸ Stane Terčak: Celjski Stari pisker, Ljubljana 1976, str. 83 in 109; Marjan Znidarič: Kratek pregled nastanka in razvoja nacističnih koncentracijskih taborišč; Jože Polajnk: Mauthausenske slike, Maribor 1981, str. 79.
- ³⁹ Lojze Požun: Celjska partizanska četa, str. 41; Franjo Fijavž: Delo KP in OF na področju OK KPS Celje, str. 145; Lojze Lešnik: Organizirani upor se je začel... Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rimske Toplice 1954, str. 13.
- ⁴⁰ Marica Frece, Ustanovitev MO OF, izjava, arhiv MRC.
- ⁴¹ Topografija ZB NOV Celje, arhiv MRC; Prve partizanske družine, arhiv MRC; Lojze Požun: Celjska partizanska četa, str. 51—63; Franjo Fijavž: Delo KP in OF na področju OK KPS Celje, str. 105—119; izjave, arhiv MRC F 39—41.
- ⁴² Topografija ZB NOV Celje, arhiv MRC; Prve partizanske družine, arhiv MRC; Franjo Fijavž: Delo KP in OF na področju OK KPS Celje, str. 105—110; Izjave, arhiv MRC, F 39—41; Milica Gabrovec: Material iz leta 1941 o delu partijske in frontne organizacije v mestu Celju, arhiv MRC.
- ⁴³ Stane Terčak: K zgodovini I. celjske čete, CZ 1961, Celje 1961, str. 7—25; Lojze Požun: Celjska partizanska četa, str. 74/76; Peter Stante-Skala: Prva celjska četa, Spomini na partizanska leta IV, Ljubljana 1950, str. 39—52; Ivan Ferlež: Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942, Ljubljana 1972, str. 57—63; Topografija ZB NOV Celje, arhiv MRC; Izjave, arhiv MRC, F 39—42.
- ⁴⁴ Okupatorjevi dokumenti, Prispevki 1961, št. 22; Okupatorjevi dokumenti, arhiv MRC; Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 1.
- ⁴⁵ Stane Terčak: Ali je bila II. celjska četa, Letopis MNOS 1958; K. F. / Selin Marko: Nič več strogo zaupno II, — nacistične obveščevalne službe in njihova

adejvnost pri nas, Ljubljana 1978, str. 153—157; Fran Roš: Kronika EMO, tipkopis, arhiv MRC.

⁴⁶ France Filipič: Prvi Pohorski partizani, str. 262—270.

⁴⁷ Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945; Ivan Ferlež: Druga grupa odredov, str. 106—113.

^{47/1} K. F. / Marko Selin: Nič več strogo zaupno II., str. 142.

⁴⁸ France Filipič: Prvi pohorski partizani, str. 314; Franjo Fijavž: Delo KP in OF na področju OK KPS Celje, str. 167—178; Poročilo CK KPS z dne 5. decembra 1941 CK KPJ o razmerah v Sloveniji, Dokumenti 1, št. 94; Franjo Fijavž: Iz zgodovine NOV v Celju, CT 1978.

⁴⁹ Sergej Kraigher: Nekateri podatki za gradivo o razvoju narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem, arhiv MRC; Milada Smit: Tončka Čečeva in osvobodilno gibanje v Vojniku, Zadobrovi in Skofji vasi, arhiv MRC; Milada Smit: Spomini, rokopis, arhiv MRC.

⁵⁰ Lojze Požun: Zakaj leta 1942 ni bila ustanovljena IV. grupa odredov, CZ 1975—1976.

⁵¹ Štabni razgovori, arhiv MNOM, kopija arhiv MRC.

⁵² K. F. / Marko Selin: Nič več strogo zaupno II, str. 325.

⁵³ Ivan Jurčec: Nacistični »übermensch« v naših krajih, CZ 1961, str. 97.

⁵⁴ Franjo Fijavž: Delo KP in OF na področju OK KPS Celje, str. 162/175—191/203; Izjave, arhiv MRC, F 39—42; Fran Roš: Kronika EMO; Topografija ZB NOV Celje, arhiv MRC; Prve partizanske družine, arhiv MRC; Stane Terčak — Milan Zevart: Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih.

⁵⁵ Štabni razgovori.

⁵⁶ Stane Terčak: Celjski Stari pisiker, Ljubljana 1976, str. 131—133.

⁵⁷ Stane Terčak: Ukradeni otroci, Ljubljana 1973,² str. 70—79.

⁵⁸ Franjo Fijavž: Revolucionar in komunist Tone Grčar-Johan; isti: Delo KP in OF; Spomini in izjave, arhiv MRC, F 39—42; Marica Rode, izjava, F 40, arhiv MRC.

⁵⁹ Dr. Miroslav Stiplovšek: Šlandrova brigada, Ljubljana, Maribor 1971, str. 22.

⁶⁰ Jesen 1942, — Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Ljubljana 1963.

⁶¹ Domicili v slovenskih občinah, Ljubljana 1981; Aktivisti OF Celjsko-savinjskega okrožja; Rudi Cilenšek-Vrankar, izjava, arhiv MRC; Julka Cilenšek-Betka, izjava, arhiv MRC; Leon Cibic-Tomaž, izjava, arhiv MRC; Milica Gabrovec-Lenka, izjava, arhiv MRC.

⁶² Ivanka Lipovšek, izjava, arhiv MRC; Kristjana Dobnik, izjava, arhiv MRC.

EMIL LAJH

OB 45-LETNICI PRVE KONFERENCE KPS V ŠMIGLOVI ZIDANICI

Že na ustanovnem kongresu KPS aprila 1937 je bilo poudarjeno, da je slovenski narod ogrožen po vedno večji napadalnosti fašizma, da se slovenski narod ne more razvijati brez demokratičnih svoboščin in da mu je treba zagotoviti gospodarsko osamosvojitvev in njegovim delovnim množicam človeka vredno življenje, da je treba prenehati s prepiri in neenotnostjo med Slovenci in da se morajo združiti vse sile, ki jim je pri srcu usoda slovenskega naroda.

Po ustanovnem kongresu KPS se je slovenska komunistična organizacija naglo krepila. Toda medtem je prišlo v mednarodni areni do novih krivičnih zahtev in nasilij nemškega nacizma, še posebno je odjeknila nasilna priključitev Avstrije k Nemčiji (»anšlus«), ki jo je celo javno odobraval Stojadinovičeva vlada.

CK KPJ je ob »anšlusu« izdal razglas »Za Mir, Nezavisnost i Slobodu«, kjer opozarja na veliko nevarnost, ki je spričo tega grozila jugoslovanskim narodom. Med drugim je rečeno: »Hitlerizem ni prijatelj niti »dober sosed«, temveč zaklet sovražnik svobode in neodvisnosti narodov Jugoslavije. Njegove izjave o nevtralnosti in prijateljstvu do nas so lažne, kakor so bile lažne tudi njegove dovčerajšnje obljube Avstriji... Jutri bodo njegove čete čez Karavanke vdrle v Jugoslavijo. Hitler obnavlja staro nemško cesarstvo in Viljemov načrt »Drang nach Osten«. Ta pot drži čez Jugoslavijo na Egejsko morje. V tem ga podpira Mussolini, ki zahteva zase Dalmacijo in Bosno...«

In prav ta nevarnost, ki je grozila jugoslovanskim narodom, neposredno pa slovenskemu narodu, je narekovala in zahtevala, da se takoj skliče partijska konferenca Slovenije z dnevnim redom, v glavnem posvečenim nalogam, ki so čakale Komunistično stranko Slovenije po priključitvi Avstrije k hitlerjevski Nemčiji. Izbira kraja te pomembne konference je bila poverjena sekretarju Okrožnega komiteja za Savinjsko dolino in Celje, Slavku Šlandru. Da je osrednje partijsko vodstvo izbralo prav Savinjsko dolino za kraj sestanka, je nedvomno v zaupanju v takrat razmeroma močno komu-

Avtor: Emil Lajh, Muzej revolucije Celje

nistično organizacijo, sestoječo iz članov, ki so si v večletnih bojih pridobili neprecenljive izkušnje za uresničitev vsakršnih nalog, ki so izhajale iz tedanjih mednarodnih in notranjih razmer. V začetku spomladi 1938 je Slavko Šlander dobil od CK KPS zaupno nalogo, da mora biti v najkrajšem času pripravljeno vse za nemoten potek konference. Partijska organizacija Prebold, ilegalno se je imenovala »Manufaktura«, je izbrala za kraj konference Šmiglovo zidanico nad Grajsko vasjo v Savinjski dolini. Slavko Šlander se je s članom preboldske organizacije Francem Hribarjem pomenil z lastnikom zidanice, da jim jo prepusti za dva dni. Seveda je lastnik zidanice šele po osvoboditvi izvedel, v kakšne namene je dal zidanico na razpolago.

Cas konference je bil določen za 16. in 17. april 1938, na veliko noč, kar je bilo še ugodneje za konspiracijo delegatov, ki so prihajali iz raznih delov Slovenije. Konferenca je bila po pričevanju še živečih udeležencev dobro pripravljena in je potekala nemoteno in varno. Udeležilo se je 21 delegatov, članov CK KP Slovenije in predstavnikov večine okrožnih organizacij KPS. Centralni komitee KPJ je zastopal generalni sekretar Josip Broz-Tito, kar pa ni bilo naključje spričo važnih problemov, ki jih je nameravala obravnavati konferenca. Delegati so prihajali posamič ali največ po dva, da bi se izognili morebitnim zasedam ali srečanjem s policijo. Tako je Andrej Stegnar, eden izmed prisotnih, zapisal v svojih spominih: »Na mojem stanovanju v Tržišču se je oglasil Boris Kraigher in mi zaupal, naj se prihodnjo soboto zvečer oglasim pri Hribarjevih v Preboldu. Hkrati mi je dejal, da bom odsoten dva do tri dni, in me prosil, naj pazim, da ne bom imel s seboj kakšnega »policijskega repa«. Najbolje bo, da se odpeljem s kolesom. Tako sem tudi ravnal. Na dogovorjeno mesto v Preboldu sem prišel točno ob določenem času. Sešel sem se s Slavkom Šlandrom, Francem in Rudijem Hribarjem in Vilijem Vreskom. Nekaj časa smo obujali spomine na robijaško življenje v Sremski Mitrovici, nato se pa dogovorili, da ob petih zjutraj krenemo do mesta konference.«

Delegat Jože Umek se spominja, da so Lojze Hochkraut, Franc Farčnik in on bili delegirani za revirje. Odšli so iz Trbovelj do Šmiklavškega hriba kot turisti — planinci. Pri neki kapeli jih je že čakal tovariš, za katerega méni Umek, da je bil Franci Hribar, ki jih je odvedel do zidanice.

Vidimo, da so bili mnogi člani preboldske organizacije zadolženi za delegate, ki niso poznali ne poti ne kraja, kjer je bila konferenca, da jih ob pravem času privedejo na mesto.

Nekoliko se je zataknilo le pri revirčanih, ki so zamudili okroglo uro zaradi težavnega terena. Tudi Branko Babič, delegiran od okrožnega komiteja Maribor, pripoveduje, da se bolj malo spominja, kako je prišel do zidanice. Meni, da je dobil prvo zvezo že v Celju in po še nekaj predajah prišel na kraj sestanka. Sicer pa so delegati prihajali iz različnih smeri: preko Mrzlice, Reke, Šmiklavža, Čemšenika, preko Celja ali pa kar naravnost do Prebolda in od tu do Šmiglove zidanice.

Kot smo že omenili, je prišlo na konferenco 21 delegatov, vendar jih po spominih udeležencev lahko ugotovimo le 19. To so bili: Josip Broz-Tito, Edvard Kardelj, Pepca Maček, Franc Leskošek, Andrej Stegnar, Branko Babič, Slavko Šlander, Vili Vresk, Lojze Hochkraut, Jože Umek, Franc Farčnik, Kazimir Koželj, Stane Žagar, Oskar Kovačič, Boris Kraigher, Miloš Zi-

danšek in Ignac Voljč. Poleg njih so bili verjetno še nekateri, med drugimi Franjo Vruč, Ali Kardoš, Tone Tomšič, Ignac Tratar in Maks Henigman. Franc Hribar je takoj, ko so prišli revirski delegati, odšel še na avtobusno postajo pri gostilni Fonda v Preboldu, kamor bi se moral pripeljati z avtobusom Tone Tomšič. Vendar ga ni bilo, ker, kot so zvedeli kasneje, mu je bilo tisti dan nemogoče oditi iz Ljubljane zaradi poostrene policijske kontrole.

Po vestno opravljeni nalogi vodičev se je lahko začela konferenca v prijetni sobi Smiglove zidanice.

Na dnevnem redu so imeli dve točki, in sicer: 1. Politična situacija v svetu in doma ter 2. Organizacijske naloge Komunistične stranke Slovenije. Uvodni referat je imel Edvard Kardelj, nato pa je dal besedo Josipu Brozu-Titu, ki je v večurnem govoru analiziral trenutno stanje v svetu in doma s posebnim poudarkom na nevarnost nemškega fašizma po »anšlusu«. Tito je odločno govoril o nalogah partije, da morajo komunisti vselej in povsod razkrinkavati nemško propagando, ljudem prikazati in pojasniti nevarnost, ki preti vsem jugoslovanskim narodom. Politično in organizacijsko je treba usposobiti vse člane partije, da bodo v danem trenutku sposobni uresničiti revolucionarno in zgodovinsko nalogo, ki jo imajo kot obvezo pred delavskim razredom.

Na konferenci so razpravljali tudi o frakcionaški dejavnosti Petka Miletića in o njegovem vplivu na nekatere mlajše slovenske partijske kadre, ki so bili z njim na robiji v Sremski Mitrovici. Ko jim je Tito podrobno in argumentirano pojasnil Miletićevo razdiralno delo v partijski organizaciji na robiji, so delegati povsem soglašali z ukrepi centralnega komiteja, ki naj bi uredil razmere med komunisti v kaznilnici.

Referatoma je sledila živahna in konstruktivna diskusija z vrsto dodatnih pripomb, vezanih predvsem na razmere na Slovenskem. Sledilo je izoblikovanje sklepov. Ko je Tito kasneje pisal Kominterni o delu konference, se je navduševal nad delegati z besedami: »Bil sem ugodno presenečen nad pametnimi razgovori in zanosom teh ljudi.« Tudi sicer so na konferenci ugotovili, da je po ustanovnem kongresu KPS nastal velik korak naprej v partijski organiziranosti, da zdaj obstajajo krajevne organizacije po vseh najvažnejših središčih v Sloveniji in da vodstvo vzdržuje zveze z vsemi okrožnimi oziroma krajevnimi organizacijami. Članstvo KPS se je v enem letu početerilo, socialni sestav članstva in vodstva je zadovoljiv, število in obseg policijskih odkritij sta se zadovoljivo omejila.

Ker so na konferenci predvsem razpravljali o političnem položaju, v kakršnem je bila Slovenija, zagozdena med dvema nacističnima agresorjema in vsa država po Hitlerjevi priključitvi Avstrije k tretjemu rajhu in so bile nakazane z izredno, naravno preroško jasnostjo naloge, ki so čakale Komunistično partijo in slovenski narod in ker je bila ta konferenca v tistem času tako velikega zgodovinskega pomena, ne bo odveč, če se nekoliko bolj pogledimo v vsebino resolucije, sprejete na prvi konferenci KPS.

V prvem delu je resolucija posvetila vso pozornost nevarnemu položaju, nastalem s priključitvijo Avstrije k Nemčiji. Ob tem je obsodila popustljivo in omahljivo politiko zahodnih demokratičnih držav. Ker v imperialističnih težnjah gledata tako Nemčija kot Italija na Balkan, obstaja nepo-

sredna nevarnost nove delitve celotne Slovenije med fašistične napadalce. Očitno je, na to je Komunistična partija opozarjala že na ustanovnem kongresu, da skuša Hitler razkosati deželo, izigravajoč pri tem slabosti Stojadinovičevega režima, ki je že nekaj časa vodil Jugoslavijo v fašistične vode z mnogimi trgovskimi in drugimi pogodbami, in podpiral politične težnje nemškega nacionalsocializma.

Z zasedbo Avstrije so se nemški osvajalci približali našim mejam, pripravljeni vsak trenutek vpasti v deželo; znotraj pa so oživelili številni agenti z namenom, da pripravijo ugodna tla za osvojitve Slovenije. Tema dvema faktorjema so se pridružili neprestani sporazumi in grožnje režimu in oblasti v Sloveniji, da se ugotovi vsakršni njihovi zahtevi.

Zelo zaskrbljujoče je bilo, da je »anšlus« prinesel s seboj silen val propagande in organizacijskih akcij na slovenskih tleh. Ta je prevzemal najrazličnejše oblike: od demagoške oskrbe slovenskega obmejnega prebivalstva z živili in obleko iz Avstrije pa do umetno pripravljenih shodov v gostilnah, v vlakih in drugod. Slovenija je bila preplavljena s potujočimi trojkami hitlerjevskih napadalnih oddelkov (SA), ki so kot kolesarji, turisti, letoviščarji agitirali za Hitlerja in razširjali nacistično literaturo. Sicer je samo v Sloveniji obstajala legalna nacistična stranka tukaj živečih nemških državljanov, v resnici pa je bil cilj te akcije, ne le vključitev vsenemške narodne manjšine v stranko, temveč pridobiti tudi slovensko prebivalstvo.

Hkrati pomeni to ustvariti pri nas »hitlerjevsko gibanje« in pritiskati s tem gibanjem na notranjo politiko vlade in pokrajinskih oblasti v Sloveniji in najti še tako lažen izgovor za »zakonito« zasedbo Slovenije.

V resoluciji je bilo zato še posebej rečeno, da se je s tem položaj v Sloveniji bistveno spremenil, kajti fašizem je v tem trenutku postal glavni in neposredni sovražnik znotraj države, začeni s fašizacijo države, z borbo za neposredno oblast. Tej zgoraj opisani aktivnosti nemških nacistov in njihovih pomagačev — nemški manjšini se je pridružila še velesrbska buržoazija, ki je že dvajset let izmозgavala slovensko ljudstvo in ga zapostavljala v gospodarstvu, kulturi in politiki, v vojski in izvajala z zloglasnim zakonom o zaščiti države neprestan teror. Razen tega je Slovencem škodovala dvo-linijska politika predstavnikov slovenskih strank v velesrbskih režimih od Kramarja do Korošca, ki so ustvarjali psihozo razočaranj in s tem odpor narodov do takšne države.

Bolj kot karkoli drugega se postavlja vprašanje slovenskega kmeta, ki je v stari Avstriji kljub zatiranju živel bolje kot v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. In te iste kmete, ki so se pred dvajsetimi leti borili za svobodo izpod avstrijskega jarma, so v naslednjih dvajsetih letih velesrbski oblastniki in njihovi slovenski pomagači na vse načine izkoriščali; velik del je ostal brez zemlje, uničila jih je svetovna gospodarska kriza in prav to je povzročilo, da so v tem trenutku mnogi iskali rešitve v »obljubah o blagostanju« fašistične Nemčije in zato nasedali fašistični propagandi.

Nacisti so imeli v Jugoslaviji svoje pomočnike kar med domačim prebivalstvom. In nastopati so začele razne fašistične skupine kot Ljotičev »Zbor«, ki je kar tekmoval v želji po iztrebljenju komunistov.

Nasprotno pa Stojadinovičev režim ni rešil niti socialnega niti nacionalnega problema. Pozabil je na obljube demokratičnega življenja naših ljudi. To pa je oslabilo obrambno moč države in olajšalo propagando in akcijsko delo na slovenskih tleh, ki je bila v rokah pristašev nacizma. Režim se ni zadovoljil le s temi potezami v desno, nasprotno, pretrgal je vse vezi z demokratičnimi in miroljubnimi državami, da bi se lažje udinjal nasprotni strani.

V Sloveniji je podpiralo Stojadinovičevo vladno nazadnjaško krilo slovenskega katoliškega tabora z dr. Korošcem na čelu. V svojem proglasu je že ustanovni kongres Komunistične stranke Slovenije opozoril Slovence, da dr. Korošec pripravlja slovenskemu narodu najstrašnejši poraz. Ko je potekala prva konferenca, se je ta napoved že uresničila. Režim se je končno veljavno odrekal koroškim in primorskim Slovincem in jih prepustil tujcu. Takšna politična usmeritev je pomenila samo eno: rešiti obstoj velerbske buržoazije, kar pa ne pomeni nič drugega, kot nadaljevati z izdajstvom Slovenije in Slovencev.

»Le svobodna, demokratična Jugoslavija, zgrajena na enakopravnosti vseh narodov in na blagostanju ter zadovoljstvu delovnih ljudi je danes edina možna oblika države, v okviru katere se Slovenci in drugi narodi lahko borimo proti nevarnosti fašizma. Za to svobodno Jugoslavijo mora slovenski narod iti v borbo skupno s hrvaškim, srbskim in drugimi narodi. Zagotovilo za uspeh je samo eno: odstranitev današnjega režima in sestava obrambne vlade, ki bo ljudstvu vrnila demokratične in narodne pravice in ki bo hitro in odločno pomagala delovnemu ljudstvu iz obupnega gospodarskega položaja. Edino takšna vlada bo sposobna organizirati obrambo države. Zato interesi slovenskega naroda in državne neodvisnosti narekujejo predvsem izpolnitev naslednjih pogojev: prepustitev popolne svobode slovenski obrambni akciji, prepoved vsakršne hitlerjevske akcije v Sloveniji in po vsej državi ter izgon hitlerjevskih agentov iz države. Slediti mora razpust vseh organizacij, ki posredno ali neposredno podpirajo širjenje hitlerjevske ideologije, in onemogočiti širjenje hitlerjevske propagande; organizirati protifašistične akcije med nemško narodno manjšino v Sloveniji in ustvariti tesno zvezo med Slovenci in protifašističnimi Nemci; zaščititi in utrditi naše severne meje, gospodarsko in kulturno pomagati obmejnemu prebivalstvu, prepovedati prodajanje kmečkih posestev tujim rokam ter takoj razdolžiti obmejna posestva, zahtevati narodno avtonomijo za našo manjšino na Koroškem in Primorskem; vključiti slovenske obrambne akcije v svetovno gibanje za mir, takoj vzpostaviti diplomatske odnose s Sovjetsko zvezo in z njo skleniti pakt o medsebojni pomoči ter ukiniti prepoved podpiranja republikanske španske vlade.«

»To so naloge, ki jih bo lahko izpolnila le vlada, ki se opira na ljudstvo. Zato zahtevajo interesi obrambe slovenskega naroda naslednje: da slovenski katoliški tabor takoj odpokliče svoje predstavnike iz vlade in da izstopi iz stranke Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), da se sestavi vlada narodne sloge in obrambe, ki jo bodo podpirale vse stranke, pripravljene braniti demokracijo in neodvisnost Jugoslavije; ljudstvu se morajo vrniti demokratične in narodne pravice; izpustitev vseh političnih jetnikov; začeti z odločnimi ukrepi za izboljšanje gospodarskega položaja, razdolžiti kmeč-

ka posestva, znižati davke, nuditi pomoč kmetom v nezgodah, izboljšati socialno zakonodajo, zagotoviti podpore brezposelnim, zvišati plače delavcem in nameščencem, zato pa je potrebno na drugi strani bolj obdavčiti velekapital».

Komunistična stranka Slovenije je sicer že na ustanovnem kongresu pokazala pravilno smer razvoja dogodkov, ki se zdaj uresničujejo in je že tedaj edina opozorila na nevarnost, ki preti Slovence. Ze tedaj je bila postavljena zahteva po združitvi vseh sil, ki jim je pri srcu bodočnost slovenskega naroda. Samo eno leto je moralo miniti in slovenski narod je še v veliko težjem položaju kot pred letom dni. Zato Komunistična stranka Slovenije še odločneje dviga svoj glas po združitvi vseh Slovencev. Zaradi velike nevarnosti je potrebna združitev vseh demokratičnih in pozitivnih sil slovenskega naroda, od delavskih strank pa do vseh iskrenih, domoljubnih množic JRZ in JNS.

Zadnji del resolucije se dotakne organizacijskega položaja partije in vsebine njenega dela. Na začetku pravi, da je KPS res dosegla velike uspehe v izvajanju politične smeri, ki jo je dal ustanovni kongres. Vendar bi lahko bili ti uspehi še večji, če delovanje ne bi zavirali mnogi ostanki sektaštva, s katerimi se bore vse organizacije brez izjeme. To sektaštvo se pojavlja zlasti v ozkogrudnosti boja za enotnost delavskega razreda, kakor tudi v odnosu do katoliškega gibanja. Grobe sektaške napake so napravile nekatere organizacije v postavljanju lokalnih zahtev, ki pa ne ustrezajo trenutnemu položaju; potem v praktičnem neznanju, da bi splošno smer politike povezali s konkretnim položajem v lokalnem obsegu. Zaradi tega marsikje delujejo organizacije tako, da ne najdejo stika z množicami. Ena težjih slabosti nekaterih organizacij je, še vedno omejevanje na izključno delavska vprašanja in zanemarjanje širšega političnega dela. Zlasti med kmeti je delo nezadovoljivo.

Ponekod je preveč podcenjevanja možnosti razvoja hitlerizma v Sloveniji, kakor tudi podcenjevanja zunanje fašistične nevarnosti. In ne nazadnje, podcenjevanje boja za vsakdanje gospodarske zahteve delovnega ljudstva. To pomeni, da je vsaka napaka v tem trenutku ena najnevarnejših slabosti partijskega dela.

Zavedati se moramo, je poudarjeno v resoluciji, da politični položaj zahteva od KPS največje napore in da morajo komunisti podpirati vsa zgoraj popisana dela in stremljenja v boju vseh pozitivnih sil na Slovenskem, toda ne smejo zamuditi niti trenutka, da ne bi nastopili proti vsem slabostim, če bi ostale slovenske politične grupacije odrekle sodelovanje.

Po oblikovanju sklepov znamenite resolucije, so delegati poslali pozdravno resolucijo slovenskim komunistom — španskim borcem v Cankarjevi četi, ki se je tedaj borila v Španiji.

Po končani konferenci se je Tito zahvalil Slavku Šlandru in preboldski partijski organizaciji ter ostalim za dobro pripravljeno in nemoten potek konference. Delegati so se drugi dan, 17. aprila, zopet razšli, oboroženi z novimi nalogami za delo v organizacijah na terenu. Vsa predvidevanja, nakazana na konferenci so se začela kmalu uresničevati.

Tudi generalni sekretar Josip Broz-Tito je bil z delom konference in sprejeto resolucijo zelo zadovoljen. O tem nam priča zanimivo ohranjeno

Titovo pismo o konferenci, poslano kominterni, podpisano pa z imenom Viktor, ki ga sicer ni uporabljal. Očitno je želel čimprej obvestiti o uspehu konference Moskvo, pa je bilo legalno kamuflirano pismo za to primernejše kot ilegalna pot, ki se je večkrat močno zavlekla. Ker je pismo zelo značilno za spoznavanje prijemov in metod, ki so jih komunisti uporabljali pri ilegalnem delu, navajamo del tega poročila dobesedno: »Na veliko noč (17. aprila 1938, op.) sem prisostvoval veliki zabavi (svatbi — konferenci op.) naše slovenske familije (partije, op.). Bilo je zelo veselo, ker so bili povabljeni znanci in prijatelji (delegati, op.) iz vseh krajev Slovenije. Pilo in jedlo se je na veliko in moreš si misliti, da dvajset ljudi (dvajset delegatov na konferenci, op.) lahko mnogo tega stori. Poleg petja in plesa se je malo tudi politiziralo. Posebno o Slovencih zaradi »anšlusa«. O tem se je na zabavi največ govorilo (glavna tema konference, op.).«

O konferenci je Tito še enkrat podrobneje poročal kominterni septembra 1938. V pismu ugotavlja, da sta imela marčni razglas CK KPJ in resolucija konference KPS velik odmev.

Po konferenci je KPS v duhu resolucije razvila številne akcije in dejanja z namenom, da združi vse demokratične in pozitivne sile slovenskega naroda.

VIRI IN LITERATURA

Spomini — hranjeni v Muzeju revolucije Celje za to obdobje.

Alenka Nedog, Nekatera vprašanja iz ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1966.

Arhiv Muzeja revolucije Celje (navajam A MRC), Letak akcijskega odbora za severno mejo iz leta 1938.

Zgodovinski arhiv CKZKS, Resolucija, ohranjena v zapuščini Borisa Kraigherja.

A MRC, Ivan Kreft, Vloga Celja v novejši zgodovini progresivnega ljudskega gibanja.

Zgodovinski arhiv CK ZKS, fond kominterne, fotokopija pisma Viktorja (Tita) iz domovine z dne 20. IV. 1938.

Emil Lajh, Vloga komunistov pri organiziranju ljudskofrontnega gibanja v Savinjski dolini v obdobju I. konference KPS v Šmiglovi zidanici, Savinjski zbornik IV, Zalec 1978.

GUSTAV GROBELNIK

GOLAR-SHWAB: DELAVSKA BUDNICA 1901

(Zapis ob 80-letnici)

Čas na prelomu stoletja 1900/1901 v Celju sodi v leta gospodarskega in kulturno-političnega vzpona slovenske narodne družbe v njenem boju zoper nacionalistični pritisk nemškega kapitalista, čas, ki je živel tja do izbruha I. svetovne vojne.

Ta gospodarska in kulturno-politična krepitev je zrasla iz pobude celjskih slovenskih odvetnikov, med njimi posebno energičnega dr. Ivana Dečka (1851—1908), da se v narodno ogroženo Celje pokličejo slovenski trgovci, obrtniki in gostilničarji.¹ Tako so imeli celjski Slovenci po zaslugi Ljubljanačana, vsestranskega in pogumnega podjetnika Dragotina Hribarja (1862—1935), od 1891 svoj časnik Domovino in od 1901 tudi svojo tiskarno,² da ne naštejemo še vrsto drugih slovenskih, narodno zavednih podjetnikov, trgovcev in obrtnikov. Nastop samostojnega slovenskega proizvajalca je potrdila še njegova stanovska organizacija. Tu je kot pobudnik, ustanovitelj in organizator poprijel ključavničarski podjetnik Ivan Rebek (1863—1934).³

Rebekovo ustanoviteljsko in organizatorsko delo je m. dr. Slovensko delavsko podporno društvo (1898). Le-to si je pridobilo lep ugled s svojim pevskim zborom, ki ga je po stalni naselitvi v Celju leta 1900 ustanovil zdravnik, šahist in skladatelj dr. Anton Schwab (1868—1938). Kljub temu da mu je bila na poti odvisnost naših delavcev in obrtnikov od nemških gospodarjev, je ob Rebekovi podpori in drugih narodno zavednih sil ter z lastno agitacijo zbral 40-članski moški pevski zbor in mu bil pevovodja, vzgojitelj in prijatelj do leta 1905, ko se je zbor razšel oziroma se je večji del pevcev pridružil Celjskemu pevskega društvu. Temu je po odhodu pevovodje Antona Lajovica (1902—1904) grozil razpad, a ga je prav po zaslugi delavcev za nadaljnjih deset let rešil dr. Anton Schwab kot njegov novi pevovodja.⁴

Da bi v pevcih Delavskega podpornega društva utrdil stanovsko in narodno zavest, je leta 1901 uglasbil »Delavsko budnico«, potem ko je za besedilo naprosil pesnika Cvetka Golarja (1879—1965), ki je bil tedaj na Hribarjevo povabilo urednik celjske »Domovine« (1901—1905). Obstaja sodba, da je Golar-Schwabova Delavska budnica ena najstarejših delavskih pesmi pri nas.⁵

Delavskemu prapramnemu družinu v Celji posvetil *Stefan*.

Delavska himna

1. 2. Jaono za-opi pesmi naj glas delavci kvirko tu nai je ods
 1. čisto mal znoj kot o- gaj gla-ko Jaono je se ce čisto te-
 2. žalji na na vol kot mof-ia- pa- East Pesem je-fo- nevška naša je

Lo
 skot.

Po svoji rojstni letnici bi skladba sodila v »Borčevo« Zbirko revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta, Ljubljana 1976, vendar jo tu⁶ zaman iščemo, pač pa je v bibliografiji Cvetka Golarja izpod peresa Jožeta Munde navedena z letnico 1901 pot tč. i kot Schwabova uglasbitev za moški zbor.⁷ Ker je pesem naši današnji javnosti domnevno neznana, je njeno besedilo ponatisnil Konrad Fink v spominskem spisu o dr. Antonu Schwabu v Celjskem zborniku 1951, str. 164.⁸

Gre za eno bolj redkih Golarjevih pesmi s socialno poanto, čeprav so njegovi literarni ocenjevalci z več njegovimi pesmimi dokazali, da »Golar« le ni preživel svojega časa tako brezbržno.⁹ Po drugi strani pa je hkrati rečeno, da so »Golarjeve pesmi take, da jih glasbeniki radi komponirajo in pevci radi prepevajo«. Med skladatelji, ki so segali po Golarjevih pesmih, prednjačita Emil Adamič in Danilo Bučar, za njima pa Peter Jereb (Pelin roža!) in dr.¹⁰

Schwab — tedaj 33-letni skladatelj in pevovodja — je pesem uglasbil v dveh različicah.¹¹ Ni dvoma, da je »boljša« tista, ki jo je zboru namenil s posvetilom (gl. sliko). Sicer pa med skladbama ni izrazitih harmonskih in dinamičnih razlik: pisani sta v D-duru in dvočetrtinskem taktu, ustrezno Golarjevimi metrično preprostimi, dvostopičnim verzom.

Kot skladatelj se Schwab uvršča med skladatelje romantičnih generacij,¹² katerih skladbe preveva slovenski ljudski duh, kar velja tudi za našo skladbo. Je arhitektonsko preprosta in kot budnica mestoma vzneseva, tudi klenu, saj jo je prej kot umetniška izpoved spočela nacionalna zavest z namenom, da bi prav to zavest — stanovsko in narodno — v narodno in socialno ogroženem okolju krepila in vzdigovala.

VIRI

- ¹ Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice II. Celje 1974, str. 231 in sl.
² Katarina Kobe-Arzenšek, Slovenski gospodarstvenik Dragotin Hribar. Pleternina. Ljubljana 1971, str. 18.
³ SBL III. knjiga, str. 58.
⁴ Konrad Fink, Dr. Anton Schwab. Celjski zbornik 1951, str. 158 in sl.
⁵ Prav tam.
⁶ I. del. Stare revolucionarne, uporniške in budniške pesmi (nastale pred oktobrsko revolucijo) str. 11—134.
⁷ Cvetko Golar. Iz spominov in srečanj. Pomurska založba. Murska Sobota 1963, str. 173.

Glasno zaori
pesem naglas,
delavci, kvišku,
tu naš je čas!

Čisti nas znoj
kot ogenj zlato,
jasno je srce,
čvrsto telo.

Zulji na rokah
naša so čast,
pesem slovenska
naša je slast.

⁹ Tu tč. 7, str. 15.

¹⁰ Prav tam, str. 168.

¹¹ Ugotovljeno po skladateljevi zapuščini, ki mi jo je rade volje dala na vpogled skladateljeva hčerka Jelka Mikuš, Celje, Trubarjeva 3, za kar se ji tudi na tem mestu lepo zahvaljujem.

¹² Dragotin Cvetko, Stoletja slovenske glasbe. CZ Ljubljana 1964. Str. 238.

SLAVKO PEZDIR

SLOVENSKO LJUDSKO GLEDALIŠČE V CELJU**OD LETA 1973 DO 1983****Pregled uprizoritev, predstav, gostovanj in števila obiskovalcev
od septembra 1973 do junija 1982**

9. maja 1953 je mladi poklicni ansambel tedanjega Mestnega gledališča Celje uprizoril »prvo predstavo v novem celjskem domu gledališke umetnosti«, in sicer Celjske grofe dr. Bratka Krefta v režiji Balbine Battelino-Baranovičeve. Letos poteka torej 30 let, kar deluje poklicni dramski ansambel v novem Talijinem hramu. Ob tej priložnosti želim nadaljevati delo, ki ga je ob 20. obletnici delovanja gledališča v novi hiši opravil Stanko Potisk z objavo enakega pregleda za obdobje od 24. aprila 1954 do 29. junija 1973 v Celjskem zborniku 1973—1974. Skupaj s pregledom Branka Gombača v Gledališkem listu MG v Celju (sezona 1953/54, št. 7) za obdobje od 16. septembra 1849 do 24. aprila 1954 bo tako širši javnosti dostopen empiričen prikaz razvoja gledališke dejavnosti v Celju od prve predstave v slovenskem jeziku do današnje razvojne stopnje poklicnega repertoarnega gledališča. Metodološko sem v celoti sledil zgoraj omenjenima avtorjema, tako da tvori moj prispevek le nadaljevanje že opravljenega dela. Za sezono 1982/83, ki v času zbiranja podatkov še ni bila zaključena, ne objavljam podatkov o številu predstav in številu gledalcev.

Ob zbiranju podatkov sem prišel do naslednjih zanimivih količinskih rezultatov, ki zgovorno izpričujejo obseg dejavnosti celjskega poklicnega gledališča od prve premiere, 17. marca 1951, do konca sezone 1981/82. V tem času je celjski poklicni ansambel predstavil javnosti 286 uprizoritev, ki jih je posredoval občinstvu kar v 5.811 predstavah (3.743 doma, 2.068 na gostovanjih). Te predstave si je ogledalo čez 1.700.000 gledalcev. Seveda so to le gole številke, ki mogoče povedo o kakovosti umetniških rezultatov, o njihovih vzponih in padcih, gotovo pa na preprost način dokazujejo odmevnost in učinkovitost delovanja celjskega gledališča v slovenskem kulturnem prostoru.

Avtor: Slavko Pezdir, Slovensko ljudsko gledališče, Celje

SEZONA 1973/74

1. Veno Taufer: PROMETEJ ali TEMA V ZENICI SONCA, pesniška igra s prologom, premiera 27. IX. 1973; krstna uprizoritev. Režija: Dušan Mlakar, dramaturg: Janez Zmavc, lektor: Majda Križaj, scenograf: Melita Vovk, kostumograf: Mija Jarc, glasba: Darijan Božič, tonski posnetek: Sergej Dolenc. Zasedba: Sandi Krošl (Heraklej), Borut Alujevič (Kratos), Anica Kumer (Pandora), Bogomir Veras (Hiron), Bruno Vodopivec (Hefajst), Branko Grubar (Prometej), Marjanca Krošl (Atena), Stanko Potisk (Zevs) in Nada Božič (Hera). Število predstav: v Celju 11, na gostovanju 1. Obiskovalcev: 3.098.

2. Anton Pavlovič Čehov: UTVA (ČAJKA), igra v štirih dejanjih, premiera 5. X. 1973. Prevedel: Janko Moder, režija: Iztok Tory, dramaturg: Igor Lampret, lektor: Majda Križaj, scenograf: Meta Hočevar, kostumograf: Anja Dolenc. Zasedba: Marija Goršič (Irina Nikolajevna Arkadina), Ivo Ban (Konstantin Gavrilovič Trepļjev), Pavle Jeršin (Pjotr Nikolajevič Sorin), Jadranka Tomažič (Nina Mihajlovna Zarečna), Miro Podjed (Ilja Afanasjevič Samrajev), Jana Smid (Polina Andrejevna), Ljerka Belak (Maša), Janez Bermež (Boris Aleksejevič Trigorin), Jože Pristov (Boris Aleksejevič Dorn), Stefan Volf (Semjon Semjonovič Medvedenko) in Marjan Dolinar, Matjaž Arsenjuk, Franjo Cesar (posli). Število predstav: v Celju 22, na gostovanjih 7. Obiskovalcev: 8.077.

3. Juro Kislinger: IGRA O ZMAJU, premiera 22. IX. 1973. Režija: Juro Kislinger, lektor: Majda Križaj, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi: Mija Jarc, glasba: Urban Koder, koreografija: Jaka Hafner, korepetitor: Ciril Vrtačnik. Zasedba: Matjaž Arsenjuk, Anica Kumer, Marko Simčič (trije igralci žlobudralci), Marjeta Gregorač, Nadja Straner, Nevenka Vrančič (tri igralke žlobudralke), Branko Grubar (dr. Kapljica), Nada Božič (botra Mara), Bogomir Veras (prvi brat), Jože Pristov (drugi brat), Stanko Potisk (tretji brat), Jadranka Tomažič (Marjetica), Miro Podjed (župan). Število predstav: v Celju 30, na gostovanjih 5. Obiskovalcev 13.069.

4. Bojan Štih: ZA STARO PRAVDO, recital za trinajst igralcev in igralk ter tri pesnike (Janez Menart, Miroslav Krleža, Anton Aškerc), premiera 16. X. 1973. Režija: Franci Križaj, lektor: Majda Križaj, jezikovni svetovalec za Krleževe balade: Vanja Drach, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi: Vida Zupan-Bekčič. Izvajalci: Jana Smid, Ivo Ban, Janez Bermež, Pavle Jeršin, Borut Alujevič, Ljerka Belak, Bruno Vodopivec, Sandi Krošl, Mija Mencej, Marjan Dolinar, Marija Goršič, Marjanca Krošl, Stefan Volf. Število predstav: v Celju 17, na gostovanju 1. Obiskovalcev: 4.971.

5. Igor Torkar: POŽAR, monodrama, premiera 18. XII. 1973, krstna uprizoritev na Odru Herberta Grüna. Režija: Juro Kislinger, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi: Vida Zupan-Bekčič, glasbena oprema: Ciril Vrtačnik, svetovalec za pantomimo: Andrés Valdés. Zasedba: Sandi Krošl (Valentin), Stanko Potisk (interpret raznih vlog), Marjeta Gregorač (Kolombina). Število predstav: v Celju 16, na gostovanjih 6. Obiskovalcev: 5.559.

6. Ervin Fritz: KRALJ MALHUS, farsa, premiera 28. XII. 1973, krstna uprizoritev. Režija: Franci Križaj, scena: Viktor Molka, kostumi: Vida Zupan-Bekčič, lektor: Majda Križaj. Zasedba: Pavle Jeršin (Malhus), Bogomir Veras (Kolokotronij), Ivo Ban (Milan), Anica Kumer (Milena), Borut Alujevič (Porfirij), Janez Bermež (grof Magnifico), Miro Podjed (David), Ljerka Belak (Gildenšternovka), Jana Smid (Rosenkrančevka), Bruno Vodopivec (Strah), Brane Grubar (Sulfurij), Mija Mencej (recitatorica), Marija Goršič (Gertruda), Matjaž Arsenjuk in Marko Simčič (straržarja). Število predstav: v Celju 20, na gostovanjih 6. Obiskovalcev: 7.363.

7. Franček Rudolf: CELJSKI GROF NA ZREBCU ali legenda o strukturi, premiera 1. III. 1974, krstna uprizoritev. Režija: Dušan Mlakar, dramaturg: Janez Zmavc, lektor: Majda Križaj, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi: Melita Vovk, svetovalec za glasbo: Darijan Božič. Zasedba: Pavle Jeršin (Herman), Janez Bermež (Friderik), Bruno Vodopivec (vitez), Borut Alujevič (vojak), Jože Pristov (duhovnik), Bogomir Veras (menih), Stanko Potisk (grbavec), Miro Podjed (doktor), Borut Alujevič (nevedni kmet), Marija Goršič (meščanka), Mija Mencej (trgovka), Ljerka Belak (dekle), Jana Smid (smrt). Število predstav: v Celju 22, na gostovanjih 11. Obiskovalcev: 8.557.

Ponovitve iz prejšnjih sezon:

Sezona 1973/74. Juro Kislinger: Igra o zmaju, režija Juro Kislinger, 13.000 gledalcev.

8. Sofokles: ANTIGONA, premiera 20. IV. 1973 (ostali podatki v CZ 1973—1974, str. 532).^{*} Stevilo predstav: v Celju 2, na gostovanjih 2. Obiskovalcev 869.

9. Thomas Stearns Eliot: UMOR V KATEDRALI, premiera 24. IX. 1971 (l. c. str. 530). Stevilo predstav: na gostovanjih 5. Obiskovalcev: 1.305.

10. Oton Župančič: VERONIKA DESENIŠKA, premiera 25. IX. 1970 (l. c. str. 529). Stevilo predstav: v Celju 3, na gostovanjih 7. Obiskovalcev: 4.612.

11. Witold Gombrowicz: IVONA, PRINCESA BURGUNDIJE, premiera 2. III. 1973 (l. c. str. 532). Stevilo predstav: na gostovanjih 12. Obiskovalcev: 4.476.

^{*} Celjski zbornik 1973—1974, Celje, 1974, Stanko Potisk: SLG v Celju od 1954 do 1973, str. 511—532.

SEZONA 1974/75

1. Molière: LJUDOMRZNIK, komedija v petih dejanjih, premiera 27. IX. 1974. Prevod: Josip Vidmar, režija: Zvone Šedlbauer, dramaturg: Aleksander Zorn, lektor: Majda Križaj, scena: Matjaž Vipotnik, kostumi: Vanja Popović, glasbena oprema: Aleksander Zorn. Zasedba: Pavle Jeršin (Alcest), Ivo Ban (Filint), Branko Grubar (Oront), Jadranka Tomažič (Celimena), Anica Kumer (Elianta), Ljerka Belak (Arsinoja), Janez Starina (Akast), Janez Bermež (Klitander), Stefan Volf (Bask), Matjaž Arsenjuk (stražnik) in Jože Pristov (Dubois). Stevilo predstav: v Celju 19, na gostovanjih 6. Obiskovalcev: 7.337.

2. Tone Partljič: ŠCUKE PA NI, komedija z nagrado za posameznika, premiera 11. X. 1974. Režija Dušan Jovanović, scena: Meta Hočevar, kostumi: Anja Dolenc, lektor: Majda Križaj. Zasedba: Ivo Ban (Kremžar), Marjanca Krošl (Kremžarjeva), Anica Kumer (Helena), Bogomir Veras (Kadivec), Ljerka Belak (Matilda),

Stanko Potisk (Klander), Marija Goršič (Klandrova) in Branko Grubar (Peter). Število predstav: v Celju 22, na gostovanjih 21. Obiskovalcev: 12.930.

3. Franc Saleški Finžgar: RAZVALINA ŽIVLJENJA, ljudska drama v treh dejanjih, premiera 25. X. 1974. Režija: Mirč Kragelj, dramaturg: Janez Zmavc, lektor: Majda Križaj, scena: Sveta Jovanović, asistent scenografa: Mirta Krulc, kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva. Zasedba: Pavle Jeršin (Urh Kante), Jadranka Tomažič (Lenčka), Jana Šmid (Tona), Miro Podjed (Martin), Bruno Vodopivec (Ferjan), Jože Pristov (Sirk) in Nada Božič (Mica Slana). Število predstav: v Celju 23, na gostovanjih 24. Obiskovalcev: 14.270.

4. Janez Zmavc: PAVLIHA IN MALO ČEZ LES, otroška komedija, premiera 27. XI. 1974, krstna uprizoritev. Režija: Dušan Mlakar, scena: Melita Vovk, kostumi: Mija Jarc, lektor: Majda Križaj, glasba: Darijan Božič, koreografija: Jaka Hafner, korepetitor: Edo Goršič, svetovalec za luč: Chris Johnson. Zasedba: Borut Alujevič (Pavliha), Miro Podjed (Miha Kljukec), Bogomir Veras (kraljevič), Anica Kumer (Jelka Pepelka), Janez Bermež (minister Kima), Stanko Potisk (kralj), Mija Menčejeva (kraljica), Marija Goršič (dr. Tabletko) in Ljerka Belak (Oliva). Število predstav: v Celju 33, na gostovanjih 6. Obiskovalcev: 14.907.

5. Alfred Jarry: UBU KRALJ ALI POLJAKI, premiera 13. XII. 1974. Režija: Franci Križaj, asistent režije in prevajalec: Stanko Potisk, dramaturg: Taras Kermauner, lektor: Majda Križaj, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi in lutke: Anja Dolenc, izbor glasbe: Darijan Božič. Zasedba: Sandi Krošl (oče Ubu), Nada Božič (mati Ubu), Branko Grubar (kapetan Bordure), Jože Pristov (kralj Venčeslav), Mija Mencej (kraljica Rozamunda), Ivo Ban (Boleslav), Bruno Vodopivec (Ladislav), Ja-

Sezona 1974/75. Janez Zmavc: Pavliha in malo čez les, režija Dušan Mlakar, z obnovitvijo v sezoni 1979/80, 23.000 gledalcev.

nez Bermež (Loposlav), Bogomir Veras (Giron), Miro Podjed, Borut Alujevič, Stanko Potisk in Janez Starina (ostale vloge). Število predstav: v Celju 15, na gostovanju 1. Obiskovalcev: 4.583.

6. Johan Wolfgang Goethe: TORQUATO TASSO, premiera 28. II. 1975. Prevod: Fran Albreht, režija: Aleš Jan, dramaturg: Taras Kermauner, lektor: Majda Križaj, scena: Matjaž Vipotnik, kostumi: Mija Jarc. Zasedba: Sandi Krošl (Alfonz II.), Jadranka Tomažič (Leonora D'este), Marjanca Krošl (Leonora Sanvitale), Janez Starina (Torquato Tasso) in Stanko Potisk (Antonio Montecatino). Število predstav: v Celju 16, na gostovanju 1. Obiskovalcev: 4.906.

7. Borivoj Wudler: PERPETUUM MOBILE, burka v dveh dejanjih s striptizom, premiera 14. III. 1975, krstna uprizoritev na Odru Herberta Grüna. Režija: Voja Soldatovič, dramaturg: Janez Žmavc, lektor: Majda Križaj, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi: Vida Župan-Bekič. Zasedba: Janez Bermež (gospod) in Mija Mencej (gospa). Število predstav: v Celju 20, na gostovanjih 5. Obiskovalcev: 6.281.

8. Ferdo Kozak: KRALJ MATJAŽ, vesela zgodba v treh dejanjih, premiera 4. IV. 1975, krstna uprizoritev. Režija: Franci Križaj, dramaturg: Primož Kozak, lektor: Majda Križaj, scena: Niko Matul, kostumi: Melita Vovk, Vera Pollak, glasbena oprema: Darijan Božič. Zasedba: Jože Pristov (kralj Matjaž), Borut Alujevič (policijski komisar), Ljerka Belak (dama), Sandi Krošl (prvi politik), Bruno Vodopivec (drugi politik), Branko Grubar (tretji politik), Pavle Jeršin (predsednik), Stanko Potisk (kanonik), Ivo Ban (taktik), Cveto Vernik (stražnik), Janez Bermež, Miro Podjed, Janez Starina, Bogomir Veras, Štefan Volf (pet kulturnih delavcev), Bogomir Veras (zastopnik mesta), Miro Podjed (hotelir), Jana Smid, Marija Goršič in Anica Kumer (žurnalistke). Število predstav: v Celju 19, na gostovanjih 6. Obiskovalcev: 6.682.

SEZONA 1975/76

1. Mihail Afanasjevič Bulgakov: ZOJKINO STANOVANJE, komedija v štirih dejanjih, premiera 3. X. 1975. Režija: Franci Križaj, prevod in dramaturgija: Igor Lampret, lektor: Majda Križaj, scena: Niko Matul, kostumi: Milena Kumer, komponist: Darijan Božič, borilni prizori: dr. Rudi Jakhel. Zasedba: Marija Goršič (Zoja), Anica Kumer (Manjuška), Branko Grubar (Anisim), Pavle Jeršin (Oboljaninov), Janez Bermež (Ametistov), Bruno Baranovič (Gus), Miro Podjed, Borut Alujevič (Kitajca), Nada Božič (krojačica), Mija Mencej (šivilja), Jana Smid (Vadimovna), Jadranka Tomažič (Nikiforovna), Ljerka Belak (Lizanjka), Marjanca Krošl (Ivanova), Jože Pristov, Drago Kastelic, Štefan Volf (trije neznanci) in Bogomir Veras (truplo). Število predstav: v Celju 18, na gostovanjih 14. Obiskovalcev: 8.870.

2. Carsten Krüger in Volker Ludwig: MAKS 2VIZGAC, igra za igranje in posnemanje, premiera 12. XI. 1975. Režija in scena: Iztok Tory, prevod in dramaturgija: Janez Žmavc, lektor: Majda Križaj, kostumi: Milena Kumar, glasba: Urban Koder, priredba pesmi: Ervin Fritz, luč: Chris Johnson. Zasedba: Jože Pristov (oče), Ljerka Belak (mama), Anica Kumer (Brina), Janez Starina (Maksimilijan), Bogomir Veras (stric teta), Miro Podjed (Tulba). Število predstav: v Celju 10, na gostovanjih 13. Obiskovalcev: 9.539.

3. Dušan Jovanovič: IGRAJTE TUMOR V GLAVI IN ONESNAZENJE ZRAKA, igra v treh dejanjih, premiera 9. I. 1976, krstna uprizoritev. Režija: Ljubiša Ristić, dramaturg: Igor Lampret, lektor: Majda Križaj, scena in kostumi: Miodrag Tabački, luč: Chris Johnson. Zasedba: Štefan Volf (tehnični urednik), Cveto Vernik (glavni urednik), Borut Alujevič (odgovorni urednik), Jadranka Tomažič (tajnica Draga), Janez Starina (novinar Križnik), Ljerka Belak (novinarka Vesna), Jana Smid, Branko Grubar (novinarja), Mija Mencej (kurirka), Bogomir Veras (Belić), Miro Podjed (inšpektor Levstik), Nada Božič (Lidija), Maks Furijan (igralec Knez), Anica Kumer (Ida), Marjanca Krošl (igralka), Stanko Potisk (dr. Černigoj), Božo Sprajc (Dular), Janez Bermež (Palčič), Jože Pristov (Roman), Bruno Baranovič (Hektor). Število predstav: v Celju 20, na gostovanjih 9. Obiskovalcev: 9.404.

4. Alfred de Musset: LORENZACCIO, premiera 30. I. 1976. Režija: Dušan Mlakar, prevod: Aleš Berger, lektor: Majda Križaj, scena: Drago Turina, kostumi: Mija Jarc, komponist: Darijan Božič, koreograf: Jaka Hafner, borilni prizori: Andrej Zajec, luč: Chris Johnson. Zasedba: Janez Bermež (vojvoda Aleksander), Stan-

Sezona 1975/76. Ivan Cankar: Pohujšanje v dolini šentflorjanski, režija Mile Korun, 17.000 gledalcev.

ko Potisk (Lorenzo de Medici), Bruno Baranović (Giomo), Janez Starina (Maffio), Nada Božič (trgovka s svilo), Marija Goršič (zlatarka), Maks Furijan (Bindo), Jadranka Tomažič (dama), Miro Podjed (Venturi), Bogomir Veras (Giuglio Salviani), Cveto Vernik (proveditor), Anica Kumer (Lodovica Strozzi), Mija Mencej (markiza Cibo), Radko Polič (kardinal Cibo), Drago Kastelic (kardinal Valori), Stefan Volf (Sire Maurice), Karli Brišnik (prior), Marjanca Krošl (Maria Soderini), Ljerka Belak (Caterina Soderini), Jože Pristov (Filipo Strozzi), Marko Simčič (Pietro Strozzi), Borut Alujevič (Tebaldeo), Bogomir Veras (Francesco Pazzi), Janez Starina (Tomaso Strozzi), Janez Bermež (Cosimo de Medici), Jana Smid (Agnolo). Stevilo predstav: v Celju 20, na gostovanju 1. Obiskovalcev: 5.743.

5. Ivan Cankar: **POHUJŠANJE V DOLINI ŠENTFLORJANSKI**, farsa v treh dejanjih, premiera 19. III. 1976 — v počastitev stoletnice pisateljevega rojstva. Režija: Mile Korun, scena in kostumi: Meta Hočevar, lektor: Majda Križaj, luč: Chris Johnson. Zasedba: Radko Polič (Peter), Anica Kumer (Jacinta), Stanko Potisk (župan), Ljerka Belak (županja), Janez Bermež (dacar), Nada Božič (dacarka), Jana Smid (ekspeditorica), Miro Podjed (učitelj Sviligoj), Bruno Baranović (notar), Bogomir Veras (štacunar), Mija Mencej (štacunarka), Borut Alujevič (cerkovnik), Jože Pristov (debeli človek), Janez Starina (popotnik), Pavle Jeršin (zlodej) in Cveto Vernik. Stevilo predstav: v Celju 27, na gostovanjih 26. Obiskovalcev: 17.826.

6. Fran Skofič: **GOSPOD S PRESEKA**, dramatična povest v petih dejanjih, premiera 21. V. 1976. Režija: Dušan Jovanović, korežija: Marjan Bevk, dramaturg: Igor Lampret, lektor: Majda Križaj, scena: Sveta Jovanović, asistent scenografa: Mirta Krulc, kostumi: Lucija Marija Stupica, luč: Chris Johnson. Zasedba: Janez Starina (gospod s Preseka), Stanko Potisk (Veper), Miro Podjed (Ivan Zar), Jože Pristov (Podsteneč), Ljerka Belak (Mina), Mija Mencej (Lena), Jadranka Tomažič (ciganka), Bruno Baranović (Luka), Janez Bermež, Borut Alujevič, Bogomir Veras

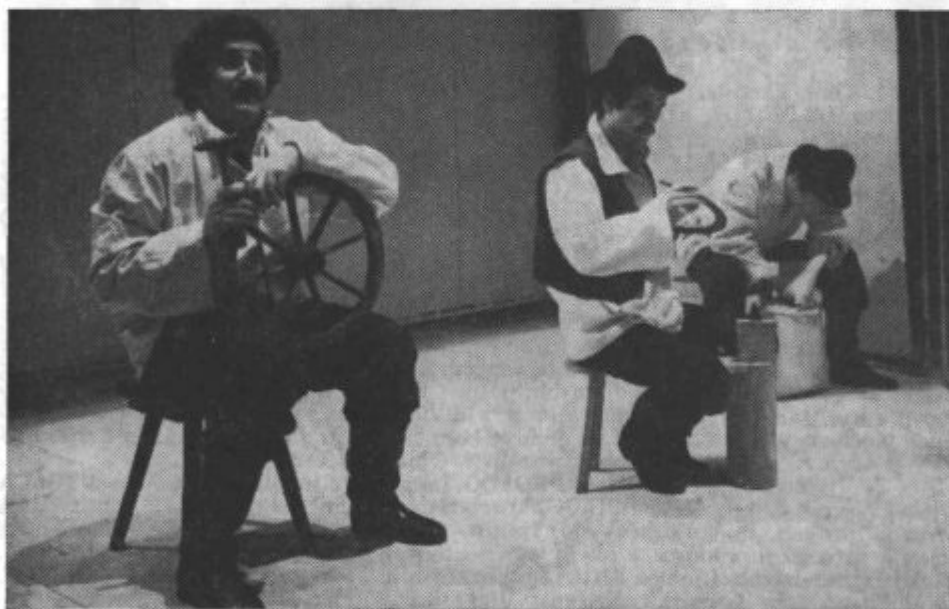
(vitezi in hlapci), Drago Kastelic, Stefan Volf, Cveto Vernik (drvarji in stražarji), Jana Smid, Nada Božič, Marjanca Krošl (ljudstvo), Pavle Jeršin (Primož Trubar). Število predstav: v Celju 24, na gostovanjih 10. Obiskovalcev: 8.380.

SEZONA 1976/77

1. Arthur Miller: SALEMSKE ČAROVNICE, premiera 8. X. 1976. Režija: Franci Križaj, dramaturg: Igor Lampret, prevod: Janko Moder, lektor: Majda Križaj, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi: Mija Jarc, koreografinja: Lojzka Zerdin, luč: Chris Johnson. Zasedba: Miro Podjed (pastor Parris), Milada Kalezić (Betty Parrisova), Katja Levstik (Tituba), Ljerka Belak (Abigail Williamsova), Sonja Ževart (Susanna Walcottova), Marjanca Krošl (Ann Putnamova), Borut Alujevič (Thomas Putnam), Jadranka Tomažič (Mercy Lewisova), Anica Kumer (Mary Warrnova), Janez Bermež (John Proctor), Nada Božič (Rebecca Nursova), Jože Pristov (Giles Corey), Janez Starina (pastor John Hale), Jana Smid (Elizabeth Proctor), Pavle Jeršin (Francis Nurse), Zvone Agrež (Erzekiel Cheever), Bruno Baranovič (birič Herrick), Peter Boštjančič (sodnik Hathorne), Stanko Potisk (Danforth). Število predstav: v Celju 19, na gostovanjih 12. Obiskovalcev: 8.511.

2. Franc Xaver Kroetz: MOSKA ZADEVA, komedija, premiera 26. XI. 1976. Režija: Ljubiša Ristič, dramaturg: Igor Lampret, scena in kostumi: Breda Jontes, prevod: Drago Grah, luč: Chris Johnson. Zasedba: Jana Smid (Marta), Miro Podjed (Oto). Število predstav: v Celju 15, na gostovanjih 19. Obiskovalcev: 9.451.

3. Zvonko Štaubringer in Miloje Popović: ZGODBA O TOVARISU TITU, premiera 17. XII. 1976. Režija: Božo Sprajc, adaptacija: Svetozar Rapajič, prevod: Milan Jesih, dramaturg: Janez Žmavc, scena: Meta Hočevar, kostumi: Milena Kumar, lektor: Majda Križaj, luč: Chris Johnson, glasba: Urban Koder, korepetitor: Egon Kunej, koreograf: Jaka Hafner. Zasedba: Ljerka Belak, Milada Kalezić, Matjaž Arsenjuk, Bruno Baranovič, Kristijan Muck, Janez Starina. Število predstav: v Celju 19, na gostovanjih 11. Obiskovalcev: 11.447.

Sezona 1976/77. Zvonko Štaubringer in Miloje Popović: Zgodba o tovarišu Titu, režija Božo Sprajc, 11.500 gledalcev.

4. Pavel Lužan: ZLATI ČASI, LEPI KRASI, premiera 4. II. 1977, krstna uprizoritev. Režija: Miran Herzog, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi: Vlasta Hegedušič, lektor: Majda Križaj, luč: Chris Johnson, glasba: Urban Koder. Zasedba: Jože Pristov (mož), Nada Božič (žena), Drago Kastelic (sin), Anica Kumer (hči), Janez Bermež (stric), Marjanca Krošl (teta), Jadranka Tomažič (TV napovedovalka), Borut Alujevič (fant). Število predstav: v Celju 19, na gostovanjih 16. Obiskovalcev: 8.844.

5. Bertolt Brecht: GOSPODAR PUNTILA IN NJEGOV HLAPEC MATTI, ljudska igra, premiera 8. IV. 1977. Režija: Franci Križaj, prevod: Janko Moder, lektor: Majda Križaj, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi: Milena Kumer, dramaturški sodelavec: Taras Kermauner, dramaturg: Janez Zmavc, glasba: Paul Dessau, glasbeni aranžma: Edi Goršič, luč: Chris Johnson. Zasedba: Pavle Jeršin (Puntila), Jadranka Tomažič (Eva Puntilova), Janez Bermež (Matti), Drago Kastelic (plačilni), Miro Podjed (sodnik), Stanko Potisk (ataše), Peter Boštjančič (živinozdravnik), Ljerka Belak (tihotapka), Anica Kumer (apotekarka), Milada Kalezić (kravja dekla), Nada Božič (telefonistka), Janez Starina (delavec), Matjaža Arsenjuk (Trlica), Bruno Baranovič (Rdeči Surkkala), Jana Smid (Laina), Mija Mencej (Fina), Borut Alujevič (advokat), Jože Pristov (prošt), Marjanca Krošl (proštinja). Število predstav: v Celju 17, na gostovanjih 2. Obiskovalcev: 5.800.

6. Dušan Kovačević: MARATONCI TEČEJO ČASTNI KROG, desni profil Beograda v dveh dejanjih in desetih slikah, premiera 27. V. 1977. Režija: Vida Ognjenović, dramaturg: Igor Lampret, prevod: Ferdinand Miklavc, lektor: Majda Križaj, scena in kostumi: Miodrag Tabački, glasbeni design: Darijan Božič, glasbeni sodelavec: Edi Goršič, luč: Chris Johnson, ples: Iko Otrin, maska: Maks Furijan. Zasedba: Maks Furijan (Maksimilijan Topalović), Jože Pristov (Aksentije Topalović), Stanko Potisk (Milutin Topalović), Bogomir Veras (Laki Topalović), Peter Boštjančič (Mirko Topalović), Ljerka Belak (Kristina), Janez Starina (Djenka Satan), Bruno Baranovič (Bili Piton), Anica Kumer (Olja), Matjaž Arsenjuk (povoženi človek), Drago Kastelic (človek v brki), Marjanca Krošl (žena), Ljerka Belak, Marjanca Krošl, Milada Kalezić, Mija Mencej, Jadranka Tomažič (naricalke), Cveto Vernik (druge vloge). Število predstav: v Celju 13. Obiskovalcev: 3.634.

SEZONA 1977/78

1. Tone Partljič: OSKUBITE JASTREBA, satirična variacija na znano temo, premiera 14. X. 1977, skupna krstna uprizoritev z Dramo SNG Maribor. Režija: Franci Križaj, dramaturg: Igor Lampret, scena in kostumi: Meta Hočevar, lektor: Majda Križaj, luč: Chris Johnson. Zasedba: Bogomir Veras (Franc Jerman), Drago Kastelic (Kalander), Miro Podjed (Hvastja), Stanko Potisk (župnik), Janez Bermež (nadučitelj), Borut Alujevič (Komar), Janez Starina in v alternaciji Matjaž Arsenjuk (kaplan), Jože Pristov (hlapec), Zvone Agrež (študent), Nada Božič (mati), Marjanca Krošl (Lojzka), Anica Kumer (Minka), Ljerka Belak (Geni), Milada Kalezić (Anka), Mija Mencej (Kalandrovka), Jana Smid (Gela). Število predstav: v Celju 13, na gostovanjih 13. Obiskovalcev: 8.630.

2. Rudi Seligo: CAROVNICA IZ ZGORNJE DAVCE, premiera 30. XII. 1977, krstna uprizoritev. Režija: Dušan Jovanović, asistent režije: Janez Pipan, dramaturg: Igor Lampret, scena in kostumi: Meta Hočevar, lektor: Majda Križaj, koreografija: Nada Kokotović, luč: Chris Johnson, pesmi: Darijan Božič. Zasedba: Bruno Baranovič (oče), Jana Smid (mama), Milada Kalezić (Darinka), Zvone Agrež (Niko), članice plesnega gledališča Celje in mladinskega pevskega zbora Gimnazije Celje. Število predstav: v Celju 20, na gostovanjih 7. Obiskovalcev: 9.789.

3. Vjeran Zuppa: 1803—1804 PROLOG, Luigi Illica in Giacomo Giacosa: TOSCA (1800), Vjeran Zuppa: 1820 EPILOG, koreodrama, premiera 19. II. 1978, praižvedba. Prevod prologa in epiloga: Veno Taufer, prevod libreta Tosce: Smiljan Samec, glasba prologa in epiloga: Ludwig van Beethoven, glasba Tosce: Giacomo Puccini. Režija koreodrame: Ljubiša Ristić, koreograf in asistent režiserja: Nada Kokotović, dramaturg: Igor Lampret, dirigent: Vjekoslav Šutej, scena: Dinka Jeričević, kostumi: Ika Škomrlj, lektor: Majda Križaj, luč: Chris Johnson. Zasedba Janez Bermež (Gaetano Gioia, Mario Cavaradossi), Stanko Potisk (Chateaubriand, baron Scarpia), Borut Alujevič (tajnik ambasade, Spoletta, spremljevalec), Jože Pristov

Sezona 1977/78. Fedja Šehovič: Kurbe, režija Franci Križaj, 18.800 gledalcev.

(Famulus, Sciarrone, Gašper), Miro Podjed (korepetitor, cerkovnik), Milena Zupančič in v alternaciji Anica Kumer (Floria Tosca, prva solistka), Janez Starina (Cesare Angelotti, prvi solist), Bogomir Veras (sodnik), Matjaž Arsenjuk (oficir), Drago Kastelic (krvnik), Pavle Jeršin (kardinal, Joseph Fouché) in člani Plesnega gledališča Celje. Število predstav: v Celju 19. Obiskovalcev: 6.310.

4. Fedja Šehovič: KURBE, komedija iz prve svetovne vojske, premiera: 19. V. 1978. Prevod Bruno Hartman, režija: Franci Križaj, scena in kostumi: Miodrag Tabački, dramaturg: Janez Zmavc, lektor: Majda Križaj, koreografija: Lojzka Zerdin, luč: Chris Johnson, glasbena oprema: Edi Goršič in Ivo Meša. Zasedba: Mija Mencej (šefica), Jana Smid (Greta), Ljerka Belak (Adela), Jadranka Tomažič (Pepina), Milada Kalezić (Eržika), Anica Kumer (Kristina), Marjanca Krošl (Anica), Sandi Krošl (Dietler), Janez Bermež (poročnik), Drago Kastelic (Anglež), Zvone Agrež, Borut Alujevič, Matjaž Arsenjuk, Miro Podjed, Janez Starina (vojaki). Število predstav: v Celju 18, na gostovanjih 35. Obiskovalcev: 18.803.

5. Carsten Krüger in Volker Ludwig: MAKS ZVIŽGAC, obnovitev uprizoritve za otroke iz sezone 1975/76, premiera 12. XI. 1975. Število predstav: v Celju 5, na gostovanjih 7. Obiskovalcev: 4.595. Skupaj s sezono 1975/76: v Celju 15, na gostovanjih 20. Obiskovalcev: 14.134.

SEZONA 1978/79

1. Anton Pavlovič Čehov: TRI SESTRE, premiera 29. IX. 1978. Prevod: Avgust Pirjevec, režija: Vida Ognjenović, dramaturg: Igor Likar, scena: Miodrag Tabački, kostumi: Biljana Dragojevič, glasbena oprema: Ivana Stefanović, lektor: Majda Križaj. Zasedba: Drago Kastelic (Prozorov), Anica Kumer (Natalija Ivanovna), Jana

Smid (Olga), Ljerka Belak (Maša), Jadranka Tomažič (Irina), Sandi Krošl (Kuligin), Janez Bermež (Veršinin), Janez Starina (Tuzebah), Pavle Jeršin (Saljoni), Jože Pristov (Cebutikin), Matjaž Arsenjuk (Fedotik), Zvone Agrež (Rode), Bogomir Veras (Ferapont), Nada Božič (Anfisa) ter člani Plesnega gledališča Celje. Število predstav: v Celju 16, na gostovanjih 2. Obiskovalcev: 6.041.

2. Rainer Hachfeld: ZMURKOVI OTROCI, premiera 30. X. 1978. Prevod in dramaturgija: Janez Zmavc, režija: Janez Pipan, scena: Drago Turina, kostumi: Vera Pollak, glasba: Aleš Kersnik, lektor: Majda Križaj, koreografija: Iko Otrin, korepetitor: Edo Goršič. Zasedba: Jadranka Tomažič (Oza), Marijanca Krošl (teta — učiteljica), Matjaž Arsenjuk (Spin), Bogomir Veras (stric — doktor), Borut Alujevič (ostale vloge), Janez Starina (odposlanec Združenih narodov). Število predstav: v Celju 5, na gostovanjih 14. Obiskovalcev: 6.058.

3. Janez Zmavc: PINDAROVA ODA, zadnje dejanje meščanske drame z ekskluzivnim zakonskim trikotnikom, premiera 8. XII. 1978, krstna uprizoritev. Režija: Franci Križaj, dramaturg: Igor Lampret, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi: Cveta Mirnik, lektor: Majda Križaj, gib: Lojzka Zerdin, glasba in šumi: Anton Natek. Zasedba: Milada Kalezić (Liza), Janez Bermež (Robi), Zvone Agrež (Mark), Anica Kumer (Lena), Miro Podjed (Mrvač). Število predstav: v Celju 12, na gostovanjih 2. Obiskovalcev: 4.522.

4. Nikolaj Vasiljevič Gogolj: ZENITEV, premiera 12. I. 1969. Prevod Josip Vidmar, režija: Dušan Mlakar, dramaturg: Janez Zmavc, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi: Mija Jarc in Cveta Mirnik, lektor: Majda Križaj. Zasedba: Ljerka Belak (Agačja Tihonovna), Mija Mencej (Arina Pantelejmonovna), Nada Božič (Fjokla Ivanovna), Janez Rohaček (Ivan Kuzmič Podkoljosin), Sandi Krošl (Ilja Fomič

Sezona 1978/79. Nikolaj Vasiljevič Gogolj: Zenitev, režija Dušan Mlakar, 17.500 gledalcev.

Kočkarjov), Pavle Jeršin (Ivan Pavlovič Jajčnica), Janez Starina (Nikanor Ivanovič Anučkin), Jože Pristov (Baltazar Baltazarovič Zevakin), Jana Smid (Dunjaška), Borut Alujevič (Aleksej Dmitrijevič Starikov), Matjaž Arsenjuk (Stjepan). Število predstav: v Celju 41, na gostovanjih 19. Obiskovalcev: 17.529.

5. Milica Novković: KAMEN ZA POD GLAVO, premiera 23. II. 1979. Prevod: Bruno Hartman, režija: Franci Križaj, dramaturg: Igor Lampret, scena in kostumi: Miodrag Tabački, lektor: Majda Križaj. Zasedba: Jože Pristov (Vučko Vučetič), Pavle Jeršin (Milutin Vučetič), Miro Podjed (Novak Vučetič), Bruno Baranović (Zdravko Vučetič), Peter Boštjančič (Krsman Vučetič), Marjanca Krošl (Simana Vučetič), Ljerka Belak (Kruna Vučetič), Milada Kalezić (Jelka Bogović), Sandi Krošl (Boško), Bogomir Veras (Nikita), Jadranka Tomažič (Selena). Število predstav: v Celju 12, na gostovanjih 2. Obiskovalcev: 4.169.

6. Anonimus: MOJSTER ARDEN, premiera 11. V. 1979. Prevod: Janko Moder, režija: Dino Radojevič, scena: Drago Turina, kostumi: Jasna Novak, dramaturg: Janez Zmavc, lektor: Majda Križaj, zbadljivke: Ervin Fritz. Zasedba: Janez Bermež (mojster Arden), Bruno Baranović (Franklin), Peter Boštjančič (Mosbie), Bogomir Veras (Clarke), Zvone Agrež (Mihael), Jože Pristov (Greene), Miro Podjed (Vili Crnuga), Drago Kastelic (Puša), Anica Kumer (Alisa), Jadranka Tomažič (Suzana), Borut Alujevič (Adam Fowle in ostale vloge). Število predstav: v Celju 19, na gostovanjih 3. Obiskovalcev: 6.783.

SEZONA 1979/80

1. Janez Zmavc: PAVLIHA IN MALO ČEZ LES, posvečeno letu otroka, premiera 8. IX. 1979 (27. XI. 1974). Režija: Dušan Mlakar, scena: Melita Vovk, kostumi: Mija Jarc in Cveta Mirnik, lektor: Majda Križaj, glasba: Darijan Božič, koreografija: Jaka Hafner, korepetitor: Edo Goršič. Zasedba: Borut Alujevič (Pavliha), Miro Podjed (Miha Kljukec), Bogomir Veras (kraljevič), Anica Kumer (Jelka Pepelka), Janez Bermež (minister Kima), Zvone Agrež (kralj), Mija Mencej (kraljica), Ljerka Belak (Oliva), Matjaž Arsenjuk (dr. Tabletko). Število predstav: v Celju 17, na gostovanjih 8. Obiskovalcev: 8.359.

2. Ivan Cankar: LEPA VIDA, premiera 28. IX. 1979. Režija: Mile Korun, scena in kostumi: Meta Hočevar, dramaturg: Igor Lampret, lektor: Majda Križaj, skladatelj: Darijan Božič, korepetitor: Miro Podjed. Zasedba: Anica Kumer (Iepa Vida), Jana Smid (mati), Janez Bermež (Poljanec), Bogomir Veras (Mrva), Janez Starina (Dioniz), Pavle Jeršin (Damjan), Miro Podjed (Dolinar), Ljerka Belak (Milena), Sandi Krošl (zdravnik), Borut Alujevič, Matjaž Arsenjuk (študenta), Nada Božič, Milada Kalezić, Marjanca Krošl, Mija Mencej, Jadranka Tomažič, Zvone Agrež, Bruno Baranović, Peter Boštjančič, Drago Kastelic, Jože Pristov (svatje). Število predstav: v Celju 15, na gostovanjih 17. Obiskovalcev: 11.410.

3. Andrej Inkret: PLAY LINHART 1780—1789, gledališki splet Miss Jenny Love in Zupanove Micke, premiera 16. XI. 1979. Režija: Franci Križaj, dramaturg: Andrej Inkret, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi: Milena Kumer, lektor: Majda Križaj, glasba: Edi Goršič. Zasedba: Stane Potisk (Sir William Love), Marjanca Krošl (Lady Sara Love), Milada Kalezić (Miss Jenny Love), Janez Bermež (Lord Herington), Janez Starina (Edward Sandwell), Peter Boštjančič (Heartwich), Borut Alujevič (Warford), Bruno Baranović (Sund), Miro Podjed (Tulpenheim), Jadranka Tomažič (Šternfeldovka), Bogomir Veras (Monkof), Jože Pristov (Jaka), Ljerka Belak (Micka), Zvone Agrež (Anže), Pavle Jeršin (Glažek). Število predstav: v Celju 22, na gostovanjih 4. Obiskovalcev: 8.255.

4. Pavel Lužan: RDECI MLIN, dramska kronika, premiera 25. I. 1980, krstna uprizoritev posvečena 40-letnici II. konference ZKS, ki je bila 31. XII. 1939 v Joštovem mlinu. Režija: Mario Uršič, dramaturg: Igor Lampret, scenograf: Edvard Zajec, kostumograf: Cveta Mirnik, lektor: Majda Križaj, glasbena oprema: Darijan Božič, korepetitor: Miro Podjed. Zasedba: Miro Podjed (Mirč Savinšek), Jana Smid (Dani), Draga Potočnjak (Cveta), Bogomir Veras (Miloš), Zvone Agrež (Fedja), Jože Pristov (Filip), Peter Boštjančič (Jurij), Marjanca Krošl (Ida), Matjaž Arsenjuk (Jože), Ljerka Belak (Varja), Sandi Krošl (Ziga), Janez Starina (Stane), Drago Kastelic (agent), Jadranka Tomažič (Elza), Bruno Baranović (klatež), Janez Bermež (Tonač). Število predstav: v Celju 19. Obiskovalcev: 6.062.

Sezona 1979/80. Ivan Cankar: Lepa Vida, režija Mile Korun, 11.400 gledalcev.

5. William Shakespeare: LJUBEZNI TRUD ZAMAN, premiera 21. III. 1980. Prevod: Matej Bor s sodelovanjem Anuše Sodnik, režija: Franci Križaj, dramaturg: Janez Zmavc, scena: Zmago Jeraj, kostumi: Vlasta Hegedušič, lektor: Majda Križaj, glasba: Darijan Božič, koreografija: Ksenija Hribar, korepetitor: Miro Podjed. Zasedba: Sandi Krošl (Ferdinand), Peter Boštjančič (Dumaine), Drago Kastelic (Longaville), Janez Starina (Berowne), Janez Bermež (Boyet), Zvone Agrež (Mercadé), Bogomir Veras (Don Adriano de Armado), Jože Pristov (Sir Nathaniel), Stane Potisk (Holofernes), Pavle Jeršin (Trapon), Miro Podjed (Buča), Matjaž Arsenjuk (Molj), Jadranka Tomažič (francoska princesa), Anica Kumer (Rozalina), Ljerka Belak (Katarina), Jana Šmid (Marija), Barbara Jakopič (Jakobina). Število predstav: v Celju 19, na gostovanjih 14. Obiskovalcev: 9.332.

SEZONA 1980/81

1. Borivoj Wudler: ODPRITE VRATA, OSKAR PRIHAJA, burka v petih situacijah, premiera 19. IX. 1980, krstna uprizoritev. Režija: Dušan Mlakar, dramaturg: Igor Lampret, scena: Meta Hočevar, kostumi: Mija Jarc in Cveta Mirnik, lektor: Majda Križaj, koreograf: Ksenija Hribar, glasbena oprema: Ilja Šurev. Zasedba: Janez Bermež (Alfi), Mija Mencej (Melita), Anica Kumer (Karmen), Miro Podjed (Oskar), Nada Božič (mama), Jože Pristov (ate), Zvone Agrež (taksist). Število predstav: v Celju 14, na gostovanjih 15. Obiskovalcev: 7.841.

2. Evripid: BAKHANTKE, premiera 17. X. 1980. Prevod: Anton Sovre, priredba: Kajetan Gantar, režija: Franci Križaj, dramaturg: Taras Kermauner, scena in kostumi: Meta Hočevar, lektor: Majda Križaj, glasbena oprema: Darijan Božič, koreograf: Ksenija Hribar, vokalni efekti: Edi Goršič. Zasedba: Janez Starina (Dioniz), Jože Pristov (Kadmos), Nada Božič (Agaue), Bogomir Veras (Pentej), Janez Bermež (Teiresias), Borut Alujevič, Zvone Agrež, Bruno Baranović (vojaki), Peter Boštjančič (sel), Miro Podjed (pastir), Ljerka Belak, Marjanca Krošl, Anica Kumer, Mija Mencej, Alja Tkačev, Jadranka Tomažič (zbor azijskih bakhantk), Matjaž

Arsenjuk, Drago Kastelic (satira), Jana Smid (vodja zбора). Število predstav: v Celju 16, na gostovanjih 1. Obiskovalcev: 3.373.

3. Dušan Jovanović: **PREVZGOJA SRCA (KARAMAZOVI)**, premiera 12. XII. 1980, krstna uprizoritev. Režija: Mile Korun, scena in kostumi: Meta Hočevar, dramaturg: Alja Predan, lektor: Majda Križaj, glasba: Srečko Lavbič, akustična skupina Kladivo, konj in voda. Zasedba: Janez Bermež (Svetozar Mitič), Jana Smid (Olga Mitič), Miro Podjed (Dejan Mitič), Peter Boštjančič (Branko Mitič), Bogomir Veras (Janez Mitič), Stanko Potisk (zasliševalec), Bruno Baranović (Viktor Bizjak), Ljerka Belak (Nataša Đorđević Mitič), Janez Starina (Slavko Milosavljevič), Anica Kumer (Natalija), Jadranka Tomažič (strojepisica), Pavle Jeršin (matičar), Marjanca Krošl (učiteljica), Matjaž Arsenjuk (član komiteja), Borut Alujevič (sekretar), Igor Sancin (stražar), Drago Kastelic (novinar I), Zvone Agrež (novinar II), Jože Pristov (Stevan), Nada Božič, Mija Mencej (afežejevki), Aljoša Jesenovec, Darja Polak, Matevž Božinović (trije otroci). Število predstav: v Celju 13, na gostovanjih 4. Obiskovalcev: 4.244.

4. Vid Pečjak — Blaž Lukan: **DREJČEK IN TRIJE MARSOVČKI**, premiera 25. XII. 1980, krstna uprizoritev. Režija in scena: Janez Jemec, dramaturg: Janez Žmavc, kostumi: Metka Grobler, glasba: Simon Robinson, pesmi: Slavko Jug, korepetitor: Miro Podjed, lutke: Ivica Sadar. Zasedba: Matjaž Arsenjuk (Drejček), Marjanca Krošl (mama), Janez Starina (Miš), Peter Boštjančič (Maš), Igor Sancin (Šaš), Drago Kastelic (oče), Jana Smid (teta Meta), Bogomir Veras (Mihčev oče, marsovski oče), Ljerka Belak (marsovska mati, zdravnica), Drago Kastelic, Marjanca Krošl, Jana Smid (roboti). Število predstav: v Celju 17, na gostovanjih 9. Obiskovalcev: 8.090.

5. Dušan Jovanović: **ZNAMKE, NAKAR SE EMILIJA**, premiera 6. II. 1981. Režija: Janez Pipan, dramaturg: Janez Žmavc, scena in kostumi: Ejti Stih, lektor: Majda Križaj, glasba: Jani Golob. Zasedba: Stanko Potisk (filatelist), Miro Podjed (možakar), Igor Sancin (Albert), Jadranka Tomažič (Emilija). Število predstav: v Celju 13, na gostovanjih 1. Obiskovalcev: 3.362.

6. William Shakespeare: **HAMLET**, premiera 8. V. 1981. Poslovenil: Oton Župančič, režija: Vida Ognjenović, scena: Miodrag Tabački, kostumi: Biljana Dragović, dramaturgija: Slavko Pezdir, Janez Žmavc, lektor: Majda Križaj, glasbena oprema: Edi Goršič, koreografija: Iko Otrin, borilni prizori: Andrej Zajec. Zasedba: Stane Potisk (Klavdij), Peter Boštjančič (Hamlet), Sandi Krošl (Polonij), Zvone Agrež (Horatio), Janez Starina (Laert), Borut Alujevič (Rozenkranc), Bogomir Veras (Gildenstern), Janez Bermež (prvi igralec, duh, stotnik), Matjaž Arsenjuk (Marcel, častnik, dvorjan), Drago Kastelic (Bernardo, častnik, dvorjan), Pavle Jeršin (burkež, grobar), Bruno Baranović (drugi igralec), Igor Sancin (Osrik), Jože Pristav (duhovnik), Jana Smid (Gertruda), Milada Kalezić (Ofelija), Anica Kumer (kraljica v igri), Alenka Goršič, Andrej Vilč, Dejan Podgoršek (igralci), Aljoša Jesenovec, Darja Polak, Matevž Božinović (otroci), Vlado Lužar, Pavel Muhovec, Davorin Podpečan, Marjan Turnšek (vojaki, paži). Število predstav: v Celju 18, na gostovanjih 2. Obiskovalcev: 4.820.

SEZONA 1981/82

1. Milan Kleč: **POLKA**, premiera 25. IX. 1981, krstna uprizoritev. Režija: Franci Križaj, dramaturg: Aleksander Zorn, scena in kostumi: Ejti Stih, maske: Srečko Papič, lektor: Majda Križaj, koreografija: Jaka Hafner. Zasedba: Janez Bermež (Bartolič), Zvone Agrež (Slavko), Anica Kumer (Anica Savron), Peter Boštjančič (Pavle Mijot), Jana Smid (Olga Centrih), Jože Pristov (Valter Centrih), Milada Kalezić (Rdeča kapica), Janez Starina (volk), Borut Alujevič (medved), Miro Podjed (lovec), Matjaž Arsenjuk (pes), Bogomir Veras (vodič), Nada Božič (gospodična), Marjanca Krošl, Mija Mencej, Bruno Baranović, Drago Kastelic, Igor Sancin (izletniki in obiskovalci živalskega vrta) ter Hruške, med in kri (godci). Število predstav: v Celju 12, na gostovanjih 2. Obiskovalcev: 3.930.

2. Jean-Baptiste Poquelin Molière: **ZLAHTNI MEŠČAN**, premiera 30. X. 1981. Prevedel: Josip Vidmar, režija: Franci Križaj, dramaturg: Goran Schmidt, lektor: Majda Križaj, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi: Milena Kumar, glasba: Edo

Goršič, koreografija: Lojzka Žerdin, borilne spretnosti: Andrej Zajec. Zasedba: Miro Podjed (gospod Jourdain), Mija Mencej (njegova žena), Anica Kumer (Lucila), Milada Kalezić (Nikolaja), Zvone Agrež (Kleont), Borut Alujevič (Koviel), Janez Bermež (Dorant), Marjanca Krošl (Dorimena), Drago Kastelic (učitelj glasbe), Janez Starina (učitelj plesa), Igor Sancin (učitelj borjenja), Bruno Baranovič (učitelj filozofije), Jože Pristov (krojač), Zvezdana Mlakar, Bogomir Veras, Matjaž Arsenjuk (igralci). Število predstav: v Celju 23, na gostovanjih 36. Obiskovalcev: 16.778.

3. Alenka Goljevšček: KRALJ MATJAŽ, KAKO SE IMAS?, premiera 24. XI. 1981, krstna uprizoritev. Režija: Iztok Valič, dramaturg: Jože Rode, lektor: Majda Križaj, scena: Avgust Lavrenčič, kostumi: Vida Zupan, glasba: Simon Robinson, koreograf: Jaka Hafner. Zasedba: Borut Alujevič (Kralj Matjaž), Zvezdana Mlakar (Alenčica), Peter Boštjančič (Ček), Igor Sancin (Čik), Bruno Baranovič (zmaj), Marjanca Krošl (predica), Jože Pristov (predsednik OOPC, stranka, VTG), Bogomir Veras (natakar, stranka, drugi pomočnik, VTG), Drago Kastelic (prvi pomočnik, stranka, VTG), Hana Komar (uradnica VTG). Število predstav: v Celju 11, na gostovanjih 11. Obiskovalcev: 6.570.

4. Henrik Ibsen: GOSPA Z MORJA, premiera 15. I. 1982. Prevod: Maila Golob, režija: Albert Kos, dramaturg Janez Zmavc, scena in kostumi: Heinz Drusowitsch, lektor: Majda Križaj. Zasedba: Janez Bermež (dr. Wangel), Ljerka Belak (Ellida), Milada Kalezić (Boletta), Daša Skapin (Hilda), Bogomir Veras (Arnholm), Zvone Agrež (Lyngstrand), Miro Podjed (Ballested), Peter Boštjančič (tujec). Število predstav: v Celju 15. Obiskovalcev: 3.479.

5. Wendy Kesselman: SESTRI, premiera 26. II. 1982. Prevod: Tita Simoniti, režija: Zvone Sedlbauer, dramaturg: Darja Dominkuš, scena: Niko Matul, kostumi:

Sezona 1981/82. Molière: Zlahtni meščan, režija Franci Križaj, 16.700 gledalcev.

Alenka Bartl, lektor: Zorka Blažič, glasbena oprema: Ivo Meša, prevod uspavanke: Dane Zajc. Zasedba: Ljerka Belak (Christine), Milada Kalezić (Lea), Marjanca Krošl (gospa Danzard), Anica Kumer (gospodična Isabelle Danzard), Janez Starina (glas duhovnika, fotografa, mrliškega oglednika, sodnika), Tonka Orešnik, Sava Subotič (usmiljeni sestri). Število predstav: v Celju 13, na gostovanjih 4. Obiskovalcev: 4.243.

6. Milan Kundera: JAKOB IN NJEGOV GOSPODAR, premiera 7. V. 1982. Prevod: Dušan Baran, režija: Franci Križaj, dramaturg: Janez Zmavc, scena in kostumi: Magdalena Klarer, strokovna svetovalca za sceno in kostumografijo: Avgust Lavrenčič in Vida Zupan, lektor: Eva Blumauer. Zasedba: Peter Boštjančič (Jakob), Janez Bermež (gospodar), Jana Šmid (krčmarica), Miro Podjed (vitez de Saint-Quen), Borut Alujevič (mladi pridanič), Jože Pristov (stari pridanič), Anica Kumer (Justina), Bogomir Veras (marki), Nada Božič (mati), Ljerka Belak (hči), Milada Kalezić (Agata), Mija Mencej (njena mati), Bruno Baranović (njen oče), Igor Sancin (komisar), Janez Starina (rihtar), Zvone Agrež, Marjan Turnšek (hlapca), Hana Komar, Vera Pristov, Sava Subotič (vaščanke). Število predstav: v Celju 11, na gostovanjih 1. Obiskovalcev: 2.138.

SEZONA 1982/83

1. Peter Shaffer: AMADEUS, premiera 24. IX. 1982. Prevod: Branko Gradišnik, režija: Dušan Mlakar, dramaturg: Goran Schmidt, scena: Meta Hočevar, kostumi: Alenka Bartl, lektor: Nada Šumi, glasbena oprema: Ilija Šurev. Zasedba: Janez Bermež (Antonio Salieri), Zvone Agrež (Wolfgang Amadeus Mozart), Anica Kumer (Constanze Weber), Bogomir Veras (Jožef II.), Pavle Jeršin (grof Johann Kilian von Strack), Jože Pristav (grof Franz Orsini-Rosenberg), Bruno Baranović (baron Gottfried van Swieten), Borut Alujevič, Igor Sancin (Venticella), Drago Kastelic (majordom baronice Waldstädten, Salierijev lakaj), Matjaž Arsenjuk (kapelnik Bonno), Mija Mencej (Salierijeva kuharica), Ljerka Belak (Teresa Salieri), Milada Kalezić (Katherina Cavalieri).

2. Arthur Schnitzler: RAJANJE, premiera 15. X. 1982. Prevod: Maila Golob, režija: Franci Križaj, dramaturg: Janez Zmavc, scena in kostumi: Melita Vovk, asistent za scenografijo: Črtomir Frelj, lektor: Majda Križaj, glasbena oprema: Ivo Meša. Zasedba: Jana Šmid (vlačuga), Bruno Baranović (vojak), Ljerka Belak (sobarica), Peter Boštjančič (mladi gospod), Anica Kumer (mlada žena), Drago Kastelic (soprog), Zvezdana Mlakar (Cukrček), Bogomir Veras (pesnik), Milada Kalezić (igralka), Miro Podjed (grof), Matjaž Arsenjuk (lajnar).

3. Milan Dekleva: ZGODBA O MAGNETNEM DEČKU, premiera 25. XI. 1982, krstna uprizoritev. Režija: Helena Zajc, dramaturg: Janez Zmavc, scena in kostumi: Alojz Zorman, lektor: Metka Cuk, glasba: Urban Koder, koreografija: Lojzka Zerdin, luč: Laila Banani, korepetitor: Miro Podjed. Zasedba: Zvone Agrež (Netek), Jože Pristov (Albert), Igor Sancin (bahavi ptič), Matjaž Arsenjuk (tat), Miro Podjed (policaj), Nada Božič (tovarišica), Drago Kastelic (strah), Milada Kalezić (Ljubica).

4. Alenka Goljevšček: SRECANJE NA OSOJAH, moraliteta, premiera 14. I. 1983, krstna uprizoritev. Režija: scena in kostumi: Meta Hočevar, dramaturg in lektor: Dominik Smole, koreografija: Ksenija Hribar, glasba: Aldo Kumer. Zasedba: Janez Bermež (Lenart Uranič-Puhlsperger), Mija Mencej (njegovja žena), Zvezdana Mlakar (Tereza njuna hči), Peter Boštjančič (Kancijan) Miro Podjed (Tilen), Zvone Agrež (Florjan), Borut Alujevič (puklasti Miha), Ljerka Belak (Mreta), Igor Sancin (birič), Pavle Jeršin (romarski vojvoda), Anica Kumer (vila Abraksa in Smrt), Matjaž Arsenjuk (hlapec), Nada Božič, Jana Šmid, Bruno Baranović, Drago Kastelic, Jože Pristov, Bogomir Veras, Vita Mavrič, Sabina Tržan, Polona in Spela Znidaršič (meščani in meščanke).

5. Goran Stefanovski: LET NA MESTU, premiera 11. III. 1983. Prevod: Bruno Hartman, režija: Mile Korun, dramaturg: Goran Schmidt, scena in kostumi: Meta Hočevar, lektor: Metka Cuk. Zasedba: Zvone Agrež (Mihajlo), Peter Boštjančič (Evto), Nada Božič (Sultana), Milada Kalezić (Rajna), Janez Bermež (Kir Panajotis), Ljerka Belak (Elena), Miro Podjed (Kiro), Matjaž Arsenjuk (Gavril), Borut

Alujevič (Angele), Jože Zupan (Valija), Bruno Baranović (Ostojčić), Jože Pristov (Velkov), Igor Sancin (Haramija), Bogomir Veras in Drago Kastelic (upornika in podobarja).

6. Miloš Mikeln: MOR. POL. KVALIF. TOV. GUBCA, sestanek z neprijetnim dnevnim redom, premiera 21. IV. 1983, krstna uprizoritev. Režija: Franci Križaj, dramaturg: Janez Zmavc, scena: Crtomir Frelih, kostumi: Vida Zupan, lektor: Metka Cuk. Zasedba: Dare Ulaga (Gubec, generalni direktor), Zvone Agrež (sekretar OO ZK), Jana Smid (Vera), Ljerka Belak (Mira), Zvezdana Mlakar (Slavica), Nada Božič (Olga), Mija Mencej (Marija), Bruno Baranović (Pero), Borut Alujevič (komercialni direktor), Peter Boštjančič (Miran), Bogomir Veras (Logar), Drago Kastelic (Sulman), Janez Bermež (Mejak), Miro Podjed (Veber), Jože Pristav (Kreč), Branko Miklavc (Sirk).

7. Raymond Queneau: VAJE V SLOGU, skupna uprizoritev Cankarjevega doma in SLG Celje, premiera v CD 22. IV. 1983. Prevod: Aleš Berger, dramaturgizacija: Aleksander Zorn, režija: Jurij Souček, dramaturg: Aleksander Zorn, scena in kostumi: Melita Vovk, glasba: Aleš Kersnik, lektor: Metka Cuk. Zasedba: Anica Kumer, Polona Vetrh, Jurij Souček in Iztok Valič.

DRAGO MEDVED

DESETI TEDEN DOMAČEGA FILMA V CELJU

Sicer skromen, a pomemben jubilej kulturno-politične manifestacije. Skromen po letih, saj deset let ni tako mogočna številka, da bi ji kazalo posvečati pretirano pozornost. Toda če to časovno razdobje postavimo v vsebino celovitih naporov stalne kulturne akcije na področju filmske kulture, kjer so izkušnje pri nas relativno mlade, potem dobi oznaka tega jubileja nekoliko pomembnejšo razsežnost. Deseti teden domačega filma je s svojo vsebino, programsko širino in nekaterimi potrjenimi ambicijami nakazal pota novemu, drugemu desetletju, v katero bo vstopila manifestacija v letošnjem letu.

IZHODISCE SPOMINA

Prav je, da ob jubilejnem Tednu domačega filma posežemo v rojstvo zamisli, po kateri je ta prireditev, v nekem pogledu bi ji lahko rekli tudi kar gibanje, nastala. Policentrični razvoj Slovenije tudi na kulturnem področju še danes terja učinkovitejše korake od besed k dejanjem. Pred desetimi oziroma enajstimi leti je bil začetek Tedna domačega filma v Celju eden od takšnih korakov. Potreba po spreminjanju stanja je bila na prvem mestu. Spoznanje, da so deklaracije in zgolj teoretično razglabljanje o kulturnem mrtvilu in nepravilnem vrednotenju vsebine na filmskem področju jalove in da brez ustreznih neposrednih oblik dela ne bo nič, je vodilo celjske organizatorje, uredništvo Novega tednika in Radia Celje k oblikovanju takšne vsebine kulturne prireditve, ki bi bila po značaju informativna, obenem pa tudi animacijska, torej spodbujevalna. Spodbujevalna v tem smislu, da bi ob prikazani jugoslovanski filmski proizvodnji tekočega leta omogočila tudi glasno razmišljanje občinstva, ki mu je filmska bera tudi namenjena. Torej tistemu delavcu in občanu, ki je s svojim delom ustvaril sredstva za filmsko proizvodnjo, pa tudi tistemu mlademu ustvarjalnemu in razmišljajočemu človeku, ki danes sicer še ne ustvarja dohodka za družbeno nadgradnjo, je pa že sposoben ustvarjalno sodelovati s filmsko kamero v roki, z napisanim scenarijem

ali pa sodelovati v razgovoru o filmih, ki jih je videl. A tudi to je le ena plat vsebinske možnosti Tedna domačega filma. Druga se kaže v posrednih oblikah vključevanja v sporočilo filmskega jezika, na primer na likovnem področju, literarnem pa tudi glasbenem. Na tem mestu sicer ne kaže ponavljati besed, ki so bile zapisane v Celjskem zborniku 1977—1981 (Pred prvim desetletjem Tedna domačega filma v Celju), vendar je omembe vredno dejstvo, da je v desetih letih Teden domačega filma privabil v celjske in okoliške kino dvorane na sto tisoče obiskovalcev. To dejstvo je zato omembe vredno, ker je bilo v zadnjih mesecih nekaj pripomb na tovrstne manifestacije, češ da v času svojega trajanja privabijo gledalce k obisku domačih filmov, potem pa te filme in njihovo predvajanje med letom prepustijo naključju in je obisk domačih filmov zelo slab. Tej trditvi kaže oporekati, kajti kljub svoji navidezni točnosti ne vsebuje pravo podobe stanja. Zakaj?

Zato, ker manifestacija sama po sebi ne govori le o tistih filmih, ki so v času njenega trajanja na sporedu. Teden domačega filma govori o filmu na sploh. To pa pomeni tudi to, da se zaradi takšnega pristopa poveča zanimanje za domači film in je treba upoštevati število obiskovalcev med samo manifestacijo, ki je vsekakor večja kot tista med letom. Torej si v času trajanja Tedna domačega filma ogleda domače filme v celjskih kinematografih veliko več gledalcev kot v ostalih krajih Slovenije. S strani distributerjev je bilo Tednu domačega filma tudi očitano, da premalo stori za to, da bi Kinopodjetje Celje večkrat uvrstilo na spored domače filme. Ta očitek nima prave osnove, ker Kinopodjetje Celje uvršča domače filme v svoj redni letni filmski repertoar. Ti filmi imajo nekoliko manjši obisk zaradi tega, ker so že bili predvajani v času trajanja Tedna domačega filma, a prav tu ne smemo zanemariti števila obiskovalcev v času manifestacije. Poglejmo nekaj podatkov! Leta 1980 je Kinopodjetje predvajalo skupaj 408 filmov, leta 1982 pa že 465 filmov, kar kaže na to, da število predvajanih filmov počasi, a vztrajno narašča. Tudi na to število ima vpliv Teden domačega filma. Leta 1980 smo rekli, da je bilo predvajanih 408 filmov, od tega 75 jugoslovanskih, kar pomeni 18,8 %, v letu 1982 pa je bilo od skupnega števila 465 predvajanih filmov kar 96 ali 20,6 odstotkov jugoslovanskih. Ob tem ne gre zanemariti tudi podatek, da je Kinopodjetje eno redkih, ki predvaja gledalcem celotno uvoženo filmsko proizvodnjo in celotno jugoslovansko letno filmsko bero. Tudi število obiskovalcev ob domačih filmih narašča. To nam potrjujejo naslednji podatki:

Leto	1980	1981	1982
Gledalcev	68.006	75.951	84.626
Odstotek	12,2	13,4	14,8

Iz podatkov je razvidno, da je v dveh letih odstotek obiska domačih filmov narastel za domala dva odstotka. In še en podatek velja omeniti: Kinopodjetje Celje je edino v Sloveniji, ki ima po številu gledanih filmov domače filme pri samem vrhu. Deseti teden domačega filma, ki je trajal od 3. do 10. novembra 1982, je privabil v kinodvorane v Celju, v Nazarjih, v Šempetru v Savinjski dolini, v Šentjurju, v Zalcu, v Slovenskih Konjicah, Zrečah in Ločah pri Poljčanah 38.000 obiskovalcev, kar je doslej največ, če ne štejemo v to primerjavo leta 1980, ko je bilo zaradi posebnega sporeda filmov o Titu tisto leto 44.000 kinoobiskovalcev.

ZNACILNOSTI FILMSKEGA SPOREDA

Jubilejni Teden domačega filma je obsegal kar šest filmskih sporedov. Premierni spored je predstavil naslednje filme: Učna leta izumitelja Polža v režiji Janeta Kavčiča in proizvodnji Vibe filma iz Ljubljane, Boj na požiralniku v režiji Janeza Drozga in proizvodnji Vibe filma in TV Ljubljana, Živeti kot vsi ostali v režiji Miloša Radivojevića in proizvodnje RZ SFR »FILM 80« iz Beograda in Croatie filma iz Zagreba, Variola vera v režiji Gorana Markovića in proizvodnji Art film iz Beograda in Croatia filma iz Zagreba, Razseljena oseba v režiji Marjana Cigliča in proizvodnji Viba filma iz Ljubljane, Deseti brat v režiji Vojka Duletića in proizvodnji Vibe filma iz Ljubljane, Vonj po kutinah v režiji Mirze Idrizovića in proizvodnji Sutjeska filma iz Sarajeva, Maratonci tečejo častni krog v režiji Slobodana Šijana in v proizvodnji Centar filma iz Beograda, Pustota v režiji Jožeta Galeta in v proizvodnji Vibe filma iz Ljubljane ter Rdeči boogie ali Kaj ti je deklica v režiji Karpa Godine in proizvodnji Vibe filma.

Novost premiernega sporeda je bila v tem, da je bilo na voljo več premiernih filmov kot doslej. Tako sta bili 5. in 8. novembra po dve premieri na dan, to pa zaradi tega, ker je slovenska filmska proizvodnja prispevala kar pet filmov, filmska proizvodnja iz drugih jugoslovanskih nacionalnih kinematografij pa je bila tudi tako kakovostna, da bi bilo škoda skrócić zaradi časovne stiske to predstavitev le na dva filma. Pet premiernih filmov slovenske filmske proizvodnje je vsekakor spodbudno dejanje in kaže, da jih bo vsaj toliko, če ne še kakšen več tudi v letu 1983, kar bi pomenilo zaresno prekinitev mučne tradicije, ko je slovenska filmska proizvodnja letno poslala v kinematografe enega, dva ali največ tri celovečerne filme. Za celotno jugoslovansko filmsko proizvodnjo pa je novo to, da so se pojavile bolj kot kdajkoli številne koprodukcije med posameznimi republiškim proizvodnimi hišami, distribucijami in samostojnimi delovnimi skupnostmi filmskih delavcev.

Spored slovenskih kratkih filmov je vseboval Mali teden domačega filma, torej pregled dela najmlajših filmskih ustvarjalcev v filmskih krožkih, prikazan je bil izbor kratkih filmov slovenskih producentov, in sicer Vibe, Unikal studia in DDU Univerzum, izbor filmov SKUC (Studentskega kulturno umetniškega centra iz Ljubljane), prikazan je bil izbor slovenskih amaterskih filmov ter spored izbora kratkih športnih in turističnih filmov iz neuvrščenih držav. Večer s študenti AGRFTV je bil v letu 1982 prenesen iz Malega Uniona v kino Metropol. Značilno za spored slovenskih kratkih filmov je bilo prikazovanje teh filmov tudi na ulici, in sicer na Titovem trgu in na križišču Stanetove in Prešernove ulice. Mimoidoči so to novost sprejeli dobro in organizator Tedna domačega filma bo s to prakso brez dvoma tudi nadaljeval.

Poseben spored so predstavljali filmi, posvečeni desetletnici Tedna domačega filma.

Kriterij za izbor filmov v ta spored je bil enoten: upoštevani so bili vsi filmi, ki so prejeli v desetih letih Tedna domačega filma kakršno koli priznanje v okviru pravilnika o podeljevanju Badjurovih nagrad in priznanj. To so bili filmi Cvetje v jeseni, Vdovstvo Karoline Žašler, Sreča na vrvici, Praznovanje pomladi, Moja draga Iza, Splav Meduze, Krizno obdobje, Idealist,

Povest o dobrih ljudeh, Prestop, Strah, Begunec, Pomladni veter, Čudoviti prah, Ubij me nežno, Krč in Na svidenje v naslednji vojni. Pri tem zadnje imenovanem filmu je potrebno zapisati naslednje: ta film je že pred dvema letoma, oziroma pred tremi leti vzbudil v Celju precejšnjo pozornost, ker so na njegovo vsebino reagirali člani zveze združenj borcev NOB v celjski občini. Zato je bila pred samo premiero že pred tremi leti v Celju posebna predstava, po kateri se je v ožjem krogu razvila burna razprava, predvsem o tem — uvrstiti film na repertoar Tedna domačega filma ali ne. Organizacijski odbor Tedna domačega filma je tedaj uvrstil film v redni spored manifestacije zaradi tega, ker film ni bil prepovedan (to uradno tudi danes ni) in ker si manifestacija ni pustila vzeti zaupanja do izvedbe repertoarja pred svojim stalnim občinstvom. V tem času se je postavilo tudi upravičeno vprašanje, zakaj borčevska organizacija ni na republiški ravni pravočasno reagirala prek svojih delegatov v organih podružbljanja pri Vibi? V letu 1982 pa so na predsedstvu občinskega odbora ZZB NOV v Celju postavili ponovno vprašanje, zakaj Teden domačega filma ponovno postavlja v spored tudi film Na svidenje v naslednji vojni (režija Živojin Pavlović, scenarij po romanu Vitomila Zupana Menuet za kitaro) — tudi z očitkom, da je to provokacija organizatorja. Organizator je na seji občinskega odbora pojasnil, zakaj je prišel film na repertoar, in je bilo to tudi povedano na skupščini podpisnikov družbenega dogovora o izvajanju in financiranju Tedna domačega filma že v mesecu aprilu 1982, a je delegat občinskega odbora ZZB NOV Celje na tej seji skupščine manjkal. Kljub pojasnilu so zahtevali člani odbora, da se film z repertoarja umakne. S problemom je bila seznanjena tudi občinska politična koordinacija (kot metoda dela predsedstva OK SZDL), ki je nedvoumno priporočila organizatorju, da film umakne z repertoarja in ga nadomesti z drugim. Tako so gledalci v kinu Metropol 10. novembra 1982 gledali namesto filma Na svidenje v naslednji vojni film Razseljena oseba. Ta zamenjava je naletela na zelo neugoden odmev tako pri samih organizatorjih Tedna domačega filma kot pri širši javnosti. Sledili so tudi protesti Vibe filma in drugih, v letošnjem letu se je pojavilo nekaj člankov v časnikih in komentar v tedniku Mladina. Prav gotovo bo treba o tem spregovoriti na letošnji skupščini podpisnikov družbenega dogovora, kajti s tem problem ni rešen in vprašanje demokratičnega postopka ostaja nadalje odprto. Sicer pa so bili filmi s tega sporeda pri občinstvu zelo dobro sprejeti. Posebnost tega filmskega sporeda je bila tudi v tem, da se je pričel že deset dni pred uradnim začetkom Tedna domačega filma in je ta spored predstavljal uverturo v polno vsebino jubilejne priveditve.

Spored predstavitve nacionalne kinematografije jugoslovanskih republik in pokrajin je tokrat predstavil filmsko proizvodnjo SR Bosne in Hercegovine oziroma njen izbor. Tako je Teden domačega filma posvetil pozornost 35-letnici kinematografije v Bosni in Hercegovini. Videli smo filme Stojan Mutikaša, Hanka, Pet minut raja, Kozara, Maček pod čelado, Konjuh planinom, Horoskop, Življenje je množičen pojav, Valter brani Sarajevo in Se Spominjaš Dolly Bell. Vsi filmi so bili predvajani v kinu Dom, kjer je tekel tudi spored mladinskih filmov, in sicer: Kala, Ne joči, Peter, Pastirci, Učna leta izumitelja Polža, Gremo naprej, Hajduški časi, Vlaku v snegu in Tovarišija

Petra Grče. Vsi omenjeni filmi so imeli dober obisk, kar ponovno potrjuje že preverjeno dejstvo, da mladinski filmi imajo svoje občinstvo.

Premiere izven Celja so bile v Nazarjih, in sicer so gledalci videli film Gorana Markovića Variola Vera, ta film so videli tudi delavci tovarne Sip v Šempetru, v Šentjurju so si ogledali Desetega brata v režiji Vojka Duletića in v Žalcu film Slobodana Šijana Maratonci tečejo častni krog. Celotna repriza premiernega sporeda je pod pokroviteljstvom Konusa potekala v Slovenskih Konjicah. Tudi ob desetem Tednu domačega filma so bili pogovori med ustvarjalci filmov in gledalcev. Spet se je potrdilo že uveljavljeno pravilo: če je film zanimiv za gledalce in jih pritegne v razmišljanje, če jim ne pove vsega do zadnje besede, potem je temu primeren tudi razgovor. Zelo dobro so se vključevali v ta razmišljanja srednješolci, zlasti Srednja družbo-slovna šola, Pedagoška srednja šola in Tehniška šola.

TUDI OB JUBILEJU SLABA IN DOBRA POSVETOVANJA

Med bistvene dele tako imenovanih spremnih prireditev Tednov domačega filma so posvetovanja. V letu 1982 so bila štiri, in sicer že rutinsko posvetovanje, ki ga vsako leto organizira Gospodarska zbornica Slovenije — TOZD Kinematografija. Tokrat je tekla beseda o normativnem urejanju prikazovanja filmov. Posvet ni imel tiste odmevnosti, ki bi jo sicer po sami vsebini zaslužil, predvsem ne zaradi neustrezne strukture sodelujočih, kajti spet je prišlo do že ustaljenega pojava v naši družbi: prepričani so prepričevali prepričane, tistih pa, ki bi to morali slišati, pa po stari navadi tudi tokrat ni bilo zraven.

Drugo posvetovanje je bilo posvečeno filmsko vzgojnim delavcem, oziroma je bilo to njihovo že kar tradicionalno srečanje v Celju ob vsakoletnem Tednu domačega filma. Tokrat so se pogovarjali na temo Erotika v domačem filmu in mladi. Naslov se je porodil že pri prejšnjem Tednu domačega filma, ko so se posamezni prosvetni delavci ob nekaterih filmih razhajali v pogledih na vlogo erotike v filmu in v odnosu mladih do tega pojava. Spoznanje, da bodo morali filmsko vzgojni delavci za uspešno delo z mladino sami pri sebi in med seboj razčistiti neke dileme, je narekovalo ta posvet, ki je dobro uspel. Na voljo je bilo nekaj dobrih uvodov, med njimi strokovni prispevek dr. Milana Rankovića iz Beograda. Posvetovanje o slovenskem jeziku v domačem filmu v soorganizaciji sekcije za umetnostni jezik pri RK SZDL je bilo dobro in strokovno organizirano, ni pa bilo tako odmevno, kot bi si zaslužilo. Najslabše je bilo posvetovanje na temo Viba film — podjetje ali ustanova, čeprav je bilo to posvetovanje postavljeno na dnevni red manifestacije na željo samih predstavnikov Vibe, na posvetovanju pa so manjkali — konkretno direktor Vibe filma Bojan Stih, ki je poslal svoje teze na koščku papirja. V prihodnje bi kazalo organizirati manj posvetovanj, pa tista za tiste dejavnosti, ki so resnično zainteresirane, da se o njih govori na osrednji slovenski filmski manifestaciji. Podcenjevalni odnos se je na posvetovanjih tudi v jubilejnem letu odrazil v vsem svojem sijaju. Najbolj na zboru slovenskih filmskih delavcev.

ZGOVOREN MOLK

Teden domačega filma je kot manifestacija namenjena filmu in širjenju njegove kulture ponudil Društvu slovenskih filmskih delavcev, da bi 10. november bil dan slovenskih filmskih delavcev, s čimer so se strinjali. S tem so se strinjali tudi podpisniki družbenega dogovora o izvajanju in financiranju Tedna domačega filma. 10. novembra je bil zbor v Narodnem domu, kjer sta podpisala listino o proglatitvi 10. novembra za dan filmskih delavcev Slovenije predsednik Društva slovenskih filmskih delavcev Jože Gale in predsednik organizacijskega odbora Tedna domačega filma Branko Stamejčič. Na slovesnosti so bili navzoči tudi predsednik skupščine Kulturne skupnosti Slovenije Vladimir Kavčič, predsednik sveta za kulturo pri RK SZDL Jože Ciuha ter predstavniki celjske občinske skupščine, izvršnega sveta in družbenopolitičnih organizacij. Ni pa bilo slovenskih filmskih delavcev, oziroma so bili v tako majhnem številu, da se jim to ne more šteti v čast.

Z ROKO V ROKI

Tako bi lahko rekli vsakoletnim oblikam srečanj med filmskimi delavci in gledalci. Prvo srečanje je bilo srečanje najmlajših filmskih ustvarjalcev Slovenije v okviru Malega Tedna domačega filma. To je bilo 4. novembra in na tem srečanju so se mladi filmarji med seboj pogovorili o svojih ustvarjalnih problemih pa tudi problemih tehničnega razvoja ter materialnih in finančnih težavah. Načrtovano srečanje filmsko vzgojnih delavcev z ekipo filma Razseljena oseba je odpadlo zaradi prenatrpanosti dogajanja v enem dnevu, toda organizatorju je to srečanje ostalo v obliki dolga, ki bi ga kazalo odpraviti kar sredi leta. Izredno je uspelo srečanje krajanov Vojnika z ekipo filma Deseti brat, ki so jo predstavljali režiser Vojko Duletič, kostumografinja Mija Jarc in igralca Matjaž Višnar in Stevo Žigon. Po ogledu filma so se pogovarjali z gledalci v nabito polnem kulturnem domu in postavili vrsto zanimivih vprašanj o vsebini in izvedbi filma ter o primerjavah med Jurčičevo literaturo in Duletičevim filmskim gledanjem. Uspelo srečanje narekuje ponovitev in širitev takšnih stikov, saj pomenijo kakovosten napredek pri iskanju novih poti pravega podružbljanja filmske kulture in kulture na sploh. Še eno srečanje je bilo pomembno za jubilejni Teden domačega filma, in sicer srečanje med ekipo filma Pustota in delavci LIK Savinja v Celju. Ti so si ogledali film, naslednji dan pa jih je v tovarni obiskala ekipa filma v sestavi režiser Jože Gale, scenograf inž. Mirko Lipužič in igralec Boris Juh. Ogledali so si celotno proizvodnjo kombinata v Celju in se pogovarjali o filmu.

DVE RAZSTAVI

2. novembra je bila odprta razstava 10 let Tedna domačega filma, postavljena v Muzeju revolucije. Predstavila je najpomembnejše dogodke v desetletni zgodovini Tedna domačega filma. Prevladoval je fotografski mate-

rial, prek 100 fotografij. Razstavljeno pa je bilo tudi drugo dokumentacijsko gradivo od biltenov, plakatov, programskih pasic, katalogov, strokovnih besedil s posvetovanj, značke in priznanja in podobno.

Druga razstava je bila postavljena v veliki dvorani doma JLA, in sicer je predstavljala tradicionalni način vključevanja mladih likovnikov v vsebino Tedna domačega filma. Tokrat je bila razdeljena na dva dela, in sicer so v enem sodelovali osnovnošolci, v drugem pa srednješolci. Osnovnošolci so si ogledali slovenski film *Boj na požiralniku* in po njem naredili svoja likovna dela, srednješolci pa so si ogledali film *Razseljena oseba* in prav tako prispevali svoja likovna videnja tega filma. Skoraj bi lahko trdili, da so osnovnošolci prekosili svoje starejše tovariše po izvornosti pa tudi po tehnični, izvedbeni dovršenosti. To ponovno opozarja na pomanjkanje ustrežnejše likovne vzgoje v srednjih šolah.

UGOTOVITVE IN ISKANJA

Takšna bi bila površinska podoba 10. Tedna domačega filma. V uvodniku v katalogu je predsednik RK SZDL Franc Šetinc zapisal: »V govoru, ki sem ga na otvoritvi celjske filmske prireditve imel pred sedmimi leti, sem med drugim dejal: Teden domačega filma v delavskem Celju postaja osrednja slovenska filmska manifestacija. Sedaj po sedmih letih in ob deseti obletnici njegovega obstoja in delovanja lahko mirno rečem, da je Teden dokončno postal osrednji slovenski filmski praznik. O tem ne priča le jubilejna letnica, število predvajanih filmov, ne le tistih, nastalih v naši ožji ali širši domovini, temveč tudi po svetu, ne zgolj število posvetovanj, razgovorov, razstav in drugih spremljajočih prireditev, pa tudi statistični prikaz števila obiskovalcev ne. O tem priča predvsem dejstvo, da se je Teden v naši zavesti zasedel kot nepogrešljiva sestavina našega kulturnega življenja, ki je že zdavnaj prešla meje Celja in okolice in postala prireditev vseslovenskega, v mnogočem pa tudi jugoslovanskega pomena. Tisto, kar pa ji daje še posebno vrednost, težo in pomen, je razsežnost združevanja, povezovanja in sprotnega preverjanja marsičesa, kar za mnoge glave še vedno sploh ni združljivo. Prav Teden domačega filma je namreč dokaz, kako se lahko za isto mizo srečajo ustvarjalci, predvajalci filmov, distributerji, filmski pedagogi, kritiki, igralci, ipd., na eni strani, pa delavci iz neposredne proizvodnje, krajanji, filmski ljubitelji, mladina vseh starosti na drugi strani, skratka vsi, brez katerih pravzaprav filma sploh ne bi smelo biti...«

Kakšne so značilnosti desetega tedna? Ena je gotovo ta, da je bilo predvajanih v premiernem sporedu kar šest slovenskih filmov, kar je vsekakor razveseljivo. Med njimi film *Karpa Godine Rdeči bogie* ali *Kaj ti je, deklica*, ki je bil v bistvu jugoslovanska premiera. *Karpo Godina* je držal obljubo in ni filma predvajal nikjer, preden je prišel v Celje, tako da ga niso videli niti novinarji. Zato je bila projekcija v Celju dokaj zamotana: ena je tekla v dvorani Malega Uniona, od tam so nosili sproti filmske kolute v projekcijo velike dvorane, zatem pa je bila še ena projekcija, tako da so bile skupaj kar tri in so lahko vsi tisti, ki so prišli zadnji dan v Celje prav zaradi tega filma, to delo tudi videli. Ni namen tega prispevka kritično ocenjevati vsebino filmov in podajati celovito oceno lanskoletne slovenske filmske kinematografije, kajti

to je strokovno vprašanje filmske kritike. Je pa prav, če rečemo, da se v zadnjem času večja slovenski delež, da je predlani Franci Slak s Kriznim obdobjem resnično prekinil tradicijo, ki je živela z dvema ali največ tremi slovenskimi filmi v premiernem sporedu Tednov domačega filma. Deseti Teden domačega filma je tudi pokazal, kako in kje bodo morali organizatorji poprijeti na novo, katere organizacijske oblike bi bilo vredno obdržati in katere spremeniti ali pa jih povsem opustiti.

Brez dvoma bo ostal v ospredju tisti vidik, ki omogoča še tesnejše oblike sodelovanja med proizvajalci in občinstvom. Na vseh ravneh. Nadalje informiranje, izpopolnjevanje na področju izobraževanja mladih kot odraslih, omogočanje dialoga med tistimi, ki ustvarjajo sredstva za film in jim je filmska proizvodnja (njeni sadovi) tudi namenjena, in tistimi, ki to poklicno ali ljubiteljsko počnejo. Deseti teden domačega filma je pokazal na to, da je film primeren medij za projekcije na ulici, da so takšne in podobne oblike zblizevanja z občinstvom še neizkoriščene, da pa bo treba temeljito razmisliti, kako predstaviti posamezne programe kratkih filmov pa tudi razčistiti odnos z Zvezo kulturnih organizacij Slovenije do Malega tedna domačega filma. To predvsem zaradi tega, ker Zveza kulturnih organizacij Slovenije ni v nekaj letih, kolikor to sodelovanje s Celjem poteka, pokazala polne volje in polne mere pri dvigu kakovosti tega sodelovanja, kar gre gotovo na škodo najmlajših slovenskih filmskih ustvarjalcev.

Lanska manifestacija je s pokazatelji o obisku zanikala trditve nekaterih, zlasti distributerskih hiš (Vesna film Ljubljana), da takšne manifestacije (kar naprej jih vztrajno imenujejo festivali) delajo domačemu filmu škodo v smislu manjšega obiska med letom. O tem problemu je tekla beseda že v začetku tega prispevka, zato ne bi ponavljal prejšnjih argumentov, rad bi dodal le to, da se vztrajno večja obisk, kadar so na sporedu domači filmi, in tisti, ki očitajo Tednu domačega filma zbijanje števila gledalcev med letom, velja odgovoriti, da gre pri tem za takšne filme, ki so bili na sporedu že večkrat. Za primer lahko služijo številni mladinski filmi, saj so ti filmi že ves čas obstoja Tedna domačega filma sestavni del repertoarja kina Dom in vsako leto so dobro obiskani. Slabi filmi pa so slabo obiskani tudi med Tednom domačega filma. Manifestacija, oziroma njeni organizatorji so vedno opozarjali tudi na neustrezen odnos nekaterih filmskih delavcev, bodisi s področja distribucije ali s področja proizvodnje, kajti premalo naredijo za popularizacijo svojega dela. Lanski Boj na požiralniku ali boj režiserja filma Janeza Drozga z Vibo, da bi priskrbela boljšo kopijo, je bil zaman. Tako v Pulju kot v Celju in letos spomladi tudi v Gorici — ta film je bil predvajan pred gledalci v najslabši možni tehnični izvedbi.

Dan slovenskih filmskih delavcev je pokazal, da s strani Društva slovenskih filmskih delavcev nekaj ni bilo v redu. Organizator bo resno razmislil, kaj narediti s to odločitvijo. Slab obisk, ponavljajoče se ignorantno obnašanje nekaterih filmskih delavcev, javnega nastopa nevredno obnašanje igralca Mihe Baloha na zaključku in podeljevanju Badjurovih nagrad (kar je spretno posnela in v Filmski delavnici predstavila tudi TV), vse to terja od organizatorjev tehtne razmisleke o bodočih oblikah dela, obenem pa jih tudi znova že vnaprej prepričuje, da je organizacija Tedna domačega filma potrebna — ravno zaradi takšnih pojavov.

Posvetovanja bodo morala dobiti svoje strokovne okvire v smislu resnejšega pristopa predvsem s strani Društva slovenskih filmskih delavcev. Viba film si z letošnjim obnašanjem na posvetovanju ni pridobila na ugledu pri delavcih Celja in tiste javnosti, ki je bila seznanjena z dogajanjem v veliki dvorani doma JLA.

Ob jubileju Tedna domačega filma je Celje obiskala ekipa novosadske TV in posnela o Tednu domačega filma polurno oddajo, ki je bila na sporedu TV Novi Sad v mesecu decembru. Oddaja je nastala na pobudo direktorja puljskega festivala jugoslovanskega igranega filma Martina Bizjaka, ki je v lanskem letu v Pulju pozval jugoslovanske novinarje, naj predstavljajo v sredstvih javnega obveščanja tudi vse ostale jugoslovanske filmske manifestacije, ki so vključene v delo Koordinacijskega odbora jugoslovanskih filmskih manifestacij.

Teden domačega filma se bo v prihodnje še bolj odpiral popolnejšemu prikazu jugoslovanske filmske proizvodnje, se s posvetovanji in strokovnimi razgovori vključeval v prizadevanja za tvorno polnjenje kulturnega prostora na tem področju — vse z željo, da bi čimbolj podružbili filmsko kulturo in jo vnesli v naš vsakdanji način dela pa tudi zavest. V ta prizadevanja pa želi Teden domačega filma čimbolj vključiti tudi dejavnike vzgoje in izobraževanje in popestriti oblike medsebojnega komuniciranja z občinstvom. Sodelovanje z mladimi bo tudi v prihodnje zastavljeno z razgovori in razstavami, kratki filmi bodo našli več prostora v neposrednem delu filmskih krožkov in v okviru izobraževanja estetske vzgoje. V programu za leto 1983 načrtujemo pregled najboljših jugoslovanskih kratkih filmov v zadnjih desetih letih, tematske izbore posameznih filmskih programov, kot so na primer že bili (samoupravljanje, revolucija traja), dokaj realno pa je tudi razmišljanje, da bi v letošnjem letu videli retrospektivo del Metoda Badjura, saj je dala njegova soproga Milka Badjura obnoviti celoten filmski opus slovenskega filmskega pionirja, po katerem se imenujejo tudi osrednje nagrade slovenskim filmskim delavcem.

Teden domačega filma ostaja z deset tisoči gledalci in z izjemno široko tribuno strokovnega in laičnega dialoga v prvi vrsti frontne linije v bitki za boljše poznavanje, vrednotenje, razumevanje pa tudi sprejemanje filmske proizvodnje in njenih rezultatov. Avditorij z milijonskimi množicami, kakršnega ustvarja in obvladuje film, si to tudi zasluži, pa če bi nekateri to hoteli ali ne.

NATAŠA GOLOB

SLOVENSKE KONJICE: POSLIKAVA BAROČNEGA STROPA**Poskus ikonografske razčlenitve**

Leta 1976 so v župnišču v Slovenskih Konjicah odkrili poslikani leseni strop, ki ga je — kot sporoča napis — leta 1670 dal izdelati tedanji župnik Matija Röringer a Rörinberg. Figuralno bogato poslikani strop nima ikonografsko enotne ideje. Nekaterih motivov (n. pr. čarovnica, ki jezdi na ježu itd.) se ne da vključiti v zaokrožene skupine kot npr. 1) groteske, dekoracijo in ornamentiko, 2) karikirane like burkačev, ki so odmev uprizoritev potujočih komedijantskih skupin, 3) podobe iz živalskega sveta, kjer so nekatere upodobitve naravi zveste, druge so basensko preoblikovane (lisica-romarica, volk-pridigar itd.), tretje so bajeslovne živali (feniks, grifon), zanimiv pa je davek tedaj modnim »singeries«, motivom opic, ki s svojimi dejavnostmi posnemajo ljudi, ter upodobitve zajcev-muzikantov.

SLOVENSKE KONJICE: PAINTINGS OF BAROQUE CEILING

In the priest's house of Slovenske Konjice was in 1976 discovered a wooden painted ceiling, made in 1670 and commissioned by the then parish priest Matija Röringer a Rörinberg as follows from the inscription. Richly decorated with figural motifs the ceiling bears no iconologically closed idea. It is impossible to include some images (for example: with on hedgehog) in rounded groups like 1) grotesque, decorative and ornamental elements, 2) caricatured images of buffons, what is the echo of performances given by travelling comedians, 3) pictures from animal world, where the ones are life-true, the others are taken from fables (fox as pilgrim, wolf as preacher etc.) or are mythological creatures (phoenix, griffin), most interesting is the debt to the then modern »singeries«, i. e. images of apes that imitate the labors of the men, and pictures of rabbits as musicians.

Ko so proti koncu leta 1976 v župnijski hiši v Slovenskih Konjicah popravljali strop v eni od sob prvega nadstropja, so pod novejšim našli starejši, zgodnje baročni strop. O njegovem obstoju ni nihče ničesar slutil, presenečenje pa pomeni tudi zategadelj, ker podobnih spomenikov s slovenskega ozemlja razen ene same izjeme za zdaj ne poznamo. Poznamo starejše in mlajše slikane strope, ki so večidel ohranjeni v cerkvah, tako da je bil slikani strop vuzeniškega župnišča kot edini ohranjeni strop iz profane notranjščine doslej povsem osamljen primerek. Konjiški strop je v okviru tovrstne ustvarjalnosti posebnost zaradi motivov, ki zaslužijo podrobnejšo obravnavo.

Sedanje župnišče je — z manjšimi korekturami — ohranjeno v obliki, kot mu jo je dal leta 1631 župnik Marko Gonan (Op. 1). Strop pa je nekaj mlajši in tudi župnik, ki je povabil anonimnega slikarja, je bil drugi. Na prečniku, ki razpolavlja strop, sta zapisani letnica 1670 in ime Matija Röringer a Rörinberg.

Prostor ni velik; v širino meri približno 4,80 m in v dolžino 6,80 m. Prečnik deli strop v dve malone enaki polovici in na vsaki strani je po trinajst desak, ki so figuralno-ornamentalno poslikane. Prek stikov, ki deske vežejo, so pritrjene ornamentalne deske z mehurjasto in žilnato marmorcijo, ki se preliva v tonih rdečkaste, rumenkaste, modrikaste in zelenkaste barve.

Organizacija stropne ploskve je torej preprosta. S komaj nakazano razgibanostjo v prostor — saj zamiki med vglobljenimi in izstopajočimi deskami ne presegajo nekaj centimetrov — se še kar čvrsto drži starega načina priprave stropne površine za slikanje.

Gotika in pred njo starejša obdobja srednjega veka so strop obravnavala kot preprosto leseno ploskev, ki se razpenja od ene stene do druge brez posebnih in pomenljivih kompozicijskih zarez. Razgibanost so vnesli šele šablonirani in patronirani vzorci. Renesansa je stropno ploskev razčlenila, jo razdelila v kasete, ki so odločale o zaporedju stropne kompozicije, o središču in smeri razbiranja naslikanega programa. Tik pred koncem 17. stoletja sta pri nas nastala dva stropa, ki sta z zapletenim sistemom mreže kaset dosegla skrajno mejo v organizaciji stropne površine (Gosteče, p. c. sv. Andreja 1699; Tržič, sedaj v p. c. sv. Jožefa, prej pri sv. Juriju v Bistrici nad Tržičem 1698), razvoj iz enovite stropne ploskve v kasetiranje pa se je začel nezadržno uveljavljati vsaj sredi 16. stoletja (Op. 2). Naročnik stropa v Slovenskih Konjicah, Matija Röringer Rörinberški, ja zatrdno poznal primere takega in podobnega kasetiranja. Spričo izredno domišljenih podob — domnevati smemo, da je on vsaj delno sestavil spisek zaželenih upodobitev — lahko tudi sklepamo, zakaj se je odločil za enostavno vrstenje desak. Eden od vzrokov je verjetno ta, da je prostor že od vsega začetka imel tak strop in da se je Röringer z upodobitvami podredil danim možnostim. Po drugi strani pa upodobljeni motivi ne zaokrožujejo kakšne posebne miselne poslanice, v upodobitvah ni skritega gesla, ki bi zahtevalo posebno oblikovan strop, uokvirjanje slikanih misli v mrežo kaset.

Tako smo prišil do motivov, ki se večidel povezani z dekorativnim vitičjem pnejo od enega do drugega roba poslikanih ploskev. Nekateri so hudomušni, drugi so zgolj domislica, tretji preprosta dekoracija, ki se spo-

gleduje s takrat priljubljenimi groteskami in figurami iz komedijantskih burk, v nekaterih pa zaslutimo daljni odmev basni.

Začnimo opis pri prečniku. Sredinsko je na obeh vzdolžnih stranicah naslikan grb. Slabo je viden, nekaj barve se je odluščilo, ponekod ga še pokrivajo ostanki beleža mlajšega stropa. Heraldično znamenje je razdeljeno na štiri polja: levo gornje in desno spodnje polje sta rdeče barve, preostali dve sta rumeni, na vsakem pa je naslikan enoglavi črni orel. Na sečišču polja je sredinsko postavljen manjši grb, ki je sinje barve z zlatim znamenjem na sredini, vendar njegove oblike zaenkrat ni mogoče razločiti. Nad grbom je naslikana Kalvarija s tremi križi, vse pa v krogu obdaja napis. Grb in napis sta na obeh straneh identična, zato je s primerjavo obeh strani kljub zabrisanosti mogoče razbrati naslednji obkrožujoči napis: MEA EST FELICITAS + IESVS FONVS VITA. Očitno gre za devizo naročnika »Moja je sreča + Kristus (je) vodnjak življenja«.

Pod grbom je na tisti strani prečnika, ki je obrnjena proti vratom, zapisana letnica »1.6.7.0«. Gre za leto, ko je bil strop poslikan. Na drugi, okenski strani, je malone po vsej dolžini prečnika ohranjen latinski napis:

DEO AVXILIANTE MATTHIAS RÖRINGER a RÖRINBERG
PRONOTARIVS ET PASTOR PATIENTER LABORAVIT
SVSTINUITQUE VI SVAVE ONVS.

Preveden bi se napis glasil: »Bog je pomagal Matiji Röringerju Rörinberškemu, pronotarju in pastorju, pri potrpežljivem delu in ga podpiral pri njegovi nalogi.«

Posamične črke so v napisu bistveno večje in te so hkrati tudi rimske številke. Če jih seštejemo, nam znamenja kronograma dajo letnico 1621. Prečnik torej sporoča dva datuma: 1670, ko je bil strop poslikan, ter 1621. Kaj ta letnica pomeni? Avguštin Stegenšek ima med konjiškimi župniki (Op. 3) omenjenega tudi Matijo Röringerja. Celotni citat se glasi: »1653—1667. Matija Röringer a Rörinberg, Ljubljčan (roj. 1616), bivši pravi cesarski dvorni kaplan (nastopil službo dne 6. aprila 1652) in apostolski pronotar.« Po Stegenškovih podatkih se je Röringerjevo službovanje v Slovenskih Konjicah izteklo leta 1667, kar se ne ujema z napisom in letnico: ta dva nedvoumno sporočata, da je Röringer še leta 1670 služboval v Konjicah, čeprav ima Stegenšek za to leto evidentiranega Boštjana Glaviniča de Glamoč. Drugi nesporazum nastaja ob letnici 1621. Je hotel Matija Röringer v kriptogramu sporočiti svojo rojstno letnico ali kak drugače pomemben datum? V zgodovini konjiškega župnišča se noben dogodek ne povezuje z letom 1621, Stegenšek pa za Röringerjevo rojstno letnico navaja leto 1616. Zaenkrat mora ostati vprašanje o tej letnici neodgovorjeno.

Rekli smo, da prečnik deli strop v dve skoraj enako veliki polovici, na vsaki pa je po trinajst figuralno poslikanih desak. Notranje enotnosti med posameznimi motivi ni, vsaj ne v smislu, ki bi narekovala posebno zaporedje razbiranja, ker tudi vsepovezujoče ikonografske niti ni. V kakšne motivne skupine pa je nekatere mogoče povezati, bomo povzeli pozneje.

Naštejmo zapovrsti motive najprej na okenski strani sobe.

1. Fantazijski rastlinski vzorec, ki se razgibano razpleta po vsej dolžini deske.

2. Groteska v podobi bradate starčevske glave z masivno krono na dolgih laseh in kozjim trupom, ki ima samo zadnji taci. Iz krone poganjata na vsako stran vitici, iz pregibov zelenega kozlovskega trupa pa olistane vejice. Nad njo je v kartuši zlat dvoročajni vrček, na kartušo pa se z zadnjimi tacami opira pendant prejšnji podobi: do pasu je — z bolj otroškim kot odraslim obrazom — upodobljeno žensko oprsje. Namesto rok ji iz ramen poganjata kratki perutki, v prsni bradavici pa jo kljuvata dva ptiča, stoječa na kolenih spodnjega dela njenega telesa, ki je od pasu navzdol spet kozlovsko. Temena glave se dotika stožčasto zašiljeni košek, kot rog izobilja, prek roba napolnjen s sadjem, tulipanastimi cvetovi in olistanimi vejicami.

3. Izredno ozko polje, posuto s fantazijskimi cvetovi, viticami, trakovi, fruktonom, kronicom itd.

4. Zalit otroški obraz in telo, ki se pod zaobljenim trebuhom izteče v izvihkih, kakor bi šlo za preveč razcveten tulipan. Obraz nosi na glavi krono, iz katere poganjajo rožne bilke, namesto rok ima pisane perutnice. Pod to podobo sta prekrizani ribi s fantastično oblikovanima gobcema. Povezuje ju rdeč trak, ki pod njima nosi operutničeno ploščo, na kateri je naslikan obraz. Sledi siva, bleda maska, vpeta med dekorativno povezane trakove in potlej lik vitke deklice v rumeni obleki; na roki ji čepi drobna črna ptica. Dekle stoji na podestu, ki ga opira živalska lobanja, pod njo pa se vijejo ognjeni zublji.

5. Črna štokrlja, ki stoji v trebušasti, zlatorumeni posodi, nad njo je draperijski motiv in nato frukton. Sledijo ji ribe, privezane na cvetno kobuljo, ter nato rak.

6. Polje s petimi moškimi figurami: njihovi obrazi so malone karikirani, vsi so oblečeni v na moč živobarvne suknjiče in hlamudrave dokolenske hlače, od kolen navzdol pa se noge spremenijo v vitice, ki se iztečejo v zaobljenih listih ali cvetnih poganjkih. Prva dva iz peterice nastopajočih sta sabljača, oborožena še z rapirjema. Za njima prihaja v drncu jezdec, ki je okobalil kozla, a tudi kozlove noge so spremenjene v nitkaste bilke. Njemu je namenjeno jezikanje naslednjega moža, ki tega lovi sedeč na raku ter ima v eni roki trobento, v drugi pa popisani list — morebiti račun za neplačani zapitek. Sklonjene glave jo kot zadnji v vrsti maha popotnik, ki s culo na rami jezdi polža.

7. Med kito fantazijsko oblikovanih cvetov in nakodranih listov, ki jih povezujejo lasno tanke bilke, so vpeti liki dveh kozlov, ki sta različno zasukana in se tudi njune noge spreminjajo v zavihano vitičje, ptič, ki je po videzu podoben grlici, a ima zeleno perje, ter na koncu groteskna maska, ki je v bistvu bled, na robovih razcepljen list z obraznimi potezami.

8. Polje se pričinja z neopredeljivim predmetom, slabo vidnim zaradi nekoliko obledelih barv. Slede armata: na traku s pentljo je privezan soldaški boben, za katerim se križajo sablja ter prapor in vojaška sekirica. Nato je naslikan nenavaden predmet, morebiti fantazijsko oblikovan ščit, na katerem je naslikan smehljajoči se obraz z zaprtimi vekami. Za ščitom

Groteskna upodobitev »kozlovskega kralja«

leže nametani puščica, tul za strelice in lok. Zaporedje končujeta pavki ter prekrizani trobenta in fanfara.

9. Dekorativno polje je zaenkrat slabše vidno zaradi odtenkov beleža, vendar se razloči groteskna podoba, sorodna trem upodobitvam s prvih dveh polj: na kozlovskem trupu čepi viteška čelada, zraven je angelska glavica. Dobršen del polja izpolnjujejo vitice in fruktoni.

10. Na tem polju je slikar igraje dokazal, da je mogoče tudi živali spremeniti v groteskne podobe; dva zajca ljubeznivih obrazov je odel v pisane srajce s širokimi rokavi, okoli vratu jima je ovil po modi nagubane kolutaste ovratnike, nato pa jima je nataknil živobarvne dokolenske hlače; enemu je porinil v roke trombo in drugemu je okoli pasu privezal boben. A tudi njima se — tako kot mnogim drugim likom — noge v kolenskem sklepu spremenijo v uvite travne bilke. Polje nadaljuje nenavadna skupina opice ali psoglavca, ki ždi na posodi in z eno roko vabi k sebi psa, medtem ko v drugi skriva za hrptom palico. Zdi se, da mu pes ne verjame, ker mu kaže jezik. Motive tega pasu sklepa svetlosiva sovica, ki z okroglimi očesci nejeverno in zadržano zre v ljudi pod seboj.

11. Tu ni posebnih motivov: za rastlinskim ornamentom, ki ga dopolnjujejo dekorativna polnila, je naslikana košarica, prepolna sadja, ter frukton, obešen na girlandi.

12. To polje je slikarsko najmanj kvalitetno; za površno naslikanimi ptiči in razpotegnjenim vitičjem se čuti naglica in usihajoča domišljija. Slikar se je osredotočil na upodobitve treh ptičev: prvi je grahast in z obema nogama stoji v trebušasti posodi. V središču, ki bi moralo biti smiselno in pomensko najbolj poudarjeno, je ptič feniks, ki čepi sredi plamenov. Do tretje ptice, ki ni natančneje opredeljena in v kateri je slikar nemara želel upodobiti laboda, se pne vitica z grozdličevjem.

13. Poslednje polje na okenski strani sobe zavzema preplet dekorativnih prvin: dvojni vitiči sledi frukton, nato je naslikana glavica v živozelem ornamentu, ki malce spominja na prekrizana krila kerubov, nad čopastimi kodri pa plava v zraku bogata krona, vpeta med dve listnati vejici. Pod njo je cvetni ornament ter v razkošno razguban okvir vložen zlat kamen. Polje se konča s fruktonom.

Tista polovica stropa, ki je na notranji strani, se bistveno razločuje od okenske, ki smo jo pravkar opisali. Predvsem so upodobitve dosti povednejše in manj je dekorativnih polnil, zavaljo katerih se je prej ponekod porodil občutek, da je avtorju bodisi primanjkovalo domišljije ali pa ga je priganjal čas. Motivi so bolj emblematični in domišljeno izbrani, celo tehnično so boljši, natančneje so naslikani. Verjetno se je slikar lotil dela na tej strani — tolikšne iskrivosti in hudomušnosti na okenski polovici stropa pač ni zmožal ponoviti. Upodobitve so opisane zapovrstjo:

1. Vnovič sta prva in tretja deska sila ozki in tako ni bilo prostora za strnjene motivne vrste, ampak le za dekoracijo. Prvo polje vseskozi prepdajo fruktoni, skozi katere se pletejo vitičaste niti.

2. Med loki vitic, ki delijo desko v posamezne razdelke, so razpostavljeni puran, petelin, purica in pav.

3. Zelo ozka deska, ki jo v neprekinjeni vrsti izpolnjujejo cvetlični motivi.

Detajl ornamentalno-groteskne
upodobitve

Detajl s portretno obarvanim
klovnovim doprsjem

4. Osrednja motiva na tem polju sta nenavadna muzikanta — zajca. Oblečena sta modno, kot bi sodila med galantno družbo: široka ovratnika z naborki, suknjici, ki se prelivata v odtenkih, kakor bi bili židani, ter nagubane dokolenske hlače. Prvi prebira strune na lutnji, drugi je goslač: slikar mu je vrh smrčka nataknil očala, a ne prvemu ne drugemu ni naslikal zadnjih tac, pač pa uvihane vitice. Spodnjemu, igralcu na lutnjo, je na krhke nitke vitic obesil s pisanim trakom privezan težak zvon — kakor bi se bal, da bi zajec utekel.

5. Na spodnjem robu se vrsta podob začne z dolgodlakastim kozlom, ki se vzpenja na zadnje noge, nad njim je jelen z malone belo dlako, ki mirno stopa poleg vitkega drevesca. Sledi kaj nenavaden prizor: na zaboju sedi opica, pokrita s slamnatim klobukom; na ramo ji je sedel metulj, ona pa zbrano pretika iglo skozi blago. Frukton jo loči od nenavadne potovke: lisica si je oprtala koš na ramo, vanj vtaknila dve mladi goski, ki se s tenkima vratoma stegujeta prek roba, v roke je vzela popotno palico in jo mahnila v svet. Le kam bo prišla, če nog nima, pač pa zvite bilke? A očitno so dovolj močne, da je slikar posadil na vrh nežne vitice še trebušasto posodo, v kateri plapolata ogenj.

6. Ta deska spominja na že opisano polje št. 2. Vzvalovljene vitice, s katerih bujno poganjajo fantazijski cvetovi, so se uvihnile tako, da so naredile prostor sokolu, golobu in majhnemu čuku.

7. Poslikava se pričinja z jelenom, nad njim je žerjav, ki steguje kljun proti vitici, na kateri stoji. Arabeska ga ločuje od nenavadnega prizora: na posodi čepi črnc; ozira se proti velikanski podgani, ki vohlja po tleh okoli posode. Med skuštrana šopa vitic je vpeta klovnova glava v zeleni norčevski kapi s kraguljčkoma na vrhu. Obraz je dobro naslikan; rekli bi, da je kar portretno obarvan — pod zgubanim čelom so živahne, smejoče se oči bistrega pogleda in ustnice, razprte v navihan smeh.

8. Pisana družčina možakov hudo spominja na tiste, ki smo jih srečali na šestem polju okenske strani. Njihovi obrazi so vse prej kot posebljena lepota: skuzmani lasje in brade vseh vrst obrobljajo lica, ki jih kot svojevrsten klicaj opredeljujejo cyranojevski nosovi; eden je dolg kot kumara, drugi naguban, zavihan kot turška sablja, tretji sega malone do brade. Oblačila niso tako nenavadna, dasi so hudo živobarvna. Junaki imajo suknjiče ali srajce in prek njih telovnike, čez tolste trebuhe so prepasani, bedra pa jim tičijo v širokih hlačah. Spet se srečamo z že znanim načinom oblikovanja nog: iz kolen jim brstijo vitice, ki so se razrasle v šope lističev in cvetov in stkale okrog srboritežev dekorativen okvir. Vrsto pričinja možak z vilami, sledita dva srboriteža, ki sta se z ukrivljenima sabljama spopadla v dvoboju na življenje in smrt. Mrko gledata in nič priljudnejši ni nenavadni ribič, ki so mu pognala dična oslovska ušesa in ki z desnico kaže na prazen sak, v levici. Morebiti kaj pripoveduje trebušniku, ki mu prihaja nasproti: tako je zalit, da je moral svoj život naložiti na samokolnico, noge pa koračijo za njim.

9. Vso ploskev so zapolnile živali: prav na začetku stopa velblod in na grbo mu je sedla kobilica. Nad njim sedi na zvitku ornamentov medved, ki z desno tacco pridržuje trobento, v katero piha. Sledi opica s potlačeno čepico na glavi in dolgo pipo v gobcu, ob njej pa stoji štorcklja, ki vtika

Dela dveh polj z različnimi ornamentalnimi in groteskni upodobitvami

kljun v tobak. Izrazito basenski je poslednji prizor: volk s šibo v roki in odprto knjigo pred seboj poučuje žoltokljune goske, ki ga strmeč poslušajo.

10. Prav iz spodnjega roba poganja na gomili ozelenele trave trta, mimo katerega se v divjem diru poganja merjasec. Nad njim je srna, ki se je mirno zleknila na tla, sledi pa srnjak v drncu. Nepričakovana je ob tem zapovrstju čarovnica, ki gola, ogrnjena le s prtom prek ledij, jezdi polža. Do roba deske segata nato frukton in fantazijski cvet.

11. Zares je škoda, da ta hip ni najbolje viden prizor s spodnjega roba. Nedvomno gre za anekdotično zgodbo: v drevesno krošnjo je splezala ženska, družčina moških pa si pod drevesom na vse kriplje prizadeva, da bi jo spet spravila dol. Eden jo osuplo gleda, drugi vije roke, tretji ji grozi s palico, četrti pleza na drevo itd. Mogoče spomin na lokalni dogodek? Naslednji junak v marsičem še sodi v vrsto znanih groteskno-burkaških možakov, vendar je njegova podoba dosti priljudnejša. Čuden, robato prijazen obraz, kapa, ki je še najbolj podobna narobe poveznjenemu lijaku, ukrivljena svirel, na katero trobi, široka srajca in široke hlače, noge so spet vitice, na katere je pripet bogat frukton — in ta možak jezdi na otroški igrači — na leseni palici s konjičkovo glavo. V drugo smer je zasukan piskač nad njim. Upodobljen je z malone deškimi obrazom, s plamenasto krono na glavi in s prav tako ukrivljenim rogom v rokah. Iz ramen mu poganjajo plamenasta krila, za vitičaste noge je obešena svinjska glava s krono na vrhu, v nozdrveh pa ima pritrjen obroč.

12. Tu imajo vodilno vlogo tri živali, ki so razpostavljene med velikimi fruktoni: prvi je grifon, domišljajska žival, na sredini je lev, razjarjen kot se za kralja živalskega sveta spodobi, nato pa sledi slon, ki se mu je trolja čudno skledičasto razširila. Sprejmimo to anatomsko napako, saj sloni niso bili vsakdanji v tedanjih Konjicah.

13. Zadnje polje spet izpolnjuje znani splet vitičja, ki bujno poganja v cvetove in se mehko uvija, tako da so se med vmesne prostore naselile ptice: lastovka, sokol in neopredeljiv ptič z grahastim perjem.

Splet motivov, ki so enkratni v vsem našem tovrstnem gradivu, se ne podreja enotnemu sporočilu. Ikonografsko se ne veže na eno samo misel, ne sporoča nedvoumne poslanice: tu je precej iskrivosti, hudomušnosti, likovnih preoblikovanj basenskega sveta in vsakovrstnih drugih motivov. Prav zato, ker ni enega samega miselnega toka, je mogoče prenekateri motiv razložiti na več načinov, kar še posebej velja za živalske podobe.

Vsemu navzlic lahko opisane motive zaobjamemo v nekaj skupin, kjer postane tudi njihova sporočilnost jasnejša. V prvo sprejmimo rastlinsko ornamentiko, dekorativna polnila in prvine groteske, v drugo odmeve burkaških iger potujočih komedijantov, v tretjo pa upodobitve živali, ki spet niso vse na isti ravni, saj poleg čistih, naravi zvestih podob nastopajo še basenski motivi.

ORNAMENTIKA, DEKORACIJA IN GROTESKA

Ce bi merili pomembnost motivov glede na velikost ploskev, ki jih zavzemajo, bi morali prav tej skupini odmeriti prvo mesto. Več polj docela pokriva rastlinska ornamentika, ki se na drugih uveljavlja bodisi le kot

Dela dveh polj z značilnim kalejdoskopom simbolno povednih in
ornamentalnih prvin

okvir posebnim motivom ali pa kot polnilo in slikovna ločnica med enim in drugim motivno sklenjenim prizorom. Cvetov, bilk, vitic in vsakovrstnih listov ni mogoče poimensko določiti; naslikani so tulipanasti cvetovi, grozdiče in listi, ki spominjajo na trtine — a to je le bežen odmev resnične flore. Slikar se je poigral z oblikami znanih rastlin in jih fantazijsko preoblikoval, jih odjel v barve po svoji všeči, iz enega stebela so po njegovi volji pognali neenaki brsti in socvetja.

Košarice ali girlande iz vsakovrstnih sadežev so dekoracija, ki je posebej značilna za čas, ko je renesančni ornament dokončno prevladal nad srednjeveškim načinom kontinuiranega nizanja motivov. Fruktoni, pogosto vpeti med pentlje in trakove, so nemalokrat upodobljeni tudi na drugih slikanih stropih iz 17. stoletja (npr. Martinjak pri Cerknici, p. c. sv. Vida 1621 itd.) in na splošno zelo priljubljen dekorativen element: s svojo nezahtevno in hkrati slikovito obliko so bili na moč primerni, da razmejijo posamezne motive. Nekaj podobnega bi lahko rekli tudi za dvoročajne vrče, ki z variiranjem uvitih in izvitih linij oblikujejo pestro zaporedje različic na eno samo temo.

S tem smo pravzaprav izčrpali opis podob, ki pač nimajo drugega pomena kot zgolj krasilnega. Srečali pa se bomo tudi s takimi, ki jim je pomen težko določiti in so marsikdaj prekašeni odmevi podob, ki so bile svoje čase vsebinsko polne. Tako dvojnost srečamo že pri motivih, ki jih smemo z nekaj popustljivosti uvrstiti v oblikovni svet groteske.

Groteska je kot formalno posebna vrsta dekoracije polno zaživela na prelomu iz 15. v 16. stoletje in v naskoku osvojila evropsko slikarstvo in kiparstvo. Ustvarila jo je pravzaprav rimska antika; ko so ob koncu 15. stoletja izkopavali Tiberijevo vilo v Rimu, so se prikazale tudi stenske dekoracije v obliki grotesk ter v hipu postale velika moda. Mogoče je najustrežnejše — četudi odklonilno — opredelil groteske že Vitruvij v 1. stoletju pr. n. š.: »...vse te motive, ki izvirajo iz resničnosti, je sedaj spodrinila neljuba moda. Kajti sedaj raje slikajo na stene pošasti kot jasne upodobitve stvari iz predmetnega sveta. Namesto stebrov slikajo nazobčane paličke z nagrbnčenimi listi in volutami, namesto zatrefov slikajo okraske, tudi svečnike, ki nosijo naslikane edikule. Na njihovih vrhah poganjajo uvijajoče in izvijajoče se nežne rožice, na katerih sedijo povsem nesmiselne figure. In končno nosijo bilke še polovične like, nekateri imajo človeške in drugi živalske glave. A takih ustvaritev v naravi ni, jih nikoli ni bilo in jih tudi nikdar ne bo.« (Op. 4). Groteska je dekoracija, ki vzbuja najrazličnejša občutja, pogosto povsem nasprotujoča si: nasmeh zaradi deformacij in nepričakovanih kombinacij, zoprnijo ob monstroznem, včasih meji na satiro in karikaturo, predvsem pa dosledno razvrednoti statičnost upodobitev. Tako nastane vtis, da je svet resničnosti izgubil vajena sorazmerja, v tej obliki pa zanj ne najdemo čvrstih oporišč: sprejeti je treba ta novi svet, ironijo, v kateri se človek in žival oziroma človek in rastlina konfliktno združujeta v eno.

Groteska kot struktura ali izraz odtujenega sveta (vendar tega ne smemo jemati kot boleč psihični pojav) je v poslikavi konjiškega stropa najizraziteje predstavljena v takih upodobitvah, kot so živalske lobanje, povezane s pentljami, listnate maske, ki imajo človeško prilične poteze,

Upodobitev simbolov vojaškega stanu

Pas z upodobitvami ptic, ki so posedle med vitičje

podobe živali, ki se jim okončine spreminjajo v krhke vitice ter predvsem združitev človeških doprsij s kozlovskimi trupi. Je to res samo dekoracija, ki nima globljega pomena?

Groteska se veže zgolj na oblikovni izraz, torej ni »posoda«, ki bi nosila vsebino, a motivi so skrivnostni, namigujejo na to in ono. Večkrat se zazdi, da se srečujemo z že znanim, videnim in razloženim svetom, vendar se zaradi malenkosti, ki niso naključne, motivi izmuznejo enoviti razlagi. Take uganke v umetnosti, ki jo je prebudil humanizem, niso posebno redke. Zlasti 17. stoletje se je razživel v emblemih, ki radi ponazarjajo humanistično modrost in znanost — vendar se v našem primeru z njimi ne srečujemo. »Res picta« — slikarska tvarina — sicer obstaja, nikjer pa ni za embleme obveznih gesel (motto ali inscriptio) in spremljajočih verzov (subscriptio), ki razlagajo etično-moralno poslanico upodobitev.

Morebiti bi smeli te podobe imenovati hieroglifi, ker sta že v samem likovnem geslu skrita misel in pomen. Navsezadnje so postali hieroglifi priljubljena oblika alegoričnih upodobitev prav v posvetni umetnosti 16. in 17. stoletja, ki je ljubila domiselne in humorno obarvane puščice. Najtehtnejši zadržek za tako poimenovanje pa je v razdrobljenosti in večsmernosti upodobitev ter — ne nazadnje — prisotnost določenih motivov, ki so obči (npr. lev ali grifon) in jih obvladuje dekorativni značaj celotnega stropa.

Preden se je svet pomenljive dekorativnosti ali dekorativne pomenljivosti preselil na konjiški strop, je imel za seboj že dolgo razvojno pot. Omeniti velja zlasti ilustracije, ki so krasile poznosrednjeveške rokopise in se razpletle po spodnjem ali zunanjem robu strani (Op. 5) in so prav tako v našem primeru marsikdaj botanično in zoološko zgrešene ter nemalokrat zgolj privlačna paša za oči. Bolj ko se pomikamo iz srednjega veka v zrelo renesanso, pogosteje najdemo likovne prvine, ki gredo vstric z našimi upodobitvami. Naj omenimo eno najbolj znanih del, Dürerjeve risbe za Molitvenik cesarja Maksimilijana iz časa o. 1515 (Op. 6). Ne oziraje se na to, da so Dürerjeve risbe povečini alegorično dopolnilo k besedilu, je na njih presenetljivo mnogo elementov, ki jih srečamo tudi na konjiškem stropu: bujno vitičje, ki so ga posedle številne ptice, kopice sadežev, vrsta enakih živali (lev, opice, štokrlje, polž itd.), piskači, obraz v zrcalcu, groteskni liki polljudi in polživali, basenske prvine itd.

Avtor konjiških upodobitev — bodisi sestavljalec seznama motivov ali slikar — torej ni ustvarjal v praznem prostoru. Posegel je v svet, ki so ga vsaj šolani ljudje dokaj dobro poznali. Da ponazorimo, kako široka so bila obzorja in možnosti apliciranja likovnih podob na različne pomene, naj zadošča, če se ustavimo pri satirih, ki smo jih v popisu imenovali med prvimi: doprsji moškega in ženske s kozlovskimi okončinami. Če bi ju interpretirali v smislu kristološke ikonografije, bi jih morali sprejeti kot alegorezi hudiča, pregeh. Renesansa jih je nekajkrat interpretirala kot »praljudi«, baročni miselnosti pa ni bila tuja še naslednja možnost: za zunanjo grdoto se skriva notranje bogastvo (Op. 7).

Tudi vsakovrstnih mask, ki jim je umetnost še pred dvemi, tremi stoletji odmerjala pomen vsega zlega (čisto določeno je npr. listnata maska veljala za simbol brezdanjega, za simbol brezna; op. 8), zgodnji barok ni

Junaki iz sveta burkežev

povsem zavrzel: kolikor niso imele značaj krasilnega elementa, so prevzele vlogo simbola spremenljivosti ali prenavljanja. Na drugi strani pa se sprašujemo, če smemo živalske lobanje v tem sklopu sprejeti kot vsesplošni simbol ničevosti in minljivosti pozemskih reči: tako lahko to so spremenjene v dekorativne priveske drugih podob, da nikakor ne opominjajo na smrt in spokornišvo.

Za hip se pomudimo še pri polju, ki je odmerjeno simbolom vojaškega stanu — preveč izjemno je in nekako ne sodi prav med ta bohotni rastlinski in živalski svet, oblit s prijazno hudomušnostjo. Sulica, boben, pavki, lok, strelica ... mar je res samo misel na vojno vodila slikarjev čopič? Skoraj zatrdno ne.

Inter arma silent Musae, pravi antični rek. A dokler se bobni, puščice in lok nizajo v tihožitje, so verjetno prej sli kreposti, ki rasejo iz preudarnosti in mirnega življenja. Medtem ko je sveženj puščic star simbol za slovo (Civili discordia hostis victoria), pomeni sproščen, nenapet lok s puščico škodljivo vnemo, nespametno zagnanost (Op. 9). Ta prijazni vzorec nedejavnih simbolov vojne se sklene v hudo zgovornem paru vojaške trobente in bomharta: če je bila trobenta cenjen instrument viteštva in zaradi strogih cehovskih predpisov kot instrument nedostopna drugim muzikantom, je bomhart pihalo, ki je sodilo k reju preprostih ljudi, saj ga pogosto srečamo — tako kot šalmaj in dude — na številnih srednjeveških freskah (Op. 10).

SVET BURKAČEV

Liki sprtih stricev, ki se bijejo z ozelenelimi sabljami, trebušnikov, ki svoje bogastvo prevažajo na samokolnici, in jeznoritežev vsakršne sorte bi oblikovno sodili med groteske: seveda, če bi za strogo merilo vzeli slikarjevo navihanost, da jim je namesto nog pritaknil bilke, ki na končeh vzbrstijo kot fantazijske cvetlice in nakodrani lističi. A naj ta anatomski posebnost ne odtehta vsebine in značaja oseb, ki pač sodijo v svet priljubljenih burkačev, popotnih komedijantov, kakršni so v 17. stoletju razveseljevali meščane in deželane s svojimi predstavami.

Kdo so bili ti šaljivci in s kakšno igro so nasmejali prebivalce tedanjih Konjic, ne vemo. Navsezadnje to niti ni tako pomembno, saj se njihova imena niso ohranila in besedilo igre, ki so jo predstavili, najbrž ni bilo nikoli zapisano. Komedijski, poklicni gledališčniki, so svoje burkaške igre gradili na dveh prvinah, na domisljici in na improvizaciji, tretji element — karakter — pa je določala maska, po kateri so gledalci spoznali Pavliho, padarja, pisarja itd. (Op. 11). Maske so hudo spremenile obličje, ga včasih približale živalski fiziognomiji, najraje zašilile v ostrokljuno ptičjo glavo, da je podoba iz karikature prešla v nenaravno monstroznost. Likovni kronisti tedanjega gledališča, ki so upodobili igralce v takih kostumih, so pod svoje upodobitve preprosto zapisali »Groteska« (Op. 12). Zato nas nenaavadna obličja teh oseb ne smejo presenetiti; bila so prav tako obvezni rekvizit burkačev kot hlamudrava oblačila.

Potujočih glumaških skupin je bilo tiste čase precej po deželi, burke, ki so jih uprizarjali, pa so izvirale iz dveh kulturnih okolij. Gre za nemški Hanswursttheater na eni in italijansko commedio dell'arte na drugi strani.

Junaki iz sveta glumačev

Igrokazi so temeljili predvsem na situacijski komiki, na poudarjeno karikiranih značajih, na domislicah in satiričnih bodicah, ki so letele na vse in vsakogar. Zamisel, kakršna je pač že bila, so na odru improvizirali, pri eni predstavi so bolj poudarili nekaj, kar so pri drugi izpustili, nekoliko glede na lastno razpoloženje in nekoliko na odmev poslušalcev. Hanswursttheater je bil v primerjavi s *commedio dell'arte* nekoliko bolj robot, besede so bile manj izbrane in prej kosmate kot uglajene, več je bilo prostaštva in fizičnega obračunavanja — v ta žanr je pač sodil tudi pretep. Da so bile takšne igre tudi pri nas znane, imamo več dokazov. Tako so l. 1635 ljubljanski jezuiti, ki so sicer igrali poleg svetopisemskih iger predvsem politično obarvana dela, uprizorili burko Priscianus Vapulans ali po naše Pretepeni Priscijan (Op. 13). Tudi graški nadvojvoda Karel je imel l. 1617 svojo dvorno skupino komedijantov, ki je tistega leta uprizorila komedijo »Beneški Jud« (Op. 14), kjer že gre za združitev italizirajočega gledališča z domačim burkežem Hanswurstom. Verjetno so bili na slovenski del Štajerske vplivi iz graške smeri močnejši kot iz krajnske, pa tudi tam so že vsaj v drugi polovici 17. stoletja poleg laških opernih skupin nastopale skupine, ki so jih imenovali »bande«. Očitno pa je razbrzdanost in robotost vseh teh uprizoritev segla do roba, ker se je okoli leta 1700 deželna gosposka s stanovi vred naveličala »der allgemeinen Verwilderung der Komödiantentruppen« — splošne podivjanosti komedijantskih skupin (Op. 15).

O burkačih, ki jih je slikar ovekovečil na konjiškem stropu, ne vemo ničesar določnega. Bolj po občutku bi rekli, da so ti sršati možaki bližji vzdušju Hanswursttheatra kot ljubeznivo igrivi *comedii dell'arte*. Vsekakor pomenijo odmev zanimivega in zgovornega pričevanja o potujočih komedijantih pri nas; koliko krohotaajoče dobre volje so prinesli v tedanje življenje, zgovorno pripovedujejo prav s tem, da so ostali za vselej zapisani na deskah župnijskega stropa.

PODOBE IZ ŽIVALSKEGA SVETA

Več kot štirideset različnih živali se je razvrstilo po posameznih poljih. Nekatere so z neopredeljivostjo svojih zunanjih oblik ostale na ravni posplošene dekoracije, druge, ki so videzu predloge bolj ali manj zveste, so se nanizale v svojevrsten bestiarij, spet tretje so se s svojo žanrsko hudomušnostjo posmehnile človekovemu početju. Naposled so tu še take, za katere se nam zdi, da so priromale iz basenskega sveta.

Upodobitve živali je v zgodovini spremljala precejšnja pozornost, kar še posebej velja za srednjeveško umetnost, ki je živali spremenila v zrcalo človekovih kreposti in strasti ter tako izničila njihovo lastno naravo. Moralizirajoči bestiarij je živali razvrstil po njihovih simboličnih vrednotah, ločil je Izbrane od Zavrženih, tiste, ki so v službi dobrega od onih, ki posebejajo Zlo. A meja med njimi ni natančno potegnjena, prenekatera žival ima dvojno ali tudi mnogotero simbolno vlogo — gre pač za značilno potezo srednjeveškega miselnega sveta, ki je tudi simbolično vlogo človeka in vseh reči razbiral zdaj s te in zdaj z one strani.

Kadar je mogoče, so živali predstavljene v zaporedju simbolnih vlog, ki so se spreminjale od antike prek srednjega veka tja do nekaterih novodobno-etičnih podob (Op. 16).

Fantazijsko preoblikovana piskača

Nepisano starih enciklopedij je bilo, da so živali razvrščale po okoljih, v katerih so živele; to se je vezalo na stare kozmogenije, ki so svet delile na štiri elemente, na prapočela snovnega sveta, Vodo, Zemljo, Ogenj in Zrak.

Začnimo pri vodnih živalih, od katerih so tukaj upodobljene le ribe (Op. 17). Svetopisemskega pomena in Kristusovega simbola v njih pač ne bi mogli iskati: dekorativno povezani ribi s fantastično oblikovanima gobcema in troje rib, obešenih na trnku, v sebi zatrdno niso nosile globljega pomena. Morebiti gre zgolj za namig na odlične ribe, ki so jih imeli v tamkajšnjem ribniku in jih je hvalil že Paolo Santonino, ko je leta 1487 potoval skozi Konjice (Op. 18).

Dosti številneje so zastopane živali zraka — ptiči, vendar jih je nekaj tako posplošeno upodobljenih, da o njih ni mogoče reči ničesar natančnejšega. Srečamo domačo perjad, petelina, purana in purico, od divjih pa dolgonoga štorcljo in žerjava, nočnega čuka in sovo, vsem znano lastavico, goloba in viteškega sokola ter na koncu še mitičnega feniksa, dolgovrato ptičo, ki tu spominja na laboda, ter pava.

Petelin je vsekakor simbol čuječnosti: tudi po besedah Svetega pisma ni le atribut Petra, ki je zatajil Kristusa, ampak je pevec, ki budi iz sna in s tem iz smrti: s svojo pesmijo spodbuja k delu in vztrajnosti. Kot vedno čuječ varuh se je bronasti petelin preselil tudi na konice cerkvenih zvonikov in hišnih slemen, da bi gledal daleč naokoli, preganjal demone in varoval pred ognjem. V srednjem veku so kot pendanta radi postavljali oholega pava in petelina, ki je v tem primeru pomenil simbol dobrega nasveta.

Ostanimo še za hip pri pavu. V starem veku je bil Herina žival; Hera, Zevsova soproga, je po njegovem repu razsula sto Argovih oči, ki so postala varovalno znamenje proti zlemu pogledu. Zaradi primerjav med zvezdami, ki gledajo z neba, ter očmi z njegovega repa, so ga izbrali za zastopnika božanske nesmrtnosti. Starokrščanska umetnost je zato izbrala pava za simbol nesmrtnosti duše, pozneje pa tudi za simbol vstajenja: tako kot prav vsako zimo izgubi svoj čudoviti rep in mu perje na pomlad spet zraste, tako se duša po smrti spet vzdigne v večno življenje. V poznem srednjem veku pa pav pogosto predstavlja simbol ničevosti (se šopiri kot pav): simbol oholosti — kadar razpre kočijo — se menda takoj poniža, če le pogleda svoje grde, kratke noge.

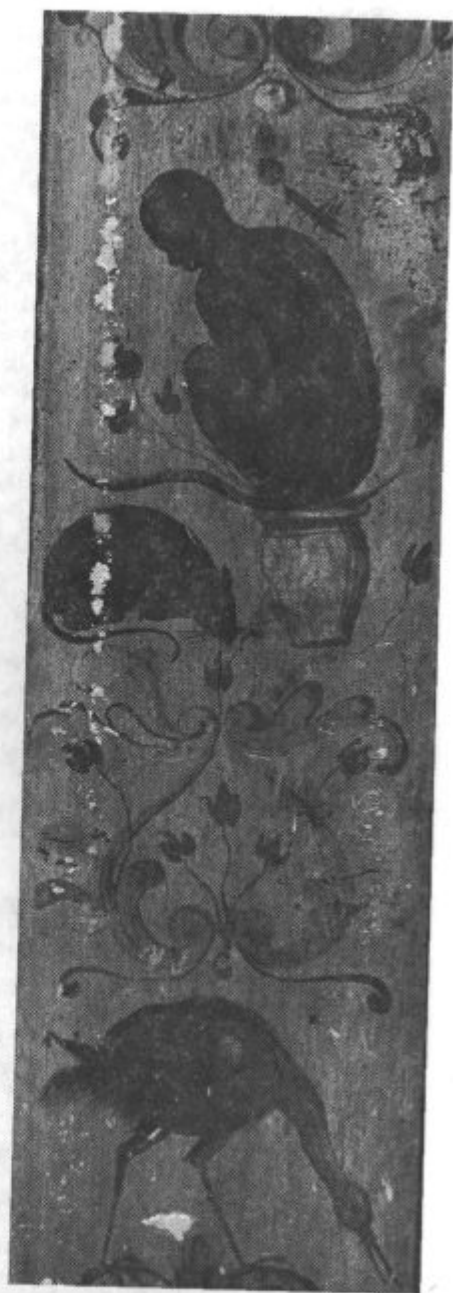
Puran in purica v bestiarijih le redkokdaj nastopata; njuna vloga ni skoraj nikoli poudarjena, čeprav sta po Honorijevih besedah simbol nemoči ali neupravičene jeze.

Tako kot lastovka, ki je simbol dobrega upanja in pomladi ter prinášalka sreče hiši, pod katere krovom gnezdi, je bila tudi dolgonoga štorclja ptica, ki so jo povsod radi sprejemali. Častili so jo že stari Egipčani češ, da varuje pred požarom. Ker se štorclja hrani s kačami, so jo povzdignili v bitje, ki pokončuje demone. Spomnimo se še na staro basen o štorclji, ki je ukanila lisico: ker jo je lisica pogostila s pičo na širokem pladnju, ji je štorclja vrnila s tem, da ji je ponudila jed v ozkem vrču, do katere stara premetenka seveda ni mogla.

Simbol dobrega je tudi žerjav, ki v krščanski ikonografiji ponazarja Kristusa, odrešenje in čuječnost.

Detajl z anekdotičnim motivom

Detajl črnca s podgano in čaplja

Sokole sicer najpogosteje srečamo v prizorih dvorjanskega življenja, saj so malone simbol viteškega življenja, v nabožni umetnosti pa prav zato niso tako dobro zapisani, kot bi pričakovali spričo njihovih lastnosti: sokol namreč simbolizira posvetno življenje, naklonjeno dobrinam, kar je pravo nasprotje skromnemu, poduhovljenemu in krepostnemu življenju za samostanskimi vrati.

Tudi sove, tako čaščenega simbola boginje modrosti Atene, se je krščanska umetnost izogibala. Sova ima raje temo kot svetlobo, zato je postala simbol demonov, pa tudi Judov, ki niso hoteli verjeti Kristusu, resničnemu soncu. Ker prenekateri animalisti niso posebno natančno ločevali med čukom in sovo, srečamo oba tudi na upodobitvah samotarjev ter tihožitjih, ki namigujejo na ničevost, noč in smrt.

Upodobitev laboda na konjiškem stropu je sicer nekolikanj vprašljiva, ker se za hitrimi in posplošenimi potezami čuti nekakšno slikarjevo naveličanost ali pomanjkanje časa. Pa se vendar za hip pomudimo pri njem, saj je labod s svojo lepoto od vselej mamil ljudi. V antiki je bil simbol lepega pevca Apolona in z njim vseh muz, v laboda se je spremenil Zevs, ko je šel vasovat k izvoljeni Ledi. Zavoljo belega perja je v krščanski simboliki predstavljal čistost duše, pogosto pa ga srečamo tudi kot okras viteških čelad, a takrat pomeni potrpežljivost in krščansko odrekanje. Slavni labodji spev so izbrali za simbol srečne smrti, zato je ponekod labod upodobljen ob mučencih, ki so umrli s pesmijo na ustih.

Golob je bil v antiki ptica, ki si jo je izbrala Venera, saj je njen voz vlekla golobja vprega. Grki so ga imeli za poslanika ljubezni, veljal je za simbol naslade, krščanstvo pa ga je spremenilo v drugačen simbol. Odkar je prinesel Noetu na barko oljčno vejico, velja za simbol miru, sicer pa si je njegovo podobo prevzel sv. Duh. V krščanski umetnosti velja za simbol nedolžnosti, čistosti, z golobom so pogosto zaznamovali sedem darov sv. Duha ali dvanajst apstolov. Postal je tudi simbol mučencikov (ker je njegove nožice obarvala prelita kri) itd.

Vrsto predstavnikov ptičjega rodu sklenimo z edinim ptičem, ki ga je rodilo bajeslovje. To je feniks, ki ga v Konjicah spoznamo zavoljo plamenov, sredi katerih sedi, saj mu slikar ni dal običajne podobe orla ali čaplje. Po legendi, ki jo je zapisal Physiologus, se feniks, ko dopolni pet sto let, odpravi v Heliopolis in se vrže v zublje ognja na oltarju. Po treh dneh se iz pepela vzdigne pomlajeni feniks in se vrne v domači Libanon. To zgodbo je rimska cesarska ikonografija povzela za svojo, za mit o večno mladem rimskem cesarstvu, krščanstvo pa jo je uporabilo kot primero za Kristusovo vstajenje tri dni po smrti. Vendar feniks v krščanski ikonografiji ne pomeni samo večnega življenja, postal je tudi atribut nekaterih personificiranih kreposti (Čistost, Vztrajnost in Vera) in podoba Marijine čistosti.

Nekolikanj v zadregi smo pred grifonom, ki ga stare zoologije zavoljo kril uvrščajo včasih med ptice ter drugikrat, pač zaradi levjega trupa, med živali, ki žive na zemlji. To nenavadno bitje je porodila egipčanska umetnost, med starimi visokimi kulturami pa ga je zlasti častila ahemenidska umetnost v stari Perziji. V starejši krščanski umetnosti je bil grifon tako simbol dobrega kot zlega, bil je baje varuh skritih zakladov in zavoljo te vednosti so ga včasih spremenili v emblem znanosti, včasih v čuvaja rajskih dveri

Upodobitev šivajoče opice

ali skrinje zaveze. Od romanike naprej je vse pogosteje ostajal na ravni priljubljene dekoracije, od renesanse dalje pa je vse simbolne pomene prekrila vloga heraldičnega znamenja.

Tako smo prišli do živali, ki povsem sodijo k elementu Zemlje. Med njimi je upodobljenih nekaj eksotičnih, to so velblod, lev in slon, druge so živali iz domačih gozdov. — Prav gotovo je med eksoti lev najbolj znan, o njem govore tudi svetopisemska besedila od zgodbe o Samsonu do zgodbe o Danijelu v levnjaku. Lev se veže na toliko različnih simbolov (vladarska moč, vstajenje, čuječnost, božje usmiljenje, pogum in moč, kralj živali, podoba satana itd.), da je marsikdaj težko reči, v kakšni vlogi nastopa, ker se vloge med seboj prekrivajo. Verjetno je na naši upodobitvi s svojo rjovečo prisotnostjo še najbližji prastari podobi kralja živali. Verjetno slikar z njegovo predstavitvijo ni imel kakih posebnih namenov. Naslikal ga je kot enega izmed številnih dekorativnih elementov in tako si smemo razložiti tudi njegovega bližnjega soseda — slona. Verjetno bi zgrešili, če bi ga povezali z besedilom Plinija starejšega (da slon ljubi zvezde in sonce) ali z emblemi čistosti in krsta. Srednjeveška umetnost je slona sicer rada upodabljala, a pogosto anatomsko precej zgrešeno (z majhnimi uhlji itd.), tako da tudi tukaj ne smemo biti presenečeni nad njegovo skledičasto zaobljeno trobljo. Renesansa ga je rada vpregla v upodobitve slavnostnih vozov in prav zaradi svojega rilca je bil mnogokrat simbol slave (tromba ugleda). — Tretji eksot, velblod, je v bestiarijih le redkokdaj omenjen. Ker potrpežljivo prenaša breme in je skromen pri hrani, so ga povezali s simbolom ponižnosti. Edino breme, ki ga na naši upodobitvi prenaša, je kobilica: a če se spomnimo, da so kobilice osma nadloga, s katero je po Mojzesovih besedah bog kaznoval Egipčane, je tak apokaliptični simbol kar hudo breme, ki ga mora velblod prenašati v svoji ponižnosti.

Preostanejo nam še trije štirinožci, jelen, kozel in merjasec, ki sodijo med vsakdanje živali, vendar imajo zlasti v kristološki simboliki pomembno vlogo. Jelen ali srnjak veljata za zmagovalca hudiča in se veže na prisposobo krsta: bestiariji pripovedujejo, da si jelen, ko najde kačjo duplino, napolni usta z vodo in jo skozi nozdrvi izbrizga. Tako kačo — hudiča — dobesedno izžene iz njenega domovanja: prav tako je Kristus pregnal zlodeja, ko je iz njegovih ust stekla prava voda, to je voda krsta oz. krščanske doktrine. Naša upodobitev sicer z ničemer ne namiguje na to pripoved, niti se ne veže na jelena, ki je bil atribut nekaterih svetnikov — lovcev ali v dosti daljnjši preteklosti simbol starogrške Artemide.

Grešni kozel pač ne more biti drugega kot utelešenje vsega zlega. Že antični satiri, sileni in sam bog Pan niso bili s svojimi kozlovskimi tacami in rozički nič drugega kot poželenje in pohotnost sama. Krščanstvo je kozla izenačilo z Antikristom, pa tudi personifikacijo Luksurije je marsikdaj odelo v kozlovsko kožo. Pogoste so tudi upodobitve grešnikov, ki so v nasprotju s čistimi dušami spremenjeni v kozle.

Zanimivo je, da lahko samo upodobitev merjasca neposredno in brez pomislekov povežemo s svetopisemskim besedilom. Psalm 80,13 (Op. 19) primerja hudiča z merjascem, ki je uničil trtne sadike: »Razriva jo merjasec iz gozda in divjačina poljska jo objeda.« V teh psalmistovih besedah je

Opica s pipo in štokljo ter medved s
trobento

Psoglavlec s psom in sovica

neposredni izvir vseh poznejših presaditev merjasca v območje zlega, naša upodobitev pa je kar se da zvesta ilustracija te misli.

S tem se izteka preprosti svet živalskega zastopstva na konjiškem stropu. Le redkokdaj lahko v teh enostavnih, iz narave povzetih podobah zaslu-timo bogastvo simbolizma, ki se je v najrazličnejših smereh razpredalo od starega veka dalje. Zatrdno jih ne moremo postaviti v isto vrsto z drugimi živalskimi upodobitvami, to je z opico, ki šiva, z zajci — muzikanti, z medvedom — trobentarjem, lisico — romarico, volkom — pridigarjem itd. Spet se moramo ozreti v starejša obdobja srednjega veka, v čas, ko so žonglerji hodili od kraja do kraja ter s seboj vodili medvede, ki so znali plesati, in opice, ki so jih naučili vseh vragolij. Opice niso bile v Evropi vsaj od 12. stoletja dalje nič posebnega, saj so jih prinašali križarji in romarji iz Svete dežele. Bile so le dragi in dragoceni ljubljenci, s katerimi so odličniki ponosno razkazovali svojo imenitnost (Op. 20). Opice, ki so vzbujale radovedno občudovanje in so bile privlačne predvsem zato, ker so bile tako po videzu kot po obnašanju in sposobnostih podobne ljudem, so seveda dobile svoje mesto tudi v umetnosti. *Singeries*, motivi opic, ki posnemajo človekovo obnašanje in dejavnosti, so postali priljubljeni in hudo razširjeni, tako da zlasti v baročni dobi ni malo umetnikov, ki so jim posvetili del svojega opusa (Op. 21).

K temu je treba dodati, da so že stoletja visokega srednjega veka obudila zanimanje za klasične, t. j. antične opise živalskega sveta, ter za tradicijo basenskih pripovedi. Spomniti se moramo, da je že v 13. stoletju nastal Roman o Renardu (Lisici Zvitorepki) s premetenim lisjakom kot prvo osebnostjo. Tudi to je pripomoglo, da so se v likovnih upodobitvah uveljavile živali kot prototipi človekovega dejanja in nehanja, saj je navsezadnje bistvo sleherne basenske pripovedi, da človekov značaj in njegove reakcije dramatično predstavi v živalski preobleki. Basni so bile s svojo satirično naravo in nemalokrat robotim humorjem povsem v nasprotju s tedanjo viteško liriko, saj so bile namenjene preprostim ljudem, ki so jih s pripovedovanjem širili in s tem basnim pridajali tudi lokalne posebnosti (Op. 22).

Nesmiselno bi bilo iskati avtorje in vrstice, ki bi se nesporno nanašale na katerokoli naših »pošlovečenih« živali. Med tolikimi anonimnimi avtorji in brezštevilnimi variantami je kaj malo verjetno, da bi našli pravo. Tako kot je volk, ki s šibo v taci in odprto knjigo pred seboj vbija goskicam učenost v glavo, satira na račun prevarantstva z lažno učenostjo (in mogoče se je hudomušni avtor konjiškega stropa posmehnil celo na račun duhovščine, ki je zaradi znanja in svoje učiteljske vloge gospodovala neukim faranom), je že iz drugih upodobitev znana lisica romarica, ki je nastala po literarni predlogi. Na poldrugo stoletje starejši freski iz Maršičev pri Ortneku je slikar Tomaž iz Senja njene spokorniške namene opredelil sicer z nepogrešljivim rožnim vencem, z Jakobovo školjko in Petrovima ključema na klobuku, a tudi na konjiški upodobitvi se lisica ne izmika svoji romarski »pobožnosti«. Težko bi bilo trditi, da je v tej potovki prisotna jedka srednjeveška ost proti romarjem, ki so bili prepričani, da so grehe splaknili s sebe že po sprehodu, ne da bi po takem »romanju« tudi očistili dušo, zatrdno pa je v tej lisici-romarici še nekaj stare parodije proti navidezni

Zajec z goslimi in njegov pendant z lutnjo

Zajec z bobnom

Volk-učitelj in neuke goskice

pobožnosti in šibki volji — romanja v Sveto deželo so ostala le še spomin, basenski motivi pa so bili še naprej živi.

Pravzaprav bi bilo presenetljivo, če na basenske motive ne bi naleteli tudi tukaj, ko so že v našem starejšem slikarstvu nekajkrat potrdili svojo živo prisotnost. V sicer podrejeni vlogi jih srečujemo zlasti na večjih kompozicijah, predvsem na pohodih sv. Treh kraljev. V Marijini cerkvi na Skriljinih pri Beramu so upodobljene basni o lisici in žerjavu, o lisici in petelinu, o medvedu itd., s podobnimi motivi se srečamo tudi v Srednji vasi pri Šenčurju ter v Gradišču pri Divači. Ta šegavost, ki sta jo vzpodbujali domiselnost in sposobnost opazovanja, se je ohranila še nekaj stoletij pozneje na panjskih končnicah. Če pa bi hoteli konjiškemu stropu poiskati vzporednico, bi se mogli sklicevati kar na strop iz vuzeniškega župnišča, ki nosi letnico 1653. Poleg številnih podobnih živalskih in alegoričnih likov (slikarska izvedba je seveda povsem drugačna), bi se tudi tam lahko nasmehnili ob ježu, ki pere plenice na potoku, ali mački, ki je zaprta v mišelovki, miši pa rajajo okoli nje. V svoji hudomušnosti ni nič manj pomenljivo tudi eno izmed polj na stropu cerkve sv. Vida v Martinjaku ob Cerknškem jezeru. Čeprav gre za strop v sakralnem prostoru, kjer se je njegov avtor spričo letnice nastanka 1621 že v precejšnji meri podredil novodobnemu načinu krasenja (kasete s fruktoni in rozetnimi pasijonkami), je tu kar se da ljudsko živ naslednji motiv: ženska glava se neposredno končuje s ptičjimi nogami in repom, zraven pa je napis: ANA TIZA ALLE GOS PRIMI VSAK SEBE SA NOS.

Preden se poslovimo od konjiškega stropa, se vprašajmo, če mu lahko najdemo enakovredne pendante. Ne, v vsem našem gradivu je povsem osamljen. Prgišče podobnih ali morebiti tudi enakih motivov na tem ali onem spomeniku še ne pomeni, da sta med seboj že tudi primerljiva. Marsikod najdemo upodobljenega ptiča vstajenja — feniksa, ki pač sodi med splošno kristološko tematiko, v cerkvi v Mariji Gradec pri Laškem srečamo zelo podobno oblikovano vitičje, ker se je s porajajočim se renesančnim duhom uveljavila tudi posebna ornamentika — pa vendar grisailli iz Marije Gradec niso sestrski ornament konjiškemu vitičju in fantazijskim cvetovom, kakor tudi za fruktone lahko rečemo predvsem to, da so značilna in splošna prvina pozne renesanse in še bolj baroka, takšnih upodobitev pa je ničkoliko.

Omenili smo, da enotnega ikonografskega programa in posebnega sporočila na konjiškem stropu ne moremo zaslediti. Upodobitve so razvejane, formalno in vsebinsko sicer opredeljive v posamezne sklope, vendar se ti med seboj izključujejo. Tudi če bi hoteli deklificirati s ptico v roki pripisati kak poseben pomen (npr. da je personifikacija Iuventus — Mladosti) ali trditi, da je npr. z upodobitvijo jelena avtor upodobitev namigoval na simboliko krsta, bi si pomeni začeli oporekati. Nezdržljivi bi bili že zaradi burkačev, ki so zgleden primerek zabave, krohotajoče se dobrovoljnosti. Navsezadnje se tudi ob motivih, ki so zakoreninjeni v tradicionalnih krščanskih podobah, uveljavljajo različice novodobne groteske. Ob živalih, ki so naslikane tako zvesto po naravi, kakor bi bile vzete iz kakšnega zoološkega priručnika, nastopajo basenski junaki in podobno.

Lisica-romarica

Detajl poslikave v značilnem prepletu vitic, cvetic in fruktonov

antropološki muzej in Čarovnica na ježu

Z nekoliko mlajšim stropom v vuzeniškem župnišču, ki smo ga prej omenili, je mogoče konjiškega primerjati edino spričo nekaj podobnih živalskih motivov in malone enake razčlenitve stropne ploskve z nosilnimi in izstopajočimi deskami, tako da se motivi nizajo v vrstah. V celoti pa je vuzeniški strop zaradi številnih napisov in izrazito krščanskih motivov in emblemov poln moralnih alegorez ter nima celovito profanega značaja, ki v Konjicah prevladuje. Drugih slikanih stropov iz necerkvenih notranjščin v 17. stoletju zaenkrat ne poznamo, primerjave z lesenimi slikanimi stropi iz cerkva pa bi se omejile le na paralelizem nekaterih določenih oblikovnih prvin, ki so bile splošna last slikarstva tega obdobja.

Če si v spomin priključimo, kje vse je polnokrvno zaživel tako slikarstvo, ne moremo mimo poslikanih skrinj in pohištva, s šopki okrašenih polken na kmečkih hišah, mimo nekaj — sicer poznih, a vseeno — poslikanih in rezljanih stropov v kmečkih notranjščinah, šegavost upodobitev s konjiškega stropa pa je našla bogato in z ljudsko modrostjo poglobljeno nasledstvo v panjskih končnicah, ki so se razbohotile približno poldrugo stoletje pozneje. Ne, konjiški strop ni nastajal v praznem prostoru: na naših tleh se sicer niso ohranili spomeniki srednjeveških profanih notranjščin take vrste, ozreti se je treba onkraj Karavank, da si moremo predstavljati neizčrpno raznolikost v krasitvenih načinih stropov v izbah, kamrah ali jedilnicah v stoletjih pred nastankom tega konjiškega kalejdoskopa in po njem.

Koliko radostnih in s sočnim humorjem prežetih podob se kaže s tega slučajno odkritega stropa! Kdo bi vedel: ali so bili tudi pogovori med Matijo Röringerjem Rörinberškim in njegovim slikarjem tako živi in šegavosti polni kot pridige njunega le malo mlajšega sodobnika Janeza Svetokriškega? Sta morebiti modrovala kakor on: »Ta svet je ena komedija; inu ravnu kakor per komediji se ne gleda, kdu je krajl ali gospud ali kmet, temuč kdo zna dobro svojo peršono naprej prnesti... taku tudi če en kmet, en delavec & c. dobro živi v svojim stanu, more tulikanj lona si zašlužit per Bogu kolikajn en krajl ali duhovni.« (Op. 23) Sic!

OPOMBE

¹ O tem govori napis na kamniti plošči nad vhodnimi vrati, sicer pa je stavbno zgodovino župnišča podrobno opisal Avguštin Stegenšek: *Konjiška dekanija*, Maribor 1909, p. 38 ss.

² Se v gotski tradiciji šablonirani strop v p. c. sv. Janeza na Spodnji Muti iz sredine 16. stoletja je razvidno razdeljen v kvadrataste kasete.

³ Stegenšek: *Konjiška dekanija*, p. 48.

⁴ Citirano po: Wolfgang Kayser: *Das Grotteske in Malerei und Dichtung*, Reinberk—Hamburg 1961, p. 14.

⁵ Zgovoren je že termin sam »drôlerie«, ki poudarja ne samo smešnost, ampak tudi nenavadnost teh bajeslovnih, izmišljenih predstavnikov iz sveta ljudi, živali in rastlin.

⁶ Wolfgang Hütt etc.: *Albrecht Dürer 1471 bis 1528; Das gesamte graphische Werk — Handzeichnungen I.*, München 1971, p. 746 ss.

⁷ Arthur Henkel & Albrecht Schöne (ed.): *Emblemata: Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart 1967, st. 1275.

⁸ Ostar Holl, 'Maske', *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 3, Rim-Freiburg—Basel—Dunaj 1971, st. 234.

⁹ Si nunquam cesses tendere mollis erit — Henkel & Schöne: *Emblemata*, st. 1507 ss.

¹⁰ Primož Kuret: *Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem*, Ljubljana 1973, p. 115 ss.

¹¹ Joseph Gregor: *Weltgeschichte des Theaters*, Zürich 1933, p. 200.

¹² Kot najbolj znana in časovno najustreznejša navedimo Jacquesa Callota (1592—1635) in Lodovica Ottavia Burnacinija (1636—1707), ki sta zapustila celo vrsto risb in grafik s podobami iz tedanjega gledališča.

¹³ Filip Kalan, 'Obrisi gledališke zgodovine pri Slovencih' *Novi svet*, 1948, p. 77.

¹⁴ Joseph Gregor: *Weltgeschichte des Theaters*, p. 442.

¹⁵ Filip Kalan: *Obris gledališke zgodovine*, pp. 77—78.

¹⁶ Temeljna literatura, ki je upoštevana pri malone vseh živalskih upodobitvah je — če niso imenovani drugi viri — naslednja: Louis Réau: *Iconographie de l'art chrétien*, I, Paris 1955, pp. 77—132. Engelbert Kirschbaum (ed.): *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 1—4, Rim—Freiburg—Basel—Dunaj 1968—1972. Henkel — Schöne (ed.): *Emblemata*, Stuttgart 1967, st. 365—946. Luc Menaše: *Evropski umetnostnozgodovinski leksikon*, Ljubljana 1971.

¹⁷ Rak, na katerem jezdi groteskni možicelj, je slej ko prej le atribut njegove vloge, poti nazaj in ne naprej.

¹⁸ Ivan Stopar: *Grad Slovenske Konjice*, Slovenske Konjice 1976, p. 24.

¹⁹ *Sveto pismo*, London 1962.

²⁰ H. W. Janson: *Apes and ape lore in the middle ages and the renaissance*, London 1952, p. 30.

²¹ Npr. David Teniers II. (1610—1690).

²² Zaradi obsežnosti literature o srednjeveški književnosti navajam zgolj novejše Sabatierovo delo, kjer je ustrezní seznam referenčnih del: Robert Sabatier: *La Poésie du Moyen Age*, Paris 1975, p. 231 ss.

²³ Mirko Rupel: *Sacrum Promptuarium Janeza Svetokriškega*, Ljubljana 1937, p. 126.

SLOVENSKJE KONJICE: DIE BEMALTE FRÜHBAROCKE DECKE

Zusammenfassung

Am Jahresende 1976 war im Pfarrhaus von Slovenske Konjice zufällig eine bemalte Holzdecke gefunden, die eine erstklassige Überraschung darstellt. Ältere und jüngere bemalte Holzdecken, die wir kennen, sind aus Kircheninneren, Ausnahme aus dem weltlichen Ambient war bisher nur die Decke aus dem Pfarrhaus von Vuzenica, die ebenso ganz aussergewöhnliche Motive trägt. — Die Decke befindet sich im Raum (4,80 × 6,80 m), der mit dem Querbalken in zwei fast gleiche Hälften verteilt ist, jede Hälfte ist aus dreizehn, mit Figuren und Ornamenten bemalten Brettern zusammengestellt. Verbindungsleisten tragen Marmorierung in schillernden Farben. Auf den beiden Seiten der Querbalken ist das Wappen, mit Kalvarie gekrönt, umgeben mit der Inschrift MEA EST FELICITAS + IESVS FONDS VITA, was sicherlich die Devise des Auftraggebers war. An einer Seite ist unter dem Wappen die Jahreszahl 1670, an der anderen aber die Inschrift: DEO AVXILIANTE MATTHIAS RÖRINGER a RÖRINBERG PRONOTARIVS ET PASTOR PATIENTER LABORAVIT SVSTINIVTOVEVI SVAVE ONVS. Einige Buchstaben sind auch als römische Ziffern zu lesen (weil diese grösser sind) und der Kronogramm ergibt die Zahl 1621. — Frühbarocke Decke ist mit den Motiven sehr reich, die aber nicht von der gleichen Qualität sind. Auf der Türeenseite sind die Malereien besser als einige Motive neben dem Fenster, die offensichtlich als letzte gemalt waren, weil der Maler möglicherweise in der Zeitnot geraten ist. Aus der Sicht der Ikonographie sind Motive nicht einem umfassenden Programm unterstellt, keine einheitliche Botschaft liegt hinter dem Gemalten und manche Motive sind auf mehreren Weisen zu deuten. So ergeben sich einige Gruppen: 1) Ornamentik, Dekoration und Grotteske: flachengemäss sind das die häufigsten Elemente; zwischen Rankenwerk sind auch andere Motive; Blüten, Blätter und Knospen sind phantastisch modelliert, auch Fruktonen sind viele. Mit Grotteske ist an einer Seite die Tradition der mittelalterlichen Dröleries fortgesetzt, an der anderen ist das der Obolus moderner und beliebter Neuheit; im unseren Fall tragen Grottesken keinen emblematischen Inhalt. 2) Drollig, karikaturenhaft ist das Aussehen der Männer, die aus der Welt der wandernden Komödiantengruppen stammen. Auf slowenischen Territorium kreuzten sich im 17. Jh. die Einflüsse der deutschen Hanswursttheater und der italienischen Commedia dell'arte; es ist unmöglich zu sagen, aus welchem Theaterstück diese Spassvogel zu uns gewandert sind, weil keinerlei Dokumente für das Theaterleben in damaligen Konjice erhalten sind. 3) Bilder aus der Tierwelt sind sehr verschieden: einige sind fast realistische, die andere sind mythologische, die dritte sind aus Fabeln entnommen (der Wolf als Kanzelredner, der Fuchs als Pilger usw.), sehr interessant ist aber das Erscheinen einiger Singeries. Ganz aus der Reihe sind einige Motive, zum Beispiel die Hexe auf dem Igel reitend, oder die Anekdote mit der Frau auf dem Baum usw. — Diese Holzdecke ist als buntes Panoptikum eine Ausnahme in dem Kreis slowenischer bemalten Holzdecken und in dieser Linie, beginnend mit gotischen schablonierten Decken, ist ein bedeutender Denkmal.

VLADO NOVAK

**MALO ZNANI PORTRET JANEZA SIGISMUNDA VALENTINA
POPOVIČA IZ KONCA 18. STOLETJA**

Po enciklopedijskem monografskem članku o J. S. V. Popoviču, ki ga je objavil dr. France Kidrič leta 1949 v 7. snopiču SBL, je še nekaj drobnih vprašanj o življenju in delu tega avstrijskega polihistorja slovenskega rodu, ki jih je treba nekoliko natančneje osvetliti. Enega od teh vprašanj se loteva avtor tega članka. Objavlja Popovičev portret iz konca 18. stoletja, ki se je ohranil v Avstrijski nacionalni biblioteki (ÖNB) na Dunaju, v Sloveniji pa je malo znan, ter poskuša dognati avtorje in čas nastanka.

**A LITTLE KNOWN PORTRAIT OF JANEZ SIGISMUND VALENTIN POPOVIČ
FROM THE END OF THE 18th CENTURY**

According to the monograph about J. S. V. Popovič, published by Dr. France Kidrič in 1949 in the 7th number of the Slovene Biographical Dictionary (Slovenski biografski leksikon), there are still some questions about the life and work of this Austrian polyhistor of Slovene descent which should be explained more exactly. The author of this article deals with one of these questions. He publishes the portrait of Popovič from the end of the 18th century, preserved in the Austrian National Library (Oesterreichische Nationalbibliothek) but little known in Slovenia, and tries to find out the author and the date of origin.

V strnjeno napisanem monografskem članku o Janezu Sigismundu Valentinu Popoviču, objavljenem v Slovenskem biografskem leksikonu,¹ govori dr. France Kidrič trikrat o slikanem portretu J. S. V. Popoviča. Ko govori o Popovičevi notranji fiziognomiji, se sklicuje tudi na ta portret: »... Dičilo pa ga je več simpatičnih črt, ki se lepo skladajo z njegovo zunanjo podobo, kakor nam jo kaže portret, narejen po njegovi smrti, a nedvomno po starejši predlogi...«² Mimogrede se sklicuje na »legendo na sliki iz 1775«, ko našteva učene družbe, ki so »imenovale Popoviča za člana menda vse pod vtisom njegovih Untersuchungen iz 1750...«³ Naposled pa na koncu član-

ka med znanstveno literaturo, ki govori o Popoviču, omenja tudi delo Strakoscha in Grassmanna *Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens* (Wien 1905) in v oklepaju posebej opozarja, da je v omenjeni knjigi na str. 113 objavljena Popovičeva slika.⁴

Slovenski literarni in kulturni zgodovinarji so torej opozorjeni, kje lahko z lastnimi očmi vidijo najbolj avtentični portret tega polihistorja in poliglota slovenskega rodu, vsestranskega učenjaka (arheologa, zgodovinarja, botanika, geografa in filologa), ki je bil kljub svojemu čudaštvu znan in spoštovan po vsej Evropi. O tem priča poleg tega, da so ga izbrala za svojega člana mnoga učenjaška združenja in akademije, tudi sodba utemeljitelja slavistike in vzpodbujevalca prebujenja slovanskih narodov Josefa Dobrovškega, ki je med najpomembnejšimi nalogami slovenskih filologov in literarnih zgodovinarjev s poudarkom naštel tudi monografijo o J. S. V. Popoviču.⁵

V slovenskih literarnih zgodovinah in v literarnozgodovinski publicistiki pa ni nikjer najti Popovičeve slike, prav tako ne v slovenskih enciklopedičnih priročnikih. Tudi v dokaj bogato ilustrirani Zgodovini slovenskega slovstva, ki jo je med leti 1956 in 1971 izdala Slovenska Matica, poživlja predstavitev J. S. V. Popoviča v poglavjih o razsvetljenstvu (napisal jih je Alfonz Gspan) samo reprodukcija naslovne strani Popovičeve knjige *Untersuchungen vom Meere iz leta 1750*.⁶

Le med portreti, ki jih je kot ilustracije k seriji poljudnih biografij pod naslovom *Slovenski možje* po naročilu urednika Mladike in publikacij Mohorjeve družbe F. S. Finžgarja v les vrezal slikar in grafik Miha Maleš, je tudi J. S. V. Popovič.⁷ Ker je od avtentičnih portretov tega avstrijskega polihistorja slovenskega rodu ohranjen le tisti, ki ga navaja Kidrič, se kar sam ponuja sklep, da je tudi Malešu služil za predlogo prav ta portret. Ko smo dobili v roke fotografijo originala, se je pokazalo, da je domneva pravilna, le da je Maleš pozicijo portretiranca zrcalno obrnil.

Ker je znameniti polihistor rojak iz Arclina pri Vojniku, kjer je bil rojen 9. februarja 1705 kot sin graščinskega oskrbnika, smo v okviru domoznanskih nalog nekdanje študijske knjižnice, sedanje Knjižnice Edvarda Kardelja v Celju uspeli dobiti iz Avstrijske nacionalne biblioteke na Dunaju fotografijo originala in jo uvrstili v naše posebne zbirke pod sign. F 206. Ta avtentični posnetek omogoča, da omenjeni najstarejši Popovičev slikani portret približamo tudi širši slovenski kulturni javnosti z objavo v Celjskem zborniku ter ob tej priložnosti poskusimo ugotoviti tudi ostale podatke o času nastanka in o avtorjih, ki jih Kidrič samo na podlagi blede reprodukcije v knjigi o zgodovini avstrijskega šolstva⁸ ni mogel navesti v svojem strnjeno napisanem leksikonskem članku.

Da je bil portret narejen po Popovičevi smrti, dovolj zgovorno pove že navedba datuma smrti v legendi, ki je del slike. Najbrž tudi ni pomembnejšega stvarnega razloga, da bi odločno podvomili v Kidričevo datacijo portreta v leto 1775, to je v leto po portretirančevi smrti (umrl je 21. novembra 1774 v Perchtoldsdorfu pri Dunaju), kajti ta datacija sloni verjetno na podatkih iz arhivskih in starejših tiskanih virov, ki mi ta čas tu v Celju niso na voljo. Tudi če letnica 1775 ni striktno dokazana z navedbo zapisane ali natisnjene vira, je verjetno, da je portret nastal sorazmerno kmalu po Popovičevi smrti. Žal pa ni ohranjena starejša predloga, po kateri je bil

Weinkopf — Mansfeld:
Janez Sigismund
Valentin Popovič
(bakrorez, konec 18. st.)
Iz zbirke portretov v
Avstrijski nacionalni
biblioteki na Dunaju.

po Kidričevi navedbi nedvomno narejen po smrti izdelani portret.⁹ Izraz »nedvomno« daje slutiti, da eksaktni Kidrič te trditve ni zapisal na pamet, brez opore v virih, čeprav tega posebej ne dokumentira.

Iz ohranjenih in še zdaj dostopnih virov ni mogoče dognati, kdo je naročil portret. Ali so bili to Popovičevi prijatelji in znanci, ki so kljub njegovi samotarski odljudnosti v zadnjih letih življenja še ohranili spoštovanje do njegovega znanja in do njegovih dognanj? Ali je morda dala portret izdelati katera od znanstvenih institucij oz. društev, v katerih je sodeloval?

Na spodnjem robu slike sta podpisana oba avtorja. Na levi strani risar in oblikovalec celotne podobe: Entwurf von Weinkopf. Na desni pa

bakrorezec: Gestoch[en] v[on] Mansfeld. Prvi je vsekakor Anton Edler von Weinkopf, r. 1724 neznan kje, u. 26. februarja 1801 na Dunaju, risar in avtor radirank (Zeichner und Radierer).¹⁰ Na bakreno ploščo pa je portret vrezal eden od bakrorezcev iz znane družine Mansfeldov. Sodeč po letnicah rojstva in smrti, je bil to najverjetneje Johann Ernst Mansfeld, r. 1739 v Pragi, u. 22. februarja 1796 na Dunaju, član dunajske Akademije, c. kr. graver pečatov in medalj, lastnik livarne črk, ki je vrezoval na plošče figuradne scene in slike po lastnih in tujih predlogah.¹¹ Morda je to delo opravil tudi kak drug član iz te številne družine bakrorezcev, ki so vsi delali v delavnici Johanna Ernsta Mansfelda, n. pr. Sebastian Mansfeld, r. 29. avgusta 1751 v Pragi, u. 14. aprila 1816 na Dunaju.¹² Če bi v virih našli zanesljivo oporo ali vsaj namig za trditev ali za domnevo, da portret ni nastal takoj po smrti ampak šele pozneje, v osemdesetih ali devetdesetih letih 18. stoletja, bi morda lahko domnevali, da ga je izdelal Johann Georg Mansfeld, sin in učenec Johana Ernsta Mansfelda, r. 18. marca 1764 na Dunaju, u. 21. decembra 1817 prav tam, znan kot kabinetni bakrorezec, litograf in slikar akvarelov.¹³

S pomočjo literature, ki mi je na razpolago, nisem mogel dognati, kateri izmed bakrorezcev iz družine Mansfeld je dejanski avtor Popovičevega portreta. Mogoče je celo, da označba »Gestoch. v. Mansfeld« ne pomeni nič več kot to, da je bil portret izdelan v Mansfeldovi delavnici, lahko tudi z roko katerega od najetih in zato anonimnih mojstrovih sodelavcev. V prid taki domnevi govori presenetljiva ugotovitve, da nobena od umetnostnozgodovinskih publikacij, ki dokaj natančno navajajo dela bakrorezcev Mansfeldov, tudi številne portrete,¹⁴ sploh ne omenja portreta J. S. V. Popoviča, čeprav je bil portretiranec na Dunaju znana in pomembna osebnost. Domneva, da biografi in umetnostni zgodovinarji, ki so pisali o bakrorezcih iz družine Mansfeld, ne omenjajo med njihovimi deli portreta J. S. V. Popoviča (pač zato, ker ga štejejo le za rutinski, obrtniški izdelek njihove delavnice, bi bila vseeno preveč tvegana. O portretu namreč ni mogoče reči, da je slabo ali povprečno delo. Za presojo bi bilo seveda pomembno ugotoviti, koliko je slikar oziroma bakrorezec uspel verno predstaviti Popovičev telesni in duhovni obraz. Prvo je nemogoče, ker je ohranjeni portret žal edini in ga zato ni mogoče primerjati z nobenim drugim. O drugem pa velja pritegniti Kidričevi sodbi, da se več simpatičnih črt Popovičeve osebnosti lepo sklada z njegovo zunanjo podobo, kakor nam jo kaže ta po smrti narejeni portret.¹⁵ Prav ta vrlina portreta, ki jo je mogoče povzeti iz recipročnosti Kidričeve sodbe, pa nagovarja tudi k za zdaj še težko dokazljivi domnevi, da je portret izdelal Johann Georg Mansfeld, in sicer ne takoj po smrti, kakor trdi Kidrič, ampak nekoliko pozneje, vendarle pa verjetno še pred koncem 18. stoletja. Po sodbi Rudolfa Müllerja, sloneči na primerjavi del očeta Johanna Ernsta in sina Johanna Georga Mansfelda, je namreč v sinovih delih zaznaven pomemben napredek v tehniki, obenem pa lahna stopnja duhovne oživitve.¹⁶

OPOMBE

¹ SBL II (Lj. 1933—1952), str. 443—455. (7. snopič, ki obsega str. 321—480, je izšel leta 1949).

² Prav tam, str. 446.

³ Prav tam, str. 454.

⁴ Prav tam, str. 455.

⁵ France Kidrič: Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe (Lj. 1930), str. 175.

⁶ Zgodovina slovenskega slovstva I (Lj. 1956), str. 352.

⁷ Lesorezni portret je bil objavljen najprej v Mladiki 5/1924, str. 265, nato pa še v knjižnem ponatisu Pirjevčevega dela, ki je izšel kot 20. zv. Mohorjeve knjižnice (Prevalje 1927), na str. 35. Maleš je obenem z drugimi lesorezi iz te svoje serije še večkrat ponatisnil tudi Popovičev portret v svojih bibliofilskih izdajah, n. pr. v mapi oziroma knjigi Slavni Slovenci (Lj. 1938) na str. 18 in v mali umetniški mapi ročno odtisnjenih lesoreznih portretov Slavni Slovenci 1456—1758 [b. l., ok. 1945].

⁸ Gl. op. 4.

⁹ Gl. op. 1.

¹⁰ Thieme-Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, Bd. 35 (Leipzig 1942), str. 298. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, Bd. 54 (Wien 1886), str. 48—49.

¹¹ Thieme-Becker, n. d. (gl. op. 10), Bd. 24 (Leipzig 1930), str. 33: »...k. k. Stempelgraveur und Inhaber einer Schriftgießerei. Stach Figurenszenen und Bildnisse nach eig. und fremden Vorlagen. (Verz. bei Bodenstein).«

¹² C. Bodenstein: Hundert Jahre Kunstgeschichte Wiens 1788—1888 (Wien 1888), III. Theil. Regesten zur österreichischen Kunstgeschichte, str. 120.

¹³ Thieme-Becker, n. d. (gl. op. 10), Bd. 24, str. 33. Caspar Nagler: Neues allgemeines Künstlerlexikon, 2. Aufl., Bd. 9 (Linz 1907), str. 255—256. Rudolf Müller v Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 20 (Leipzig 1884), str. 210—211.

¹⁴ N. pr.: C. Nagler, n. d. (gl. op. 13), str. 254—255. C. Bodenstein, n. d. (gl. op. 12), str. 115—117, 120. Bodensteinovi seznammi so najbolj podrobni in narejeni po avtopsiji (pri vsakem od bakrorezcev iz te družine začne seznam s stavkom: »Von seinen Stichen sind mir bekannt: ...«). Popovičevega portreta gotovo ni imel v rokah, sicer bi ga bil navedel. Wurzbach, n. d. (gl. op. 10), Bd. 16 (Wien 1861), str. 395—398. R. Müller, n. d. (gl. op. 13), str. 210—211.

¹⁵ Gl. citat v prvem odstavku tega členka in op. 2.

¹⁶ R. Müller, n. d. (gl. op. 13), str. 211: »Die Stiche des Vaters mit denen des Sohnes verglichen, macht sich in letzteren wohl ein bedeutender Fortschritt in der Technik, zugleich aber ein geringerer Grad geistiger Belebung wahrnehmbar; ihre eigenste Signatur ist gefälliges Aussehen.«

VERA KOLSEK

STO LET VAROVANJA KULTURNE DEDIŠČINE V CELJU¹

Ko so pred sto leti ustanovili celjski muzej, je bila potreba po takem zavodu že precej pereča, saj so se težnje po zbiranju in čuvanju kulturne dediščine zbudile že mnogo prej. Prve primere, da so v mestne zidove vzdigovali antične spomenike in jih s tem ohranjali, poznamo že iz renesanse. Podobne primere poznamo v Celju še iz poznejših stoletij, kar so pogojevale posebne razmere v mestu, ki je ležalo na rimskih ruševinah. Prav velika najdba rimskih votivnih ar, ki so jih odkrili v sredi 19. stoletja, jih namestili ob farno cerkev in s tem ustvarili prvi lapidarij, je dala še zadnjo spodbudo za ustanovitev lokalnega muzeja. 1. maja 1882 se je to tudi zgodilo.

Prva desetletja svojega obstoja je muzej zbiral muzealije, arhivalije in stare knjige. Del svoje dejavnosti je usmerjal v zaščito nepremičnih kulturnih spomenikov, predvsem v ohranjanje celjskega starega gradu. Iz tega je razvidno, da se je ukvarjal z vsemi vrstmi varstva, in s tem opravljal kulturne dejavnosti, ki so z leti prerasle v samostojne kulturne institucije.

Muzej v Celju je vsa leta do osvoboditve vodilo Muzejsko društvo. Preživljal se je z dotacijo občine in ministrstva za prosveto. Za posamezne akcije je celjska občina vedno našla dodatna sredstva, predvsem za arheološka izkopavanja in popravila na Starem gradu. Šele leta 1946 je postal profesionalna institucija z naslovom Mestni muzej Celje. Leta 1965 je bil preimenovan v Pokrajinski muzej, kar ustanovi glede na njeno delovno območje bolj ustreza.

S prihodom strokovnih delavcev so se v muzeju pričeli formirati posamezni oddelki. Saj je že od prvega dne ustanovitve imel značaj splošnega muzeja. Poleg strokovne dejavnosti doma in na terenu je bila ves čas prisotna obnova Stare grofije tesno povezana z uresničitvijo dolgoletnih načrtov — postavitvi stalnih razstav. Ob 100-letnem jubileju je zavodu to tudi uspelo. Na približno 2.000 m² razstavne površine predstavlja svoje zbirke javnosti. Kako plodna je bila dejavnost po vojni, priča podatek, da je število muzealij naraslo od 3.524 v letu 1945 na 36.702 v letu 1981. Preučevanje terena se je osredotočilo na topografije z vseh področij, arheološka izkopavanja in de-

¹ Prispevek je sestavljen na podlagi podatkov, ki so jih prispevali posamezni kulturni zavodi.

lovanje etnografske ekipe, ki je delovala v okviru zavoda. Poleg usmeritve dela v postavitve stalnih razstav pa je muzej vseeno organiziral 78 občasnih razstav in sodeloval na 43 razstavah sorodnih institucij.

S predavanji in strokovnimi vodstvi je skrbel za popularizacijo muzejskih dejavnosti, prav tako pa tudi s publiciranjem v strokovnih revijah, samostojnih delih, vodnikih in sredstvih javnega obveščanja. V muzeju deluje 11 delavcev, od tega so štirje z visoko izobrazbo. Očitno je, da je za vse delovne obveze številčno šibak kolektiv, posebno sedaj, ko nam je z zakonom o naravni in kulturni dediščini poverjeno dodatno delo. Nove naloge so dane tudi z usmerjenim izobraževanjem.

Kot prva samostojna institucija se je od muzeja odcepil arhiv. Leta 1954 je dobil svoje strokovno vodstvo, vendar je ostal še brez svojih prostorov. Arhivalije so hranili na muzejskem podstrešju in v kletnih prostorih Zdravstvenega doma v Celju. Prav poplava v tem letu, ki je katastrofalno pustošila po arhivskih fasciklih, je bila tista, ki je spodbudila ustanovitev arhiva. 13. 12. 1956 je s sklepom OLO bil ustanovljen Arhiv v Celju. Šele leta 1961 je občina dodelila prve prostore v stari stavbi v Vodnikovi ulici, ki so bili skrajno neprimerni za delo, kaj šele za deponijo arhivalij. Istega leta so preselili gradivo iz muzejskega podstrešja. Naslednje leto se je ustanova preselila v pritičje Prothasijevega dvorca. Ze v začetku je bilo jasno, da so tudi ti prostori za tovrstno dejavnost neprimerni, saj je večina prostorov temnih in vlažnih.

Stara grofija — Pokrajinski muzej v Celju

Foto Viktor Berk

Prothasijev dvorec — sedež Zgodovinskega arhiva in zavoda za spomeniško varstvo
v Celju

Foto Viktor Berk

V samem dvorcu so si z leti pridobili še nekaj prostorov za svoje delovne prostore. Zaradi neznosnih razmer je bila stalno prisotna težnja po novogradnji ali drugih primernejših prostorih, kar se pa do danes še ni dalo uresničiti.

Leta 1965 se je Arhiv v Celju preimenoval v Zgodovinski arhiv v Celju. Njegovo delovno območje je postalo leta 1966 izredno obsežno, saj je začel delovati v 14 občinah celjske regije in v Zasavju, kar je zahtevala organizacija arhivske mreže v okviru Skupnosti arhivov Slovenije. 14 občin tudi financira odslej delovanje arhiva, kar večkrat pripelje kolektiv do nezavidljivih težav. Zgodovinski arhiv v Celju ima trenutno 140 fondov, 6 posebnih zbirk in nekaj delno urejenih listin, skupaj približno 4.000 t/m, medtem, ko je neprevzetega gradiva po občinah približno 15 do 20.000 m.

Dolga leta prisoten kadrovski problem se je v zadnjih dveh letih izboljšal, saj je od 11 zaposlenih kar 5 arhivistov, 2 arhivska strokovna sodelavca, en arhivski referent in en arhivski pomočnik.

Dolgoročni delovni načrt Zgodovinskega arhiva v Celju teži predvsem k razširitvi ozke dejavnosti urejanja in hrambe gradiva in si prizadeva h kreativnejšemu sodelovanju z ustvarjalci tega gradiva, kot ga terja novi zakon o naravni in kulturni dediščini. Hkrati si prizadeva razviti zanemarjene dejavnosti, od poglobljenega dela z uporabniki, raziskovalnega dela, čitalniško-

informativne dejavnosti, publiciranja in razstav, do vsestranskega sodelovanja z arhivi in ustanovami, ki so odgovorne za kulturno dediščino.

Potrebe so narekovale, da je bil v Celju ustanovljen Zavod za spomeniško varstvo, in sicer dne 1. 1. 1963. Pred njegovo ustanovitvijo je deloval več let pri Okrajnem ljudskem odboru referent za spomeniško-varstvena vprašanja. Zavod je v začetku pokrival 8 občin celjske regije, pozneje pa so se mu pridružile še občine Hrastnik, Trbovlje in Sevnica. Od sprva treh zaposlenih se je število delavcev v Zavodu sčasoma povzpelo na 12, tako da zdaj v večji meri pokriva različna strokovna področja. V času svojega dvajsetletnega obstoja je zavod opravil vrsto pomembnih nalog. S strokovnimi elaborati je sodeloval pri izdelavi najrazličnejše urbanistične dokumentacije, za katero je vsakokrat zbral tudi potrebne podatke oziroma opravil evidenco nad ohranjenimi spomeniki in spomeniškim območji, vendar pa je bilo pri tem do nedavnega zapostavljeno področje etnologije, za katero zavod vse do pred dvema letoma ni imel svojega strokovnjaka.

Spričo številnih dodatnih zahtevnih nalog, ki jih nalaga novi spomeniški zakon, pa bo že v bližnji prihodnosti nujno zavod tudi kadrovsko okrepiti, da bo kos postavljenim nalogam.

V času svojega obstoja je zavod strokovno vodil in spremljal tudi številna spomeniškovarstvena dela na spomenikih. Omenimo naj samo najpomembnejše: v okviru varovanja starih mestnih jeder se je poglobljeno ukvarjal z delom na prenovi Celja, Žalca, Rogatca, Podčetrka in drugod, organiziral ali strokovno usmerjal je dela na gradovih Celje, Lemberg pri Dobrni, Podsreda, Velenje in Konjice, sodeloval in strokovno je vodil obnovitvena in prezentacijska dela na cerkvah na Svetini, Marija Gradcu, opatijski cerkvi v Celju, v Olimju, na Svetih gorah, Sladki gori, Mariji na Pesku, pri Sv. Roku nad Smarjem, v Petrovčah in drugod, s posebno skrbjo pa je usmerjal tudi obnovitvena in prezentacijska dela na spomenikih NOB in revolucije v Trebčah, Kidričevi domačiji na Knežcu pri Rogaški Slatini, na Šmiglovi zidanici, Preskarjevem mlinu in Kunejevem hramu nad Podsredo. Obenem je s strokovnimi nasveti in drugače sodeloval pri vrsti drugih spomeniškovarstvenih akcijah, ki so jih organizirali in pripravili imetniki spomenikov.

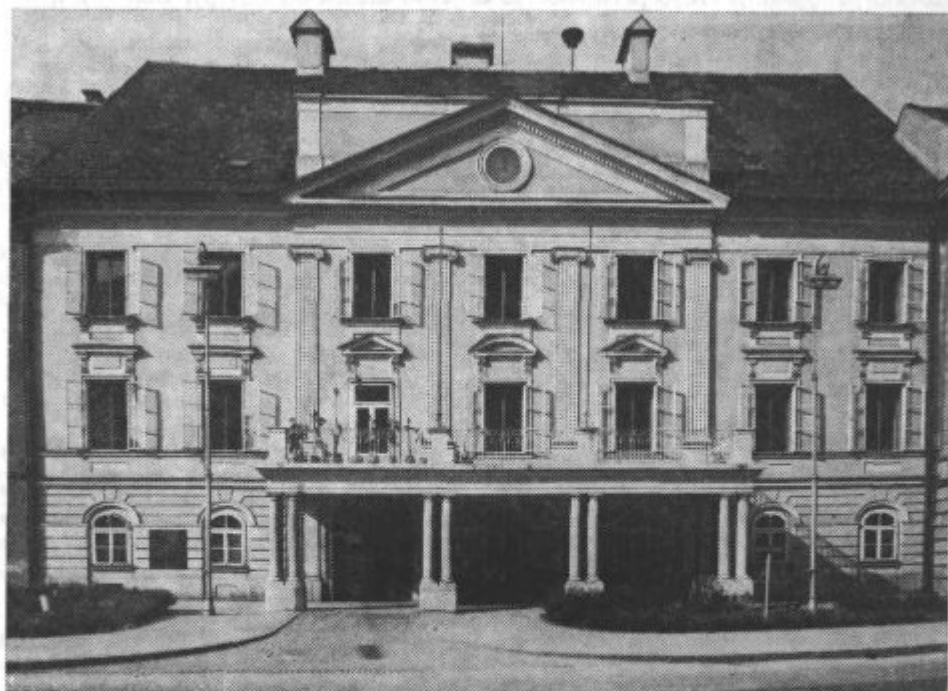
Vzporedno s spomeniškovarstvenimi deli je zavod pripravil tudi vrsto strokovnih razstav v Celju in drugod, s predavanji in raznimi publikacijami je skrbel za popularizacijo spomenikov in podobno. Trenutno je pred njim ena doslej najzahtevnejših nalog, priprava strokovnega gradiva za razglašanje spomenikov, ki ga predvideva novi zakon. To delo bo terjalo preverjanje in dopolnjevanje vseh doslej zbranih podatkov o spomenikih, obenem pa bo s tem prvič ustvarjen sistematični razvid nad vsemi spomeniškim zvrstmi na področju, ki ga zavod pokriva.

Najmlajša institucija je Muzej revolucije v Celju, ki obhaja letos 19-letnico svojega delovanja. Je naslednik oddelka NOB Pokrajinskega muzeja v Celju, ki je bil odprt 27. aprila 1951. Bogato zbrano gradivo je z leti preraslo okvir oddelka in ustanovljen je bil samostojni muzej revolucije decembra 1963. Poslopje bivšega mestnega magistrata, ki je ena najstarejših stavb v Celju, odlično ustreza svojemu namenu.

Razstavno gradivo v Muzeju revolucije obsega 452 muzealij, 738 fotografij, 19 diagramov, 291 dokumentov in 18 plaket, ki so razporejeni po temat-

sko-kronološkem redu v šestih razstavnih prostorih in prikazujejo boj komunistov za pravice delavskega razreda v obdobju stare Jugoslavije, boj proti okupatorju ter obnovo porušene domovine in delovne akcije.

Leta 1965 so delavci Muzeja revolucije Celje preuredili dvorišče Starega piskra v spominski prostor. Razstavljeni so dokumenti šestih streljanj na tem dvorišču, 70 fotokopij poslovnih pisem, ki so jih pisali na smrt obsojeni tik pred ustrelitvijo.

Magistrat — Muzej revolucije v Celju

Foto Viktor Berk

Posebnost muzeja so občasne razstave, s katerimi potuje po celjski regiji in tudi izven nje. Muzej je pripravil tudi več dislociranih spominskih sob, oziroma razstav. V I. osnovni šoli v Celju so prikazani »Ukradeni otroci«, v osnovni šoli Slovenske Konjice »Frankolovski zločin«, na Knežcu pri Rogaški Slatini »Boris Kidrič« in »Kozjansko med NOB«, v osnovni šoli Prebold »Slavko Slander«, v Šmiglovi zidnici nad Grajsko vasjo pri Preboldu »1. konferenca KPS leta 1938«, v osnovni šoli Solčava »Koroška v NOB«, v Cerovcu pri Dramljah »Partizanska bolnišnica ZIMA«, spominska soba v Joštovem mlinu v Medlogu, kjer je bila na Silvestrovo 1939 2. partijska konferenca KPS, v Topolšici je prikazana »Kapitulacija«, v osnovni šoli Mozirje »Druga grupa odredov« in v osnovni šoli Dobrna »XIV. divizija«, v osnovni šoli I. celjske čete v Celju »I. celjska četa« ter v osnovni šoli Lesično »Kozjanska v NOB«.

V 19 letih svojega obstoja je imel muzej 220 občasnih razstav, od tega 61 v domači hiši.

V muzeju združuje delo 7 redno zaposlenih in dva pogodbeno; 3 delavci imajo visoko izobrazbo, eden višjo, trije srednjo in dva sta kvalificirana.

Podala sem kratek pregled dosežkov in problemov celjskih zavodov. Mnogo je bilo storjenega, izpolnjen prenekateri program. Ostalo je pa seveda mnogo nerešenega, predvsem kadrovska vprašanja in za nekatere pereč prostorski problem. S svojo prisotnostjo dajemo mestu ob Savinji značaj kulturnega centra celjske regije.

PROSLAVA OB STOLETNICI POKRAJINSKEGA MUZEJA V CELJU

V letu 1982 je Celje praznovalo še en pomemben jubilej. Preteklo je sto let od ustanovitve celjskega muzeja, ki je prehodil to dolgo pot dokaj uspešno.

Da bi dali čim večji, delovni poudarek jubilejnemu letu, so se na pobudo delavcev muzeja odločile Kulturna skupnost občine Celje, Kulturna skupnost Slovenije in celjska občina, da finančno omogočijo adaptacijo in postavitev še zadnjih načrtovanih stalnih razstav v pritličju Stare grofije.

Z moralno pomočjo družbenopolitičnih organizacij je načrt uspel in muzej si je pridobil še naslednje stalne razstave: Celje v upodobitvah, etnologija celjskega območja, zbirka Alme Karlin, razstava stare libojske keramike in numizmatika.

Postavljena je bila tudi občasna razstava, ki je predstavila razvoj muzeja in njegove dejavnosti.

12. oktobra ob 18. uri je bila v glavni dvorani Stare grofije proslava, ki so se je udeležili številni gostje iz vse Slovenije. V kulturnem programu je sodeloval celjski komorni moški zbor pod vodstvom Vida Marcena. Na kjunasto flavto je igral Klemen Ramovž, recitatorja sta bila člana SLG Celje Peter Boštjančič in Nada Božič, ki je tudi povezovala celotni program.

Kot prva je spregovorila Vera Kolšek, ravnateljica celjskega muzeja:

Spoštovani gostje, prijatelji našega muzeja, predstavniki družbenopolitičnih organizacij, predstavniki muzejev in galerij, dragi kolegi in kolegice, dovolite mi, da vas v imenu kolektiva Pokrajinskega muzeja v Celju prav pristrčno pozdravim!

Veseli smo, da ste z nami ob tem slovesnem trenutku, ko zaokrožujemo stoletno delo muzeja s predstavitvijo še zadnjih stalnih razstav.

Nad starodavnim mestom ob Savinji žarijo že od nekdaj na modrem nebu tri zvezde. Trikrat v svoji zgodovini so zažarele svetleje kot običajno, kar je postalo usodno tudi za naš muzej.

Prvič je bilo to v davnini, ko je Celeja postala mesto, katerega ostaline so bile po tisočletjih povod za ustanovitev muzeja. Drugo svetlo obdobje so bili Celjski z gradu, ki so ponesli slavo Celja širom po svetu, prinesli v mesto evropsko kulturo in naše zvezde pozlatili.

Tretje obdobje, ko zažarijo zvezde najsvetleje, pa je v našem sedanjem trenutku. Času po osvoboditvi se moramo namreč zahvaliti, da je muzej doživel tolikšen razcvet in je v Stari grofiji dobil svoj dom in veljavo. To obdobje nam je zagotovilo razvoj, katerega rezultati so danes vidni pred nami.

Ob jubilejnih srečanjih je navada, da se ozremo nazaj in obujamo spomine iz preteklosti. Nocoj bomo to doživeli na občasni razstavi, ki je postavljena v ta namen in izpoveduje zgodovino muzeja in njegove dejavnosti na podlagi novo pridobljenih možnosti.

Tako mi je ostala le še prijetna dolžnost, da se zahvalim vsem, ki so kakorkoli pripomogli k današnjemu izgledu muzeja. Hvala vsem celjskim gradbenim podjetjem, ki so desetletja delovala v grofiji, vsem restavradorjem in konservatorjem, ki so obnavljali freske, strope, slike in druge muzealije, vsem celjskim obrtnikom, ki so kakorkoli pripomogli do popolnejše ureditve. Zahvala gre vsem strokovnim sodelavcem, ki so nam s svojim znanjem radi priskočili na pomoč. Zahvaliti se moram tudi maloštevilnemu, a požrtvovalnemu kolektivu in vsem tistim, ki so kdajkoli združevali svoje delo v muzeju. Hvala nastopajočim in Vrtnarstvu Celje, ki so pripomogli k današnjemu prazničnemu razpoloženju.

Seveda pa bi bila vsa naša prizadevanja zaman, če ne bi našli opore in polnega razumevanja celjske občine in družbenopolitičnih organizacij, ki so nas moralno podpirale.

V zadnjih letih sta večji delež finančnih naporov nosili Kulturna skupnost občine Celje in Kulturna skupnost Slovenije. Razumevanje za naša prizadevanja pa so našle tudi druge občine v regiji: prav posebno žalska in šentjurska, ki posedujeta poleg Celja največja arheološka spomenika — Šempeter in Rifnik.

Nocoj odpiramo javnosti še pritlične prostore Stare grofije, ki so adaptirani tako, da je viden prvotni tloris poslopja. Idejni načrt je pripravil že prof. Tone Bitenc, uresničil pa ga je arhitekt Marjan Očvirk. Zadnja obnovitvena dela in notranjo opremo sta opravili Obrtno gradbeno podjetje Remont in Pogodbena organizacija združenega dela Leskošek. Prvič od obstoja muzeja je razstavljena numizmatična zbirka v celoti skozi stoletja, katere izbor sta pripravila dr. Aleksander Jeločnik in magister Peter Kos. Po dvajsetih letih smo ponovno lahko razstavili etnologijo celjske regije z ljudsko umetnostjo, tokrat razširjeno in na novo oblikovano. Svoj prostor je našla tudi zbirka Alme Karlinove, ki smo jo doslej lahko posredovali javnosti le na občasnih razstavah. Obe razstavi je uredil kustos Vladimir Šlibar s sodelavci. Stara libojska keramika je našla poseben prostor.

Zahvaljujoč Keramični industriji Liboje, ki je odstopila svojo staro zbirko, je sedaj uspelo uresničiti prikaz industrijskega oblikovanja keramične proizvodnje v Savinjski dolini. S starimi upodobitvami Celja zaokrožujemo razstave v pritličju. Avtorici obeh razstav prof. Mileni Moškon je pri postavitvi pomagal Avgust Lavrenčič, ki je za praznovanje opravil veliko nalogo: osnutke plakata, priznanj, vabil in emblema celjskega muzeja.

Ko danes zaključujemo in ocenjujemo stoletno dejavnost muzeja, pa že snujemo načrte za naprej. Pred nami so nove naloge na raziskovalnem in tudi na kulturnoprosvetnem področju. Čakajo nas dolžnosti ob usmerjenem izobraževanju in pri nadaljnjem podružbljanju naše dejavnosti. Mislim, da bomo z delom v tako urejenem muzeju tudi v bodoče lahko prispevali h kulturnemu razvoju našega naroda.

Pred sto leti, ob rojstvu celjskega muzeja je bil slavnostni govornik takratni župan. Zato vabim predsednika Skupščine občine Celje tovariša Edija Stepišnika, da danes nadaljuje s to tradicijo.

Med slovesnostjo ob stoletnici Pokrajinskega muzeja v glavni dvorani Stare grofije.

Foto Viktor Berk

Predsednik skupščine občine Celje tovariš Edo Stepišnik je bil slavnostni govornik:

Prijetna čast mi je dana, da vas lahko v tako velikem številu pozdravim. Danes smo tu v Stari grofiji zato, da počastimo letošnji osrednji kulturni dogodek. Stoletnica dela Pokrajinskega muzeja ni samo naš celjski dogodek, temveč širše slovenski. Pomen te ustanove pri ohranjanju naše regijske, slovenske in jugoslovanske zgodovine je tolikšen, da to tudi upravičeno zasluži. Celje z okolico je vedno dajalo velik pomen ohranitvi kulturne dediščine. Prvi zapisi izpred 500 let o tem, da so reliefe in napisne plošče vzdicali v stene pomembnih zgradb, govorijo o skrbi za to narodno bogastvo. Prav ta skrb, ki je danes še vedno prisotna, nam ohranja vsaj del zgodovine sedanjim in novim generacijam.

Sklep o ustanovitvi muzeja ter dodelitev prostorov izvira že iz leta 1880 od takratnega občinskega sveta. Komite, ki je bil imenovan, je opravil nalogo do 1. maja 1882, ko so odprli lokalni mestni muzej in ga zaupali takratnemu županu z namenom, da občinski svet skrbi za njegovo vsebinsko rast in materialno osnovo. Prostor zanj pa je bil v sedanji Glasbeni šoli in na njenem dvorišču. Pomen novoustanovljenega muzeja ni bil samo v skrbi za ohranitev kulturnih in zgodovinskih eksponatov, bil je prva kulturna ustanova in skozi stoletje je bilo veliko naporov, da je vseskozi bila prisotna napredna slovenska smer. Odmevnost ob otvoritvi je bila velika doma in na tujem. 1892. leta si je muzej ogledal tudi cesar Franc Jožef. Z otvoritvijo pa je dozorela ideja o ustanovitvi muzejskega društva v Celju. Samo leto dni kasneje je bilo ustanovljeno in prevzelo v upravljanje muzej. Člani društva so zlasti skrbeli za zbiranje in ohranjanje muzealij. Prostori so postali zato kmalu pretensni. Do prve svetovne vojne so se izmenjali štirje kustosi. Med obema vojnama pa ga je vodil naš profesor JANKO OROŽEN, takrat že predsednik muzejskega društva. Še dva dogodka sta pomembna za nadaljnji razvoj muzeja. Na mestni občini so 1920. leta razpravljali o prodaji stare grofije, vendar odborniki niso zgl-

sovali prodaje. Hoteli so uresničiti dolgoletno željo Celjanov, da se vanjo preselijo muzejske zbirke, seveda po izselitvi sodišča. To pa se je zgodilo avgusta 1945. leta. 1965. leta se je Mestni muzej v Celju preimenoval v Pokrajinski muzej Celje. Ta naziv pa je bližji delovnemu področju, ki ga ima. Tako je poudarjen regijski pomen, saj deluje na področju sedmih občin. Pokrajinski muzej je danes delovna organizacija posebnega družbenega pomena. V tem je še vedno prisotno izročilo izpred 100 let, ko je postal mestni svet čuvar nad to ustanovo.

Današnji časi so bistveno drugačni. Težnje po ohranjanju naše bogate kulturne dediščine pa so ostale. Boj za ohranitev vsega v Celju nekako simbolizira skrb za Avreljanov zlatnik, ki je bil do danes od 1912. leta spravljen v Mestni hranilnici in le zavednim meščanom se lahko zahvalimo za njegovo ohranitev.

Zanimanje in pomoč delavcev in občanov je velika. 40.000 obiskovalcev Muzeja v preteklem letu samo delno simbolizira stanje. Še več pa pomeni neposredna pomoč in sodelovanje pri iskanju in odstopanju muzealskih predmetov. Velik smisel darovalcev je prav v tem, da so predmeti dostopni vsem. Velika pomoč okolice se vedno izkazuje tudi pri arheoloških izkopavanjih na širšem področju. Vedno več je tudi neposrednih stikov in pomoči drugih organizacij združenega dela. Celjske zlatarne že nekaj let v tesnem sodelovanju z muzejem pripravljajo uspešne zlatarske razstave v teh prostorih ter nudijo in opravljajo nekatere strokovne usluge muzeju. Pomembno je spoznanje, da je resnično narodno bogastvo hranjeno v tem muzeju na voljo in ogled vsem delavcem in občanom. Spoznanje, da tega ne zapi-ramo več v blagajne in arhivske sobe ter da ni namenjeno le določenemu krogu, je že preseženo. Prav je, da vsi spoznamo to dediščino, tako jo bomo znali tudi ceniti in vrednotiti. Hkrati bo tudi najboljša osnova za svobodno menjavo dela, ko bomo del osebnega dohodka namenjali kulturi. Zavedati se moramo poslanstva in vloge v sedanjem trenutku, sodelovati pri oblikovanju kulturne politike tako, da bo omogočen še večji ustvarjalni razmah ter še več ustvarjalne svobode in ustvarjalnih možnosti. Kulturi je mesto v samoupravnem združevanju dela in v krajevnih skupnostih. Včasih z grenkim priokusom ugotovimo, kako malo vemo o zgodovini naroda, kateremu pripadamo. Kajti možnosti za temeljito doživljanje dosežkov različnih človeških kultur na različnih stopnjah so vedno manjše. To je pokazalo tudi nedavno posvetovanje zgodovinarjev v Celju. Pripravljenost in posluš delavcev in občanov za ta del kulture je velik. Nujno je čim več ljudi pritegniti na ogled vsega tega, kar je razstavljeno. To kar lahko danes pokažemo, je resnično veliko. To je bogat muzej z veliko razstavno površino, odlikuje pa se v izredni urejenosti. Vse to ima osnovo v ljudeh, v tistih redkih entuziastih, ki ste vložili svoj trud in svojo strokovnost, ter vseh tistih, ki so prispevali svoj delež po svojih možnostih. Danes je Pokrajinski muzej ponos Celja, ki ne preseneča samo nas domačine, ampak tudi številne tujce. Dolžnost mi je, da se zahvalim kolektivu za vse, kar je bilo narejenega. Pred 100 leti so zaupali muzej županu, danes je to zaupanje dano prav vam. Opravljeno delo je toliko večje, če vemo za skromno kadrovsko zasedbo. Delo je v večini slonelo na štirih delavcih, ki so uredili zbirke, vendar strokovna podkovanost in vaša srčnost in posluš sta k temu največ prispevala. Tudi v prihodnje bomo skladno z našimi opredelitvami skrbeli za dostojno nadaljevanje že doseženega. Varovanje in predstavljanje bogatega kulturno zgodovinskega izročila ter s tem krepitev naše, narodne in razredne samozavesti ter samoupravne osveščenosti je prvenstvena naloga. Nedvomno je sedanji gospodarski trenutek težak, vendar stabilizacija ne pomeni samo odrekanja, ampak smotrno programiranje, postavitev takšnih dosegljivih ciljev, ki ne pomenijo samo denar, temveč ustvarjalno pobudo in voljo za večje in boljše dosežke tudi na področju kulture. Priznanje za delo je tudi letošnja »Slandrova« nagrada kolektivu, za katero so se opredelili delegati vseh treh zborov občinske skupščine. »Slandrova« nagrada je nagrada za trud in za izredne delovne uspehe, še zlasti po osvoboditvi, s katerimi ste veliko prispevali h kvalitetnemu in hitremu kulturnemu razvoju Celja.

Sedanja temeljita notranja in zunanja obnova muzeja je najlepše darilo za vse ter oddolžitev ob jubileju.

S krajšimi nagovori so muzeju čestitali: predsednik Društva muzealcev Slovenije dr. Peter Petru, predstavnik Narodnega muzeja iz Ljubljane dr. Stane Gabrovec, predsednik Društva konservatorjev Slovenije dr. Marjan Slabe in predsednik Zgodovinskih društev Slovenije dr. Vasja Melik.

Po slovesnosti so si gostje ogledali celoten muzej, predvsem pa nove stalne razstave. K prazničnem razpoloženju so pripomogli lepi cvetlični aranžmaji, ki so bili razporejeni po vseh razstavnih prostorih. Te cvetlice so bile darilo Vrtnarstva iz Medloga.

Poseben poudarek je dalo stoletnici muzeja Društvo muzealcev Slovenije z organiziranjem strokovnega posvetovanja v Celju med 12. in 14. oktobrom. Za zaključek je bila izvedena ekskurzija k Sv. Roku, na Sladko goro, Knežec pri Rogaški Slatini in na Rifnik pri Šentjurju.

LJUBOMIR — ANDREJ LISAC

**DIJAKI S CELJSKEGA OBMOČJA
NA ZAGREBSKIH ŠOLAH**

1776/77—1917/18

Iz ohranjenih arhivskih virov povzema avtor podatke o dijakih s celjskega pokrajinskega območja, ki so se med šolskima letoma 1776/77 in 1917/18 šolali na raznih srednjih šolah v Zagrebu. Nekateri od njih so pozneje postali vidni javni delavci.

**PUPILS FROM THE CELJE AREA IN ZAGREB SCHOOLS BETWEEN
1776/77—1917/18**

The author quotes from the preserved records the data on pupils from the Celje area, who attended different secondary schools in Zagreb between the school-years of 1776/77 and 1917/18. Some of them later became important public workers.

Celjsko področje, čeprav s starim izrazitim centrom — mestom Celje, je dolga leta bilo brez srednješolskega zavoda. To dejstvo je povzročilo, da so Celjani in premožnejši prebivalci celjske okolice svoje otroke pošiljali na šolanje v najbližje šolske centre Gradec, Ljubljano, Celovec, Maribor in Zagreb. Oddaljenost posameznih šolskih centrov in precej visoki stroški vzdrževanja sta imeli odločilno vlogo pri izbiri mesta šolanja. Zagreb, ki je bil relativno najbližji, z najboljšimi pogoji šolanja in najnižjimi stroški za prehrano in stanovanje šolarjev, z dolgo in slovito šolsko tradicijo¹ in priložnostjo nadaljevanja študija na akademiji (filozofija, teologija, pravo), je bil tudi politično, kulturno in ekonomsko središče bratskega slovanskega naroda in je že od srednjega veka bil zelo privlačno mesto za vso slovensko Štajersko. Tako tudi za celjsko področje. A vsekakor je treba poudariti še dejstvo, da v Zagrebu za slovenske dijake ni bilo jezične bariere, ne v pouku (latinščina, pozneje hrvaščina) in ne v občevarju. Celo, ko je Celje 1808. leta dobilo nižjo

Avtor: Ljubomir — Andrej Lisac, profesor v pok., Zagreb

gimnazijo, ki je šele 1819. leta postala šestrazredna,² je Zagreb še vedno ostal enako privlačno šolsko središče za Slovence iz Štajerske, celjskega področja in zlasti iz celjske okolice.

Zagrebska gimnazija je bila v svojem prvem obdobju (1607—1773) povsem enaka drugim jezuitskim gimnazijam. Jezuiti so svoj šolski sistem izgradili na podlagi srednjeveške latinske cerkvene šole in humanističnega literarnega izobraževanja v okvirih Kvintilijanovih principov pouka s tremi temeljnimi stopnjami (elementarna, gramatična in retorična),³ a v svoje šole so poleg religiozne vzgoje uvedli učenje klasičnih jezikov in klasične literature kot glavnega sredstva pouka in tako ustvarili sintezo ideala renesanse in katoliške reformacije (Ratio studiorum Societatis Jesu).⁴ Po razpustitvi jezuitskega reda⁵ je bila zagrebska gimnazija (šestrazredna) preurejena v smislu reform racionalizma in prosvetljenstva Marije Terezije in Jožefa II. (Ratio educationis).⁶ Po novih odločbah je gimnazija imela pet razredov, in sicer tri gramatične (principia, grammatica, syntaxis) in dva humanistična (poesis, rhetorica), a je 1806. leta zopet dobila vseh šest razredov, ko ji je bil vrnjen najnižji gramatički razred (parva).⁷ Nadaljevanje gimnazije je bila akademija, na kateri je filozofski pouk bil razdeljen v dva letnika (primi et secundi anni). Učni jezik je tudi po razpustitvi jezuitskega reda na gimnaziji in akademiji ostala latinščina do 1847. leta.⁸ Leta 1842 je akademija sicer dobila ločeno upravo,⁹ v samem pouku pa ni bilo izprememb. Gimnazija je torej v drugem obdobju (1773—1850) imela šest razredov in dva akademska tečaja filozofije, to se pravi do generalne reorganizacije gimnazijskega pouka v celi avstrijski monarhiji.¹⁰

Naslednje obdobje (1850—1918) predstavlja ero modernega srednjega šolstva. Zagreb je v tem obdobju poleg reformirane gimnazije dobil še realko (1854) in ženski licej (1892) s tem, da sta iz gimnazije nastala dva zavoda (Gornjogradska in Dolnjogradska gimnazija),¹¹ kar se je pozneje zgodilo tudi z realko (1912). Razen tega je 1849. leta bila utemeljena državna preparandija, ki je bila med leti 1873—1883 prav tako razdeljena v dva zavoda (moški in ženski), a paralelno je v tem celem obdobju delovala še javna ženska preparandija usmiljenih sester (od 1848).¹² K tem zavodom je prišteti še novoustanovljeno trgovsko šolo (1883), oziroma trgovsko akademijo (od 1911).

Realko je ustanovila mestna občina 1854. leta kot malo mestno realko (postopno trirazredno) in je postala 1856. leta deželna, a 1859. leta velika realka (od 1861 šestrazredna, od 1894 osemrazredna, od 1895 realna gimnazija).¹³ V letu 1892 je Zagreb dobil nov srednješolski zavod, popolnoma svojevrstnega tipa in prvi te vrste v državi. Deželna vlada je namreč z odlokom z dne 5. septembra 1892 ustanovila začasni ženski licej (štirirazredni, ki je do 1896 postal osemrazredni).¹⁴

Iz predhodnika učiteljišč — pedagoških tečajev (1776—1849) je Banski svet v Zagrebu 27. oktobra 1849 ustanovil preparandialni zavod (Učiteljna učionica zagrebačka), ki je imel dva tečaja in 1853. leta postal preparandija (Obrazovališče za učitelje). Z majhnimi izpremembami v učnem načrtu v letih 1857 in 1864 je zavod kot tak deloval do 1874. leta, ko je bil reorganiziran (Zakon od 14. oktobra 1874) in je od 1875. leta imel tri tečaje, a 1888. leta dobil še četrtega (Zakon od 31. oktobra 1888). 1874. leta je bila odprta tudi samostojna državna ženska učiteljska šola, ki pa je leta 1883 odpravljena.¹⁵

Zagrebske usmiljenke so imele svojo preparandijo internega tipa že 1846. leta, za katero je dovoljenje podelil cesar Ferdinand V. Ta preparandija, ki je imela dva tečaja in še pripravljalni tečaj, je bila od 1848. leta dostopna tudi posvetnim dekletom in je z ministrskim odlokom z dne 27. decembra 1851 razglašena za javni zavod. 1855. leta je z ministrskim reskriptom bil odpravljen pripravljalni tečaj in sta do 1875. leta bila le dva tečaja. Z odlokom deželne vlade z dne 17. julija 1875 je zavod razširjen na tri tečaje in z drugim odlokom z dne 9. decembra 1876 vnovič razglašen za javni zavod (ženska preparandija), a 1889. leta je dobil še četrti tečaj in novo ime (Ženska učiteljska šola), na kar ni bilo več sprememb.¹⁶

Leta 1851 je Trgovska zbornica v Zagrebu ustanovila svojo gremialno trgovsko šolo z učnim načrtom po vzoru trgovskih šol v Ljubljani (Mahrova) in Pečuju. Imela je tri razrede (pripravljalni in dva praktična).¹⁷ Ta šola je bila sicer šola nižjega ranga, vendar je bila predhodnik poznejši državni trgovski šoli, ustanovljeni z odlokom deželne vlade z dne 15. oktobra 1883 pri zagrebški realki. Šola je še istega (1883.) leta dobila štatut in delovala kot dvorazredna trgovska šola. 1890. leta je postala trirazredna in dobila novo ime (Višja trgovska šola) z rangom popolne srednje šole, a 1909. leta je bila razširjena v štirirazredno. Samostojno upravo (dotedaj skupno z realko) je dobila z odlokom deželne vlade z dne 17. januarja 1910 in z drugim odlokom iste vlade z dne 19. februarja 1911 postala Trgovska akademija.¹⁸

Na podlagi izpisov iz šolskih katalogov dobimo za celjsko področje naslednji seznam dijakov:¹⁹

GIMNAZIJA 1776/77—1826/27

- Bradač Gregor, 19, kmet (Gornji grad) G-2/H-2 1821/22—1826/27
 Cizl Andrej, 13, kmet (Smartno — Bočna) G-1 1826/27
 Dobošek Anton, 15, čevljar (Zibika — Šmarje p. J.) G-1/G-3 1822/23—1825/26
 Ganganelli Ivan, 18, kmet (Šoštanj) G-1/G-2 1820/21—1821/22
 Jazovnik Tomaž, 24, kmet (Rogatec) F-1 1808/09
 Kajnič Jurij, 21, kmet (Jarnovec — Dramlje) F-1/F-2 1823/24—1824/25
 Koch Anton, 19, meščan (Slovenjgradec) H-1/F-1 1820/21—1821/22
 Kovač Franc, 22, kmet (Ljubno) F-1 1826/27
 Kovačič Franc, 12, kmet (Slatina — Rogatec) G-1/G-2 1820/21—1821/22
 Kramperger Gregor, 21, kmet (Sv. Rupret — Braslovče) G-4 1811/12
 Krumpak Tomaž, 17, kmet (Slatina — Rogatec) G-1/H-2 1821/22—1826/27
 Maranšek Franc, 22, kmet (Frankolovo) F-1 1826/27
 Mihelin Martin, 12, krojač (Nova vas — Sv. Jurij ob j. ž.) G-1/G-3 1823/24—1826/27
 Otorepec Anton, 21, kmet (Sv. Križ — Slatina, Rogatec) G-2 1824/25
 Pavlinc Jakob, 18, kmet (Slatina — Rogatec) G-1 1820/21—1821/22, 1824/25
 Perdan Gašper, 20, kmet (Nova cerkev) F-1 1798/99
 Plevnik Anton, 15, kmet (Zibika — Šmarje p. J.) G-2/H-2 1822/23—1826/27
 Pogradnik Anton, 24, kmet (Celje) F-1 1812/13
 Poljanšek Stefan, 22, kmet (Vransko) G-1 1826/27
 Pop Ignacij, 20, kmet (Bukovžlak — Teharje) F-1 1817/18
 Potnik Matej, 26, kmet (Ljubno) F-1 1803/04
 Pusnik Ignacij, 22, kmet (Sv. Vid nad Valdekom) F-1 1826/27
 Rakovec Jurij, 19, kmet (Kovača ves — Slov. Bistrica) F-1 1799/1800
 Randl Franc, 24, kmet (Celje) F-2 1824/25
 Rečar Tomaž, 17, kmet (Smartno — Bočna) G-1 1826/27
 Smolè Anton, 16, kmet (Sv. Uršula — Dramlje) G-1 1820/21
 Smolè Peter, 13, kmet (Sv. Uršula — Dramlje) G-1 1820/21
 Soško Mihael, kmet (Košnica) G-1/G-4 1821/22—1826/27

Susil Mihael, 18, kmet (Dobrič — Sv. Andraž pri Velenju) G-1/H-1 1806/07—1810/11
 Spiler Franc, 16, kmet (Celje) G-1 1823/24
 Trebas Franc, 18, oskrbnik (Makole — Jelovci, Slov. Bistrica) F-1 1808/09
 Vavpotič Marko, 23, kmet (Sv. Križ — Slatina, Rogatec) F-1/F-2 1800/01—1801/02
 Viličnjak Martin, 22, kmet (Črešnjevce — Slov. Bistrica) F-2 1807/08
 Vrečko Anton, 16, kmet (Zibika — Šmarje p. J.) G-1 1820/21
 Vrenko Blaž, 24, kmet (Nova cerkev) F-1/F-2 1806/07—1807/08
 Wiesner Franc, 9, sodnik (Celje) G-1/F-2 1808/09—1815/16

GIMNAZIJA 1828/29—1849/50

Andrenšek Simon, 15, kmet (Zibika — Šmarje p. J.) G-1/G-3 1831/32—1833/34
 Bader Anton, 24, kovač (Sv. Florijan — Rogatec) F-1 1841/42
 Cvenk Martin, 16, kmet (Šoštanj) G-3/G-4 1828/29—1829/30
 Ceč Karel, 18, učitelj (Celje) F-1/F-2 1842/43—1843/44
 Cobec Anton, 20, kmet (Kostrivnica — Rogatec) F-1/F-2 1844/45—1845/46
 Detiček Mihael, 22, meščan (Konjice) F-1/F-2 1845/46—1846/47
 Dietrich Urban, 24, tkalec (Slovenjgradec) F-1/F-2 1841/42
 Ferleš Franc, 20, tesar (Zetale — Rogatec) H-2 1828/29
 Florijan Matej, 13, kmet (Vransko) G-1/G-3 1828/29—1831/32
 Ganganelli Ivan, 26, meščan (Šoštanj) G-3/H-2 1830/31—1834/35
 Hefele Ivan, 20, lekarnar (Jurklošter — Laško) H-2 1832/33
 Hren Jakob, 17, kmet (Rečica — Gornji grad) G-3 1845/46
 Jakl Anton, 18, kmet (Dol — Celje) G-1 1829/30
 Jančer Franc, 16, kmet (Črešnjevce — Slov. Bistrica) H-1/F-2 1837/38—1840/41
 Koritnik Jurij, 16, kmet (Zagorje) G-1 1833/34
 Korošec Štefan, 13, kmet (Dramlje — Celje) G-1/F-2 1829/30—1837/38
 Kosi Matija, 18, kmet (Sv. Duh — Solčava) F-1/F-2 1846/47—1847/48
 Košutnik Anton, 16, kmet (Sv. Duh — Solčava) G-1 1833/34
 Krajnc Anton, 22, kmet (Loka — Laško) F-1/F-2 1844/45—1845/46
 Kramperger Jurij, 19, kmet (Sv. Rupret — Braslovče) H-2/F-1 1838/39—1839/40
 Krumpak Tomaž, 22, oskrbnik (Slatina — Rogatec) F-1 1828/29
 Lovrenčak Šimen, 16, kmet (Gabrce — Plat, Rogatec) G-1/G-2 1831/32—1832/33
 Mak Franc, 15, gostilničar (Laško) G-1/H-2 1828/29—1833/34
 Malej Lovrenc, 13, kmet (Sent Jernej — Konjice) G-1/G-4 1829/30—1832/33
 Matavs Anton, 15, tkalec (Zreče — Konjice) G-1/G-3 1832/33—1836/37
 Meglič Franc, 22, kmet (Sv. Marko — Laško) F-2 1839/40
 Mihelin Martin, 17, krojač (Nova vas — Sv. Jurij ob j. ž.) H-2 1829/30
 Mlaker Martin, 19, kmet (Žusem — Šmarje p. J.) G-1 1833/34
 Orlovič Ivan, 16, mati babica (Rogatec) G-3/H-1 1830/31—1832/33
 Pavhole Jakob, 16, kmet (Sladka gora — Šmarje p. J.) G-1 1833/34, H-1 1837/38
 Petelinšek Gašper, 18, kmet (Loče — Sv. Martin v Rožni dolini) G-1 1830/31
 Pevec Ivan, 14, usnjar (Vojnik) G-1/G-4 1830/31—1833/34
 Pinter Franc, 22, organist (Radmirje — Ljubno) F-1 1845/46
 Pipan Gustav, 18, profesor (Celje) F-2 1838/39
 Počan Gregor, 24, kmet (Liboje — Petrovče) F-2 1828/29—1829/30
 Ribič Ivan, 19, komisar distrikta (Vojnik) F-2 1842/43—1843/44
 Ruml Jernej, 16, kmet (Šoštanj) G-1 1829/30
 Sajp Jožef, 19, davkar (Rogatec) F-1 1831/32
 Strajnsak Martin, 19, kmet (Sv. Jurij ob Taboru) F-2 1841/42
 Strmecki Jurij, 15, kmet (Sele — Slivnica, Šmarje p. J.) G-1 1849/50
 Štiker (Sticker) Rajmund 20, profesor (Celje) F-1/F-2 1841/42—1842/43
 Šucman Andrej, 17, kmet (Zibika — Šmarje p. J.) G-1/G-2 1831/32—1833/34
 Švarc Henrik, 15, posestnik (Zagorje) G-3 1833/34
 Tancer Ivan, 13, meščan (Studenec — Velika Pirešica) G-1 1833/34
 Ujc Andrej, 14, čevljar (Dvor — Šmarje p. J.) G-1/F-1 1836/37—1844/45
 Virnik Gašper, 17, kmet (Šoštanj) G-1 1829/30
 Volkart Avguštin, 20, uradnik (Celje) F-1 1843/44
 Vresnik Franc, 14, kmet (Loče — Konjice) G-1/H-1 1830/31—1834/35

Welle Jakob, 18, trgovec (Rogatec) G-2/G-3 1836/37—1837/38
Zabavnik Ivan, 15, kmet (Kostrivnica — Rogatec) G-1 1835/36
Zeleznik Anton, 17, kmet (Rogatec) G-2/G-3 1830/31—1831/32
Zlender Franc — Jožef, 15, kmet, (Bec — Razbor, Laško) G-1/G-2 1830/31—1831/32

GIMNAZIJA 1850/51—1917/18

Badl Vinko, 18, usnjar (Rogatec) G-7 1850/51
Bezenšek Ernest, 11, posestnik (Frankolovo) G-1/G-2 1878/79—1879/80
Bregant Ivan, 16, posestnik (Slivnica — Smarje p. J.) G-2/G-3 1885/86—1886/87
Breznik Jožef, 19, posestnik (Loče — Konjice) G-6/G-8 1856/57—1858/59
Canžek Martin, 21, kmet (Sv. Ema — Smarje p. J.) G-5 1865/66
Crnkovič Albert, 11, komisar (Rogatec) G-1/G-5 1867/68—1871/72
Drofenik Franc, 20, kmet (Sv. Križ — Slatina, Rogatec) G-5/G-8 1858/59—1861/62
Erjavec Peter, 21, kmet (Kostrivnica — Rogatec) G-8 1854/55
Filipancič Anton, 10, meščan (Celje) G-1/G-3 1897/98—1899/1900
Hedel Edmund, 13, mizar (Celje) G-2 1860/61
Kikerec (Quiquirez) Ivan, 12, meščan (Slov. Bistrica) G-1/G-8 1865/66—1872/73
Kolar Vincenc, 19, posestnik (Nova cerkev) G-7/G-8 1856/57—1857/58
Komerički Anton, 11, sodnik (Celje) G-1 1902/03
Konrad Miroslav, 10, krojač (Šent Janž — Rečica) G-1/G-3 1886/87—1888/89
Kos Anton, 19, posestnik (Sv. Križ — Slatina, Rogatec) G-4/G-5 1856/57—1857/58
Krajnc Anton, 21, kmet (Nova cerkev) G-8 1850/51
Kralj Franc, 12, kmet (Smarje p. J.) G-1 1883/84
Križekar Edvard, 17, zdravnik (Sv. Pavel pri Preboldu) G-7 1851/52
Kunštek Lukež, 23, kmet (Sv. Florijan — Rogatec) G-6 1857/58
Lapuh Ivan, 19, meščan (Slov. Bistrica) G-8 1859/60
Lenart Edvard, 11, ravnatelj glasbene šole (Celje) G-1/G-4 1903/04—1907/08
Lipež Oton, 10, profesor (Vransko) G-1 1877/78
Matek Davorin, 18, posestnik (Gornji grad) G-7/G-8 1778/79—1879/80
Miholič Stanko, 11, profesor (Zalec) G-1/G-8 1902/03—1909/10
Naglič Ivan, 18, kmet (Zreče — Konjice) G-5/G-7 1874/75—1877/78
Novacan Anton, 16, kmet (Dobrova — Celje) G-4/G-6 1903/04—1905/06
Oblak Ignacij, 20, kipar (Celje) G-8 1885/86
Ocvirk Franc, 19, kmet (Slivnica — Smarje p. J.) G-8 1882/83
Pečnik Andrej, 20, kmet (Rečica — Gornji grad) G-7 1856/57
Premru Herman, 11, profesor (Celje) G-3/G-8 1851/52—1856/57
Rančigaj Anton, 20, kmet (Gomilsko) G-7/G-8 1878/79—1879/80
Rožman Ignacij, 18, kmet (Ljubno) G-6 1978/79
Seljak Franc, 12, trgovec (Rečica — Gornji grad) G-1 1878/79
Seljak Jožef, 13, trgovec (Rečica — Gornji grad) G-2/G-3 1881/82—1882/83
Senekovič Jurij, 24, kmet (Ritoznoj — Slov. Bistrica) G-7 1857/58
Simonič Ignacij, 18, posestnik (Sv. Rupret — Braslovče) G-4/G-7 1853/54—1857/58
Sonntag Karel, 12, uradnik (Celje) G-1/G-3 1873/74—1875/76
Šmid Emanuel, 11, oficial (Konjice) G-1/G-5 1865/66—1872/73
Turin Albin, 17, učitelj (Ljubno) G-8 1855/56
Turk Franc, 12, pisar (Gomilsko) G-1 1895/96
Urbanič Ivan, 19, gostilničar (Sv. Rupret — Braslovče) G-6/G-8 1853/54—1855/56
Vizjak Vincenc, 19, posestnik (Letuš — Braslovče) G-8 1855/56
Vogrinc Jožef, 18, kmet (Trobni dol — Sv. Rupert, Laško) G-1 1851/52
Zapletal Ignacij, 13, zdravnik (Trbovlje) G-1/G-2 1878/79—1880/81
Žitek Jožef, 21, posestnik (Sv. Magdalena — Zibika, Smarje p. J.) G-8 1852/53

REALKA 1854/55—1917/18

Birolla Oskar, 11, arhitekt (Trbovlje) R-1 1917/18
Cvirn Franc, 18, cerkovnik (Zibika — Smarje p. J.) R-2 1867/68
Dirjak Jožef, 13, sodnik (Smarje p. J.) R-4 1917/18
Fürst Emil, 13, trgovec in gostilničar (Rogatec) R-3/R-4 1898/99—1899/1900
Flik Edvard, 12, sluga v tovarni (Konjice) R-1/R-2 1907/08—1909/10

Fobbe Lavoslav, 13, orodjar (Celje) R-1/R-4 1892/93—1895/96
 Holobar Avguštin, 11, tesar (Celje) R-1/R-4 1897/98—1900/01
 Kick Jožef, 11, uradnik (Vojnik) R-1/R-8 1903/04—1910/11
 Luterotti Emil, 20, geometer (Zagorje) R-4/R-5 1868/69—1869/70
 Mikac Franc, 11, usnjar (Sodna vas — Sv. Ema, Šmarje p. J.) R-1/R-5 1889/90—1894/95
 Milivoj Fridrik, 12, gostilničar (Celje) R-1 1895/96
 Mlinarič Alojz, 13, gostilničar (Sv. Ema — Šmarje p. J.) R-1 1887/88
 Peršič Ivan, 12, novinar (Celje) R-1/R-4 1910/11—1913/14
 Podbrežnik Franc, 12, trgovec (Bočna — Gornji grad) R-1/R-2 1916/17—1917/18
 Reichenvater Avguštin, 13, oficir (Celje) R-1 1915/16—1916/17
 Svoboda Julij, 11, bančni uradnik (Zidani most) R-1/R-2 1896/97—1898/99
 Svoboda Karel, 14, bančni uradnik (Zidani most) R-1 1889/90
 Šoker Jakob, 9, geometer (Teharje) R-1/R-3 1875/76—1879/80
 Vizjak Franc, 13, posestnik (Letuš — Braslovče) R-3 1859/60
 Wurm Rudolf, 11, gostilničar (Celje) R-1 1880/81—1881/82
 Zapletal Ignacij, 16, zdravnik (Trbovlje) R-3 1881/82—1882/83

ZENSKI LICEJ 1892/93—1917/18

Birolla Berta, 11, arhitekt (Zagorje) L-1 1914/15
 Birolla Olga, 11, arhitekt (Trbovlje) L-1/L-2 1916/17—1917/18

PREPARANDIJE 1849/50—1917/18

Daranji Franc, 24, kmet (Sv. Jurij ob j. ž.) P-1/P-2 1868/69—1869/70
 Gottschlick Ema, 14, sedlar (Slov. Bistrica) P-1/P-2 1890/91—1891/92
 Jenko Marija, 19, rudniški nadzornik (Trbovlje) P-2/P-4 1895/96—1897/98
 Krasovič Jakob, 19, kmet (Sv. Pavel pri Preboldu) P-1/P-2 1866/67—1867/68
 Marin Anton, 21, kmet (Sava) P-1/P-2 1866/67—1867/68
 Ornik Terezina, 15, gozdar (Teharje) P-1/P-4 1896/97—1899/1900
 Paulšek Ivan, 18, kmet (Zalec) P-1/P-2 1867/68—1868/69
 Satler Alojz, 20, kmet (Sv. Jurij ob j. ž.) P-1/P-2 1870/71—1871/72
 Sinko Franc, 20, kmet (Sv. Jurij ob j. ž.) P-1/P-2 1864/65—1865/66
 Welley Aleksander, 16, meščan (Celje) P-1 1917/18

TRGOVSKA ŠOLA — AKADEMIJA 1883/84—1917/18

Fobbe Lavoslav, 17, orodjar (Celje) T-1/T-2 1896/97—1898/99
 Lenart Edvard, 16, ravnatelj glasbene šole (Celje) T-1/T-4 1908/09—1912/13
 Peršič Ivan, 18, novinar (Celje) T-2/T-3 1916/17—1917/18
 Urlep Jurij, 19, železniški uradnik (Sv. Stefan — Šmarje p. J.) T-2 1909/10

Na zagrebških šolah se je šolalo v letih 1776/77—1917/18 vsega 1.706 slovenskih dijakov (v absolutnem številu), oziroma je bilo vpisanih 3.788, in sicer na gimnaziji (1776—1918) 2.089, na akademiji (1776—1850) 713, na realki (1854—1918) 518, na ženskem liceju 1892—1918) 98, na preparandijah (1849—1918) 306 in na trgovski šoli, oziroma akademiji (1883—1918) 64. Na celjsko področje odpade od tega števila 174 učencev (v absolutnem številu), oziroma vseh vpisanih 397, kar nam nazorno pokaže naslednja tabela:²⁰

Razletje	1776/77— 1826/27	1828/29— 1849/50	1850/51— 1917/18	1776/77— 1917/18
Gimnazija				
Slovenija	596	542	951	2.089
Celjsko področje	57 (20)	86 (35)	107 (45)	250 (100)
Akademija				
Slovenija	326	387	—	713
Celjsko področje	22 (17)	33 (20)	—	55 (37)

Razletje	1776/77— 1826/27	1828/29— 1849/50	1850/51— 1917/18	1776/77— 1917/18
Realka				
Slovenija	—	—	518	518
Celjsko področje	—	—	56 (21)	56 (21)
Licej				
Slovenija	—	—	98	98
Celjsko področje	—	—	3 (2)	3 (2)
Preparandija				
Slovenija	—	1	305	306
Celjsko področje	—	—	22 (10)	22 (10)
Trgovska šola (akademija)				
Slovenija	—	—	64	64
Celjsko področje	—	—	11 (4)	11 (4)
Vsega				
Slovenija	922 (449)	930 (443)	1.936 (824)	3.788 (1.706)
Celjsko področje	79 (37)	119 (55)	199 (82)	397 (174)

Če analiziramo socialno strukturo staršev šolanih učencev s celjskega področja, dobimo zelo zanimivo sliko. Od absolutnega števila (174) je skoraj polovica (79) kmečkega stanu (plebeus, agricola, ruricola, kmet), ostali se pa razvrstijo takole: meščanov 8, uradnikov (komisar, oficial, pisar, rudniški nadzornik, oskrbnik, bančni in železniški uradnik, davkar, gozdar) 14, profesorjev in učiteljev 9, sodnikov 3, zdravnikov 4, lekarnar 1, babica 1, inženirjev (arhitekt, geometer) 4, novinarja 2 in po eden oficir, kipar, organist in cerkovnik. Potem je 12 posestnikov, 4 gostilničarji, 4 trgovci, 17 obrtnikov (po 3 krojači in usnjarji, po 2 čevljarja, orodjarja, tesarja in tkalca, po eden kovač, mizar in sedlar) in en tovarniški sluga. Po obdobjih jih odpade 31 kmečkega stanu v razletju 1776/77—1826/27, 29 kmečkega stanu v razletju 1828/29—1849/50 in samo 13 kmečkega stanu v razletju 1850/51—1917/18, torej očiten padec.

Druga zanimivost pa je dejstvo, da na realki, ženskem liceju in trgovski šoli, oziroma akademiji ni bilo sploh niti enega učenca s kmetov, na preparandijah jih je bilo le še 6 (od desetih). To jasno kaže, da so na izbiro mesta šolanja vplivale gmotne razmere staršev in naklonjenost pouku v narodnem (sorodnem hrvatskem) jeziku na eni strani, na drugi pa zagotovljena možnost višjega šolanja. Tako si lahko razložimo, zakaj je do leta 1850 bilo na 55 gimnazijcev kar 37 slušateljev filozofije na akademiji s celjskega področja.

Ob koncu bi še dodali, da se je slovenska trgovska mladina v svoji stroki šolala v Zagrebu tudi pred 1883. letom, ko je bila ustanovljena državna trgovska šola, oziroma akademija. To je razvidno iz arhivskega gradiva cehovskih organizacij in gremialne šole trgovske zbornice v Zagrebu.²¹ Za obdobje 1836—1870 imamo take podatke v »Protokoll der Praktikanten und Lehrjunge 1836—1870«, kjer je od 518 vpisanih 45 Slovencev (od tega 7 odpade na celjsko področje), a v »Protocoll der Buchführer und Commis 1836—1857« od 323 vpisanih 52 Slovencev (11 s celjskega področja). Tu najdemo naslednje primke: Kelner (Zusem, Šmarje p. J.), Leber (Celje), Mesner (Šoštanj), Nasko (Vransko), Oset (Sv. Jurij ob j. ž.), Patriarch (Celje), Pichler (Lisce), Račič (Šmarje p. J.), Sapada (Sv. Jurij ob j. ž.), Seidl (Celje), Souvan (Sovnek), Steiner (Konjice), Unger (Konjice), Zupančič (Šmarje p. J.).²²

OPOMBE

¹ Jezuitska gimnazija odprta 3. junija 1607.

² I. Orožen: Celska kronika, Celje 1854, str. 187, 191, 224; A. Gubo: Geschichte der Stadt Cilli von Ursprung bis auf die Gegenwart. Graz 1909, str. 338—341; A. Gubo: Zur Schulgeschichte aus dem steirischen Unterlande (Beiträge zur österreichische Erziehungs- und Schulgeschichte XII. Wien 1910, str. 71); J. Orožen: Zgodovina celjske gimnazije (Izvestje Državne realne gimnazije v Celju 1928, str. 1—28); J. Orožen: Zgodovina Celja III. Celje 1930, str. 110—120; J. Mlinar: 150 let Celjske gimnazije (Celjski zbornik IV. Celje 1958, str. 5—61); V. Schmidt: Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem II. Ljubljana 1964, str. 43—44, 260; J. Orožen: Zgodovina Celja in okolice I. Celje 1971, str. 642—647.

³ Po Marka Fabija Kvintilijana (35—95 leta) »Institutio oratoria« v 12 knjigah, ki so jo 1415. leta našli v knjižnici samostana St. Galenskega, *gramatični pouk* obsega tudi osnove muzičke teorije, matematike, gimnastike in dramatike, *retorični pouk*, se peča s teorijo retorike, govorništvom v nastopu, gestikulaciji in mimiki po vzoru originalnih del starih oratorjev, *elementarni pouk* pa naj poda osnovne pojme splošne izobrazbe, upoštevajoč moralno in naturalno filozofijo, zgodovino in pravo.

⁴ Ratio atque institutio studiorum (Romae 1591); Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu (Neapoli 1599, Mainz 1600, Neapoli 1603, Romae 1606 in 1616) in dopolnila: Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu autoritate Septimae Congregationis generalis aucta (Antverpiae 1635). Primerjaj tudi: G. M. Pachtler: Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu I—III. Berlin 1887—1890; M. Vanino: Geneza naučne osnove »Ratio studiorum« (Vrela i prinosi IX. Sarajevo 1939, str. 111—129); F. Hammerl: Stara škola (Život VIII. Zagreb 1927, str. 346—355).

⁵ 21. julija 1773 z bulo papeža Klementa XIV. »Dominus ac redemptor noster«.

⁶ Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provinciae eidem adnexas (Vindobonae 1777).

⁷ Ratio educationis publicae totiusque literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas (Budae 1806).

⁸ Zakonski čl. XI. Saborske seje 18. okt. 1847. Primerjaj I. Kukuljević: Jura regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae... Pars II. Articuli & constitutiones dietarum seu generalium congregationum regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae. Zagrabiae 1862, str. 307; A. Lj. Lisac: Školski udžbenici klasične gimnazije kroz 350 godina... Zagreb 1957, str. 2—4.

⁹ V. Klaić: Preteče sveučilišta (Sveučilište Kraljevine SHS u Zagrebu 1874—1924. Zagreb 1925, str. 13—35); J. Sidak: Regia scientiarum academia (Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice sveučilišta u Zagrebu I. Zagreb 1969, str. 49—78).

¹⁰ Osnutek za reorganizacijo avstrijskih gimnazij in realk z dne 16. sept. 1849 (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich. Wien 1849).

¹¹ Gimnazija je bila ločena na dva zavoda do 1948. leta, ko je zopet zedinjena v en zavod.

¹² Arhiv pred 1874. letom žal ni ohranjen.

¹³ Narodne novine XX. Zagreb 1854, št. 260—261; J. Torbar: Govor o 25-godišnjici zagrebačke realke (Godišnje izvješće kraljevske velike realke u Zagrebu 1880, str. 3—19); Zagreb god. 1886... Zagreb 1897, str. 68—69; Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895. Zagreb 1896, str. 238, 252, 276—278; A. Cuvaj: Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas IV. Zagreb 1910, str. 293—295; V. Zagreb 1910, str. 321—338; X. Zagreb 1913, str. 358—359; R. Horvat: Povijest realnih gimnazija u Zagrebu. Zagreb 1930, str. 3—11; Pedagogijski leksikon. Zagreb 1939, str. 342—343.

¹⁴ Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895. Zagreb 1896, str. 319; A. Cuvaj o. c. X. Zagreb 1913, str. 380—405; Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj. Zagreb 1958, str. 185—187.

¹⁵ Lj. Modec: Povjestne crtice o kr. preparandiji u Zagrebu (Izveštaj kr. preparandije i vježbaonice u Zagrebu 1884/85, str. 3—68); Zagreb god. 1886... Zagreb 1887, str. 67—68; Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895. Zagreb 1896, str. 351—354; A. Cuvaj o. c. III. Zagreb 1910, str. 434—438; Povijest

školstva i pedagogije u Hrvatskoj. Zagreb 1958, str. 188; Primerjaj tudi Godišnje izvestje glavne gradske učione u Zagrebu 1857—1858; Godišnje izvestje uzorne glavne učione i c. k. učiteljišta u Zagrebu 1859—1860; Izvestje o kraljevskom učiteljištu i pučkih učionah sl. kr. glavnog grada Zagreba 1861—1868; Godišnje izvestje o kr. učiteljištu, višjoj devojačkoj i glavnih dečačkih učionah sl. kr. i glavnoga grada Zagreba 1869—1874/75; Izvještaj kraljevske muške i ženske preparandije i vježbaonice u Zagrebu 1875/76—1917/18.

¹⁶ Narodne novine XVIII. Zagreb 1852, št. 26; XLVI. Zagreb 1880, št. 94; Učevni zavodi milosrdnicah (Izvješće o djevojačkih učionah u samostanu milosrdnica... 1876/77. Zagreb 1877, str. 3—11); Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895. Zagreb 1896, str. 353—354; A. Cuvaj o. c. III. Zagreb 1910, str. 433; L. Baliija: Povijest ženske učiteljske škole časnih sestara milosrdnica u Zagrebu. Zagreb 1924, str. 11—21.

¹⁷ Za podobno šolo v Varaždinu, ki je bila odprta šele 1846. leta, je Kr. ogrsko namesništvo izdalo dovoljenje z dne 24. julija 1844. Na podlagi tega dovoljenja je bila odprta tudi gremialna šola u Zagrebu, a verjetno 1853. leta enaka v Osijeku. Primerjaj A. Lj. Lisac: Slovenska trgovska mladina v Zagrebu 1836—1870 (Kronika IV. Ljubljana 1956, zv. 2, str. 108—109).

¹⁸ Narodne novine XL. Zagreb 1874, št. 37, 161, 163; XLIX. Zagreb 1883, št. 191—192; Zagreb god. 1886... Zagreb 1887, str. 69; Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895. Zagreb 1896, str. 325—329; A. Cuvaj o. c. IV. Zagreb 1910, str. 174—175; VII. Zagreb 1911, str. 222—224; X. Zagreb 1913, str. 375—377; Lj. Hadžić: Državna trgovačka akademija u Zagrebu 1883/84—1933/34. Zagreb 1934, str. 5—25; Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj. Zagreb 1958, str. 192.

¹⁹ Številka za imenom pomeni starost ob prihodu na zavod, nato pa je naveden poklic dijakovega očeta; kratice: G — gimnazija (do 1850 — gramatika), H — humaniora, F — filozofija, R — realka, L — licej, P — preparandija, T — trgov. šola (akademija); številke za temi kraticami pomenijo razrede.

²⁰ Številke v oklepajih na tabeli pomenijo absolutno število; primerjaj mojo študijo: Slovenci zagrebski dijaki v letih 1776/77—1826/27 (Zbornik za historiju školstva i prosvjete II. Zagreb 1965, str. 249—254), katere nadaljevanje do zaključno 1917/18 je v tisku (ibid. VIII.).

²¹ HA Zgb., Trgov. ind. komora Zagreb, Prot. cit.

²² A. Lj. Lisac: Slovenska trgovska mladina v Zagrebu 1836—1870 (Kronika IV. Ljubljana 1956, zv. 2, str. 108—109).

GUSTAV GROBELNIK

ŠLANDROVA NAGRADA

Dopolnjujemo seznam prejemnikov Šlandrove nagrade občine Celje 1961—1981 (CeZb 1977—1981, str. 538) za novih pet prejemnikov »priznanja za izredne delovne uspehe in druge pomembnejše dosežke na vseh področjih ustvarjalnosti oziroma za dela, ki imajo splošen pomen za družbeno skupnost in še posebej za občino Celje«.

Komisija pod predsedstvom Danija Podpečana je na razpis z dne 4. februarja 1982 prejela do roka, t. j. do 15. aprila 1982, le pet predlogov. Te je usvojila tudi kot svoje in jih 6. julija 1982 predložila občinski skupščini v potrditev.

To so:

DELOVNA ORGANIZACIJA »ETOL« CELJE (predlagatelj izvršni svet skupščine občine Celje) »za poslovno uspešnost na osnovi lastnih tehnoloških rešitev, zlasti v izdelavi in izvozu prašnatih arom, ki zlasti zadnja leta vse bolj pridobivajo na pomenu. K njeni poslovni uspešnosti je pripomogla tudi enotnost delovnega kolektiva, ki se je izoblikovala na ustrezno zastavljenih samoupravnih temeljih, hkrati pa s tako kadrovsko politiko, ki je bila usmerjena v razvoj lastnih kadrov in v spodbujanje razvojno raziskovalnega dela«.

POKRAJINSKI MUZEJ V CELJU (predlagatelj Klub kulturnih delavcev »Ivan Cankar« Celje) ob stoletnici obstoja organiziranega varstva kulturne dediščine v Celju. Razvil se je iz prvotne ustanove Muzejskega društva in po osvoboditvi spričo strokovnega in zavzetega dela muzejskih delavcev leta 1965 prerasel v Pokrajinski muzej, ki s svojo dejavnostjo pokriva območja sosednih občin: Celje, Laško, Sentjur, Šmarje, Slovenske Konjice, Zalec, Titovo Velenje in Mozirje. Njegovi delovni uspehi so eminenten prispevek h kulturnemu razvoju Celja in njegove širše okolice.

KRAJEVNA SKUPNOST LJUBEČNA (predlagatelj občinska konferenca SZDL Celje) za dosežene rezultate pri razvoju krajevne samouprave, delegatskega sistema ter komunalne in kulturne preobrazbe. Krajanje te primestne KS so dosegli svoje uspehe s tisoči in tisoči ur prostovoljnega dela, z milijoni dinarjev soudeležbe pri različnih delih, s smotrno naložbo družbenih sredstev in nadvse razvito samoupravo.

JOŽE MAROLT (1924), udeleženec NOV, profesor in družbenopolitični delavec, sprva v Mozirju in Soštanju, nato v Celju, v letih 1974—1982 predsednik skupščine občine Celje. (Predlagatelj občinska konferenca ZKS Celje). Tovariš Marolt je s svojim zavzetim delom izredno veliko prispeval k hitrejšemu uveljavljanju samoupravnih socialističnih odnosov v ožji in širši družbenopolitični skupnosti. Kot predsednik SOB Celje je svojo dolžnost opravljal z izjemnim poslušom za interese delovnih ljudi in občanov. Zavzemal se je za dosledno uveljavljanje delegatskih odnosov, svobodno menjavo dela, razvijanja SLO ter krepitev bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti.

DRAGO ČEH (1909), dipl. inž. metalurgije (predlagatelj občinska konferenca SZDL). Kot strokovnjak in družbenopolitični delavec je po osvoboditvi služboval v Mežici, Beogradu in Boru do 1961, nato do upokojitve 1971 bil direktor Cinkarne Celje. Zatem pri skupnosti za izgradnjo objektov posebnega pomena v Celju prevzel naloge predsednika izvršilnega odbora, kasneje pa kot sekretar tega odbora svoje znanje in delovno energijo posvetil zlasti kakovostni izgradnji našega družbenega centra Golovec.

S temi imenovanji se je število prejemnikov Šlandrove nagrade dvignilo na 84, od tega odpade na področje političnega dela, družbene aktivnosti in krajevne samouprave 14 imenovanj, na gospodarstvo 20, zdravstvo 9 (nespremenjeno), kulturno-prosvetno in znanstveno dejavnost 16, ostale veje (tudi nespremenjeno): gledališka umetnost 2, likovna umetnost 4, glasbena umetnost 9, književnost 2, šport 5, sodstvo 1, narodna obramba 2.

Tudi za leto 1983 je bil razpis nagrad »Slavka Šlandra« publiciran februarja (Novi tednik z dne 10. 2. 1983) z rokom 15. april 1983 in pripombo, da vlog, podanih po tem roku, komisija ne bo upoštevala.

Toda pod konec meseca marca 1983 je občinska skupščina na predlog svojega izvršnega sveta sprejela odlok o spremembah in dopolnitvah odloka o priznanjih in nagradah občine Celje.¹

Dopolnitev dosedanjega odloka je v povečanju števila priznanj in nagrad od dosedanjih šest na sedem, in sicer za priznanje splošnega ljudskega odpora in družbene samozaščite kot četrtega priznanja po vrstnem redu.² Očitnejša sprememba pa velja za nagrado Slavka Šlandra. To bo občinska skupščina podeljevala kot doslej ob občinskem prazniku, toda le »za najvišje dosežke, izredne stvaritve ali vrhunske uspehe na vseh področjih življenja in dela, ki so splošnega pomena za občino ali prispevajo h krepitvi njenega ugleda in so bili ustvarjeni v zadnjem obdobju pred podelitvijo«; nagrado bo »lahko prejel posameznik tudi za izredno pomembno življenjsko delo«.³

Medtem ko so doslej po 13. členu odloka iz leta 1977 podeljevali to nagrado »za izredne uspehe in dosežke pri pospeševanju razvoja občine ali za dosežke na vseh področjih ustvarjalnosti«, bodo torej odslej nagrado podeljevali le za najvišje, vrhunske oziroma izredne uspehe in dosežke; za »uspehe in dosežke, s katerimi se povečuje ugled občine ter mesta Celja na kulturnem, športnem in drugih področjih«, pa sta predvidena podelitev celjskega grba⁴ oziroma »priznanje občine Celje, ki naj spodbudi nadaljnje ustvarjalno delo«.⁵

Sprememba torej meri na večji poudarek pomembnosti Šlandrove nagrade, saj jo bodo v prihodnje podeljevali le za — rekli bi — družbenopolitično izjemno pomembne dosežke na našem območju. V tem smislu govori tudi obrazložitev spremembe starega odloka.

Predloge za nagrado bo kot doslej dajala posebna komisija, ki jih bo po razpisu sprejemala in oblikovala na osnovi pobud iz vrst delovnih ljudi in občanov, delovnih kolektivov in vseh drugih pravnih oseb.

P.S.

Po zaključku redakcije nas je dnevni tisk obvestil, da so odbori občinske skupščine sprejeli predlog komisije za podelitev nagrade Slavka Šlandra za letošnje leto (1983). Od desetih predlogov, kolikor jih je ta dobila, se je odločila za tri nagrajence. Nagrade bodo podelili na slavnostni seji skupščine 20. julija v Štovah predsedniku KPO Železarne Store dipl. inž. DUSANU BURNIKU, učiteljici IVICI FIŠERJEVI in MLADINSKEMU PEVSKEMU FESTIVALU. (Delo z dne 29. junija 1983)

OPOMBE

- ¹ Delegatov poročevalec, 9. marca 1983; leto IX, št. 4.
- ² 1. člen odloka.
- ³ 12. člen odloka.
- ⁴ 17. člen odloka.
- ⁵ 19. člen odloka.

CELJSKI ZBORNIK 1982—1983

Izdala in založila
Kulturna skupnost občine Celje
(Predstavnik Drago Medved)

Izdajateljski svet:
Anton Aškerc, Irena Benedičič, Dane Debič (predsednik),
Karmen Gorišek, Gustav Grobelnik, Ivan Grobelnik,
Matjaž Jeršin, Ljudmila Kajtner, Božena Orožen,
Stefan Volf

Uredniški odbor:
Jozica Dolenshek, Gustav Grobelnik (odgovorni urednik),
Aleksander Hrašovec, Darko Maligoj, Vlado Novak,
Slavko Pezdir, Anton Sore, Ivan Stopar, Jože Zupančič

Tehnična ureditev:
Franjo Mauer

Redakcija zaključena 12. 5. 1983
Naklada 800 izvodov

Tisk:
AERO, TOZD grafika, Celje

Dotiskano v avgustu 1983

POPRAVI V CeZb 1977/81!

Avtor razprave Geneza celjskega mestnega jedra je Ivan Stopar, ne Anton Stopar.

Poglavje na str. 295 se pravilno glasi CELJE KOT TRŠKA NASELBINA, ne TRŽNA NASELBINA.

Med člani uredniškega odbora (kolofon str. 552) sta bila med nastajanjem Zbornika zamenjana Stane Mrvič in Jurij Sadar; prvega je nasledil Emil Lajh, drugega pa Aleksander Jezernik.

Izpadel je podatek o nakladi; ta je znašala 800 izvodov.